

Univerzita Karlova v Praze

Filozofická fakulta

Ústav politologie

Politologie - Politologie

Martin Polášek

**Josef Macek a programové debaty
v Československé sociálně demokratické straně
dělnické (ČSDSD) v letech 1924-1938**

**Josef Macek and the Programmatic Debates in
the Czechoslovak Social Democratic Party
(ČSDSD) from 1924 to 1938**

Disertační práce

Vedoucí práce - prof. Miloš Havelka

2011

Prohlašuji, že jsem disertační práci napsal samostatně s využitím pouze uvedených a řádně citovaných pramenů a literatury a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

Martin Polášek

Věnuji svým rodičům.

Poděkování zasluží prof. Miloš Havelka, doc. Milan Znoj, PhDr. František Svátek a prof. Jan Kuklík. Každý z nich se o napsání této práce určitým způsobem zasloužil.

Abstrakt:

Předmětem práce je programová debata v Československé sociálně demokratické straně dělnické (ČSDSD) v letech 1924-1938. Tato debata je analyzována trojím způsobem: Nejprve je podán její chronologický vývoj a poukázáno na souvislosti mezi různými tématy, o nichž se diskutovalo. V druhé části jsou rozebírány strukturální rysy debaty (vnější kontext, institucionální prostředí, sociální profil diskutujících, strukturální konfliktní linie typu generačního štěpení nebo vztahu mezi teoretiky a praktiky apod.). Poslední část je věnována analýze obsahových rozdílů mezi debatujícími v několika vybraných otázkách (založení socialismu, role inteligence v socialistické straně, vztah ke státu, evoluční cesta k socialismu). Jako základní osa debaty je chápán marxismus. Ve vztahu k němu se v práci hovoří o třech vnitrostranických proudech, které se opakovaně střetávaly a které se lišily nejen v postoji k marxismu jako takovému nebo k formám řešení, jež z něho vyplývaly, ale také svou generační příslušností a svým vlivem na programový profil strany jako celku: Proud levicový, který byl generačně nejmladší, se o marxismus opíral s relativně největší mírou důslednosti a v marxistických intencích doporučoval postupovat. Proud pravicový, představující generaci střední a starší, měl k marxismu postoj rezervovaný až odmítavý. Proud středový, symbolizovaný vedením strany, kontrolující v největším rozsahu její strukturu a generačně nejstarší, se k marxismu hlásil, ale spíše jako k tradičnímu mobilizačnímu a integračnímu nástroji, než jako k úběžníku konkrétního postupu a obsah jeho marxismu byl v různých otázkách bližší tu levicovému, tu pravicovému proudu. Debata jako celek je v práci charakterizována jako velmi specifická (debata intelektuálů v dělnické straně) a nad její význam pro většinu členstva strany je postaven otazník.

Klíčová slova:

ČSR 1918-1938; ČSDSD; Josef Macek; politické strany; programová debata; sociální demokracie.

Abstract:

This thesis deals with the programmatic debates in the Czechoslovak Social Democratic Party (ČSDSD) from 1924 to 1938. The debate is analyzed in three ways: Firstly, its chronological development is given same as the link between the various topics discussed. The second part researches the structural features of the debate (external context, institutional environment, social profile of discussants, the structural cleavages like generation conflict or the relationship between theorists and decision-makers etc.). In the final part the content differences among discussants are analyzed in respect to a few selected issues (the foundation of socialism, the role of intelligence in the socialist party, the relationship to the state, the evolutionary way to socialism). Marxism is understood as the primary axis of the debate. In relation to it I speak about three intraparty streams, which were repeatedly clashing and which differed not only in the approach to Marxism as such or in solution forms which resulted from it, but also in their generational affiliation and its influence on the programmatic profile of the party as a whole: The left stream, the youngest generation, was based on Marxism with the relatively highest degree of consistency and recommended to follow the Marxian intentions. The right stream, represented by the middle and older generation, had a very reserved approach to Marxism or even that of a refusal. The center stream, represented by the oldest generation and symbolized by the leaders of the party controlling to the greatest extent its structure, was based on Marxism too, but saw it rather as a traditional mobilization and integration instrument than prescription for concrete steps. Therefore the content of its Marxist theory varied in respect to different issues, sometimes it leaned more towards the left stream, sometimes more towards the right one. In the thesis the debate as a whole is characterized as very specific (discussion of intellectuals within workers' party) and its significance for the majority of the members is marked by a question mark.

Key words:

Czechoslovak Republic (ČSR) 1918-1938; Czechoslovak Social Democratic Party (ČSDSD); Josef Macek; political parties; programmatic debate; social democracy.

1	Úvod	2
1.1	Téma, předmět a časové vymezení	2
1.2	Výzkumné otázky a směr odpovědí	3
1.3	Struktura výkladu	6
1.4	Role Josefa Macka ve struktuře výkladu	8
1.5	Metodologická poznámka	10
1.6	Poznámka o dosavadním bádání a zdrojích	12
2	Programové debaty I. Průřez chronologický	17
2.1	První kolo	17
2.1.1	Debata o novém základním programu začíná	17
2.1.2	Sjezd ČSDSD v r. 1927	28
2.2	Druhé kolo	35
2.2.1	Spor o Hendrika de Mana a etický socialismus	35
2.2.2	Spor o vstup ČSDSD do vlády	40
2.3	Třetí kolo	42
2.3.1	Pokračování debaty o novém základním programu	42
2.3.2	Sjezd ČSDSD v r. 1930	49
2.3.3	Debata o Masarykovi a sociální demokracii	55
2.4	Čtvrté kolo	61
2.4.1	Boj proti hospodářské krizi	62
2.4.2	De Man podruhé, tentokrát jinak	72
2.4.3	Pokračování debaty o Masarykovi	81
2.5	Dozvuky a protnutí oddělených debat	88
2.6	Závěr první	94
3	Programové debaty II. Průřez strukturální	96
3.1	Vnější kontext	97
3.1.1	Rozkol v ČSDSD počátkem 20. let	97
3.1.2	Velká hospodářská krize 30. let	101
3.2	Institucionální podmínky diskuse	103
3.2.1	Teoretické tiskoviny	103
3.2.2	Překladová produkce	109
3.2.3	Zájem o teoretickou literaturu	117
3.2.4	Teoretická příprava kádrů	119
3.3	Profil diskutujících	122
3.3.1	Inteligence a dělnictvo	122
3.3.2	Teorie a praxe	125
3.3.3	Generační rozměr	131
3.4	Závěr druhý	138
4	Programové debaty III. Průřez obsahový	140
4.1	Založení socialismu	141
4.2	Role inteligence v socialistické straně	158
4.3	Vztah ke státu	166
4.4	Cesty k socialismu	182
4.5	Závěr třetí	194
5	Závěr	197
6	Seznam pramenů a literatury	204

1 Úvod

1.1 *Téma, předmět a časové vymezení*

Programové debaty, které probíhaly v ČSDSD v meziválečném období zůstávají dlouhodobě stranou zájmu domácích badatelů. Ne, že by se jim nevěnoval vůbec nikdo, ale většinou jde o heslovitá shrnutí, v nichž je programová debata pouze součástí širšího výkladu tématu jiného. Příspěvky zaměřené přímo k programové debatě spočítáme na prstech jedné ruky. Skutečnost, že jde o téma málo zpracovávané, „volné“, sehrála samozřejmě v mém rozhodnutí pro ně jistou roli. I mé sociálně liberální přesvědčení mě vedlo ke studiu určitého typu problémů a pochopitelně i k jejich nahlížení z určité perspektivy. Nejpodstatnější však je, že mi přišlo zajímavé samo téma programové debaty v politické straně – v tomto případě ČSDSD v určitém období, ale principiálně v politické straně obecně – a chtěl jsem si touto prací vyzkoušet, jakým způsobem by se dal takový problém řešit. Proto jsem se také do jisté míry odchýlil od původního záměru disertace a místo mezinárodního kontextu ideové složky debat jsem propracoval jejich strukturální, či řekněme sociologický rozměr.

Výrazu „programová debata“ užívám ve své práci ve smyslu, který obvyklé chápání tohoto pojmu na jedné straně rozšiřuje, na straně druhé však paradoxně zužuje. Programová debata pro mě není jen debatou vázanou v úzkém slova smyslu na konkrétní dokument – základní či volební program – byť ve zvoleném případě se s takto chápanou debatou pro 20. léta do jisté míry kryje. Za programovou debatu pokládám všechna vystoupení a zvláště polemická vystoupení k programovým otázkám, kterými různí aktéři v rámci politické strany prezentují své postoje k různým problémům a kterými se zároveň snaží zapůsobit na programový profil, potažmo politiku strany jako celku. Současně však předmětem mého zájmu nejsou vyjádření ke všem programovým otázkám, nýbrž jen k otázkám obecnějšího a zásadnějšího rázu. Řekněme teoretickým. Tedy nikoli, zda clo má být vysoké tak či onak, nebo zda se má vyvlastnění velkostatků dít od toho či onoho rozsahu, ale jaký je postoj k hospodářskému a společenskému uspořádání, jaký je postoj k politickému

systemu, jaká je role politické strany, jakou cestou je možno dosahovat svých cílů apod..

Volba konkrétního časového výseku 1924-1938 není nahodilá. Vývoj samozřejmě nezačíná r. 1924 – a já v řadě pasáží proto odkazuji k historii dění – , ale r. 1924 oficiálně začíná programová debata, cesta za schválením nového základního programu, který by měl reflektovat postavení ČSDSD jako strany, která obhájila svou existenci pro rozkolu počátkem 20. let. Na straně druhé ani r. 1938 vývoj nekončí. Ve svých dalších pracích bych chtěl mj. poukázat právě na často podceňované prvky kontinuity ve vývoji sociální demokracie. Přesto, r. 1938 a zánik první republiky znamenal pro ČSDSD bezpochyby mezník zásadní a některé rysy debaty, která probíhala v období mezi válkami, rysy obsahové i strukturální, se r. 1938 změnily.

Neméně významným důvodem pro volbu časového rozmezí je volba hlavního aktéra příběhu, Josefa Macka. Macek byl sice členem ČSDSD již během 1. světové války, opustil však stranu v r. 1919 a znovu se do ní vrátil v r. 1924, aby setrval až do r. 1938. Konečně důvodem pro volbu tohoto časového úseku je také pramenný materiál, který je k dispozici. Nejen v tom smyslu, že z archivu ČSDSD zůstalo do dnešních dnů jen torzo, nebo že teoretický tisk vycházel jen v určitém období. 1. světová válka a následný rozkol strany způsobil, že až do poloviny 20. let jsou např. pro počty členů strany, jejich sociální profil, bilanci stranického tisku či nakladatelství a podobné věci k dispozici pouze odhady, nebo dílčí údaje a některé z výzkumných otázek, jež si kladu by na jejich základě vůbec nebylo možno zodpovědět.

1.2 Výzkumné otázky a směr odpovědí

Práce si klade tři základní výzkumné otázky.

Za prvé, jak se programové debaty v ČSDSD v daném období vyvíjely ve svém sledu, tedy např. jakou měly dynamiku nebo nakolik stabilní byly postoje jednotlivých aktérů.

Za druhé, jaké byly rámcové a zvláště institucionální podmínky programových debat a kdo se jich nejen účastnil, ale i principiálně mohl účastnit, nebo je alespoň sledovat. To by nám mělo pomoci v posouzení významu programových debat pro stranu jako celek. Sem také patří podotázka, zda lze v programových debatách daného období vysledovat nějaké stabilní konfliktní linie strukturálního rázu (konkrétně mladí/staří, teoretikové/praktikové, intelektuálové/ne-intelektuálové).

Za třetí, zda lze vysledovat v programových debatách v daném období nějaké výrazné konfliktní linie ideového rázu v postojích ke čtyřem vybraným problémům (založení socialismu, role inteligence v socialistické straně, vztah ke státu, otázka vhodných cest k socialismu).

Jako nástroj odpovědi na výzkumné otázky konstruuji obraz tří vnitrostranických proudů. Nazývám je pravicový, levicový a středový či proud statusu quo. Nespojuji tyto názvy s žádným hodnotovým nábojem, používám jich prostě proto, že jsou obecnějšího charakteru, než výrazy jako radikální reformismus, revisionismus či radikální socialismus a nechávají více prostoru k tomu, abych je sám vymezil.

Musíme si také uvědomit, že obraz proudu je opravdu konstruktem, pracovním nástrojem, který nám umožňuje zvolené téma uchopit. Z dané doby vychází jen částečně. Proud musíme chápat spíše jako rámcové označení pro skupinu lidí, jejichž postoje a názory se v některých směrech lišily od jiných – přičemž charakter této odlišnosti byl u většiny příslušníků tohoto proudu převoditelný na společného jmenovatele – , než jako institucionalizované skupiny. Hranice takového proudu byla také nezřetelná a proměnlivá v čase. Existovali radikálnější a umírněnější představitelé každého z proudů, přechod mezi názory těchto proudů byl někdy pozvolný. Jenom někdy jednali představitelé toho kterého proudu jménem nějaké skupiny, častěji šlo o jejich individuální vystoupení, toto vystoupení je nicméně k tomuto proudu zařadilo a to především z dnešního pohledu, ale v některých případech i ve své době.

Jako osu sporu mezi zmíněnými proudy vidím marxismus. A to přinejmenším ve dvojitým slova smyslu. Jednak věcně, tedy jestli je marxismus validní analýzou skutečnosti, zda poskytuje vysvětlení a nástroje řešení problémů, s nimiž se je třeba potýkat, zda je vhodným základem pro politiku sociálně demokratické strany a konečně, o jakém marxismu vlastně hovoříme. Rozdíly v odpovědích na předchozí otázky zakládaly mého názoru konfliktní linie v postojích ke konkrétním problémům, obsaženým ve třetí výzkumné otázce. Ale osou sporu, jak ukáží, byl marxismus i ve své symbolické rovině, tedy jako nástroj legitimacy určitého postupu a nástroj mobilizace, jak dovnitř strany, tak navenek.

Na jedné straně tedy pravicový proud. Řadím k němu především Josefa Macka, Evžena Šterna, Františka Modráčka a Emanuela Rádla. Proud se vyznačoval se značnou mírou pochybnosti o nosnosti marxismu jako ideového základu sociální demokracie, nebo úběžníku její praktické činnosti. Přikláněl se k etickému založení socialismu, jakkoli v každém jednotlivém případě to znamenalo něco trochu jiného. Odmítavý postoj k historickému materialismu jej vedl k důrazu na roli idejí a přeměnu myšlení. Byl veden představou o postupném přerůstání kapitalismu v socialismus a orientoval se na cestu reformní drobné práce. Teoretické zázemí bylo velmi různorodé a volněji sem proto můžeme zařadit i náboženský socialismus Františka Linharta, nebo některé autory, kteří sice nezastávali v diskusi k teoreticko politickým otázkám žádné vyhraněné stanovisko, implicitně však stáli blízko pravicového proudu (např. Karel Kříž, Theodor Pistorius, Zdeněk Peška nebo Zdeněk Fierlinger).

Na straně druhé levicový proud. Spojují jej se jmény Václava Patzaka, Václava Běhounka a řady mladých intelektuálů, kteří se profilovali koncem 20. let kolem *Dělnické osvěty* (např. Jiří Stolz, Jaroslav Čecháček, Jiří Pleskot, Jiří Franta, Zdeněk Kojecký, František Kraus, Jaromír Hlaváček, Eugen Červinka, Svatopluk Dobiáš, Jiřina Popelová atd.). Proud se explicitně hlásil k marxismu, hovořil o jeho znovu prokázané platnosti, o potřebě jeho důkladného studia a naléhal na ožívování a dalšího prohlubování marxistického charakteru sociální demokracie a její politiky. Oporou výkladu mu byl historický materialismus a důraz kladl na objektivní hmotné podmínky. Mezi kapitalismem a socialismem byl spatřován do té míry fundamentální

protiklad, že jej nelze řešit jinak, nežli zásadními změnami, přičemž o povaze těchto změn a tvůrcích těchto změn ale ani v rámci tohoto proudu nepanovala jednota.

Proud který nazývám středovým, nebo proudem statusu quo – proud, který lze nejlépe personalizovat jako proud vedení strany (např. Antonín Hampl, Josef Stivín, Jaromír Nečas, Alfréd Meissner, Gustav Habrman, Lev Winter atd.) – byl sice v řadě případů proklamativně marxistický, ale důraz na teoretickou čistotu byl jednoznačně podřízen politickým cílům, ať v rámci každodenní politiky strany směrem navenek (pozice systémové a většinu času i vládní strany meziválečné ČSR), ať v rámci vnitrostranického života (jednota strany, mobilizace voličů). Pokud lze hovořit o marxismu, pak ale o jiném marxismu, než byl marxismus proudu levicového.

Těmito proudy se přirozeně nevyčerpává názorová různorodost ČSDSD a dokonce ani programových debat. Jak uvidíme, v sociální demokracii se pohybovala řada lidí, jejichž názory nebyly tak vyhraněné, aby je bylo možno bez dalšího zahrnout do jednoho z proudů (např. Vladimír Görner, Josef Fischer, Radim Foustka, Jaroslav Koudelka, František Fajfr, Desider Benau, Alois Smutek aj.), nicméně většina účastníků programových debat k některému z proudů tendovala, ať dlouhodobě, ať v jednotlivých otázkách. Rozdělení aktérů debaty do tří proudů proto představuje přijatelnou míru zjednodušení.

1.3 Struktura výkladu

Práce je po formální stránce rozdělena do tří částí či bloků, nepočítaje v to úvod a závěr. Části či bloky odpovídají perspektivě z níž je programová debata primárně nazírána a týkají se zároveň jednotlivých výzkumných otázek.

Nejprve je to perspektiva chronologická, příběh v nejzjevnější podobě (kap. Programové debaty I. Průřez chronologický). Chronologická perspektiva nám umožní podchytit vývoj problému, dynamiku debaty i faktory časového rázu, které zapůsobily v určitém konkrétním okamžiku (např. české vydání nějaké knihy, odchod strany do opozice, vypuknutí hospodářské krize apod.). V jejím rámci můžeme sledovat základní linii konfliktů, stabilitu či proměnlivost postojů, nebo

vazbu debaty na různé funkce programových dokumentů. Tento oddíl má zároveň posloužit jako obsáhlý *dramatis personae*.

Za druhé je zde perspektiva strukturální (kap. Programové debaty II. Průřez strukturální). Ta umožní nahlédnout do mechanismu debaty jakožto specifické formy interakce v rámci politické strany určitého typu a postihnout obecnější a dlouhodobé vzorce, které charakter debaty utvářejí (např. institucionální podmínky debaty a možný dosah mezi členstvem, sociální profil diskutujících, generační štěpení, vztah k praktické politice, postavení teorie apod.).

Konečně třetí perspektivou je perspektiva obsahová (kap. Programové debaty III. Průřez obsahový). V jejím rámci si u vybraných problémů a na příkladech přiblížíme věcný obsah debaty do větší hloubky. Ukážeme si, jak se zvolená osa debaty – spor o marxismus – promítala do teoretických postojů ke konkrétním problémům.

Některá témata jsem ze svého zorného pole odsunul do pozadí. Buď proto, že neměla bezprostřední význam pro pochopení mého výkladu, pro příběh, který svou prací vyprávím, nebo proto, že jejich zahrnutí vyžadovalo by jinou koncepci. Z témat tohoto druhu bych rád explicitně zmínil dvě.

Za prvé, národnostní otázku. Ve svém výkladu se jí dotýkám pouze okrajově. To je dáno jednak tím, že řada badatelů se právě tomuto problému věnovala velmi intenzivně (Šolle, Kárník, Kořalka, Galandauer, Kuklík) a není toho mnoho, co by bylo možno ještě dodat a neříkat přitom jinými slovy totéž. Ve výkladu mých předchůdců také obecně převažuje optika národní, tedy pohled na vývoj ČSDSD z hlediska českého národa (příp. skrze národnostní otázky obecně, byť nikoli nutně z pozice české) nebo českého/československého státu. Já však volím perspektivu jinou, dalo by se říci vnitřní. Mě zajímá především vývoj ČSDSD jako sociálně demokratické strany. Metaforicky řečeno, zatímco jiní kladou v názvu ČSDSD důraz na slovo „českoslovanská/československá“, já kladu důraz na slovo „sociálně demokratická“ a „strana“. I v oblasti, která by na první pohled odpovídala tématu národnostní otázky a které věnuji pozornost – oblasti vztahu ČSDSD ke státu – rozebírám tento vztah nikoli jen jako specifický vztah československé strany

k československému státu, ale dělám z něj spíše jednu součást obecného vztahu sociálně demokratické strany určitého období k určitému typu politického systému.

Za druhé, otázku demokracie. Toto téma by mělo samozřejmě svůj význam i při zvolené vnitřní perspektivě. Je to však téma toho rozsahu, které by muselo sloužit spíše jako základní osa výkladu, než jako jeden aspekt problému postoje k marxismu. Jinak řečeno, programovou debatu by bylo možno chápat jako debatu o vztahu demokracie a socialismu, o jejich totožnosti či rozdílnosti, jejich souvislostech či příčinném vztahu a o různých podobách demokracie. Musel by to být prostě jiný příběh, než jaký vyprávím já. Problém jsem se rozhodl řešit tak, že téma demokracie nevyčleňuji jako téma samostatné, nýbrž jej nechávám projevit pouze v některých konkrétních problémech, v nichž má význam pro pochopení výkladu rozvíjeného kolem osy sporu o marxismus.

1.4 Role Josefa Macka ve struktuře výkladu

Každý příběh by měl mít svou hlavní postavu, svého hybatele, ať už je individuální, nebo kolektivní. Odborná práce – zvláště ta, která věnována historickému problému – , není o nic méně příběhem, než jakýkoli jiný literární útvar. Hybatelem příběhu, který vyprávím svou prací je osobnost sociálně demokratického politika, ekonoma, vysokoškolského pedagoga a plodného publicisty Josefa Macka (1887-1972).

Macek vystudoval práva na české university v Praze, vzdělání si dále rozšířil na filosofické fakultě německé university v Praze a na univerzitě v Berlíně. Po několika měsících neplacené advokátní praxe u soudu nastoupil jako učitel na Slovanskou obchodní akademii v Praze, kde také vlastním nákladem vydal v r. 1915 svou první odbornou práci. V r. 1921 se habilitoval na Vysoké škole obchodní při Vysokém učení technickém v Praze. Ve stejném roce se na téže škole stal mimořádným profesorem a v r. 1926 pak řádným profesorem národního hospodářství. V r. 1925 a v r. 1946 se stal na téže škole děkanem. V letech 1950-1960 vyučoval na School of Business Administration v Pittsburghu, v letech 1957-1961 na Chatam College.

V prosinci r. 1918 nastoupil Macek jako přednosta oddělení pro pozemkovou reformu na ministerstvo zemědělství, v r. 1919 byl členem expertního týmu československé delegace na mírové konferenci v Paříži, v letech 1919-1920 zastával funkci ve Státním pozemkovém úřadu. V letech 1928-1938 byl poslancem Národního shromáždění ČSR za ČSDSD. V letech 1924-1944 a 1945-1949 byl šéfredaktorem revue *Naše doba*.

V letech 1912-1914 byl Macek členem Masarykovy realistické strany. V r. 1917 se stal členem ČSDSD. V r. 1919 stranu opustil a v letech 1919-1923 působil ve straně „modráčkovců“ (Socialistická strana československého pracujícího lidu, Strana pokrokových socialistů). V r. 1924 se pak do ČSDSD vrátil a setrval v ní až do její likvidace v r. 1938. Poté se stal členem následnické Národní strany práce (1938-1939), v r. 1939 byl také členem Národního souručenství. V r. 1945 se stal znovu členem obnovené sociálně demokratické strany a zůstal v ní až do jejího sloučení s KSČ v r. 1948. V r. 1949 emigroval, stal se členem Rady svobodného Československa a ústředního výkonného výboru Československé sociální demokracie v exilu.

Macka jsem si nevybral proto, že bych s ním sympatizoval, nebo bezvýhradně souhlasil. Proto, že bych doporučoval hledět na vývoj sociální demokracie jeho optikou. Nezasťírám, že v některých otázkách bych se přidal na jeho stranu, příp. na stranu proudu pravicového obecně. V jiných bych ale stál na straně proudu levicového nebo středového. Hlavní důvod, proč jsem vybral právě Macka tkví v tom, že jeho názory z něj umožňují vytvořit jeden symbolický pól debaty o problémech, které pokládám za relevantní a šíře jeho zájmů umožňuje postihnout celou řadu témat a sledovat zákruty sporů vedených často celá léta. Na rozdíl od mých předchozích prací středem mého zájmu není Macek jako individualita, nýbrž jako zástupce a zosobnění určitého přístupu, Macek typický, nikoli specifický. Jinak řečeno, Macek má být ve výkladu přítomen jako červená linka, měl by zajišťovat sevřenost výkladu a s jeho pomocí mají být otevírány různé problémy – proto jeho jméno figuruje v názvu práce – , ale nejde ani tak o něj samotného, jako spíše o kontext, v němž jeho názory působily.

1.5 Metodologická poznámka

V sociálních vědách existuje proud, který je mi blízký a který zdůrazňuje v odborném textu jeho literární charakter a zpochybňuje rozlišení mezi výkladem a interpretací. Najdeme jej třeba v ekonomii¹, nebo v politologii², protože se ale má práce týká historických událostí, připomenu především jeho projev historiografický. Jeho symbolem je Hayden White se svou představou o předurčení odborné práce způsobem jejího propojení s ideologickým kontextem, v jehož rámci autor uvažuje, volbou výkladového paradigmatu a volbou narativní strategie.³

Když tedy opakovaně mluvím v souvislosti se svou prací o příběhu, nečiním tak náhodou. Jiný autor by mohl vyložit programovou debatu v ČSDSD zcela jinak. S využitím jiných faktů, s jinou představou o roli aktéra a struktury, s jinou implicitní vazbou k dnešku apod.. Bylo by možno programovou debatu odvíjet místo marxismu od postoje k ČSR, k vazbě mezi socialismem a demokracií nebo od česko-německých vztahů. Místo způsobu založení socialistických požadavků, role inteligence, nebo postoje ke státu obecně bylo možno sledovat debaty o spolupráci s KSČ, otázku vlastnických forem, nebo problém internacionalismu. Místo konfliktu generačního uvažovat o konfliktu prostorovém, centrum-periferie. Sociálnímu profil diskutujících mohla být přisouzena odlišná role, motivace aktérů mohla být spatřována v něčem jiném, do příběhu se místo mého sociálně liberálního přesvědčení mohlo otisknout třeba přesvědčení pravicově konzervativní. Atd.

Ale přestože jsou mi výše popsané postoje blízké a pokládám za vhodné na tuto souvislost upozornit, můj přístup má ještě hlubší kořeny. Spočívají ve specifické kombinaci francouzského neostrukturalismu, pozdního Wittgensteina a pragmatické filosofie, kterou vytvořil Richard Rorty.⁴ Spolu s ním jsem toho názoru, že neexistuje žádná pravda v substanciálním slova smyslu, žádná Pravda „tam vně“, která by byla nezávislá na nás, jako pozorovatelích. Pravda, kterou by sice bylo možné různě

---

¹ MCCLOSKEY, Deirdre. *The Rhetoric of Economics*.

² SHAPIRO, Michael. *Reading the Postmodern Polity: Political Theory as Textual Practice*; ROE, Emery. *Narrative Policy Analysis*.

³ Klasickou prací je WHITE, Hayden. *Metahistory: The Historical Imagination in Nineteenth-Century Europe*, ale s ohledem k dalšímu výkladu bych doporučil v některých směrech teoreticky ještě radikálnější soubor esejů WHITE, Hayden. *Tropics of Discourse: Essays in Cultural Criticism*, zvláště eseje Interpretation in History a The Historical Text as Literary Artifact.

⁴ RORTY, Richard. *Philosophy and the Mirror of the Nature*; RORTY, Richard. *Contingency, Irony and Solidarity* (především Part I.).

interpretovat, kterou však principiálně objevujeme. To neznamena, zdůrazňuji, že neexistuje svět kolem nás. Pouze to znamená, že svět sám o sobě nemluví. Mluví pouze lidé, kteří tím či oním způsobem, za tím či oním účelem, svět popisují. To, čím se tento svět vyznačuje a co způsobuje, že je pro nás právě takový a ne jiný, nic z toho není inherentní vlastností tohoto světa. Je to produktem našeho myšlení, resp. jazyka. Svět sám o sobě poskytuje jen málo účinný korektiv našich popisů a to zvláště tam, kde se vzdalujeme od hmotných předmětů, které nás bezprostředně obklopují a od naplnění základních vegetativních potřeb směrem k abstraktním pojmům a jejich systémům, např. do oblasti vědeckého bádání. Pravda tedy má podle mého názoru povahu konvenční. Vzniká ve vztahu k jiným popisům světa a ke kritériím, jimiž se vytváření těchto popisů řídí.

Z toho vyplývá, že o legitimitě mého vyprávění by měly, podle mého názoru, rozhodovat dvě věci. Pohybují se v rámci komunity, která podle určitých kritérií (vědecká metoda) produkuje určité typy popisu (žánr odborné práce). Můj pohled je konstruktivistický, na fundamentálnost kritérií a pravidel popisu se dívám s nemalou skepsí, která je čerpána jak z filosofie vědy⁵, tak z druhé a třetí vlny sociologie vědy.⁶ Pro potřeby své vědecké práce však přistupuji na to, co bych nazval procedurálním konsensem – podobně, mám-li využít historické paralely, jako tomu bylo v případě státoprávních ohrazení českých poslanců v říšské radě. Nepokládám pravidla žánru za kognitivně privilegovaná, ale držím se jich a má práce tedy může být hodnocena podle toho, zda těmto pravidlům odpovídá.

Druhou věcí, která by měla o legitimitě práce rozhodovat je, zda jde o příběh intelektuálně inspirativní (který ještě nikdo tímto způsobem nevyprávěl, který klade otázky, jež dosud nikdo nepoložil a který zahrnuje rysy, jež by stálo za to využít i jinde) a o příběh, který je společensky obohacující (tedy, zda při hodnotách, které

---

⁵ Domýšlený Kuhn a především Feyerabend. KUHN, Thomas. *The Structure of Scientific Revolution*; FEYERABEND, Paul. *Against Method*; FEYERABEND, Paul. *Science in a Free Society*.

⁶ Zejména tzv. druhá a třetí vlna sociologie vědy, v tomto případě spíš druhá, reprezentovaná např. BARNES, Barry; BLOOR, David. *Knowledge and Social Imagery*; BLOOR, David. *Wittgenstein : A Social Theory of Knowledge*; GILBERT, George; MULKAY, Michael. *Opening Pandora's Box : A Sociological Analysis of Scientists' discourse*; COLLINS, Harry; PINCH, Thomas. *The Golem : What You Should Know About Science*. Většina zmíněných autorů se sice orientuje primárně na vědy přírodní, ale z hlediska role metody jako určujícího znaku vědy lze jejich závěry bez problémů vztáhnout i na vědy sociální.

zastáváme jakožto občané demokratického státu a lidé si chceme tento příběh vyprávět). Věřím, že jsem dostal i tomuto nároku.

Konečně, je třeba také říci, že tato práce je spíše prací historickou, než politologickou v tom smyslu, jak jejich rozdíl chápu dnes. Zastávám především odlišný názor na roli konkrétní teorie, než jaký byl obsažen v projektu mé disertační práce a který se proto otiskl do její podoby. Kdybych práci začínal dnes, nesnažil bych se vytvářet specifické vysvětlení nad základnou obecného paradigmatu, nýbrž bych začínal o stupeň výše nad obecným paradigmatem, od konkrétních teoretických konceptů, které jsou v paradigmatu zakotveny a zkoušel jich použít jako nástrojů k utřídění a vysvětlení materiálu. Věřím však, že se v dohledné době k tomuto tématu právě tímto způsobem vrátím ve formě několika článků.

1.6 Poznámka o dosavadním bádání a zdrojích

Programová debata v meziválečné ČSDSD zůstává dodnes polem téměř neoraným. Oním bezmála jediným pomyslným oráčem byl Jan Kulík, který mě také jako studenta oboru historie a politologie na FF UK svými přednáškami k tomuto tématu přivedl, byť do přípravy této práce již nezasahoval. Pravda, programová debata meziválečného období nebyla ani v jeho případě hlavním předmětem zájmu. Zohledňoval ji především jako základ pro pozdější vývoj, pro vytváření nekomunistického odboje za 2. světové války, případně pro formování politického života druhé republiky.⁷ Jako jediný ji však věnoval také samostatnou pozornost, nejprve v 60. letech německy⁸, znovu v revidovaných verzích českých v 90. letech.⁹ Jeho pohled je velmi blízký pohledu Zdeňka Šikla¹⁰, na rozdíl od Šikla

---

⁷ KUKLÍK, Jan. Poznámky k činnosti „skupiny Dělnické akademie“ v druhé polovině třicátých let z hlediska geneze PVVZ. *Odboj a revoluce – Zprávy*. 1967, roč. V., č. 2, s. 50-68; KUKLÍK, Jan. *K problematice vzniku národní fronty v domácím odboji : vývoj odbojové organizace PVVZ na území Čech v letech 1939-1941*; KUKLÍK, Jan. *Sociální demokraté v druhé republice*.

⁸ KUKLÍK, Jan. Das programmatische Streben der linksgerichteten sozialdemokratischen Intellektuellen in der ersten Hälfte der dreissiger Jahre. *Acta Universitatis Carolinae – Philosophica et historica*. 1969/4, s. 93-121.

⁹ KUKLÍK, Jan. Hledání cesty k demokratickému socialismu : k programovému vývoji Československé sociálně demokratické strany dělnické v první polovině 30. let. In KARNÍK, Zdeněk (ed.). *K novověkým sociálním dějinám českých zemí III. : od války k válce 1914-1939*, s. 59-91; KUKLÍK, Jan. Programový vývoj Československé sociálně demokratické strany dělnické za první republiky. In *Současný stav a perspektivy zkoumání politických stran na našem území : sborník referátů přednesených na vědecké konferenci v Olomouci ve dnech 20.-21. října 1998*, s. 64-79. Mezi původní německou verzí z r. 1969 a českou verzí z r. 1998 jsou rozdíly nejen formulační, ale i věcné –

však téma postupně rozpracoval a pramenně doložil, takže jeho závěry, byť možná původně načrtnuté Šiklem, můžeme spojovat s ním.

Kuklík přinesl několik inspirativních postřehů, které jsem zohlednil i já (vnitřní názorová pluralita ČSDSD a identifikace protilehlých pólů debaty, generační rozměr, programová debata jako snaha intelektuálů ovlivnit praktickou politiku, marxismus jako důležité téma). Orientoval se však přednostně na skupinu autorů, které nazývám levicovým proudem a na období 30. let. Příběh, který vyprávěl byl pak příběhem spojení demokracie a socialismu.

Druhým z domácích badatelů, který programové debatě věnoval pozornost je Jiří Malínský, předseda historické komise ČSSD, který v druhé polovině uplynulého desetiletí publikoval obsáhlý esej o vytváření nového základního programu přijatého v r. 1930.¹¹ Na rozdíl od Kuklíka, který se opřel o dobovou publicistiku a dokázal tak zachytit i názory menšinové, Malínský vychází téměř výhradně ze sjezdových protokolů a reprodukuje hlavně postoj vedení strany, tedy řekněme oficiální verzi programové debaty. Jeho příběh je příběhem artikulace rozdílů mezi ČSDSD a KSČ, potažmo spojení demokracie a socialismu.

Ve srovnání s Kuklíkem a Malínským jsem věcně postoupil zejména v provázání debaty 20. let s debatou 30. let a postžení prvků kontinuity, stejně jako diskontinuity, dále v plastickém vykreslení různých názorových proudů a vystižení jejich společných charakteristik, v rozboru zázemí debaty a úvahách o motivaci aktérů. Doložil jsem také, že debata neměla pouze jeden rozměr, nýbrž rozměrů mnoho a diskutující se střetávali, obrazně řečeno, na několika frontách. Odlišná je pak samozřejmě má celková optika, můj příběh, jak jsem vyložil výše.

Dosavadní bádání věnované vnitřnímu vývoji ČSDSD ve sledovaném období obecně je rovněž poměrně chudé a těch několik málo příspěvků je orientováno způsobem, který z větší části neumožnil jejich využití. Práce Zdeňka Kárníka o

---

starší německá verze je mj. materiálově o něco bohatší – , mezi českou verzí z r. 1998 a textem z r. 1999 není prakticky žádný rozdíl.

¹⁰ ŠIKL, Zdeněk. K programovému úsilí sociální demokracie ve třicátých letech. *Odboj a revoluce – Zprávy*. 1967, roč. V., č. 2, s. 38-49.

¹¹ MALÍNSKÝ, Jiří. *Český Godesberg / Stivínův program – jeho geneze a schválení* [online]

vnitřní proměně ČSDSD během 1. světové války a naplnění marxistického slovníku novým obsahem¹² je nesporně významná, výklad se však uzavírá několik let před tím, než téma začíná zajímat mě, a proto jsem ji zohlednil jen v několika případech. Z podobných důvodů jsem nakonec nepoužil Kárníkovu biografii Vlastimila Tusara ani druhý díl Šmeralovy biografie od Jana Galandauera.¹³ Tusarova biografie logicky končí Tusarovou smrtí a Šmeralova biografie se rozkolem ČSDSD počátkem 20. let odpoutává od mého tématu. Kuklík je autorem biografické črty Antonína Hampla, která by využitelná byla, neobsahuje však nic zásadního, čím by se odlišila od jiných Kuklíkových výkladů a co by stálo za to v mé práci přímo použít.¹⁴

Petr Prokš provedl záslužnou práci edicí programových dokumentů ČSDSD od počátku strany do r. 1948¹⁵ – dává výběrem implicitně najevo, že za nejpodstatnější pokládá události předcházející rozkolu strany počátkem 20. let, tedy opět událostem předcházejícím období, na něž jsem zaměřil pozornost já – , ale v práci jsem jeho edici nepoužil, protože jsem vycházel z původních zdrojů. Probíraného tématu se částečně týká pokus o komparaci sociologického profilu vůdců ČSDSD a KSČ, který provedl Thomas Weiser.¹⁶ Pro některé metodologické nedostatky, související s výběrem vzorku a ve svém důsledku mimoběžnost s potřebami mého výkladu jsem ji nakonec také nepoužil.

Větší souborný výklad vývoje ČSDSD v meziválečném období zatím chybí, k dispozici jsou pouze stručná shrnutí. Z těch, která alespoň zmiňují vnitrostranické dění a programové debaty mohu jmenovat práce Kuklíkovy¹⁷, které v daném tématu odrážejí jeho již zmíněnou perspektivu, včetně orientace na 30. léta. Krátká úvaha

---

¹² KÁRNÍK, Zdeněk. *Habsburk, Masaryk či Šmeral : socialisté na rozcestí*.

¹³ KÁRNÍK, Zdeněk. *Vlastimil Tusar : novinář, politik, diplomat*; GALANDAUER, Jan. *Bohumír Šmeral 1914-1941*.

¹⁴ KUKLÍK, Jan. Antonín Hampl - pokus o politický portrét jedné z profilujících osobností československé sociální demokracie meziválečného období. In *Pocta profesoru Zdeňku Kárníkovi : sborník příspěvků k jubilantovým sedmdesátinám*, s. 143-149.

¹⁵ PROKŠ, Petr (ed.). *Politické programy Československé a Československé sociálně demokratické strany dělnické 1878-1948*.

¹⁶ WEISER, Thomas. *Arbeiterführer in der Tschechoslowakei : Eine Kollektivbiographie sozialdemokratischer und kommunistischer Parteifunktionäre 1918-1938*.

¹⁷ KUKLÍK, Jan. Československá sociálně demokratická strana dělnická 1918-1938. In MAREK, Pavel a kol. *Přehled politického stranictví na území českých zemí a Československa v letech 1861-1998*, s. 94-106; v revidované verzi KUKLÍK, Jan. Československá sociálně demokratická strana dělnická. In MALÍŘ, Jiří; MAREK, Pavel (ed.). *Politické strany : vývoj politických stran a hnutí v českých zemích a Československu v letech 1861-2004 I. 1861-1938*, s. 683-709.

Kárníkova se podstatně neliší.¹⁸ Bohaté faktografické zázemí naopak poskytuje biografický slovník od Josefa Tomeše, naposledy ve třetím rozšířeném vydání.¹⁹ Byl to pro mě hlavní zdroj informací o věku a sociálním profilu diskutujících.

Dosavadní bádání o Josefu Mackovi. Kterého jsem zvolil za hybatele svého příběhu také není příliš bohaté. Jde vesměs o stručné životopisné črty²⁰, nebo texty orientované především k ekonomickému rozměru jeho díla.²¹ Jediný trochu obsáhlejší rozbor Mackova pojetí socialismu nabízí Ilona Bažantová, ale v souladu s koncepcí své práce se orientuje na svépomocný resp. družstevní prvek, prvek nesporně důležitý – ve svém výkladu na jejich důležitost upozorním při výkladu postojů ke státu –, ale podle mého názoru pouze jeden z mnoha, kterými je možno Mackovo myšlení charakterizovat.²²

Pramenným základem mé práce je obsáhlá bibliografie soudobých textů, článků nebo knih. Excerpoval jsem *Akademii* z let 1921-1928 (výběrově také starší ročníky), *Dělnickou osvětu* z let 1924-1938, *Novou svobodu* z let 1924-1938 a *Naši dobu* z let 1923-1939 (výběrově také starší ročníky). K tomu jsem výběrově použil některé ročníky *Sociální revue*, *Přítomnosti*, *Sociologické revue*, *Obzoru národohospodářského* a *Útoku*, z deníků *28. říjen* a *Právo lidu*. Současně jsem nastudoval velké množství knižní produkce představitelů zmiňovaných proudů. Její přehled je zbytečné uvádět zde, spolu se všemi ostatními zdroji je ho možné nalézt v závěrečném seznamu pramenů a literatury. Neocenitelným zdrojem informací byly také zprávy ústředního sekretariátu ČSDSD ke sjezdům a samotné protokoly sjezdů (vedle protokolů z meziválečného období tj. sjezdů z r. 1920, 1924, 1927, 1930, 1933 a 1937 jsem excerpoval a výběrově použil také protokoly sjezdů konaných před 1. světovou válkou).

---

¹⁸ KÁRNÍK, Zdeněk. 1918-1938. In HRUBEC, Marek. *Dějiny českého a československého sociálně demokratického hnutí*, s. 46-59.

¹⁹ TOMEŠ, Josef. *Průkopníci a pokračovatelé : osobnosti v dějinách české sociální demokracie 1878-2005*.

²⁰ HABR, Jaroslav; JANKOVSKÝ, Jan. Profesor Josef Macek. *Politická ekonomie*. 1990, roč. 38, č. 12, s. 1525-1530; FILIP, Zdeněk; AULEHLA, Zdeněk. Josef Macek – ekonom a politik. *Severní Morava*. 1991/62, s. 17-28; ZNOJ, Milan; HAVRÁNEK Jan; SEKERA, Martin (ed.). *Český liberalismus – texty a osobnosti*, Mackův medailon s. 496-497; SEIDL, Vladimír. *Medailónek Josefa Macka*.

²¹ VENCOVSKÝ, František. *Dějiny českého ekonomického myšlení do roku 1948*, s. 252-288.

²² BAŽANTOVÁ, Ilona. *Družstevní a svépomocné koncepce v českém ekonomickém myšlení. Vývoj názorů a pokusů o praktickou realizaci do roku 1948*, s. 113-127.

Doplňkovou úlohu hrály archivní prameny. V první řadě archiv ČSSD, v němž je uloženo torzo někdejšího archivu ČSDSD (použil jsem jednak zápisy z jednání ústředního výkonného výboru a představenstva, jednak fond došlé korespondence ústředního tajemníka Vojtěcha Dundra). Okrajově jsem využil fondů Masarykova archivu, konkrétně složek věnovaných politickým stranám.

Nepočítám-li diplomovou práci, kterou jsem věnoval politickému myšlení Josefa Macka, publikoval jsem zatím na dané téma tři příspěvky. Některé základní teze své práce jsem načrtnul v konferenčním příspěvku v r. 2007.²³ Základem kapitol 2.3.3. a 2.4.3. je studie publikovaná v r. 2009.²⁴ Liberálnímu aspektu v politickém myšlení Josefa Macka jsem věnoval článek v *Politické ekonomii* v r. 2010.²⁵

---

²³ POLÁŠEK, Martin. Menšinové proudy v Československé sociálně demokratické straně dělnické (ČSDSD) v letech 1920-1938. (Několik pracovních tezí). In *Na pozvání Masarykova ústavu* 4, s. 166-177.

²⁴ POLÁŠEK, Martin. „...velikému prezidentovi republiky a příteli dělnictva...“ Masarykův obraz jako součást identity Československé sociálně demokratické strany dělnické mezi dvěma světovými válkami. Návrh interpretace. *Masarykův sborník XIV.*, s. 109-128.

²⁵ POLÁŠEK, Martin. Josef Macek mezi liberálním socialismem a sociálním liberalismem : podnět k diskusi nad liberálním aspektem Mackova myšlení. *Politická ekonomie*. 2010, roč. 58, č. 3, s. 402-418.

2 Programové debaty I. Průřez chronologický

2.1 První kolo

2.1.1 Debata o novém základním programu začíná

I.

Na jaře 1924 se konal XIV. řádný sjezd ČSDSD. První po secesi tzv. marxistické levice a vzniku KSČ. Josef Stivín, člen předsednictva strany a po celé meziválečné období šéfredaktor ústředního stranického deníku *Právo lidu*, přednesl na sjezdu zprávu komise pro revizi programu strany a symbolicky tak započal příběh, který líčí tato práce.

Stivín řekl, že hainfeldský, potažmo erfurtský program, na jehož základě dosud sociální demokracie stála, se podařilo z větší části splnit a je proto třeba vytýčit další úkoly.²⁶ V přípravě tzv. minimálního programu neviděl Stivín problém, problémem však podle něj mohlo být úvodní obecné prohlášení zásad. Programová komise předložila proto sjezdu návrh tohoto prohlášení k diskusi, mezi vůdci strany nebylo proti tomuto prohlášení podle Stivína žádných zásadních námitek.²⁷ Z konkrétních osob, které se na přípravě návrhu prohlášení zásad podílely jmenuje Stivín vedle sebe samého ještě zástupce dvou nejpočetnějších župních organizací ČSDSD, plzeňské a ostravské – starostu Plzně Luďka Pika a starostu Moravské Ostravy Jana Prokeše – , dále Antonína Němce, dosavadního předsedu ČSDSD, který se ale právě tímto sjezdem stáhnul do pozadí a stranického odborníka na mezinárodní politiku, novináře *Práva lidu* Jaroslava Koudelku.²⁸

Komise při tvorbě zásad vycházela podle Stivína z toho, že prohlášení musí být napsáno natolik lapidárně, aby bylo jasné a srozumitelné každému dělníkovi – není v něm místo pro definice a teoretické výklady pojmů a není tam možné ani

---

²⁶ *Protokol XIV. řádného sjezdu Československé sociálně demokratické strany dělnické konaného v Moravské Ostravě 19.-22. dubna 1924*, s. 121-125.

²⁷ *Protokol XIV. řádného sjezdu Československé sociálně demokratické strany dělnické konaného v Moravské Ostravě 19.-22. dubna 1924*, s. 126.

²⁸ *Protokol XIV. řádného sjezdu Československé sociálně demokratické strany dělnické konaného v Moravské Ostravě 19.-22. dubna 1924*, s. 130.

konstruovat žádné podrobné návody pro budoucnost, protože to by se mohlo stát příčinou těžkých vnitrostranických sporů. Stivín také zdůraznil kontinuitu s hainfeldským programem: „...nemáme příčiny, proč bychom při sdělování nového zásadního prohlášení strany nenavazovali na náš starý osvědčený program, na jeho theoretické základy, na jeho celou konstrukci. My soudíme, že tento program, kterým jsme se řídili po 35 roků, byl programem dobrým, poněvadž nás vedl od úspěchu k úspěchu. Navržené prohlášení zásadní je konstruováno na těch částech starého programu, které zůstaly živoucí.²⁹ A krátce na to i zcela explicitně: „Těchto několik črt má naznačiti, že nemáme žádných příčin opustiti základní principy našeho starého marxistického programu.“³⁰

Na závěr pak Stivín uvedl - na vysvětlenou, proč není programový návrh ještě hotový - , že ani žádná jiná z velkých stran londýnské Internacionály ještě definitivní změnu programu neprovedla. I program Sozialdemokratische Partei Deutschlands (SPD), tohoto vzoru marxisticky orientovaných sociálních demokracií, byl v r. 1923 přijat jen jako prozatímní – přesto mu Stivín věnoval ve stranické revue *Akademie* hodně prostoru³¹ – a že dle mínění všech význačných teoretiků „definitivní řešení otázky programové ještě nedozrálo, protože nejsou ještě vykonány přípravné vědecké práce. Abych to řekl názorně, socialistická věda čeká na nového Marxe...“³²

Návrh prohlášení zásad zněl následovně:

„Československá sociálně demokratická strana dělnická bojuje za přeměnu nynější kapitalistické soustavy výrobní v soustavu socialistického kolektivismu, v níž by byl odstraněn námezdní poměr a zrušeno soukromé vlastnictví prostředků výrobních, pokud by ho mohlo býti používáno k vykořisťování člověka člověkem. K boji za tento cíl jest třeba, aby všechen lid měst a venkova, pracující tělesně i

---

²⁹ Protokol XIV. řádného sjezdu Československé sociálně demokratické strany dělnické konaného v Moravské Ostravě 19.-22. dubna 1924, s. 126.

³⁰ Protokol XIV. řádného sjezdu Československé sociálně demokratické strany dělnické konaného v Moravské Ostravě 19.-22. dubna 1924, s. 129.

³¹ STIVÍN, Josef. Nový program německé strany. *Akademie*. 1922, roč. XXVI., č. 4, s. 145-149 a č. 5, s. 195-200; STIVÍN, Josef. Theoretický základ a politické zásady zhořeleckého programu, *Akademie*. 1922, roč. XXVI., č. 6, s. 245-251.

³² Protokol XIV. řádného sjezdu Československé sociálně demokratické strany dělnické konaného v Moravské Ostravě 19.-22. dubna 1924, s. 132.

duševně, byl organisován, naplněn vědomím o svých poměrech a úkolech, učiněn a udržen schopný třídních zápasů.

Československá sociálně demokratická strana dělnická bude ve všech politických a hospodářských otázkách hájiti třídní zájmy pracujícího lidu, odhalovati a osvětlovati třídní rozpory ve všech jejich podobách a formách, aby pracujícího lidu nebylo zneužíváno politickými stranami, jež zastávají zájmy třídy buržoasní.

Československá sociálně demokratická strana dělnická je stranou mezinárodního socialismu, vycházejícího z poznání, že proti mezinárodnímu kapitalistickému kořistění z práce lidu musí býti mezinárodně organisován postup pracující třídy, přičemž však pracující třída každého státu a národa samostatně rozhoduje o prostředcích, jež podle svých poměrů a sil si pro postup vyvolí.

Přijímajíc názor, že demokratická republika je nejpřirozenější půdou pro přípravy a zápasy k vítězství socialismu, a připomínajíc, že Československá sociálně demokratická strana dělnická sama přispěla lvím podílem k tomu, aby naše Československá republika byla státem s demokratickou ústavou bez politických výsad třídy, pohlaví, národnosti, majetku, stavu či rodu, prohlašuje strana, že bude tuto republiku hájiti vždy věrně a odhodlaně proti všem útokům na její existenci a na její demokratická, republikánská a sociální zařízení. Prostředkem boje za osvobození třídy pracující je mimo jiné hlavně dobytí politické moci. Tato cesta je pracující třídě v Československé republice plně otevřena, využije-li práv demokracie. Na tomto poznání staví Československá sociálně demokratická strana dělnická první zásadu své politické činnosti.

Na poli politiky mezinárodní pracuje Československá sociálně demokratická strana dělnická k budování předpokladů a uskutečnění jednoty ve snažení, organisaci, práci a solidaritě všech národů světa, všeho lidstva, usilujíc i zde především o demokracii a rovnoprávnost a odstranění kapitalistické anarchie, jevíci se v potlačování národů v mrzké koloniální politice, v mrhání ekonomických sil a statků a v stálém válečném nebezpečí.

Příčina nedůstojných a nekulturních poměrů, do kterých kapitalistický řád vtlačuje pracující třídu, není však v politických institucích, nýbrž v dnešní kapitalistické soustavě společenské. Tato soustava spěje rychle k svému vyvrcholení. Po skončení světové války se tempo jejího vývoje neobyčejně zrychlilo.

Vývoj moderního kapitalismu je vyznačen mohutnými pokroky technickými, rostoucím soustředěním výroby, obchodu a dopravy a jejich zvládnutím průmyslovými koncerny a bankovním kapitálem, dále ochuzováním středních stavů, zejména vrstev studovaných. Tento vývoj však vede k tomu, že zatím, co výrobu ovládá stále užší okruh osob, zároveň vzrůstá počet nespokojenců s těmito poměry, zvláště když po světové válce byla životní úroveň všech pracujících vrstev snížena, zatím co na druhé straně vyrostla nová bohatství. Tím jeví se vítězství socialistických snah stále nadějnější a bližší. Zavedení socialistických řádů výrobních stává se tak živou otázkou doby. Pracující třída musí podporovati a urychlovati vše, co vytváří duševní a hmotné podmínky pro nové formy výrobní (státní, zemský a obecní kolektivism, družstevní podnikání, smíšení formy kolektivního hospodaření, kontrola výroby, činnost závodních výborů) a připraviti se na tento úkol jak politicky, tak i odborově a družstevně.

Aby tento dějinný úkol pracující třídy mohl býti splněn, bojuje Československá sociálně demokratická strana dělnická za zákonitou ochranu životní úrovně třídy pracující, za dobudování sociální reformy, za dosažení co možno největšího vlivu pracujícího lidu ve všech složkách veřejného života, za volnost projevů smýšlení, za odstranění všech vlivů církevních na stát a školství.

Československá sociálně demokratická strana dělnická, spolehajíc v ducha pokroku a sociální spravedlnosti, který tvoří tradici československých dějin, bude usilovati, aby Československá republika byla soustavně ve všech směrech dále demokratisována, aby mohla být přetvořena ve stát socialistický.³³

---

³³ Protokol XIV. řádného sjezdu Československé sociálně demokratické strany dělnické konaného v Moravské Ostravě 19.-22. dubna 1924, s. VII-X.

Programový návrh se však na XIV. sjezdu neprojednával, měl se stát pouze podkladem k následné diskusi. Z průběhu sjezdu Macek netajil zklamání, sjezd podle něj nevyřešil žádný z problémů strany a neodhalil ani jejich příčiny.³⁴

II.

Sjezd odstartoval veřejnou část programové debaty. Ta však nebyla příliš intenzivní. Přestože Stivín naléhal v svém sjezdovém projevu na to, aby vedení strany ustavilo k revisi programu tématické komise³⁵, porada předsednictva strany v listopadu 1926, tedy zhruba půl roku před novým sjezdem, konstatovala, že žádné komise stále ještě nejsou a že je třeba je urychleně ustavit a vyzvat teoretické i praktické pracovníky strany k přípravě návrhů. Někteří přítomní pak naléhali na to, aby se příprava návrhů svěřila pouze jednotlivcům, neb komise program nepřipraví.³⁶ Hned na další poradě představenstva si Stivín také postěžoval, že k návrhu prohlášení zásad předloženém na předchozím sjezdu se dosud nikdo nevyjádřil. Jeho upravenou verzi tedy nyní rozešle členům ústředního výkonného výboru a navrhuje, aby se k ní členové vyjádřili do 14 dnů.³⁷

Debata se zpočátku nevedla ani v tisku. Některé příspěvky, které se k programové revizi vztahovaly se sice objevily již v r. 1923³⁸ nebo paralelně se sjezdovým jednáním v r. 1924³⁹, větší intensity však debata nabyla teprve od podzimu 1926 ve třicátém ročníku *Akademie*. Tedy v prostředí ideově velmi specifickém, vůči marxismu jako ideové páteři strany velmi rezervovaném. Za mnohé svědčí již skutečnost, že místo odpovědného redaktora *Akademie* zaujal v r. 1926 opět František Modráček, který byl představitelem někdejšího pokrokařského hnutí 90. let 19. st., před 1. světovou válkou jeden z nejpłodnějších sociálně

---

³⁴ MACEK, Josef. Cézaři či kapelníci. *Naše doba*. 1924, roč. XXXI., č. 8, s. 511.

³⁵ *Protokol XIV. řádného sjezdu Československé sociálně demokratické strany dělnické konaného v Moravské Ostravě 19.-22. dubna 1924*, s. 124

³⁶ *Archív ČSSD*, fond 71, ČSDSD 1920-38, sign 19/1, č. 266, zápis z jednání předsednictva 23.11. 1926.

³⁷ *Archív ČSSD*, fond 71, ČSDSD 1920-38, sign 19/1, č. 267, zápis z jednání předsednictva 7.12. 1926.

³⁸ BENEŠ, Vojta. Cesta k vyšší socialistické civilizaci. *Akademie*. 1922, roč. XXVI., č. 3, s. 97-105 a č. 4, s. 149-158.

³⁹ ŠPERA, A. M. K revisi programu strany. *Akademie*. 1924, roč. XXVII., č. 10, s. 372-375; VLČEK, J. Strana a inteligence. *Akademie*. 1924, roč. XXVII., č. 12, s. 459-460.

demokratických teoretiků a nejpozději od konce prvního desetiletí 20. st. patrně nejvýraznější teoretický revizionista strany. Jako odpovědný redaktor *Akademie* působil již v prvních dvou desetiletích 20. st., události 1. světové války a zejména první léta ČSR jej však zavedly jinam.

V r. 1926 byl totiž sice Modráček již senátor za ČSDSD, ale ještě o pár let dříve vedl Socialistickou stranu československého lidu pracujícího (Stranu pokrokových socialistů), stranu založenou sociálními demokraty, kteří se od ČSDSD odštěpili v r. 1919. Za příčinu odštěpení se obvykle pokládá Modráčkův odpor vůči bolševismu a silicemi vlivu stranické levice, já bych však obrátil pozornost k tomu, co jako příčinu identifikovalo v r. 1920 vedení ČSDSD: „*Názory na ruskou revoluci a „bolševism“ , čímž míněna taktika ruské komunistické strany, ač s krajní prudkostí uplatňovány, nebyly tu hlavní příčinou Modráčkova odklonu od tělesa strany a od jejích principů. Bylo to spíše základní nazírání na socialism vřbec a na marxistický jeho podklad zvláště. Modráčkův program vrací se k t. zv. pokrokovému socialismu let devadesátých, potírá marxism jako učení překonané, operuje socialismem družstevním a přejímá nekritický nacionalism, který namnoze zachází až v šovinism buržoasních stran.*“⁴⁰ Odmyslíme-li si kritický tón vyjádření, zejména v souvislosti s Modráčkovým nacionalismem, umožní nám tato charakteristika pochopit pozdější vývoj programových debat lépe, než představa o Modráčkově odporu vůči bolševismu.

Myslím, že velmi dobře vyjádřil podstatu problému o jedno desetiletí později – v úvahách nad příčinami rozkolů v socialistickém hnutí – Jaroslav Koudelka, když řekl, že ČSDSD zažila ve své historii jen jeden pravicový rozkol, totiž Modráčkův a ten byl veden jak obavou z bolševizace strany, tak snahou politicky vyzkoušet odlišné pojetí socialismu, odlišnou ideologii. „*Československé dělnictvo na tuto ideologii nereagovalo. Spíše ji byla zachycena pokroková inteligence, avšak i ona si uvědomovala především svůj odpor ke komunismu a jeho metodám, a nikoli hluboký pokus o početí politické myšlenky, založené na zcela nové představě socialistického společenského řádu.*“⁴¹ (...) *Reformy socialismu směrem doprava ukázaly se*

⁴⁰ Zpráva k XIII. řádnému sjezdu Československé sociálně demokratické strany dělnické, s. 35.

⁴¹ KOUDELKA, Jaroslav. *Rozkoly v socialismu : v čem záleží štěpení i tvůrčí integrační síla socialistického hnutí*, s. 92.

*Modráčkovým příkladem jako velice nesnadné a vzhledem k mase dělnictva málo působivé. Tyto reformy mohou vytvořiti nové teorie, socialismus jako společenskou nutnost podporující, ne však praktické politické hnutí.*⁴²

Macek měl k Modráčkovi velmi blízko. Stál při něm když Modráček v r. 1917 rozhýbal stojaté vody válečné sociální demokracie a začal své názory razit v týdeníku *Socialistické listy*.⁴³ Oba najdeme v Socialistickém diskusním klubu, který vznikl na jaře 1918 a profiloval se jako báze možné programové dohody mezi domácími socialistickými proudy, především sociálními demokraty a národními socialisty.⁴⁴ Konečně, Macek odešel v r. 1919 z ČSDSD spolu s Modráčkem a stal se nejen členem zmíněné nové strany, nýbrž se ocitl i na prvním místě její kandidátky v komunálních volbách v r. 1919, zasedal za ní v pražském zastupitelstvu a kandidoval za ni i ve volbách v r. 1920.⁴⁵ V r. 1924 se Modráček i Macek do ČSDSD vrátili.

Ilustrativním příkladem tónu debaty mohou být proto právě Modráčkovy texty. Vedle úvah nad formami socializace soustředil svou pozornost zvláště na úvodní teoretickou část programu, na prohlášení zásad. Varoval před pojmáním „socialismu a jeho podmínek s hlediska výlučně ekonomického a politického. Tato archaická koncepce straší nás znova v revidovaných programech německé a rakouské sociální demokracie. Socialism není jen ekonomie a politika a nevyroste jen z nich. Kdyby sebe více pokročila kapitalistická koncentrace výrobní, neudělá z ní žádná politická moc socialistické řády, k nimž pracujeme, nebudou-li široké vrstvy způsobilé k hospodářské demokracii a nebudou-li míti pro její principy vyššího smyslu.”⁴⁶

Opačný názor vyslovil Svatopluk Dobiáš, mladý vedoucí právního oddělení Odborového sdružení československého (OSČ) a zároveň funkcionář Svazu sociálně

---

⁴² KOUDELKA, Jaroslav. *Rozkoly v socialismu : v čem záleží štěpení i tvůrčí integrační síla socialistického hnutí*, s. 93.

⁴³ MACEK, Josef. Cesta životem a světem. In *František Modráček : kniha na oslavu jeho šedesátých narozenin* vydaná jeho přáteli, s. 21; KÁRNÍK, Zdeněk. *Habsburk, Masaryk či Šmeral : socialisté na rozcestí*, s. 108.

⁴⁴ KÁRNÍK, Zdeněk. *Habsburk, Masaryk či Šmeral : socialisté na rozcestí*, s. 316.

⁴⁵ 28. říjen. 1919, roč. I., č. 10 (13.6. 1919), s. 2; č. 11 (15.6. 1919), s. 3; č. 24 (2.7. 1919), s. 3; 28. říjen. 1920, roč. II., č. 82 (12.4. 1920), s. 3.

⁴⁶ MODRÁČEK, František. K diskusi o programu strany. *Akademie*. 1926, roč. XXX., č. 4, s. 237.

demokratického studentstva, jež ale nesmíme zaměňovat s vlastním hnutím mládeže ČSDSD. Podle Dobiáše ve straně panovala příliš velká ideová rozrůzněnost, nebylo jasné, jakými zásadami se vlastně strana řídí. V socialistické straně však takový stav není možný, říká Dobiáš, socialistická strana musí být programově a názorově jednotná, jinak není akceschopná. Sociální demokracie se tedy podle jeho názoru měla pro nejvhodnější pojetí socialismu rozhodnout a sjednotit se v něm. A tímto pojetím mělo být pojetí marxistické.

Dobiáš obsáhle polemizoval s názory Emanuela Rádla a částečně též Evžena Šterna, zejména ve věci materialistického pojetí vývoje, možností reformismu a úlohy inteligence a dělnictva v socialistickém projektu. Dobiáš přitom kladl velký důraz na to, že marxismus vyhovuje mentalitě dělnictva – dělník podle něj sice není schopen marxismu porozumět teoreticky, *“ale pozná, že mu objasňuje něco, v čem žije den ze dne, podává mu skutečnost a proto se Marxova učení drží a bude držet.”*⁴⁷ Současně Dobiáš varoval před konsekvencemi Rádlova a Šternova přístupu, který nepřímou zpochybňuje výlučnost funkce dělnictva a jeho význam pro dosažení socialismu. Takový přístup, zejména programové ústupky inteligenci by podle Dobiáše *„znamenal stabilisaci komunismu v dělnictvu, zvláště lze-li předpokládat, že komunism půjde ve svých názorech od revolučnosti více do prava. Svým programem musíme jasně vyjádřit, že sociální demokracie je koncentrační stranou dělnickou, a to se nemůže stát jiným programem, nežli marxistickým.”*⁴⁸

V reakci na to Rádl zopakoval názor profilujících autorů okruhu *Akademie*, že základem nového programu nemůže být materialismus – rozuměj: marxismus – , protože přehlídí praktický význam ideálů a protože některé otázky se prostě na hospodářský vývoj redukovat nedají, ani ve smyslu poslední instance. Vidět dělníka jen skrze jeho materiální zájem je podle Rádla chyba, teoretická i praktická. Právě na příkladu ČSR, soudí Rádl, je dobře vidět, že materialistický výklad skutečnosti selhává: *„Dobrá: proč potom jsou naši soudruzi dokonce v nějaké Pošumavské Jednotě? Proč se nedrží jen hospodářských podmínek života? Jaké cavyky s češtvím, jestli rozhodují jen podmínky hospodářské? (...) Jestliže hospodářské podmínky jsou*

⁴⁷ DOBIÁŠ, Svatopluk. Od socialismu hospodářského k ideologickému? *Akademie*. 1926, roč. XXX., č. 3, s. 153.

⁴⁸ DOBIÁŠ, Svatopluk / Od socialismu hospodářského k ideologickému? *Akademie*. 1926, roč. XXX., č. 3, s. 164.

pravou příčinnou historických událostí, pak musí mít ten, kdo se jich drží, největší úspěchy. Vskutku však vidíme, že hospodářský program nestačí ani v tak zoufalých poměrech, v jakých žijeme, svéstí dohromady ani dvě frakce sociální demokracie, českou a německou. Jak by se mohl tedy stát základem stavby státu?”⁴⁹

Macek, který byl členem redakční rady *Akademie* se v této fázi zapojil do debaty pouze nepřímo, úvahou nad vztahem inteligence a socialistického hnutí.⁵⁰ Reprodukoval v ní především hlavní myšlenky de Manovi práce *Die Intellektuellen und der Sozialismus* (1925). Nesmí nám však uniknout, že paralelně začal Macek stoupat v hierarchii ČSDSD. V prosinci 1925 projednalo předsednictvo strany otázku jeho náhradnictví pro případ uvolnění některého poslaneckého mandátu – Macek nechtěl původně podepsat poslanecký revers v jeho obvyklé podobě, navrhoval stylizaci, která by mu umožňovala resignaci odvolat, předsednictvo jeho návrh zamítlo⁵¹ – a na jaře 1928 skutečně nastoupil na uvolněné místo poslance Albína Chalupy. Mezitím byl Macek na sjezdu v r. 1927 také zvolen do Ústředního výkonného výboru ČSDSD – zůstal v něm až do zániku strany v r. 1938 – a to dokonce plným počtem hlasů, čímž překonal i dlouholeté členy představenstva strany jako byl Hampl, Bechyně, Meissner nebo Pik.⁵²

Dodejme, že v debatě zazněly i hlasy dalších autorů, ideově méně exponovaných, než Macek, Modráček nebo Rádl. Za zmínku zde stojí především Zdeněk Peška, relativně mladý docent a posléze profesor ústavního práva na Universitě Komenského v Bratislavě, člen ústavně právní komise ČSDSD. Peška měl pro marxismus možná větší pochopení, než výše zmínění, ale jakkoli zdůrazňoval, že je třeba pečlivě zkoumat „v čem marxismus je dnes živoucí politickou silou a v čem mu pozdější vývoj politický nedal za pravdu“⁵³, v praxi byly jeho návrhy s tradičním marxistickým pojetím přinejmenším v napětí. Ať už šlo o postupné nahrazování kapitalistických institucí instituce socialistickými jako cestu, která dospívá

---

⁴⁹ RÁDL, Emanuel. K programu strany. *Akademie*. 1927, roč. XXX., č. 7, s. 389.

⁵⁰ MACEK, Josef. Inteligence a socialismus : variace na staré téma. *Akademie*. 1927, roč. XXX., č. 6, s. 313-325.

⁵¹ *Archív ČSSD*, fond 71, ČSDSD 1920-38, sign 19/1, dokument 162, zápis z jednání předsednictva 3.12. 1925.

⁵² *Protokol XV. řádného sjezdu Československé sociálně demokratické strany dělnické v Praze 1927 (15.-18. dubna)*, s. 119.

⁵³ PEŠKA, Zdeněk. K socialistickému sborníku. *Akademie*. 1924, roč. XXVII., č. 9, s. 330.

k socialismu sice pomaleji, než násilná revoluce, ale bezpečněji⁵⁴, nutnost spolupráce s nesocialistickými stranami nebo přesvědčení, že podstatou sociální revoluce není politický či hospodářský akt, ale velká myšlenková proměna, odbourání pudu ziskuchtivosti a „*choutky obohacovat se bez práce prací jiných*“.⁵⁵ Přímo k programu se Peška vyjádřil článkem v němž zdůraznil, že jakkoli podle některých socialistů stát jako mocenský útvar v budoucnu zanikne, rozhodně to není otázka nejbližší doby a že stát je naopak třeba postupně přeměnit tak, „*aby držel krok s postupnou přeměnou kapitalistického hospodářského řádu v řád socialistický, aby nebyl překážkou té přeměny, naopak, aby byl jedním z nástrojů, kterými se provádí.*“⁵⁶

V druhé z teoretických tiskovin strany, v *Dělnické osvětě*, zasáhli do diskuse dva představitelé mladé generace, stojící ale na opačných názorových pólech. Na jedné straně Jiří Stolz, funkcionář OSČ – v letech 1931-1945 pak dokonce podtajmeník Mezinárodního odborového svazu – , plodný publicista a čelní teoretik neformální skupiny mladých příznivců sociální demokracie vzešlých z prostředí vysokoškolských studentů, kteří usilovali o prohloubení marxistického charakteru strany. Více o celé skupině a dalších Stolzových zásazích do programové debaty bude řečeno později. Zde jenom uvedme, že Stolz sice kladl důraz na marxismus, ale prvotním mu bylo důkladné studium marxismu, jeho důkladná znalost, jíž podle jeho názoru české prostředí postrádalo: „*Z marxismu se stalo u nás pouhé heslo; kdo o sobě říká, že je marxista, nebo to neb ono že je marxistické, chce tím říci, že je radikální socialista. Šlo o to ukázat na konkrétním příkladě, že marxismus je víc; máme-li tvořivě zasáhnout v socialistické myšlení metodou marxistickou, musíme se této příliš prostoučné představy zbavit.*“⁵⁷

Na straně druhé stál Vladimír Görner, publicista neméně plodný a čelní funkcionář mládežnického hnutí ČSDSD, které však, znovu připomínám, nezaměňujeme se Svazem sociálně demokratického studentstva. Görner se pozastavoval nad slabým programovým ruchem a vysvětloval si jej jednak skutečností, že vůdcové strany jsou plně pohlceni výstavbou ČSR, jednak

⁵⁴ PEŠKA, Zdeněk. Francouzská hospodářská rada (dokončení). *Akademie*. 1926, roč. XXIX., č. 11, s. 334.

⁵⁵ PEŠKA, Zdeněk. Co je to sociální revoluce? *Akademie*. 1926, roč. XXX., č. 2, s. 96.

⁵⁶ PEŠKA, Zdeněk. Program sociální demokracie a ústavní otázky. *Akademie*, 1927, roč. XXX., č. 5, s. 261.

⁵⁷ STOLZ, Jiří. Spor o socialismus v programu. *Dělnická osvěta*. 1927, roč. XIII., č. 5, s. 175.

skutečností, že dělnictvo má živý vztah k denní praktické politice, ale vlažný k teorii. Proto také navrhoval, aby se diskuse započatá teorií započala znovu a z opačné strany – od praktické denní politiky, od kritiky a rozboru dosavadní politiky strany v ČSR směrem k teorii a jednotlivým pojmům. Už proto, že dělnictvo se mu jeví natolik srostlé s terminologií třídního boje a chápajícího svůj socialistický profil natolik intuitivně, že přesvědčit ho o potřebě případné změny jenom cestou teoretického výkladu bude obtížné.⁵⁸

III.

Nejužší vedení strany tj. představenstvo se do debaty o novém programu zapojovalo jen váhavě, k přímé polemice s některým z již proslovených názorů pak nesáhl nikdo. Nepočítaje krátký příspěvek o potřebě explicitního vyjádření ženské rovnosti, který byl dílem Betty Karpíškové⁵⁹, vyjádřili se jen čtyři vůdci strany. Za prvé, Stivín. Jeho postoj už byl vyložen výše a vyjadřoval v tomto směru názory dalších vůdců strany, s nimiž byl návrh prohlášení zásad už před XIV. sjezdem konzultován.⁶⁰ Do debaty zasáhl také Luděk Pik, po celé meziválečné období člen představenstva strany, poslanec a starosta Plzně. Jeho stručný spis *Československá sociální demokracie : její cíle, program a postup* – vydaný jak ústředním výkonným výborem ČSDSD, tak plzeňskou župní organizací, v jejíž čele Pik stál – byl volným převyprávěním programového návrhu a představoval jakousi kanonickou verzi stranického marxismu, která možná nejlépe vyjadřovala představy nejširšího členstva: materialismus, třídní struktura a třídní boj, držení výrobních prostředků jako klíč k problémům a jejich zespolečenštění jako řešení těchto problémů, dějinná nutnost socialismu a historická role dělnické třídy, současně aktivní podíl na tvorbě ČSR, parlamentní činnost a koaliční vládnutí, evoluční přístup a reformy.⁶¹

Další dva příspěvky byly dílem lidí, kteří sice svého času k nejužšímu vedení patřili, svou aktivní kariéru však právě v dané době končili nebo již skončili. Prvním

---

⁵⁸ GÖRNER, Vladimír. Několik poznámek k diskusi o revisi programu. *Dělnická osvěta*. 1927, roč. XIII., č. 2, s. 71-72.

⁵⁹ KARPÍŠKOVÁ, Betty. Ženská otázka v programu strany. *Akademie*. 1926, roč. XXX., č. 1, s. 23-27.

⁶⁰ *Protokol XIV. řádného sjezdu Československé sociálně demokratické strany dělnické konaného v Moravské Ostravě 19.-22. dubna 1924*, s. 126.

⁶¹ PIK, Luděk. *Československá sociální demokracie : její cíle, program a postup*.

z nich byl Gustav Habrman, dlouholetý poslanec a v letech 1918-25 opakovaně ministr. Ten se vyslovil pro „*tvůrčí, konstruktivní, revoluční socialismus*“ a zdůraznil, že vyjádření tohoto stanoviska musí být jasné, bez „*uhýbání a ustupování v pravo anebo vlevo. (...) Vyjádřeme se stejně určitě a rozhodně proti měšťáckému, neupřímnému, tak zvanému sociálně humanímu opravářství (...) jako proti pučistickému, konspiračnímu, romantickému, revolučnímu socialismu.*“⁶² Druhým byl Jaroslav Marek, rovněž dlouholetý poslanec, po jistou dobu též předseda poslaneckého klubu a v období mezi XIV. a XV. sjezdem také ústřední tajemník ČSDSD. Ten předvídal, že bude existovat jak napětí mezi stávajícím zněním programu a návrhy na změny, tak mezi návrhy nových konkrétních požadavků a návrhy úplně nového vyznání socialistické víry. Že však bude tyto nové návrhy obtížné uspokojit „*a vlastní potřeba strany projeví se asi tím, že bude nutno postavit se mezi oba tyto proudy na cestu střední.*“⁶³ V r. 1927 Marek také shrnul v útle publikaci programový vývoj ČSDSD od 60. let 19. st. do 1. světové války – knihu vydalo nakladatelství strany – a uvedl jej v explicitní souvislost s programovou debatou, v níž podle něj zejména mladším pracovníkům strany chybí jednak vlastní zkušenost, jednak vzpomínky na průkopníky hnutí.⁶⁴

2.1.2 Sjezd ČSDSD v r. 1927

IV.

Na XV. sjezdu strany v r. 1927 vystoupil s hodnocením dosavadního průběhu programové debaty opět Stivín a prezentoval upravenou verzi prohlášení zásad, s níž se podle jeho slov ztotožnil též ústřední výkonný výbor strany,⁶⁵ celý program měl být přijat na jubilejním sjezdu v r. 1928. Podle usnesení sjezdové předporady neměla být k programovému návrhu po Stivínově zprávě už žádná diskuse,⁶⁶ sám Stivín pokládal debatu o zásadách strany za uzavřenou: „*Soudím tedy, že prohlášení zásad*

---

⁶² HABRMAN, Gustav. K rozhovoru o novém projádření programu strany. *Akademie*. 1926, roč. XXX., č. 1, s. 2.

⁶³ MAREK, Jaroslav. Revise programu strany. *Akademie*. 1926, roč. XXX., č. 1, s. 12.

⁶⁴ MAREK, Jaroslav. *Šedesát let programové výstavby sociálně demokratické strany dělnické*, nečíslovaný úvod.

⁶⁵ *Protokol XV. řádného sjezdu Československé sociálně demokratické strany dělnické v Praze 1927 (15.-18. dubna)*, s. 38.

⁶⁶ *Protokol XV. řádného sjezdu Československé sociálně demokratické strany dělnické v Praze 1927 (15.-18. dubna)*, s. 30.

vzhledem k tomu, že leželo tři roky před veřejnou kritikou, bude snad napříště již vůbec mimo diskusi, když proti němu nebylo vzneseno námitek.⁶⁷ Dále Stivín konstatoval, že oproti návrhu z minulého sjezdu došlo v prohlášení zásad k dílčím opravám a doplňkům – jež ale, jak delegáty ujistil, neznamenají nejmenší změnu v teorii – , žádné zásadnější námitky podle něj nezazněly.⁶⁸

Co se marxismu týče, Stivín zdůraznil, že marxistická pravověrnost sociálně demokratického programu byla a bude vždy problematická. Vždyť Marx a Engels, praví Stivín, nebyli zcela spokojeni s žádným z programů, který si německá sociální demokracie za jejich života dala. Příčinu spatřoval Stivín v tom, že oba teoretici neměli vzhledem ke svému dlouholetému exilu pochopení pro praktické potřeby tehdejšího dělnictva. A proto kdo by dnes „držel litery Karla Marxe, našel by v našem programu věci, které by mohl popíratí stejným právem, jako Marx potíral gothajský program německé sociální demokracie v roce 1875.“⁶⁹

Současně Stivín načrtnul dva modely socialistické strany. Model ruského komunismu s malou, přísně centralizovanou a ideově dogmatickou stranou, stranou pro diktaturu a model britské Labour Party, model velké lidové strany, která usiluje o získání širokých mas, v níž jsou zastoupeny všechny názorové proudy a mají svobodu projevu, takže strana se vlastně ani k nějakému jednolitému programu nepropracovala, stranou pro demokracii.⁷⁰ Britská metoda byla dle Stivína „tu a tam naznačena v díle Marxově, kterou klasicky propracoval Jaurés a kterou nyní prakticky provádí MacDonald. (...) A protože žijeme v demokratické republice a chceme pracovat metodou demokratickou, musíme býti stranou lidovou, otevřenou každému kdo chce s námi pracovat pro naše konečné cíle. Proto následování ruského příkladu u nás bylo by hrotem dělnické politiky v tomto státě.“⁷¹

---

⁶⁷ Protokol XV. řádného sjezdu Československé sociálně demokratické strany dělnické v Praze 1927 (15.-18. dubna), s. 32.

⁶⁸ Protokol XV. řádného sjezdu Československé sociálně demokratické strany dělnické v Praze 1927 (15.-18. dubna), s. 31.

⁶⁹ Protokol XV. řádného sjezdu Československé sociálně demokratické strany dělnické v Praze 1927 (15.-18. dubna), s. 34.

⁷⁰ Protokol XV. řádného sjezdu Československé sociálně demokratické strany dělnické v Praze 1927 (15.-18. dubna), s. 33.

⁷¹ Protokol XV. řádného sjezdu Československé sociálně demokratické strany dělnické v Praze 1927 (15.-18. dubna), s. 34.

O názorech Jamese Ramseyho MacDonalda, dlouholetého vůdce britské Labour Party a reformistického teoretika existovalo v domácím prostředí té doby již poměrně mnoho informací díky překladům jeho děl.⁷² První labouristické vládě v Británii (1924), sice menšinové, leč tím zároveň první čistě levicové vládě v západní Evropě, byla v domácím sociálně demokratickém prostředí věnována velká pozornost a hodnocena byla velmi pozitivně. Koudelka ještě před jejím vznikem označil labouristický přístup za pozitivní protiklad bolševismu a za budoucnost socialismu.⁷³ Gustav Winter, rovněž novinář *Práva lidu* o politice labouristické vlády řekl: „Politika této vlády je ve svých hlavních liniích politikou, kterou provádí za jiných podmínek socialistické hnutí v Československu, je to politika socialisticky realistická, proniklá humanitním idealismem.“⁷⁴ A když psal Koudelka později o nástupu druhé labouristické vlády (1929-1931), konstatoval i on, že tím, jak domácí nesocialistický tisk píše o britském socialismu pozitivně, vystavuje mimoděk slušného vysvědčení také domácímu socialismu, rozuměj sociální demokracii.⁷⁵

Roli hrála nepochybně také skutečnost, že vznik labouristické vlády přivítal prezident Masaryk. Označil jej nejen za důkaz možnosti nekrvavé revoluce, ale zdůraznil, že jde v nemenší míře o marxistickou taktiku, jako v Rusku, ba že jde novější, že tím zvítězil zralejší Marx.⁷⁶ Pravdu však měl patrně Kojecký, když ve svém pozdním ohlédnutí řekl, že vliv britského socialismu na domácí programové dění byl podmíněn spíše politickými úspěchy Labour Party, nežli vnitřní hodnotou či použitelností britských myšlenek a z toho důvodu také větší vliv britských forem socialismu podvázal počátkem 30. let právě pár druhé labouristické vlády a MacDonaldův rozchod s Labour Party.⁷⁷

Je případné, že jediný, kdo v ČSDSD nepřestal MacDonalda považovat za socialistu i po MacDonaldově rozchodu s Labour Party a individuálním vstupu do nové britské koaliční vlády národní jednoty byl...Macek. Soudil, že jde pouze o rozdíl taktický, účastí v koalici podle jeho názoru MacDonald rozhodně nepřešel na pozice buržoazie, jak tvrdili někteří jeho kritici: „MacDonald má beze vší pochyby

---

⁷² Blíže ve strukturálním průřezu, v kapitole Překladová produkce.

⁷³ KOUDELKA, Jaroslav. *Socialism a otázka dělnické vlády v Anglii*, s. 234-236.

⁷⁴ WINTER, Gustav. *Z dnešní Anglie*, s. 100

⁷⁵ KOUDELKA, Jaroslav. MacDonaldova druhá vláda. *Dělnická osvěta*. 1929, roč. XV., č. 6, s. 206.

⁷⁶ MASARYK, Tomáš, Garique. Impromptu historique. *Přítomnost*. 1924, roč. I., č. 3, s. 33.

⁷⁷ KOJECKÝ, Zdeněk. *Čsl. sociální demokracie včera a dnes : nástin programového vývoje*, s. 94-95.

v malíčku víc socialismu než ne jeden řádně organizovaný člen II. Internacionály v celém těle a pro posici socialismu v anglickém veřejném mínění znamená MacDonald pořád ještě víc, než zestárlý „strýček Landsbury“, vůdce Labour Party ve sněmovně. (...) MacDonald nepřestal být socialistou, když se rozešel se socialistickou stranou, jako nepřestal být socialistou Modráček, když se v r. 1919 rozešel se socialistickou stranou.⁷⁸

S názory druhého ze Stivínem jmenovaných autorů, reformistického vůdce francouzských socialistů Jeana Jaurése – který „pověděl mnoho o tom, co lze a co nelze z Marxovy nauky držeti v demokratické republice“⁷⁹, řekl Stivín – to však bylo ještě o poznání horší. Václav Hrubý si proto také v *Akademii* položil otázku, zda bylo Stivínovo vyzvednutí Jaurése šťastné. Jednak proto, že se tím z Marxe dělá osobnost názorově překonaná, což podle Hrubého není pravda, jednak není Jaurés v českém prostředí natolik znám, aby měl referentův odkaz na něj nějaký praktický význam.⁸⁰ A skutečně, z Jaurésova díla nebylo v té době mimo Škatulův překlad *Etudes socialistes*⁸¹ k dispozici vůbec nic a po teoretické stránce s Jaurésem mimo samotného Emanuela Škatuly pracoval vlastně pouze jeden sociální demokrat a to již na přelomu století – Josef Skalák. Ten sice patřil stejně jako Modráček v 90. letech 19. st. k čelním představitelům pokrokářské levice, ale v čase rozkolu ČSDSD počátkem 20. let dal přednost marxistické levici a v době debat o novém základním programu byl senátorem za KSČ.

Upravené prohlášení zásad prezentované na sjezdu v r. 1927 vypadalo následovně:

„Československá sociálně demokratická strana dělnická bojuje za přestavbu nynější zhoubné kapitalistické soustavy výrobní v soustavu sociálního kolektivismu, v níž by byl odstraněn námezdnický poměr a zrušeno soukromé vlastnictví prostředků výrobních, pokud by ho mohlo býti používáno k vykořisťování člověka člověkem.

⁷⁸ MACEK, Josef. Jsou McDonald a Stalin ještě socialisty?. *Naše doba*. 1932, roč. XXXIX., č. 5, s. 318.

⁷⁹ Protokol XV. řádného sjezdu Československé sociálně demokratické strany dělnické v Praze 1927 (15.-18. dubna), s. 34-35.

⁸⁰ HRUBÝ, Václav. O program sociálně demokratické strany. *Akademie*. 1927, roč. XXXI., č. 4, s. 172-173.

⁸¹ ŠKATULA, Emanuel. *Jauresovo dílo : z myšlenkové pokladnice socialistického velikána*. Překlad jmenovaného Jaurésova díla a jeho rozbor.

Strana je přesvědčena, že jen taková soustava může dáti lidstvu plnou možnost rozvinutí všech užitečných podnětů a sil, že může zabrániti hospodářským krisím, spojeným s katastrofální nezaměstnaností, že může zrušením rozdílů třídních učiniti konec nadvládě třídní a zabrániti imperialistickým snahám, jež vyrůstají z kapitalistického zřízení společenského a jsou trvalým nebezpečím světového míru. K boji za tento cíl jest třeba, aby všechen lid měst a venkova, pracující tělesně i duševně, byl organisován, naplněn vědomím o svých poměrech a úkolech, učiněn a udržen schopný třídních zápasů.

Československá sociálně demokratická strana dělnická bude ve všech politických a hospodářských a kulturních otázkách hájiti třídní zájmy pracujícího lidu, bude odhalovati a osvětlovati třídní rozpory ve všech jejich podobách, aby pracujícího lidu nebylo zneužíváno politickými stranami, jež zastávají zájmy třídy buržoasní.

Československá sociálně demokratická strana dělnická je stranou mezinárodního socialismu, vycházejícího z poznání, že proti mezinárodnímu kapitalistickému kořistění z práce lidu musí býti mezinárodně organisován postup pracující třídy, přičemž však pracující třída každého státu (národa) samostatně rozhoduje o prostředcích, jež podle svých poměrů a sil si pro postup vyvolí.

Přijímajíc názor, že demokratická republika je nejpřirozenější půdou pro přípravu a zápasy k vítězství socialismu a připomínajíc, že Československá sociálně demokratická strana dělnická jak činností svých členů v zahraniční revoluci a v odboji domácím, tak i prací svých zástupců v ústavodárném Národním shromáždění československém sama přispěla lvím podílem k tomu, aby naše Československá republika byla státem s demokratickou ústavou bez politických výsad třídy, pohlaví, národnosti, majetku, stavu či rodu, prohlašuje strana, že bude tuto republiku hájiti vždy věrně a odhodlaně proti všem útokům na její existenci a na její demokratická, republikánská, sociální a kulturní zařízení. Prostředkem boje za osvobození třídy pracující je mimo jiné hlavně dobytí politické moci. Tato cesta je pracující třídě v Československé republice plně otevřena, využije-li práv demokracie. Na tomto poznání staví Československá sociálně demokratická strana dělnická první

zásadu své tvůrčí politické práce, vedoucí k revolučnímu cíli nové organizace společnosti.

V oboru politiky mezinárodní pracuje Československá sociálně demokratická strana dělnická k bratrství a jednotě všeho lidstva, k vybudování světové organizace všech národů světa pro výměnu statků a uchování míru, pro odstranění kapitalistické světovlády, způsobující hospodářskou anarchii, mrhající ekonomickými silami a statky, potlačující národy, vykořisťující brutálně t.zv. kolonie a ohrožující stále světový mír.

Příčina nedůstojných a nekulturních poměrů, do kterých kapitalistický řád vtláčuje pracující třídu, není jen v politických institucích, nýbrž hlavně v dnešní kapitalistické soustavě společenské. Tato soustava spěje rychle k svému katastrofálnímu vyvrcholení. Po skončení světové války se tempo jejího vývoje neobyčejně zrychlilo.

Vývoj moderního kapitalismu je vyznačen mohutnými pokroky technickými, rostoucím soustředěním výroby, obchodu a dopravy a jejich zvládnutím průmyslovými koncerny a bankovním kapitálem, poklesem malé výroby a ochuzováním středních stavů, zejména vrstev školených. Tento vývoj však vede k tomu, že zatím, co výrobu ovládá stále užší okruh osob, zároveň vzrůstá počet nespokojenců s těmito poměry, zvláště když po světové válce byla životní úroveň všech pracujících vrstev snížena, zatím co na druhé straně vyrostla nová bohatství. Tím jeví se vítězství socialistických snah stále nadějnější a bližší. Zavedení socialistických řádů hospodářských stává se tak živou otázkou doby. Pracující třída musí podporovati a urychlovati vše, co vytváří hmotné a duchovní podmínky pro nové formy výrobní (státní a samosprávný kolektivism, družstevní podnikání prodejní i výrobní, smíšené formy kolektivního hospodaření, kontrola výroby, činnost závodních výborů) a připraviti se na tento úkol jak politicky, tak i hospodářsky, zejména odborově a družstevně.

Aby tento dějinný úkol pracující třídy mohl býti splněn, bojuje Československá sociálně demokratická strana dělnická již v dnešní společnosti za zákonitou ochranu životní úrovně třídy pracující, za dobudování sociální reformy, za

*demokratisaci školství, za dosažení co možno největšího vlivu pracujícího lidu ve všech institucích veřejných, za neomezené právo koaliční, za svobodu tisku a volnost projevů smýšlení, za odstranění všech vlivů církevních na stát, samosprávu, školství a instituce vzdělávací.*⁸²

V této souvislosti je třeba také odcitovat úvodní část návrhu sociálně politického programu – přesněji návrhu, co s ohledem na předcházející základní prohlášení zásad žádá ČSDSD v oboru sociální politiky – neboť i ta se měla stát v budoucnu předmětem sváru. Tedy: Strana se dožadovala zákonných ustanovení na ochranu veškerého za mzdu a plat zaměstnaného pracujícího lidu v době zaměstnání i mimo ně a také sjednocení veškerého dělnického ochranného a sociálně politického zákonodárství do jednoho kodexu. Důvody pak byly vysvětleny v následující větě: *„Jsme přesvědčení, že všechna opatření, v tomto směru docílená, směřují stále určitěji k přeměně pracovních a sociálních řádů soukromokapitalistického podnikání a jsou podstatnou částí nového sociálního práva, které nezadržitelně vrůstá v dosavadní pracovní a výrobní řády kapitalistické společnosti a ve svých důsledcích provádí její přeměnu ve společnost sociální a socialistickou.*⁸³

Sjezdová diskuse ke Stivínovu referátu ale byla opět skrovná. Explicitně vystoupil vlastně jen zástupce mládeže Görner. Ve svém projevu jednak naznačil svůj postoj k marxismu – konkrétněji jej nechám zaznít později – , jednak problém programové diskuse explicitně spojil s problémem generačním: *„Mládež strany také již ze stanoviska mladé generace, která má převzít odpovědnost za osudy dělnické třídy a sociální demokracie, zabývala se velmi pečlivě a uvažovala velmi pečlivě o revisi programu strany. Chtěl bych říci s tohoto místa, že bych nepovažoval otázku marxismu za tolik vhodnou, aby byla užívána jako agitační frázovité heslo od některých soudruhů snad proti vedení strany anebo proti těm, jichž názory se s Marxem naprosto neztotožňují. (...) Zdá se mi, soudruzi, že mezi vámi a námi je celá řada generací, které se ve straně neprojeví, takže je zde velká mezera a že je třeba pomýšlet na to, aby bylo viděti, že strana má určitý kádr mladých lidí, organisátorů, kteří politicky myslí a chtějí politicky pracovat. Myslím si tudíž, že*

---

⁸² Protokol XV. řádného sjezdu Československé sociálně demokratické strany dělnické v Praze 1927 (15.-18. dubna), s. 138.

⁸³ Protokol XV. řádného sjezdu Československé sociálně demokratické strany dělnické v Praze 1927 (15.-18. dubna), s. 140.

*oposice může nám prospěti ve věci vnitrostranické. Strana uvnitř se dá do pořádku, můžeme nabýti vhodné doby, abychom provedli revisi programu.*⁸⁴ Svým projevem myslel nepochybně hlavně na sebe a své druhy z vedení sociálně demokratické mládeže, ale jak brzy ukáží, mimoděk tím předznamenal některé klíčové rysy dalších kol debaty.

2.2 Druhé kolo

2.2.1 Spor o Hendrika de Mana a etický socialismus

V.

Jubilejní sjezd se v r. 1928 nekonal. Strana se ocitla v opozici (1926-1929) a soustředila svou pozornost jiným směrem. Debata, formálně ukončená, byla v tichosti obnovena. Za předehru k druhému kolu debaty možno pokládat spor o Hendrika de Mana a etický socialismus, který vyvolal český překlad de Manovy knihy *Zur Psychologie des Sozialismus*. O předehře můžeme mluvit nejen proto, že v programové debatě v r. 1930 se řešila velmi podobná témata, užívalo se podobných argumentů a v průběhu XVI. sjezdu na němž byl nový základní program schválen dokonce *Právo lidu* de Mana explicitně připomínalo a doporučovalo členům strany, aby se s de Manovým pojetím socialismu seznámili.⁸⁵ Hlavně však proto, že ozvěny tohoto sporu se opakovaně vracely i ve 30. letech a proto, že zásadní význam mělo setkání s dílem Hendrika de Mana pro hlavní postavu našeho výkladu, pro Josefa Macka.

Hendrik de Man, Mackův generační vrstevník, byl členem a předním teoretikem belgické sociálně demokratické strany (BWP). Před 1. světovou válkou patřil k ortodoxním marxistům. Od r. 1903 pobýval dlouhodobě v Německu a pohyboval se především v prostředí levice SPD, byl redaktorem radikálních *Leipziger Volkszeitungen* a podroboval ostré kritice tehdejší reformistické vedení BWP v čele Emilem Vanderveldem. Již v posledních letech před 1. světovou válkou se ale začal zvolna přiklánět k umírněnější, jakkoli stále levicové pozici zosobněné

---

⁸⁴ *Protokol XV. řádného sjezdu Československé sociálně demokratické strany dělnické v Praze 1927 (15.-18. dubna)*, s. 61.

⁸⁵ Hendrik de Man a náš sjezd. *Právo lidu*. 1930, roč. XXXIX., č. 229 (28.9. 1930), s. 5.

Kautským a radikální změnou prošly jeho názory během 1. světové války. Výsledkem této konverze byla kniha *Zur Psychologie des Sozialismus*, započatá v r. 1922 a vydaná v r. 1926.⁸⁶ De Man se v ní jednoznačně přihlásil k socialismu, ale velmi rázně polemizoval s marxismem, tedy – jak sám zdůraznil – nikoli s Marxem jako vědcem, ale s marxismem jako tím, „co zůstalo z Marxe živým v dělnickém hnutí: citové hodnoty, sociální představy o vůli, metody činnosti, zásady a programy, které jsou pod vlivem jeho učení. Nezáleží na mrtvém Marxovi, nýbrž na živém socialismu.“⁸⁷ Na podzim 1928 vyšel pod názvem *Duch socialismu* český překlad a odezva v domácím tisku byla mimořádná.⁸⁸

Část příznivé percepce v domácím prostředí byla nepochybně dána tím, co ve své úvaze postihnul Navrátil: „Z celé knihy, od počátku až na 423. stranu, slyšíte Masaryka, a tu a tam, až na konci knihy, i Chelčického.“⁸⁹ Na rozdíl od Masaryka však de Man akcentoval spíše rozměr psychologický, než mravní. Socialismus je de Manovi úsilím o spravedlivý společenský řád a v tomto smyslu o uspokojení obecněji pojaté psychologické potřeby, potřeby štěstí. Dělnictvo podle něj v kapitalismu zakouší pocit narušení morálního konsensus daného předkapitalistickým vývojem, pocit potlačování svých potřeb, které jsou pudového charakteru a ústí v kompenzační představu, v socialismus. Vědecký výklad – v daném kontextu marxismus – tak sice může posloužit jako nástroj analýzy situace, ale tím, že se vzdává hodnocení nemůže už z principu socialistické přesvědčení motivovat. To je s ohledem na psychologické potřeby člověka možné podle de Mana pouze skrze morální soudy a hodnoty – typu víry, že existuje něco více, než materiální hodnoty, práva na hodnoty vytvořené vlastní prací apod. –, kterou jsou obsahem etických či morálních systémů filosofie, náboženství apod.. Právě charakter těchto principů činí ze socialismu požadavek lidí obecně, nikoli jedné třídy a socialistické přesvědčení je proto individuálním a cílevědomým rozhodnutím na základě svědomí.

---

⁸⁶ OSCHMANN, Kersten. *Über Hendrik de Man*, s. 25-54.

⁸⁷ MAN, Hendrik de. *Duch socialismu : k psychologii socialismu*, s. 19.

⁸⁸ Podrobný přehled reakcí na de Manovu knihu a příspěvků na téma etického a náboženského socialismu lze nalézt v rubrice Čítárna *Dělnické osvěty* roč. XV. a XVI..

⁸⁹ NAVRÁTIL, F. O. Hendrika de Mana „Duch socialismu“. *Nová svoboda*. 1928, roč. V., č. 50, s. 789.

Možná zajímavější než rozsah odezvy byla její struktura a to zvláště v sociálně demokratickém prostředí, pro něž byla kniha určena především. *Duch socialismu* se v originále obracel k socialistické mládeži, či konkrétněji mladé socialistické inteligenci. V domácí sociální demokracii se k ní ale přihlásili především lidé střední generace, kteří představovali v rámci strany velmi specifický proud, jak názorově, tak svým postavením v hierarchii strany. Proud, který nazývám v této práci proudem pravicovým. A jednoznačně pozitivního přijetí se přitom de Manově knize dostalo vlastně jen od tří výrazných osobností.

První z nich byl Evžen Štern – vysoký úředník ministerstva sociální péče, jednatel Sociálního ústavu a od r. 1926 generální tajemník Ústřední sociální pojišťovny v Praze. Člověk, který byl aktivně činný v sociálně politické komisi ČSDSD a byl jedním z hlavních tvůrců sociálně politické zákonodárství v letech 1918-26. Také však někdejší člen Masarykovy realistické strany a v sociální demokracii spolupracovník Modráčkův. Šternova žena de Manovu knihu do češtiny přeložila. Štern napsal ke knize předmluvu⁹⁰, tentýž text vyšel krátce před tím jako samostatná úvaha v *Přítomnosti*. De Mana označil Štern za radikálního reformistu, tedy reformistu profilem, ale reformistu uvědomělého, nikoli reformistu z nutnosti či ryziho pragmatismu: „*Jeho radikalismus tkví v tom, že ač reformista správně si uvědomuje, že poválečný reformism si odvykl ideově a mravně motivovat z vyššího hlediska svá drobná, praktická jednání a vede hnutí k maloměšťacké mentalitě, která chce jen okamžitý prospěch a pohodlí, ale nemá již ani touhy ani víry v další cíle.*“⁹¹

Druhou osobností byl autor, kterého jsem nezařadil do jádra pravicového proudu, jakkoli k jeho volnějším souputníkům ano – František Linhart, vysokoškolský pedagog, od r. 1927 mimořádný a od r. 1931 řádný profesor filosofie a náboženství na Evangelické teologické fakultě University Karlovy, čelní představitel domácího náboženského socialismu. Linhart s de Man v zásadě souhlasil – byť v jednotlivostech polemizoval, podle jeho názoru měl např. de Man ve své kritice marxismu zdůraznit spíše východisko mravní, než postupovat psychologicky, či dokonce psychoanalyticky – a byl přesvědčen, že de Manovým vystoupením se definitivně hroutí dogmatismus ortodoxního marxismu, marxismu, který už svůj

---

⁹⁰ MAN, Hendrik de. *Duch socialismu : k psychologii socialismu*, s. 7-14

⁹¹ ŠTERN, Evžen. Socialismus bez marxismu. *Přítomnost*. 1928, roč. V., č. 7, s. 103

dějinný úkol splnil a „*žít bude socialismus jakožto duchovní a mravní ideál, jakožto živá a svobodná víra, k níž se bude hlásiti stále větší a větší množství lidí.*“⁹²

A třetí osobností byl Macek. Ten se k de Manovu pojetí přihlásil téměř bezprostředně. Jak bylo již řečeno, počátkem r. 1927 reprodukoval v *Akademii* hlavní myšlenky de Manovi práce *Die Intellektuellen und der Sozialismus*⁹³, v lednu 1929 věnoval de Manovu přístupu k socialismu obsáhlý článek v *Naší době*⁹⁴, v únoru pak byla v *Naší době* otištěna i Mackova pozitivní recenze na de Manovu knihu *Der Kampf um die Arbeitsfreude*.⁹⁵ *Duch socialismu* byl pro Macka „nejpozoruhodnější a řekněme rovnou: nejlepší knihou, která o socialismu v tomto století byla napsána.“ Důraz přitom Macek kladl na to, že de Man podle něj vyvrátil marxismus nejen jako filosofii dějin, ale především jako teorii pro socialistické hnutí.⁹⁶ V závěru svého článku také vyjádřil naději, že de Manovy názory nebudou odbyty „několika řádky bagatelisujících mladíků, kteří nevybředli ještě z „inferiorního komplexu“ intelektuálního, abychom charakterisovali první české kritiky Manovy jeho vlastní terminologií.“⁹⁷

VI.

Macek tím narážel na skupinu mladých akademicky vzdělaných spolupracovníků *Dělnické osvěty*, autorů, kteří byli ve srovnání s okruhem kolem *Akademie* nejen o generaci mladší, ale představovali k ní také téměř úplný názorový protiklad. Šlo o skupinu intelektuálů, kteří se explicitně hlásili k marxismu, teoreticky jej rozpracovávali a kteří naléhali na prohlubování marxistického charakteru sociálně demokratické strany. Pomyslnou ochranou ruku nad nimi držel o jedno desetiletí starší ústřední tajemník *Dělnické akademie* a šéfredaktor *Dělnické osvěty* Václav Patzak spolu s dalším redaktorem *Dělnické osvěty* a někdejším

---

⁹² LINHART, František. Nové zdůvodnění socialismu. *Dělnická osvěta*. 1929, roč. XV., č. 4, s. 133

⁹³ MACEK, Josef. Inteligence a socialismus : variace na staré téma. *Akademie*. 1927, roč. XXX., č. 6., s. 313-325.

⁹⁴ MACEK, Josef. Za socialismus psychologický a ethický : několik slov o Hendriku de Man. *Naše doba*. 1929, roč. XXXVI., č. 4, s. 198-203.

⁹⁵ MACEK, Josef. Recenze knihy Hendrik de Man / *Der Kampf um die Arbeitsfreude*. *Naše doba*. 1929, roč. XXXVI., č. 5, s. 313.

⁹⁶ MACEK, Josef. Za socialismus psychologický a ethický : několik slov o Hendriku de Man. *Naše doba*. 1929, roč. XXXVI., č. 4, s. 198.

⁹⁷ MACEK, Josef. Za socialismus psychologický a ethický : několik slov o Hendriku de Man. *Naše doba*. 1929, roč. XXXVI., č. 4, s. 202.

šéfredaktorem *Studentské revue* Václavem Běhounekem. Právě z redakčního okruhu *Studentské revue*, tedy z prostředí Ústředního svazu československého studentstva větší část těchto mladých autorů přišla⁹⁸ a Běhounek sám se v *Dělnické osvěte* nakonec prosadil namísto Patzaka do pozice šéfredaktora a zastával ji od r. 1931 až do r. 1938.

V okruhu těchto mladých marxistických teoretiků se de Manova kniha setkala s tvrdou kritikou. A odsudky to byly nemilosrdné. Franta např. dokazoval, že de Man se v moderní psychoanalýze dostatečně neorientuje a vyjádřil přesvědčení, že de Man sám by se měl stát předmětem zájmu psychoanalytika. Úvahu o de Manově přínosu pro socialistické hnutí uzavřel jednoznačně: „*Manův socialismus, vycházející z těchto sporných, normálním dělníkům jistě nepochopitelných teorií, je spíše dokladem vážnosti teoretické krise tzv. moderního socialismu, který v současných nepříznivých sociálně-hospodářských poměrech nedovede nalézati teoretickou orientaci, odpovídající skutečným potřebám dělnického hnutí.*“⁹⁹ Čecháček zase de Manovi vyčítal, že svůj úkol potřit marxismus si „*až k nevědeckosti a k neznalosti zjednodušuje*“¹⁰⁰, že ze sociálně psychologického rozboru vyvozuje pro marxismus naprosto mylné důsledky, neboť jeho teorie motivů marxismus naopak potvrzuje a kdyby prý v Maxově díle nehledal, co tam nemůže a nemusí být, nepropadl by bludu, že Marx je mrtvý teoretik.¹⁰¹

Předmětem kritiky přitom nebyl jenom de Man, ale i jeho čeští příznivci. Polemiku s Mackem vedl především Franta¹⁰², Šternově a Mackově reakci se ale věnoval také Patzak. A necháme-li stranou kritické zahrocení jeho poznámek, můžeme konstatovat, že charakter spojení mezi Šternem a Mackem na straně jedné a de Manem na straně druhé vystihnul poměrně dobře. Štern se podle Patzaka

---

⁹⁸ Běhounek uvádí Běhouka, Dobiáše, Frantu, Hlaváčka, Kojeckého, Pleskota, Víška a Vozku, viz BĚHOUNEK, Václav. *Zelený anton : plíživé kontravzpomínky*, s. 20. Kuklík rozšiřuje o Stolze a Čecháčka, viz KUKLÍK, Jan. *Das programmatische Streben der linksgerichteten sozialdemokratischen Intellektuellen in der ersten Hälfte der dreissiger Jahre. Acta Universitatis Carolinae – Philosophica et historica*. 1969/4, s. 94.

⁹⁹ FRANTA, Jiří. Psychoanalýza socialismu. *Dělnická osvěta*. 1928, roč. XIV., č. 7, s. 283.

¹⁰⁰ ČECHÁČEK, Jaroslav. Kniha ukvapených závěrů. *Dělnická osvěta*. 1929, roč. XV., č. 1, s. 21.

¹⁰¹ ČECHÁČEK, Jaroslav. Kniha ukvapených závěrů (dokončení). *Dělnická osvěta*. 1929, roč. XV., č. 2, s. 62-63.

¹⁰² FRANTA, Jiří. Pocity méněcennosti Hendrika de Mana. *Dělnická osvěta*. 1929, roč. XV., č. 5, s. 181-185

inspiroval u Toblera a proto musel v de Manovi nutně najít něco kongeniálního¹⁰³, u Macka zase hrál roli jeho kritický vztah k marxismu: „*Mackovi pochopitelně Man je sympatický. Oba jsou si blízcí. Man opustivší Marxe a shledávající všechny argumenty proti Marxovi musil nalézt svého obdivovatele v autoru, který pokládá za smysl svého bádání dokázati nesmyslnost marxismu.*“¹⁰⁴

Do přímé polemiky s mladými marxistickými intelektuály se ale nepustil ani Macek, ani Štern. Štern pouze v únoru 1929 napsal Patzakovi dopis, který redakce *Dělnické osvěty* otiskla. Štern v něm zopakoval, že de Manovu knihu hodnotí stejně jako Macek, tedy jako nejvýznamnější dílo socialistické literatury posledních desetiletí. U de Mana však podle něj není důležité popření Marxe, ten byl opuštěn již poválečným revisionismem. Největší význam má kniha podle Šterna v tom, že podává „*krédo probíjované vnitřně*“, že autor zná problémy sociální demokracie nejen z teorie, ale i z praxe – což může on, Štern, dobře posoudit, neboť sociální demokracii provází již od předválečných dob. A právě „*škola života*“ je podle Šterna tím, co chybí Pazakovým mladým spolupracovníkům a co činí polemiku s jejich kritickými články bezúčelnou.¹⁰⁵ Zapamatujme si tento argument – znovu jej totiž vyslechneme v třetím kole programové debaty v r. 1930, tentokrát od Macka.

2.2.2 Spor o vstup ČSDSD do vlády

VII.

Zmíněná skupina mladých intelektuálů se paralelně projevila i jinde. V listopadu 1929 vyšlo monotematické číslo *Nové svobody*.¹⁰⁶ Příspěvky se dotýkaly různých aspektů aktuální situace, všechny se ale shodovaly v marxismu jako analytickém přístupu – jakkoli nebyl explicitně vyjádřen – a v odmítnutí vstupu ČSDSD do vlády jako závěru. Autory textů byli Jiří Stolz, Zdeněk Kojecký, Jiří Franta, Jiří Pleskot, Svatopluk Dobiáš a Jaroslav Čecháček. Vedle generační příslušnosti a marxismu autory v tomto případě navíc spojoval také jednoznačně

¹⁰³ PATZAK, Václav. Recenze de Man / Duch socialismu. *Dělnická osvěta*. 1928, roč XIV., č. 8, s. 330-331.

¹⁰⁴ PATZAK, Václav. Česká kritika Hendrika de Mana. *Dělnická osvěta*. 1929, roč. XV., č. 1, s. 37.

¹⁰⁵ ŠTERN, Evžen. Dopis. *Dělnická osvěta*. 1929, roč. XV., č. 2, s. 78-79.

¹⁰⁶ *Nová svoboda*. 1929, roč. VI., č. 46, s. 721-734, závěrečné glosy již nebyly dílem zmíněných autorů.

opoziční postoj vůči vedení strany, které bylo vstupu do vlády nakloněno a které jej také posléze realizovalo.

Reakce na vystoupení zmíněných intelektuálů však ukázaly, že jmenovaní – přestože bylo jejich vystoupení redakcí označeno za první vystoupení mladých¹⁰⁷ – nejsou reprezentanty mladé generace jako celku. Dobrým příkladem může být Görnerův dopis redakci *Nové svobody*. Podle něj nepřináší výše jmenovaní intelektuálové nic podstatně nového, stejně jako celé socialistické hnutí žijí z Marxe. I sociálně demokratická mládež stojí podle Görnera na základně marxismu, tedy na materialistické filosofii. Ale světová válka a zákruty tehdejších teoretických diskusí prý posílily zdravý pesimismus vůči teorii jako takové, byť by byla jakkoli brilantní. Kořeny nedůvěry v teorii pak formuloval v kostce následovně: „...*chceme, aby ideově strana zůstala hospodářská, vidíme nedostatky marxismu, ale nevidíme lepší náhrad. Nepřísaháme tak na teorii, protože ji mnoho nevěříme, ale také striktně neodmítáme.*“¹⁰⁸

Odpověděl Stolz a Pleskot. Podle Stolze nikdo z oněch šesti nepřisáhá na každou literu z Marxova *Kapitálu* a marxismus není pro ně politickým heslem či škatulkou, ale vědeckou metodou. „*Na nikom nežádám, aby byl marxistou. Také marxismus není pro mě programovým požadavkem. Sleduji jeho tendence proto, že mám zato, že vidím sběh událostí jasněji a určitěji než ti, kteří se dívají na věc jinak.*“¹⁰⁹ Podobně se vyjádřil Pleskot. A dodal, že právě proto, aby jejich texty nemohly být okamžitě zaškatulkovány a odmítnuty a priori – což je podle Pleskota případ Görnerův – dokonce nikdo z oněch šesti nepoužil slovo „marxismus“.¹¹⁰

---

¹⁰⁷ *Nová svoboda*. 1929, roč. VI., č. 46, s. 721.

¹⁰⁸ GÖRNER, Vladimír. Dopis. *Nová svoboda*. 1929, roč. VI., č. 47, s. 745.

¹⁰⁹ STOLZ, Jirí. Dopis – O jaký jde marxismus?. *Nová svoboda*. 1929, roč. VI., č. 49, s. 781.

¹¹⁰ PLESKOT, Jirí. Dopis. *Nová svoboda*. 1929, roč. VI., č. 48, s. 758-761.

2.3 Třetí kolo

2.3.1 Pokračování debaty o novém základním programu

VIII.

Vlastní debata o základním programu započala znovu v r. 1930. Příslušná diskusní rubrika byla v hlavním stranickém deníku *Právo lidu* otevřena v červenci, tedy jen tři měsíce před konáním sjezdu. A co se živosti týče, debata se velmi podobala debatě z let 1924-1927. Jak v bilančním článku později konstatoval Běhounek, mimo *Právo lidu*, plzeňskou *Novou dobu* a ostravský *Duch času* nebyl o diskusi zájem a zejména krajinské listy strany se většinou omezovaly na přetištění programového návrhu (ať úvodního prohlášení zásad, ať sociálně politického programu).¹¹¹ I Stivín si na sjezdu postesknul, že až na výjimky „*se ve straně o program strany jevil zájem nevalný.*“¹¹²

Již v průběhu jara a léta 1930 ovšem začaly v *Dělnické osvětě* vycházet programové úvahy mladých stranických intelektuálů, kteří se poprvé ve velkém projeví v debatě o Hendriku de Manovi a o vstupu ČSDSD do koaliční vlády. Právě jejich vystoupení vtiskla specifický ráz též debatě v *Právu lidu* a to proto, že Stivín jako šéfredaktor je do debaty záměrně vtáhnul, ba dal jim právo diskusi zahájit a že také diskusi určitým způsobem moderoval. Jak řekl později na sjezdu: „*Volnost diskuse v našem ústředním orgánu měla ovšem jisté meze, které jsou dány samo sebou, proto jsem také všechny články, jež mne k diskusi došly, nemohl otisknouti. Neprozrazuji žádného tajemství, povím-li, že jsme přirozeně diskuse aranžovali, už proto, aby byla dostatečně obelána a nevázla, ale zejména proto, aby vykonala své poslání: aby pověděla, oč v programu strany jde, aby oživila pochopení významu pro socialistické teorie ve straně a dotkla se případných sporných bodů.*“¹¹³

---

¹¹¹ BĚHOUNEK, Václav. Doslov k diskusi o programu strany. *Dělnická osvěta*. 1930, roč. XVI., č. 9, s. 349.

¹¹² *Protokol XVI. řádného sjezdu Československé sociálně demokratické strany dělnické v Praze ve dnech 27.-29. září 1930*, s. 97.

¹¹³ *Protokol XVI. řádného sjezdu Československé sociálně demokratické strany dělnické v Praze ve dnech 27.-29. září 1930*, s. 97.

Právě tato vystoupení a diskuse v *Právu lidu* obecně však znovu ukázala dvě věci. Jednak, že mladí intelektuálové z okruhu *Dělnické osvěty* nejsou reprezentanty mladé generace sociální demokracie jako celku. A jednak, že jakkoli jsou mladí intelektuálové z okruhu *Dělnické osvěty* spojeni generačně a svým marxistickým přesvědčením, existuje i mezi nimi štěpení, které bychom mohli nazvat štěpením podle míry radikality a to jak teoretické, tak prakticko politické. K radikálnějším je možno přiřadit např. Jaroslava Čecháčka, Jiřího Stolze, Jiřího Frantu či Františka Krause, k těm méně radikálním např. Zdeňka Kojeckého. Někdy v tomto období také začalo docházet k postupnému odpoutávání těch radikálnějších od *Dělnické osvěty* – podle Běhounkových pamětí se katalyzátorem rozkolu stala Čecháčkova *Protiklerikální legenda* – , jejich přechodu do čtrnáctidenníku *Útok*, do té doby orgánu sociálně demokratického studentského hnutí a pokusu na této půdě konkurovat *Nové svobodě*.¹¹⁴

IX.

Nejpilnějšími přispěvateli do debaty v *Právu lidu* byli nesporně Čecháček a Stolz. Jako ilustrativní příklad nám zde ale poslouží článek Desidera Benaua, který sice nepatřil k jádru mladých intelektuálů, ale zastával prakticky totožné názorové pozice a vedle Kojeckého byl jediným tohoto druhu, který také vystoupil přímo na sjezdu¹¹⁵ a zopakoval tam hlavní body svého textu z *Dělnické osvěty*.

Benau vyzdvihl skutečnost, že nejde jen o teoretickou debatu, ale též o charakter a podobu strany. S přístupem vedení a jeho návrhem základních zásad nesouhlasil: „*Pred šesť rokmi prijal v Mor. Ostrave sjazd strany zásadní časť budúceho programu. Marxizmus, triedny boj a internacionalizmus, to je tri základné piliery socialistického robotnickeho hnutia sú v ňom vynechané. Keby se tento návrh mal stať programom našej strany, boli by sme stranou liberalne demokratickou. Ohromná prevaha clenstva strany chce však iste, aby sme zostali stranou sociálně demokratickou.*“¹¹⁶ V reakci na diskusi v *Právu lidu* a na starší Šternovy formulace –

---

¹¹⁴ BĚHOUNEK, Václav. *Zelený anton : plíživé kontravzpomínky*, s. 59.

¹¹⁵ *Protokol XVI. řádného sjezdu Československé sociálně demokratické strany dělnické v Praze ve dnech 27.-29. září 1930*, s. 109-110.

¹¹⁶ BÉNAU, Desider. *Jakou vlastně chceme být stranou? Dělnická osvěta*. 1930, roč. XVI., č. 6, s. 208.

že socialismem je vše, co brání třídnímu bezpráví, důchodům bez práce, vykořisťování a utlačování člověka člověkem, jakož i vše, co tyto věci odstraňuje – , Benau současně opakuje, že přijmout Šternovu představu socialismu znamená přestat být stranou sociálně demokratickou a stát se stranou sociálně reformní. On však jménem mládeže volá, že chce, aby ČSDSD byla marxistickou sociální demokracií.¹¹⁷

Benau také určitěji vymezil okruh teoretické inspirace mladých stranických intelektuálů, který podle něj Stivínovi uniká a proto staví problém tak, jak ho již od počátku debaty staví: *„Je eště „niečo“ medzi bolševikmi a labouristami, resp. medzi Leninom a Jauresom. Toto „niečo“ tvorí majoritu medzinárodného robotníkeho hnutia. Na poli vedeckom patria k tomuto „niečomu“ najvýznačnejšie socialistické školy a mužovia jako Kautsky, Otto Bauer, Hilferding, Max a Fritz Adler a mnohi iní. Anglický labourizmus a rusky bolševizmus sú len prechodným zjavom robotníkeho hnutia. Spejú práve tak k marxizmu jako všetky ostatné robotnícke strany.“*¹¹⁸

Na stranu radikálnějších mladých se postavil také Patzak. Ve své kritice mířil jak na Stivína, tak na Macka. Původní programový návrh byl podle Patzaka příliš silně ovlivněn aktuální situací tj. rozkošem strany a účastí ve vládě, pročež vůdcové pochopili teorii jako zdroj neklidu a tendovali v programovém úsilí k minimálním, konkrétním požadavkům jako jedinému východisku. Za těchto okolností se pro zásadní část programu hledal nový základ *„a tak se otevírá cesta všem, kdož chtěli úplnou revisi programu a vymícení všeho, co jen z dálky zavánělo Marxem. Přiznejme, že sociálně demokratické strany, a také československá, prodělávaly pod tlakem poměrů a vládní odpovědnosti určité období defaitismu, který našel výraz i v jednotlivcích teoreticky pracujících. Byl to jakýsi útěk od základního programu, objevovala se úspěšná Labour Party, jako záchrana a ideál, záchranou se jevila moralizující národohospodářská věda anglo-americká.“* Dělnické osvětě bylo vytýkáno, že její funkce je retardační, protože vede mládež k marxistickému základu,

---

¹¹⁷ BÉNAU, Desider. Jakou vlastně chceme byt' stranou? (dokončenie). *Dělnická osvěta*. 1930, roč. XVI., č. 7, s. 247.

¹¹⁸ BÉNAU, Desider. Jakou vlastně chceme byt' stranou? *Dělnická osvěta*. 1930, roč. XVI., č. 6, s. 210.

vývoj však podle Patzaka ukázal, že to byla cesta správná a výše zmíněné snahy o nový základ představovaly jen dočasné výkyvy.¹¹⁹

X.

Proti chápání mladých marxisticky orientovaných teoretiků jako reprezentantu mladé generace strany vystoupila již v průběhu předsjezdové debaty také redakce *Mladého socialisty*, tedy mládežnického listu ČSDSD a po sjezdu se k tomuto problému znovu vrátil jeden z funkcionářů hnutí, Alois Smutek. Kritizoval skutečnost, že oficiální funkcionáři hnutí mládeže nebyli k debatě vůbec přizváni a že se místo toho poskytlo nejvíc prostoru lidem, kteří nejsou organizačně činní ani ve straně, ani v hnutí mládeže. Kritizoval také charakter debaty obecně – podle jeho názoru měla být buď teoretická a tedy vedená vůdci strany a těmi, koho dělnictvo pokládá za stranické teoretiky¹²⁰, nebo měla být věnována aktuálním otázkám, jež hýbou dělnictvem a vyjadřovat se v ní měli řadoví členové. Protože se ale největší prostoru dostalo lidem, kteří nejsou ve straně aktivní, byl ráz diskuse dosti odtaziť a návrhů konkrétních praktických změn bylo málo.¹²¹

V polemice se také opět angažoval další z představitelů mládežnického hnutí, výše již několikrát zmíněný Görner. Dosavadní ráz diskuse, určený intelektuály z okruhu *Dělnické osvěty* podle něj budí nesprávný dojem, že strana je silně marxistická. Tak tomu ale podle něj není. Odklon od teorie obecně a zvláště marxistické teorie považuje Görner za obecnější jev. Nedochozí k němu pouze u nás, ale i v Německu a v Rakousku. Ve Francii, Anglii a USA pak marxismus příliš velkou roli nehrál ani dříve. Problém s marxismem spatřuje Görner jednak v tom, že pojmy se kterými marxistická teorie operuje jsou velmi široké a nejasné, dále že některé ze základních pilířů marxismu překonány (teorie zbídačování a zhroutení) a konečně, že marxismus neřeší otázku budoucí organizace společnosti.¹²²

---

¹¹⁹ PATZAK, Václav. Revize programu strany. *Dělnická osvěta*. 1930, roč. XVI., č. 6, s. 228-229.

¹²⁰ Za vůdce Smutek označuje Bechyněho, Meissnera, Hampla a Dundra, za teoretiky Macka, Modráčka a Mareše.

¹²¹ SMUTEK, Alois. K diskusi o programu. *Dělnická osvěta*. 1930, roč. XVI., č. 9, s. 352-355.

¹²² GÖRNER, Vladimír. Teorie a praxe. *Právo lidu*. 1930, roč. XXXIX., č. 196 (21.8. 1930), s. 3-4.

Na vystoupení radikálnějších mladých intelektuálů z okruhu *Dělnické osvěty* reagoval také Macek. Diskuse o programu strany byla podle něj dokladem rozdělení na intelektuály a efektivy, o němž hovořil již v r. 1926. Mladé stranické intelektuály kritizoval Macek za to, že nejsou dostatečně spjati s politickou praxí a že se ve navíc ve svém teoretickém rozhledu omezují na německou marxistickou literaturu, která podle něj „*pořád pokračuje v té duchamorné „analyse kapitalistického řádu“, která sice vede k neustálým „bojům“ o formulky, v nichž prý kulhá kapitalismus po chůdách hegelovské these, antithese a synthese k oné tarapejské skále, pod níž zeje propast sociální revoluce, ale pro nějaký program činnosti, jaká by odpovídala mravnímu smýšlení a rostoucí síle socialistických zástupců projevuje málo smyslu.*“¹²³ Současně však Macek kritizoval také stranické vůdce, efektivy, za to, že svou praktickou politickou zkušenost nepřevodou v teoretické postuláty a přenechávají v tomto směru prostor ryzím teoretikům. V důsledku toho strana stále žije podle jiného programu, než jaký má na papíře.¹²⁴

Brzy po sjezdu právě na tento směr Mackových úvah zareagoval za představitele levicového proudu Franta. Postupně odmítl všechny Mackovi výtky jako nevěcné a za jádro problému označil skutečnost, že Macek odmítá marxistickou analýzu kapitalismu jako takovou a proto již dané slovní spojení samo je „*pro soudr. Macka signálem, na který se vrhne do boje a bije hlava nehlava zcela nekonstruktivním způsobem.*“¹²⁵

XI.

Mimo spor o prohlášení zásad došlo v rámci debaty též ke sporu mezi Šternem a jedním z radikálních mladých teoretiků, Jiřím Pleskotem o koncepci a smysl sociální politiky. Nový návrh sociálně politického programu strany připravila

---

¹²³ MACEK, Josef. Revise programu strany sociálně demokratické. *Naše doba*. 1930, roč. XXXVII., č. 10, s. 627-628.

¹²⁴ MACEK, Josef. Revise programu strany sociálně demokratické. *Naše doba*. 1930, roč. XXXVII., č. 10, s. 628.

¹²⁵ FRANTA, Jiří. K diskusi o programu strany sociálně demokratické. *Dělnická osvěta*. 1930, roč. XVI., č. 9, s. 346.

sociálně politická komise ČSDSD již v r. 1928, ústřední výkonný výbor schválil návrh v březnu 1929.¹²⁶

Podobně jako v případě prohlášení zásad byla i v tomto případě hlavní pozornost věnována úvodní části. Předmětem sporu se stala formulace, která měnila starší návrh z r. 1927, ovšem spíše stylisticky, než obsahově: „*Socialisticky orientovanou sociální politiku chápeme jako jeden z nejúčelnějších prostředků k dosažení našich cílů. Všechna opatření tohoto druhu jsou podstatnou částí nového sociálního práva a nových sociálních poměrů, které nezadržitelně vrůstají v dosavadní pracovní a výrobní řády kapitalistické společnosti. Sociálně politické zákroky povedou k postupnému zrušení námezdního poměru a ve svých důsledcích směřují k přeměně dnešních řádů ve společnost socialistickou.*“¹²⁷

Podrobněji se budeme problému věnovat v obsahovém průřezu, zde stačí říci, že zatímco Pleskot viděl v této formulaci přeceňování sociální politiky – tu interpretoval především jako přirozený rub kapitalistického systému a byl skeptický ohledně její spojitosti se socialismem¹²⁸ – , Štern spatřoval v Pleskotových vyjádřeních naopak nepatřičné podceňování sociální politiky: „*Dr. Pleskot zdůrazňuje meze sociální politiky a varuje před jejím přeceňováním. Varuji nejen ze zásadních, ale i z psychologických důvodů před tím, abychom podceňovali význam sociální politiky a viděli v ní pouze rub kapitalistického řádu. Jinak nenajdeme dosti bojovné síly a optimismu pro každodenní naše snahy.*“¹²⁹

Nepřímo došlo ke sporu mezi radikálními mladými teoretiky z okruhu *Dělnické osvěty* a reformistickou skupinou z okruhu *Akademie* ještě v jedné otázce, jež se sociální politikou úzce souvisela – v otázce pozemkové reformy. Nepřímo proto, že jakkoli byla čtyřdílná stať Jaromíra Hlaváčka pojata jako polemika s přístupem a očekáváním Modráčkovým a Mackovým – u Macka Hlaváček

---

¹²⁶ ŠTERN, Evžen. Návrh sociálně politického programu strany. *Právo lidu*. 1930, roč. XXXIX., č. 194 (19.8. 1930), s. 3.

¹²⁷ Sociálně politický program. *Právo lidu*. 1930, roč. XXXIX., č. 165 (16.7. 1930), s. 3.

¹²⁸ PLESKOT, Jiří. Návrh sociálně politického programu. *Právo lidu*. 1930, roč. XXXIX., č. 186 (9.8. 1930), s. 3; PLESKOT, Jiří. O významu sociální politiky. *Právo lidu*. 1930, roč. XXXIX., č. 195 (20.8. 1930), s. 3; PLESKOT, Jiří. Sociální politika v programu strany. *Dělnická osvěta*. 1930, roč. XVI., č. 7, s. 253-257.

¹²⁹ ŠTERN, Evžen. Socialism a sociální politika. *Právo lidu*. 1930, roč. XXXIX., č. 193 (17.8. 1930), s. 4.

konstatuje návaznost na Oppenheimerovu představu o smyslu volného přístupu k půdě a připisuje Mackově pojetí pozemkové reformy rysy sociální politiky¹³⁰ – a jakkoli konstatovala, že Modráčkovu družstevnictví při pozemkové reformě pohořelo a byla-li pozemková reforma chápána jako sociálně politické opatření, pak šlo o špatnou sociální politiku¹³¹, ani Modráček ani Macek nijak konkrétně nereagovali.

XII.

Nikdo z nejužšího vedení strany do debaty přímo nevstoupil, nepočítaje Stivínovo úvodní slovo k diskusi v *Právu lidu*¹³². Na neochotu stranických vůdců zapojit se do debaty si přitom nestěžoval jen Macek. Krátce před sjezdem se nad ní pozastavil např. František Fajfr, budoucí klasik české demografie, v dané době však spíše představitel pozitivistické tradice v domácí filosofii. Byl rovněž členem ČSDSD, byť nepříliš aktivním¹³³ a patřil k předním redaktorům nově založeného legionářského týdeníku *Čin*. Fajfr byl průběhem debaty zklamán, byť aktivitu mladých intelektuálů na rozdíl od Macka ocenil: „*Marně čekáme, že i starší pánové a vůdci projeví nějaký zájem. Ale budiž. Přece jen se ukázalo, že strana má aspoň mezi mladšími dost inteligentů ochotných pracovat o socialistické teorii, kteří se nedají odstrašit ani nesnáze teorie ani šosáckým povídáním o „teoretisování“ a doktrinářství.*“ Socialistická teorie mu však stále připadala málo propracovaná – podle něj tu byl jen Masaryk, pár Modráčkových prací a tu a tam nějaký překlad esejistického charakteru (de Man, Shaw) – přičemž vědecká úroveň původních domácích spisů z poslední doby se mu jevila nízká.¹³⁴

Užší vedení strany projednalo novou verzi programového návrhu 12. srpna 1930 a doporučilo jej za podklad další práce.¹³⁵ Vzhledem k tomu, že sjezd byl naplánován na konec září, bylo vybidnutí k další práci spíše formální. 15. srpna bylo prohlášení zásad otištěno v *Právu lidu*, v průběhu druhé poloviny srpna pak ještě v 16 dalších stranických listech. Sociálně politický program, který byl předmětem

---

¹³⁰ HLAVÁČEK, Jaromír. Pozemková reforma (druhá část). *Právo lidu*. 1930, roč. XXXIX., č. 171 (23.7. 1930), s. 3.

¹³¹ HLAVÁČEK, Jaromír. Pozemková reforma (čtvrtá část). *Právo lidu*. č. 173, 25.7. 1930, s. 4

¹³² STIVÍN, Josef. Zahájení diskuse. *Právo lidu*. 1930, roč. XXXIX., č. 158 (8.6. 1930), s. 3.

¹³³ PAVLÍK, Zdeněk; ŠUBRTOVÁ, Alena. *František Fajfr : život a dílo*, s. 17.

¹³⁴ FAJFR, František. Diskuse o program. *Čin*. 1930, roč. I., č. 45, s. 1079.

¹³⁵ *Zpráva o činnosti Československé sociálně demokratické strany dělnické v letech 1930-1932 vydaná k XVII. řádnému sjezdu v Praze ve dnech 26.-29. října 1933*, s. 37.

sporů mezi Šternem a Pleskotem, byl otištěn ve stejné době, ale jen ve 4 hlavních stranických denících.¹³⁶

2.3.2 Sjezd ČSDSD v r. 1930

XIII.

Na XVI. sjezdu strany, koncem září 1930, byl pak nový program jednomyslně přijat a to formou aklamace.¹³⁷ Macek, jakkoli měl jako člen ústředního výkonného výboru hlasovací právo, na sjezdu proti programu ani nevystoupil, ani nehlasoval a když v *Naší době* hodnotil průběh sjezdu, vyjádřil spokojenost nad tím, že převládl přístup efektivit nad přístupem intelektuálů.¹³⁸ Za pokrok označil program také Patzak, představitel levicového proudu.¹³⁹ To je svým způsobem paradoxní. Tím spíše, že prohlášení zásad neodpovídalo názorovému profilu ani pravicového, ani levicového proudu. Snad tedy v hodnocení převážilo přesvědčení, že jde o přijatelný kompromis. Definitivní znění úvodního prohlášení zásad bylo následující:

„I. Československá sociálně demokratická strana dělnická konstatuje, že dnešní společnost se zakládá na panství početně malé třídy kapitalistů, vlastnících většinu výrobních prostředků, nade všemi pracujícími, jejichž pracovní nadhodnotu si kapitalisté přímo nebo nepřímo přivlastňují. Příčina závislosti a nejistoty hospodářského postavení, do níž kapitalistický řád vtlačuje pracující třídu, je tudíž hlavně v dnešní hospodářské soustavě kapitalistické, kterou trpí jak dělníci, tak soukromí i veřejní zaměstnanci, drobní zemědělci, malí živnostníci. Vývoj moderního kapitalismu je vyznačen stálým vzrůstáním a hromaděním kapitálu, mohutnými pokroky technickými, rostoucím soustřeďováním a racionalisací výroby, obchodu, dopravy a jejich ovládnutím mezinárodními průmyslovými koncerny a finančním kapitálem, dále poklesem a zatlačováním malé výroby, těžkými hospodářskými

¹³⁶ BĚHOUNEK, Václav. Co se dosud řeklo v diskusi a o diskusi. *Dělnická osvěta*. 1930, roč. XVI., č. 7, s. 275-277.

¹³⁷ *Protokol XVI. řádného sjezdu Československé sociálně demokratické strany dělnické v Praze ve dnech 27.-29. září 1930*, s. 139.

¹³⁸ MACEK, Josef. „Marxistické to nebylo, ale byla to pravda“. *Naše doba*. 1930, roč. XXXVIII., č. 1, s. 60-61.

¹³⁹ PATZAK, Václav. Po sjezdu. *Dělnická osvěta*. 1930, roč. XVI., č. 8, s. 281-285.

krisemi a výrobní anarchií. Vláda nad výrobou dostává se na jedné straně do rukou stále užšího kruhu osob a na druhé straně vzrůstá počet těch, kdož mají pouze svou pracovní sílu a musí ji prodávat majitelům výrobních prostředků, kteří zejména za moderních způsobů racionalisované výroby tuto pracovní sílu bezohledně vyčerpávají, ničí a vrhají stále větší masy dělnictva do nezaměstnanosti. Drtivá tíha těchto poměrů roste.

Tím se počíná velký historický proces, jímž se zruší nynější odloučení pracující třídy od vlastnictví výrobních prostředků. Vítězství socialismu se tak stává stále nadějnějším a bližším. Socialismus vrátí pracujícím vlastnictví výrobních prostředků, ovšem na dokonalejší, kolektivní základně. Proto pracující třída musí podporovati a urychlovati vše, co vytváří podmínky pro kolektivní formy výroby, ať státní, samosprávné, družstevní nebo smíšené.

2. Československá sociálně demokratická strana dělnická usiluje proto o přestavbu stále zhoubnější kapitalistické soustavy výroby v soustavu socialistickou, v níž by nebylo námezdního poměru a soukromého vlastnictví výrobních prostředků, pokud by jich mohlo býti používáno k vykořisťování člověka člověkem. Taková soustava dá lidstvu plnou možnost rozvinutí všech přirozených podnětů a sil, odstraní výrobní anarchii a tím i příčiny hospodářských krisí, zruší rozdíly třídní a zabráni imperialistickým snahám, jež vyrůstají z kapitalistického zřízení a jsou trvalým nebezpečím pro světový mír.

3. K boji za novou organizaci společnosti je třeba, aby všechen lid měst i venkova, pracující tělesně či duchem, byl organizován a naplněn vědomím o svých poměrech i o cestách, vedoucích k osvobození, aby byl učiněn a udržen schopným třídních zápasů. Československá sociálně demokratická strana dělnická, jsouc si vědoma protichůdnosti dnešních společenských tříd a skutečnosti třídního boje, odtud nutně vyvěrajícího, bude v politických, hospodářských a kulturních akcích hájiti třídní zájmy pracujícího lidu, bude odhalovati a osvětlovati třídní rozpory ve všech jejich podobách.

Zájem dělnické třídy je zároveň zájmem malých živnostníků a malých zemědělců, kteří mohou nalézt ochranu svého malého vlastnictví, sloužícího k obživě vlastní a rodiny, před přemocí kapitálu pouze v takto změněném společenském řádu.

To chápou vždy více také duševní pracovníci, kteří právem vidí v osvobození pracující třídy největší vzpruhu pro rozvoj národů i možnost vlastního uplatnění.

4. Prostředkem boje za osvobození pracující třídy je mimo jiné hlavně dobytí politické moci. Tato cesta je pracující třídě v Československé republice otevřena, využije-li práv demokracie. Strana však neváhá zdůrazniti, že k zabezpečení demokracie, k znemožnění diktátorských a fašistických plánů jest odhodlána použití všech prostředků, jež odpovídají přirozenému právnímu vědomí pracující třídy.

Demokratická republika je nejpřirozenější půdou pro vybojování třídních zápasů. Československá sociálně demokratická strana dělnická jak činností svých členů v zahraniční revoluci a v odboji domácím, tak i prací svých zástupců v ústavodárném Národním shromáždění československém zúčastnila se význačně na úsilí, aby Československá republika byla státem s demokratickou ústavou bez politických výsad třídy, pohlaví, národnosti, majetku, stavu, vyznání a rodu. Proto strana prohlašuje, že bude vždy věrně a odhodlaně hájiti demokratická, republikánská, sociální a kulturní zařízení této republiky a že samostatnost československého národa nalezne v ní vždy nejsilnější oporu. Jsouc si vědoma, že závislost a nejistota hospodářského postavení pracující třídy je v přímém rozporu s politickým významem, jehož tato třída zvláště po válce nabyla, a také s výší její kulturní a mravní úrovně, bojuje strana na půdě republikánské formální demokracie a usiluje o přebudování Československé republiky po stránce hospodářské ve smyslu skutečné demokracie socialistické.

5. Proti mezinárodnímu kapitalistickému vykořisťování proletariátu musí býti mezinárodně organisován postup pracující třídy. Proto Československá sociálně demokratická strana dělnická je stranou mezinárodní a je členkou Socialistické dělnické Internacionály. Pracující třída každého státu (národa) rozhoduje samostatně o prostředcích, jež pro postup podle svých poměrů a sil vyvolí, přihlížejíc k usnesením mezinárodních socialistických sjezdů. Mezinárodní snahy pracující třídy vedou k bratrství a jednotě všeho lidstva, k zabezpečení volného rozvoje každého národa i národní menšiny na podkladě stejných práva s vyloučením každého útisku, k vybudování světové organisace všech národů pro výměnu statků a uchování míru, pro odstranění kapitalistické světovlády, mrhající ekonomickými statky, potlačující národy, vykořisťující brutálně kolonie a ohrožující mír.

6. Podle těchto zásad bude Československá sociálně demokratická strana dělnická pracovat pro svůj revoluční cíl nové organizace společnosti. Úsilí o novou organizaci společnosti, ještě více však o její budování a udržení, vyžaduje člověka zdravého, mravně odpovědného a ukázněného. Strana bude z těchto důvodů bojovat proti všem neblahým zjevům a zlořádům, jež vyrůstají z kapitalistické soustavy výrobní a ničí mravní i tělesné síly pracující třídy. Okolnosti, že námezdné zaměstnání žen vykazuje stoupající tendenci, bude mít strana na zřeteli, tak aby bylo v zájmu celé pracující třídy učiněno zadost právu ženy na zaměstnání při stejné mzdě za stejný výkon.

7. Aby pracující třída mohla splnit svůj dějinný úkol, k tomu ji Československá sociálně demokratická strana dělnická připravuje politicky, hospodářsky i kulturně svou politickou činností, budováním a podporováním hnutí odborového i družstevního, složek vzdělávacích i tělovýchovných.

8. Dělnická třída je nyní v dějinném údobí, kdy buržoasie je již příliš slabá, aby vládla bez proletariátu, kdy však ani proletariát není ještě tak silný, aby vzal vládu sám do svých rukou. V tomto mezidobí vyjadřuje se často mocenský poměr sil ve formě koaliční vlády. Účast na vládní moci je pro stranu pouze otázkou taktickou. Majíc na zřeteli zájmy pracujícího lidu, jehož je mluvčím, spatřuje v ní strana za daných okolností pouze jeden z prostředků zvýšení své moci.

9. Již v dnešní společnosti pracuje strana pro povznesení životní úrovně pracující třídy sociálně politickým zákonodárstvím, aby pracující třída by la učiněna odolnější a schopnější k dalším zápasům. Stejně usiluje o demokratisaci školství, o dosažení pokud možno největšího vlivu pracujícího lidu ve všech institucích veřejných, o neomezené právo koaliční, o svobodu tisku a volnost projevu smýšlení, o odstranění všech vlivů církevních na stát, samosprávu, školství a instituce vzdělávací. Zavrhuje válku, usiluje se všemi stranami Internacionály o všeobecné odzbrojení.¹⁴⁰

---

¹⁴⁰ Protokol XVI. řádného sjezdu Československé sociálně demokratické strany dělnické v Praze ve dnech 27.-29. září 1930, s. 182-184.

Stivín na sjezdu samém znovu shrnul průběh programové debaty. Výsledný text, který jménem vedení strany předložil, byl podle něj obrazem většinového mínění. Připustil ovšem, že v debatě zazněly i jiné názory, než ty, které nakonec převážily: „*Vždyť máme ve straně takové svérázné hlavy, jako je náš František Modráček, který nám v programové komisi otevřeně řekl, že by celý program dělal jinak, protože má jiné pojetí socialismu, nebo, abych ukázal k mladším, máme ve straně profesora soudruha Macka, který má také jinou hlavu, než my všichni ostatní.*“¹⁴¹ V závěru krátké sjezdové diskuse pak Stivín zdůraznil, že nový program členy strany zavazuje, že končí předchozí názorová volnost a že „*zde máme dnes jasně vyjádřeno a formulováno kolektivní mínění strany, které každý příslušník strany, i když zastává názor jiný, musí ctít jako názor většiny.*“¹⁴²

Stivín připomněl také spor mezi Šternem a Pleskotem o povahu sociální politiky. Z jednání sociálně politické komise si prý odnášel čtvero různých definic a bylo na něm, aby rozhodnul. Jedna z těchto definic je podle Stivína nakonec obsažena v prohlášení zásad.¹⁴³ Podíváme-li do prohlášení zásad, můžeme konstatovat, že Stivín rozhodl pro minimální variantu, která otázku vazby mezi sociální politikou a konečnými cíli socialismu prostě ignorovala – konstatovala pouze, že sociálně politické zásahy slouží k posilování bojeschopnosti dělnické třídy – a z úvodu sociálně politické části programu byla jakákoli zmínka smyslu sociální politiky vůbec odstraněna.

Také o marxismu se Stivín vyjádřil tak, aby uspokojil všechny strany sporu – pracovníci programové komise se podle něj neptali (konkrétně v otázce teorie zbídačování, ale lze říci, že obecně), zda to či ono je marxismus, ale zda to či ono je pravda. „*A co jsme uznali za pravdu, to jsme do programu dali. A je nám zadostiučiněním, jestliže ta pravda vypadá, jako by marxismu z oka vypadla.*“¹⁴⁴ Jakým marxismu má přitom na mysli vyjádřil následovně: „*...pokud jde o dílo*

---

¹⁴¹ Protokol XVI. řádného sjezdu Československé sociálně demokratické strany dělnické v Praze ve dnech 27.-29. září 1930, s. 103.

¹⁴² Protokol XVI. řádného sjezdu Československé sociálně demokratické strany dělnické v Praze ve dnech 27.-29. září 1930, s. 123.

¹⁴³ Protokol XVI. řádného sjezdu Československé sociálně demokratické strany dělnické v Praze ve dnech 27.-29. září 1930, s. 103.

¹⁴⁴ Protokol XVI. řádného sjezdu Československé sociálně demokratické strany dělnické v Praze ve dnech 27.-29. září 1930, s. 99.

Marxovo a Engelsovo přímo, pokládal bych za testament obou těchto historických postav socialismu předmluvu Engelsovu k novému vydání Marxovy knížky „Die Klassenkämpfe in Frankreich“, psanou v březnu 1895 tedy krátce před Engelsovou smrtí a za dvanáct let po smrti Marxově. Tady Engels zcela otevřeně přiznává některé své i Marxovy omyly, prohlašuje metody boje z roku 1848, tedy ty, které mohl mít jedině na mysli „Komunistický manifest“, za zastaralé, a přiznává, že roku 1848 ještě daleko nebyl hospodářský vývoj na kontinentě zralý pro odstranění kapitalistické produkce. (...) Engels doporučuje dělnictvu pádnými slovy cestu demokracie a dovozuje v této předmluvě, že jedině buržoasie by si mohla přát, aby dělnictvo opustilo cestu zákonitou a dalo se ztrhnouti k ozbrojenému povstání, v němž by musilo podlehnouti.“¹⁴⁵

V přednášce o ideologii ČSDSD, kterou Stivín současně proslovil na pozvání Ústředního svazu československého studentstva byla marxistická základna programu podána ještě širěji: *„Ideologie československé sociální demokracie je marxistická. To neznamená, že bychom se hlásili ke každému slovu a projevu, které nám zanechali Marx neb Engels, že bychom díla obou těchto zakladatelů vědecké školy socialistické pokládali za evangelium. Marxismus není dnes už jen Marx a Engels, nýbrž také Jaurés, Bernstein, Kaucký, Lenin – abych jmenoval ty nejvýznačnější. My se hlásíme k té škole vědeckého socialismu, která vyrůstala jak z teorie Marxovy, tak i z praxe dělnického hnutí sociálně demokratického, jež se o tuto teorii opírala, ale často ji také korigovala.“¹⁴⁶*

Ideové jednoty však rozhodně dosaženo nebylo. Na Stivínův výklad Macek zareagoval poznámkou v *Naší době*, v níž ocenil sjezdový referát Rudolfa Bechyněho, zvláště jeho výklad o potřebě dbát nejen zájmů pracujících, jedné třídy, ale zájmů celku a s patrnou narážkou na Stivína konstatoval, že to, co Bechyně říkal marxistické nebylo, ale byla to pravda.¹⁴⁷ Na přelomu let 1933 a 1934 dokonce na Macka podala stížnost jedna z místních organizací, která jej obviňovala z veřejné prezentace názorů, jež odporují programu strany. Macek se v dopise ústřednímu

---

¹⁴⁵ *Protokol XVI. řádného sjezdu Československé sociálně demokratické strany dělnické v Praze ve dnech 27.-29. září 1930, s. 97-98.*

¹⁴⁶ STIVÍN, Josef. *O ideologii sociální demokracie československé*, s. 5.

¹⁴⁷ MACEK, Josef. „Marxistické to nebylo, ale byla to pravda“. *Naše doba*. 1930, roč. XXXVIII., č. 1, s. 60.

tajemníku strany Vojtěchu Dundrovi hájil tím, že se sice vyslovil pro opuštění marxismu a profilování ČSDSD jako strany všech pracujících, nejen dělníků, že to však je zcela v souladu s programem strany a že program nikomu neukládá, aby byl marxistou.¹⁴⁸

Z druhé strany vystoupil naopak přímo na sjezdu v diskusi k Bechyněho referátu Kojecký jako zástupce Svazu sociálně demokratického studentstva a vyslovil názor, že některé pasáže prohlášení zásad bude třeba – bude-li Bechyněho referát sjezdem přijat – z nového programu vypustit, neboť „*ideová základna z níž soudruh Bechyně vycházel, nekryje se zcela s návrhem, který byl jako oficiální návrh vedením strany předložen sjezdu ke schválení.*“¹⁴⁹ Kdyby ke změnám v programovém návrhu nedošlo, hrozila by podle Kojeckého nastat „*názorová trhlina mezi tím, co strana ve svém programu hlásá, a mezi tím, co na sjezdu přednesl oficiální řečník strany o politické činnosti.*“¹⁵⁰ Situaci vyřešil jménem vedení strany Alfréd Meissner, dlouholetý poslanec, opakovaně ministr a sjezdový referent o politické činnosti, který označil Kojeckého výklad za nedorozumění, za zmatení pojmů a diskusi uzavřel.¹⁵¹ Bechyněho referát byl sjezdem přijat a programové formulace se neměnily.

2.3.3 Debata o Masarykovi a sociální demokracii

XIV.

Paralelně s debatou o novém programu proběhla v r. 1930 ještě jedna debata, která měla s formulacemi nového programu úzkou souvislost a která zároveň potvrdila ono názorové štěpení, které bylo osou dosavadního výkladu. Byla to debata o vztahu ČSDSD a T. G. Masaryka, jako osobnosti i jako prezidenta ČSR.

---

¹⁴⁸ Archív ČSSD, fond 71, ČSDSD 1920-38, sign 23, č. 37-40, Mackův dopis Dundrovi.

¹⁴⁹ Protokol XVI. řádného sjezdu Československé sociálně demokratické strany dělnické v Praze ve dnech 27.-29. září 1930, s. 87.

¹⁵⁰ Protokol XVI. řádného sjezdu Československé sociálně demokratické strany dělnické v Praze ve dnech 27.-29. září 1930, s. 87.

¹⁵¹ Protokol XVI. řádného sjezdu Československé sociálně demokratické strany dělnické v Praze ve dnech 27.-29. září 1930, s. 91.

Až do druhé poloviny 20. let ovšem existovaly v ČSDSD ve vztahu k Masarykovi vlastně jen dva tábory. První tábor byl táborem vedení. Pojímal Masaryka jednak jako dlouhodobého souputníka sociální demokracie a jejího příznivce, jednak jako symbolické zosobnění ČSR coby státu, na jehož vzniku a existenci měla sociální demokracie podíl a který z logiky věci postupně přerůstá v nové společenské uspořádání, v socialismus. Na teoretickou koherenci nebyl kladen příliš velký důraz, styčné plochy byly zdůrazněny a rozdíly pomíjeny.

Vhodnou ilustrací mohou být texty Františka Soukupa, člena nejužšího vedení, dlouholetého poslance a senátora, zástupce ČSDSD v II. Internacionále. Již v r. 1920, u příležitosti Masarykových sedmdesátin, vydal práci *Syn dělníka vítězem nad Habsburky*. Jednalo o Masarykův životopis, doplněný obsáhlou dokumentární přílohou Masarykových textů, od článků a projevů, přes rozhovory až po výňatky z jeho knižních prací. O deset let později, u příležitosti Masarykových osmdesátin – které tedy spadaly do stejného roku jako XVI. sjezd strany – pak vydal Soukup ještě obsáhlejší verzi, nyní pod názvem *T. G. Masaryk jako politický průkopník, sociální reformátor a president státu*.

V obou případech bylo cílem knih „představití presidenta Masaryka zejména celé dělnické a socialistické veřejnosti tak, jak ve skutečnosti je, co mluvil, pro co bojoval a trpěl.“¹⁵² Celkovou tendenci práce asi nejlépe vystihují slova, jimiž Soukup uzavírá úvodní kapitolu: „Mistře! V tomto znamení lidskosti a humanity pozdravujeme Tě v den osmdesátých Tvých narozenin! Pozdravujeme tě jako člověka, nad něhož ušlechtilejšího země české nevydaly! Tys často mezi námi promluvil: *My socialisté... Duch Tvůj nechť pokryje všecken lid náš a přejde do jeho těla a krve, aby žítí a na slunci světa rozkvétati mohla republika Tvoje, republika Masarykova, republika práce, práva a míru, republika socialismu...*“¹⁵³

---

¹⁵² SOUKUP, František. *T. G. Masaryk jako politický průkopník, sociální reformátor a president státu*, s. 7.

¹⁵³ SOUKUP, František. *T. G. Masaryk jako politický průkopník, sociální reformátor a president státu*, s. 15.

Pozdravné telegramy Masarykovi byly ostatně pravidelnou součástí sjezdové agendy, na pozdrav „*velikému presidentovi republiky a příteli dělnictva*“¹⁵⁴ nebo „*projev oddané lásky a úcty velikému Masarykovi, který nikdy se netajil svým pochopením pro dělnictvo a socialism*“¹⁵⁵ došlo na každém sjezdu. A návrh prohlášení zásad z r. 1924 neopomněli vůdci strany Masarykovi poslat.¹⁵⁶

Druhý tábor představovali lidé, kteří spatřovali v Masarykovi nejen symbol a zosobnění mladé republiky, či kteří s ním v konkrétních otázkách nacházeli společnou řeč, ale kteří se pohybovali v myšlenkovém rámci Masarykovi blízkém, kteří svou představu socialismu čerpali spíše z Masaryka, než z Marxe. Šlo buď o bývalé realisty, členy Masarykovy předválečné strany, kteří se k Masarykovi s různou mírou zaujetí hlásili i později, nebo o příznivce Modráčkova pokrokového socialismu.

První skupinu můžeme ilustrovat na Šternovi. Ten v r. 1924 vydal knihu *Názory T. G. Masaryka o socialismu* – volně navazující na obdobně koncipovanou práci, vydanou již před 1. světovou válkou a pokračující v r. 1926 belgickým vydáním *Le Socialisme de Masaryk* – v níž hledal a shledal mezi Masarykem a sociální demokracií ideovou jednotu. Rozřešení sociální otázky je pro Masaryka, tvrdí Štern, naplněním ideálů národních i všelidských, česká politika Masarykových představ se proto musí krýt s pokrokem a sociálním demokratismem.¹⁵⁷ Zároveň Štern vyzvednul Masarykovy konkrétní názory, hlavně odmítnutí historického materialismu, evoluční pojetí, drobnou práci a důraz na přeměnu myšlení, jako vzorovou podobu socialismu, kterou je třeba rozšířit zvláště mezi mládeží a jejíž osvojení by mohlo z ČSR učinit jeden z prvních dokonalých států světa.¹⁵⁸

Nejlepším příkladem druhé skupiny je sám Modráček. Podle jeho názoru daly právě Masarykovy myšlenky v 90. let 19. st. popud ke snahám o český socialismus. Masaryk ale podle Modráčkova mínění nebyl socialistou a proto svou tehdejší kritiku

---

¹⁵⁴ *Protokol XIV. řádného sjezdu Československé sociálně demokratické strany dělnické konaného v Moravské Ostravě 19.-22. dubna 1924*, s. 31-32.

¹⁵⁵ *Protokol XV. řádného sjezdu Československé sociálně demokratické strany dělnické v Praze 1927 (15.-18. dubna)*, s. 12.

¹⁵⁶ *Masarykův archiv*, fond R (Strany), k. 407, Sociální demokracie 1924-1929, prohlášení zásad.

¹⁵⁷ ŠTERN, Evžen. *Názory T. G. Masaryka o socialismu*, s. 12.

¹⁵⁸ ŠTERN, Evžen. *Názory T. G. Masaryka o socialismu*, s. 3.

marxismu nenechal vyústit v nové pojetí socialismu, proto se nestal reformátorem sociální demokracie a proto také hnutí pokrokových socialistů splynulo se sociální demokracií, aniž by projekt českého socialismu uskutečnilo.¹⁵⁹ Úlohu reformátora a tvůrce českého socialismu v tradici pokrokářského hnutí se proto po skončení 1. světové války rozhodl naplnit právě Modráček se Socialistickou stranou československého lidu pracujících/Stranou pokrokových socialistů: „*Nečiním toto srovnání proto, že bych chtěl Masaryka reklamovati pro stranu pokrokové socialistickou. Masaryk patří národu a učiní dobře, když nebude patřiti žádné straně. Dovoluji si však tvrditi, soudě podle jeho filosofie i jeho projevených názorů v otázce sociální a socialismu, že kdyby prohlásil se za socialistu, nemohl by vyznávatí v podstatě odlišný socialism od pokrokového, u jehož kolébky z povzdálí byl přítomen. (...) V podstatě sleduje pokrokový socialism též životní cíl, jako filosofie Masarykova a jeho působení.*“¹⁶⁰

Modráček nebyl jediným dědicem pokrokářského tradice 90. let 19. st. v prostředí sociální demokracie – mezi vůdci strany najdeme několik někdejších pokrokových socialistů 90. let 19. st., např. zmíněného Františka Soukupa nebo Františka Tomáška, v meziválečném období se k nim však hlásil daleko nejvýrazněji.

Macek patřil k oběma skupinám – před první světovou válkou byl krátce členem realistické strany, po válce odešel spolu s Modráčkem a spolu s ním se také v r. 1924 vrátil do sociální demokracie. Ostatně, za mnohé svědčí již sama skutečnost, že v r. 1924 Macek převzal úlohu šéfredaktora *Naší doby*, kterou pro Laichtera zakládal a vedl právě Masaryk. Ačkoli o některých Masarykových postojích měl Macek pochybnosti, oceňoval Masarykovu autoritu a mravní profil¹⁶¹ a viděl v něm integrující prvek a symbolické zosobnění ČSR.¹⁶² Macek také mnohokrát vyzvedl realismus a koncepci drobné práce, jak je Masaryk projektoval

---

¹⁵⁹ MODRÁČEK, František. Masaryk a pokrokový socialismus. *28. říjen*. Roč. II., č. 99 (1.5. 1920), s. 2.

¹⁶⁰ MODRÁČEK, František. Masaryk a pokrokový socialismus. *28. říjen*, roč. II., č. 99 (1.5. 1920), s. 3.

¹⁶¹ MACEK, Josef. Úcta a obdiv v politice. *Naše doba*. 1935, roč. XLII., č. 6, s. 382.

¹⁶² MACEK, Josef. Masarykova epocha. *Naše doba*. 1935, roč. XLIII., č. 3. s. 129-131.

do Karla Havlíčka¹⁶³ a spojoval Masarykovy názory s názory Hendrika de Mana¹⁶⁴, k němuž měl sám velmi blízko.

XV.

Jak bylo ale již řečeno, v závěru 20. let se k těmto dvěma táborům přidružil i tábor třetí – tábor mladých marxisticky orientovaných akademiků, které označujeme jako levicový proud. Jak jsme již viděli, tato skupina preferovala názorovou jednoznačnost a i v této oblasti Masarykovy názory odmítla z pozic důsledně marxistických. Masaryk pro ni nebyl socialistou a bylo ho tedy možno ctít jako prezidenta nebo člověka, ale nikoli jako teoretickou autoritu, jež by měla určovat cestu socialistické strany.

Již v r. 1928 napsal úvahu o vztahu mladých socialistů k Masarykovi Čecháček. Zdůraznil v ní, že on, stejně jako jeho marxisticky orientovaní vrstevníci Masaryka četl a oceňují jeho osobní kvality, ale k jeho vědeckým a filosofickým názorům se staví s obvyklou mírou kritičnosti. *„Řeknu to jedním slovem: Masaryk není socialista. Stojí nalevo od buržoasie a v tom jsme s ním nadšeně souhlasili, ale napravo od socialistů a v tom jsme se s ním rozcházel. Dospívali jsme v době ruské proletářské revoluce, která nám udala směrnice a cíl. Směrnice daleké a cíle vysoké. Masarykovo heslo „drobné práce“ nenacházelo u nás sluchu, poněvadž jsme nechtěli reformovat souseda vedle v domě, ani se zabývat otázkou vodovodu. Chtěli jsme přestavět svět, a všechny úkoly, které nám nabízel Masaryk, byly příliš malé. My jsme vycházeli z přesvědčení, že tento řád nestojí za nic, a chtěli jsme jej zbourat, kdežto Masaryk chtěl jej jenom opravit. (...) Masaryk viděl všude špatného člověka, kdežto my jsme viděli špatný řád se špatnými lidmi. Pro Masaryka byla demokracie administrativou, kdežto my jsme chtěli vidět v demokracii sociální spravedlnost, socialistickou spravedlnost, především hospodářskou. Vytýkali jsme Masarykovi, že*

---

¹⁶³ MACEK, Josef. Rub jubilea. *Naše doba*. 1925, roč. XXXII., č. 7, s. 448; MACEK, Josef. Říjnový. *Naše doba*. 1927, roč. XXXV., č. 1, s. 1-6; MACEK, Josef. Politika a hospodářství. In. HORÁK, Jiří (ed.). *Jan Laichter : život a dílo*, s. 143-144.

¹⁶⁴ MACEK, Josef. Hospodářské názory T. G. Masaryka. *Naše doba*. 1930, roč. XXXVII., č. 6, s. 341-348; MACEK, Josef. Ještě jedna kapitola o socialismu třídním a humanitním. *Naše doba*. 1937, roč. XLV., č. 3, s. 150-159.

*příliš zdůrazňuje vliv myšlenek i tam, kde byla až příliš zřejmá bursa. Proto jsme šli s Marxem, nikoliv s Masarykem.*¹⁶⁵

Rovněž Běhounek, který se v r. 1930 zamýšlel nad Masarykovým odkazem mladé generaci, odmítl jej posuzovat podle míry sdílení konkrétních názorů a položil místo toho důraz na osvojení si jakéhosi obecného masarykovského přístupu, chápaného jako realismus, hledání kořene věci a odklon od patosu a heslovitosti. Masarykův vliv se tak v Běhounekově pojetí projevoval mj. tím, že mladá generace – rozuměj: mladí straničtí intelektuálové – odmítla ve jménu masarykovského přístupu Masarykovy teze ze *Světové revoluce* a namísto otázek ideových posunula do popředí otázky hospodářské. Podle Běhouneka se v tom projevuje „*nový životní obsah generace. Možno v tom viděti cestu masarykovskou, ale nad Masaryka. (...) Jedni půjdou proti Masarykovi, druzí třeba půjdou důsledně nebo i nedůsledně s Masarykem, mládež odchovaná třídním socialismem a vyznávající jeho nutnost, půjde dál než Masaryk.*“¹⁶⁶

Stolz si zase u příležitosti Masarykových osmdesátinám postesknul, že Masarykově *Otázce sociální* se nedostalo v domácím socialistickém prostředí dostatečné kritické odezvy, ba časem se i na těch několik málo kritiků zapomnělo a *Otázka sociální* je mnohými pokládána za poslední slovo, které věda v tomto směru řekla. Mnoho lidí se podle Stolze pod dojmem *Otázky sociální* domnívá, že marxismus je vyvrácen. Proto Stolz připomíná někdejší Modráčkovu kritiku *Otázky sociální*, neboť Modráček podle něj tehdy správně „*rozpoznal nejslabší stránku celého díla, kterou Masarykovi stejně vytkli zahraniční marxističtí kritikové, např. Plechanov, že totiž více tvrdí než dokazuje. A že přistupuje k otázkám s daným stanoviskem, které nelze nijak vědecky opřít.*“¹⁶⁷

A vyjádřili se i další mladí akademici. Kojecký napsal v r. 1930 do *Dělnické osvěty* kritickou úvahu o Masarykově koncepci světové války obsažené ve *Světové revoluci*. Srovnával ji s koncepcí předsedy rakouské Sozialdemokratische Arbeiterpartei (SAP) a čelního teoretika austromarxismu Otto Bauera, přiklonil se

¹⁶⁵ ČECHÁČEK, Jaroslav. Masaryk a my. *Nová svoboda*. 1928, roč. V., č. 52, s. 826-827.

¹⁶⁶ BĚHOUNEK, Václav. Masarykův odkaz. *Dělnická osvěta*. 1930, roč. XVI., č. 2, s. 80.

¹⁶⁷ STOLZ, Jirí. Socialistická kritika „Otázky sociální“. *Dělnická osvěta*. 1930, roč. XVI., č. 2, s. 47.

jednoznačně na Bauerovu stranu.¹⁶⁸ Eugen Červinka pak v úvaze o aktuálnosti Masarykovy *České otázky* vyslovil názor, že „socialistovi Česká otázka r. 1930 nemůže znamenati to, co Masarykovi znamenala r. 1894 a co Masarykovi v jádře znamená podnes.“¹⁶⁹ Kniha podle jeho názoru nedává prostor socialistickému boji o stát, chybí v ní konečné cíle socialismu, není v ní analýza skutečnosti, zejména faktorů hospodářských a uvědomění si, že některé síly spolu trvale harmonizovat prostě nemohou: „Bud' řečeno rovnou, že pro nás socialisty platí jasně; ano, jest potřebí chtít něco jiného než Masaryk, jest potřebí jíti i proti Masarykovi, již z toho důvodu, že pro socialisty je potřebí jíti za socialismem a že Masaryk socialistou není.“¹⁷⁰

2.4 Čtvrté kolo

XVI.

Po schválení základního programu v r. 1930 se charakter programových debat v ČSDSD částečně proměnil. Jedním důvodem, řekněme vnitrostranickým, bylo, že schválený program byl programem dlouhodobým a vzhledem k tomu, že jeho příprava trvala několik let, nebylo možno očekávat, že by se v brzké době revidoval. Tím spíše, když vedení strany – souhlasím v tomto s Patzakem – vnímalo programovou debatu jako zdroj napětí a snažilo se ji opakovaně ukončit, viz pasáže o průběhu XV. i XVI. sjezdu. Tomu také odpovídá skutečnost, že ani jeden ze tří sjezdů strany následujících po přijetí základního programu (tj. 1933, 1937, 1938) se již programovými otázkami oficiálně nezabýval – pouze ve zprávě vedení k XVII. sjezdu bylo konstatováno, že se přijatý program dobře osvědčil¹⁷¹ – a jakkoli postoj k těm či oněm problémům byl samozřejmě implicitně přítomen v celé řadě sjezdových vystoupení, vedením iniciovaná programová debata opravdu skončila. Žádná z dále uvedených programových iniciativ již také na sjezdech nezískala větší prostor, určitou roli bylo dáno sehrát pouze časovým programům boje proti

---

¹⁶⁸ KOJECKÝ, Zdeněk. Masarykovo a Bauerovo pojetí světové války. *Dělnická osvěta*. 1930, roč. XVI., č. 2, s. 50-58 a č. 3, s. 94-98.

¹⁶⁹ ČERVINKA, Eugen. Česká otázka 1894 a 1930. *Dělnická osvěta*. 1930, roč. XVI., č. 3, 93.

¹⁷⁰ ČERVINKA, Eugen. Česká otázka 1894 a 1930. *Dělnická osvěta*. 1930, roč. XVI., č. 3, s. 88.

¹⁷¹ *Zpráva o činnosti Československé sociálně demokratické strany dělnické v letech 1930-1932 vydaná k XVII. řádnému sjezdu v Praze ve dnech 26.-29. října 1933*, s. 37.

hospodářské krizi. Potud měl tedy O. E. Berger pravdu, když v r. 1937 napsal, že sociální demokracie se může vykázat „*naprostou vnitřní ideologickou jednotou*“.¹⁷²

Druhý důvod proměny byl vnější – velká hospodářská krize a posléze nastolení autoritářských režimů v několika evropských státech, zejména pak v Německu a Rakousku. Fakt, že se ve 30. letech vystoupily do popředí zájmu snahy o nalezení cesty z krize a boje proti fašismu by však neměl zakrýt skutečnost, že některé základní parametry debaty zůstaly nezměněny: role marxismu jako analytického nástroje a programového základu strany, možnosti a limity evolučního přístupu, založení a zdůvodnění socialismu, postoj k politickému systému. Macek, který po celé 30. léta zůstal jako poslancem, tak členem ústředního výkonného výboru ČSDSD, nám proto může být pomyslným průvodcem i nadále.

2.4.1 Boj proti hospodářské krizi

XVII.

Do debat 30. let Macek zasáhnul dvojím způsobem: jednak se svou vlastní vizí socialismu a role sociální demokracie, jednak jako člen národohospodářské komise ČSDSD. A v obou případech sehrála jeho vystoupení vlastně tutéž úlohu, jako v předchozím desetiletí – vytvořila jeden pomyslný pól debaty a byla provázena paralelním, nezřídka příčinným vystoupením představitelů proudu levicového.

Prvý způsob Mackova zásahu do programových debat představují zejména texty, jež byly původně publikovány v letech 1932 a 1933 v *Naší době* a v *Přítomnosti* a jež pak vyšly v r. 1933 souborně pod názvem *Zápas s oylem a chudobou* – jak naznačuje podtitul *Úvahy o hospodářství, socialismu a demokracii* týkaly se nejen technických otázek, ale též problémů demokratického politického systému obecně i konkrétně v ČSR, možností státních zásahů do ekonomiky obecně a také stavu a možností socialistického hnutí v této situaci. Dále třeba upozornit na výňatky z několika de Manových prací, jež Macek přetiskl v *Naší době* a v nichž dal

---

¹⁷² *Protokol osmnáctého řádného sjezdu Českoslov. sociálně demokratické strany dělnické ve dnech 15., 16., 17. května 1937*, s. 3.

do přímé souvislosti marxistický profil SPD a její neblahý osud¹⁷³ a také některé pasáže z Mackových knih *Cesta z krise a Práce, peníze a politika*¹⁷⁴, o nichž lze říci totéž, co o *Zápasu s omylem a chudobou*. V závěru 30. let se pak Macek k některým problémům znovu vrátil v sérii článků v *Naší době*, tomu se však budeme věnovat až později.

Příkladem polemické reakce na tento typ Mackových vystoupení může být Běhounekův článek z r. 1933, kterým reagoval na Mackův trojdílný text zveřejněný v *Přítomnosti* a odpovídajícím na Peroutkovou otázku proč se socialistické strany neuplatnily v řešení hospodářské krize a zda by neměly vládní koalici opustit. V kostce řečeno, Macek vytkl socialistickým stranám nejen to, že krizi podle něj neporozuměly a tudíž nemají ani koherentního plánu boje proti ní – na čemž má nemalou vinu nedůvěra k inteligenci – , ale že se jako všechny ostatní strany staly především nástroji úzkých stavovských zájmů a že vůdcové stran myslí především na to, co bude které rozhodnutí znamenat pro kterou zájmovou složku, nikoli, zda je dobré či špatné.¹⁷⁵

Běhounek Mackovu kritiku jako takovou uvítal, vytkl ale Mackovi, že se s ní neobrátil napřed na vlastní stranu a že tak neučinil na stránkách socialistického tisku, nýbrž „v „*Přítomnosti*“, ve společnosti, jež je vzdálena opravdové snahy prospěti třídnímu socialismu a jež se socialismem nanejvýš koketuje a jeho skutečným bolestem je cizí.“¹⁷⁶ Konkrétní obsah kritiky pak Běhounek chápal, jako podložený, tedy alespoň zčásti. Kořen dnešních problémů však spatřoval v dřívější názorové nejednotnosti a v důsledku toho bezradnosti socialistů, přičemž právě Macka pokládal za jednoho z viníků dané situace: „Právě s prof. Mackem jsme diskutovali na stránkách této revue proti jeho netřídnímu socialismu. (...) Byly to doby, kdy hospodářská konjunktura smazávala ostrotu třídních rozdílů (nikoli třídní rozdíly samy) a kdy se tolik dařilo „konstruktivním“, „novým“, „náboženským“ a buhvíjakým ještě socialismům. To byla názorová krise socialismu, jež se prakticky právě projevovala v neostýchavé podpoře buržoasních vlád, na případě německém,

---

¹⁷³ MACEK, Josef. Glossy k tragédii německého marxismu. *Naše doba*. 1933, roč. XL., č. 7, s. 446-448.

¹⁷⁴ MACEK, Josef. *Práce, peníze a politika*.

¹⁷⁵ Mackův text z *Přítomnosti* byl přetištěn v jeho knize *Zápas s omylem a chudobou*, s. 84-119, odkud ho cituji.

¹⁷⁶ BĚHOUNEK, Václav. Slovo k jedné diskusi. *Dělnická osvěta*. 1933, roč. XIX., č. 3, s. 93.

v odmítání Marxe, v revisionismu všeho druhu. Tady byla krise poválečného socialismu a tady by měl soudr. Macek hledat příčiny dnešní socialistické defensivy (vedle objektivních hospodářských příčin).¹⁷⁷

Ještě ostřeji reagoval na totéž Mackovo vystoupení Patzak. V Mackově argumentaci je podle něj „více elánu a hotových tvrzení než skutečného vystižení situace, aby nám posloužilo takové zjištění jako pomůcka. (...) Mackova kritika vyrostla jistě z přesvědčení, ale Mackova kritika jde vedle jádra věci, vidí příliš jednotlivce, uzavřela se v úzkém hledisku místním a nechce vidět svět kolem sebe. V tom se neliší od citové kritiky, jak se u nás pěstuje v politice, a která je pro socialisty bezcenná, protože ji nedostane ani o kus dál.“¹⁷⁸ A Patzak uzavírá, že Macek je stejně jako ostatní socialističtí vůdci za tento stav odpovědný – možná odpovědnější, protože „více škod mezi socialisty nadělal takový teoretický oportunistus de Manův, než řada knih kapitalistických národohospodářů“ – svými úvahami se jenom snaží této odpovědnosti zbavit.¹⁷⁹

Druhý způsob, jakým Macek do debat zasáhnul byl spojen s praktickým řešením hospodářské krize. Macek byl po celá 30. léta členem národohospodářské komise strany¹⁸⁰ a podílel se na přípravě protikrizových plánů ČSDSD z r. 1933¹⁸¹, 1935¹⁸² a 1938.¹⁸³ Plánům přitom bylo společné jednak to, že byly oficiálními stranickými materiály, jednak to, že se vědomě prezentovaly jako časové a bezprostředně realizovatelné, určené k vyřešení konkrétních hospodářských problémů dané doby a nikoli jako projekty socialistické přestavby společnosti. Mezi tvůrci všech tří dokumentů najdeme buď Mackovy generační vrstevníky a členy vedení strany jako ředitele Velkonákupní společnosti konzumních družstev Františka Veselého, ředitele Všeobecné družstevní banky Karla Komedu, zemědělské odborníka strany a poslance Jana Koudelku či poslance a ministry sociální péče Lva

¹⁷⁷ BĚHOUNEK, Václav. Slovo k jedné diskusi. *Dělnická osvěta*. 1933, roč. XIX., č. 3, s. 94-95.

¹⁷⁸ PATZAK, Václav. Socialisté a krise. *Nová svoboda*. 1933, roč. X, č. 9, s. 98-99.

¹⁷⁹ PATZAK, Václav, FISCHER, Josef. K tématu „Socialisté v krizi“. *Nová svoboda*. 1933, roč. X., č. 10, s. 111. Článek je původně Fischerův, ale další autoři vč. Patzaka připsali svá vyjádření.

¹⁸⁰ *Protokol XVI. řádného sjezdu Československé sociálně demokratické strany dělnické v Praze ve dnech 27.-29. září 1930*, s. 160; *Protokol sedmnáctého řádného a jubilejního sjezdu čs. sociálně demokratické strany dělnické ve dnech 26. až 29. října 1933*, s. 168; *Protokol osmnáctého řádného sjezdu Českoslov. sociálně demokratické strany dělnické ve dnech 15., 16., 17. května 1937*, s. 226.

¹⁸¹ VESELÝ, František (ed.). *Program hospodářského oživení : jak opatřiti lidem práci*.

¹⁸² VESELÝ, František (ed.). *Za hospodářskou obnovu státu*.

¹⁸³ VESELÝ, František (ed.). *Co dále k oživení čs. hospodářství?*

Wintera a Jaromíra Nečase, nebo mladší ekonomické redaktory *Práva lidu* Václava Vorla, Theodora Pistoria a Karla Maiwalda, počínaje programem z r. 1935 mezi spoluautory figuruje také předseda strany Hampl.

Stejného druhu byly práce, které byly orientovány ke konkrétním ekonomickým problémům a přinášeli návrhy nové hospodářské politiky, jejich výhradním autorem však byl Macek sám. Mám tím na mysli zejména již zmíněnou *Cestu z krise*, jež vyšla v letech 1935 a 1936 ve třech vydáních, dále taktéž zmíněnou *Práce, peníze a politika*, která v upravené podobě shrnovala články převážně z *Naší doby* z let 1925-31 a nebo soubor článků vydaných původně v r. 1933 v *Národním osvobození*, vyjadřujících souhlas s hospodářskou politikou amerického prezidenta F. D. Roosevelta a mírně přepracovaných do knižní podoby pod názvem *Kam se poděly peníze? Co máme dělat? A jiné časové úvahy o cestě z krise*.¹⁸⁴

Reakce na tento druh Mackových textů byla mezi mladšími radikály z okruhu *Dělnické osvěty* rovněž odmítavá. Např. v recenzi *Kam se poděly peníze?* Kraus říká: „(...) odpověď na otázku po tom, čím se tento spisek liší od ostatních podobných, nevyzní kladně. Čtenář odkládá po přečtení i tento cyklus úvah značně neuspokojen.“ Hlavní příčina ovšem netkví ani tak v konkrétních návrzích, jako v celkovém rámci, v němž se provádějí. Socialisté si musí podle Franty uvědomit, že jakkoli si vládní moc podrobují zaměstnavatele i zaměstnance formálně rovným způsobem, zůstává – nejde-li o vládu socialistickou – nerovnost materiální, které zaměstnavatele dovedně využívají k tomu, aby se onomu podrobení vyhnuli. Socialistický hospodářský řád tedy nebude moci být nějakým pokračováním Rooseveltovy hospodářské politiky, jak podle Franty dovozuje Macek. „Teprve takové zásahy státu do mzdových poměrů, teprve takové krácení pracovní doby, jež jsou výronem socialistické vládní moci, jsou opatřeními pro socialistu přijatelnými. Socialistista se tedy musí střežit Roosevelta, i když přináší dary.“¹⁸⁵

Václav Friedrich – , generační vrstevník Stolzův, který patřil k tzv. brněnské skupině, jež se v r. 1929 oddělila od KSČ a vplynula do ČSDSD – říká něco

¹⁸⁴ MACEK, Josef. *Kam se poděly peníze? Co máme dělat? A jiné časové úvahy o cestě z krise*.

¹⁸⁵ KRAUS, František. Recenze Macek / *Kam se poděly peníze?*. *Dělnická osvěta*, 1933, roč. XIX., č. 10, s. 343.

podobného ve srovnání protikrizových projektů Mackových a Englišových. Macka oceňuje za to, že je otevřený novým přístupům, že vychází od problémů a snahy o jejich řešení, nikoli od zavedených teorií nutně spojených se stávajícím systémem a konečně, že na rozdíl od Engliše vybízí k úsilí o odstranění sociální nespravedlnosti, nikoli jejímu trpnému přijetí. *Cesta z krise* se však podle Friedricha vyznačuje dvěma nedostatky: „1. *analýza vad kapitalismu není přesná, 2. metody překonání krise jsou spíše náhodné než soustavné.*“¹⁸⁶

Co se prvního bodu týče, Friedrich vytýká Mackovi, že si s teorií vůbec hlavu neláme a tím, že není marxistou se navíc připravuje o možnost skutečně hlubokého vhledu do problému. „*Nejpřesnější a vědecky nejlépe odůvodněnou teorii kapitalistických krisí podal Marx a jeho žáci. (...) To, k čemu teprve dnes se s velkými obtížemi a omyly proboujávají nejbystřejší hlavy měšťácké národohospodářské vědy, jako na př. Keynes, najdeme daleko přesněji a soustavněji formulováno v dílech Marxových.*“¹⁸⁷ Co se druhého bodu týče, v Mackových konkrétních návrzích, zejména pak v důrazu na měnovou politiku, se podle Friedricha nejlépe zračí „*romantický ráz kritiky kapitalismu. Přehlíží se, že kapitalismus prolíná celý řád a všechny jeho formy, takže reforma jen na jediném úseku nemůže odstraniti vad celé soustavy.*“¹⁸⁸

Na druhou stranu, proti konkrétními hospodářskými opatřeními jako takovým neměla většina zmíněných intelektuálů výraznějších námitek - svědčí o tom nejen obsah pozdějších dokumentů, na nichž se tito intelektuálové podíleli, konkrétně *Memoranda sedmnácti* a plánu *Co chtějí socialisté*, ale také třeba vyloženě pozitivní hodnocení Pleskotovo.¹⁸⁹ Rozdíl tkvěl v nástrojích analýzy, s jejichž pomocí se k návrhům opatření došlo, dále ve smyslu, který byl či měl být těmto konkrétním hospodářským opatřením přikládán a v představě moci, která by je měla provádět. Jak stálo v recenzi *Programu hospodářského oživení* otištěné v *Dělnické osvětě*: „*V*

---

¹⁸⁶ FRIEDRICH, Václav. Mackova a Englišova cesta z krise. *Dělnická osvěta*. 1936, roč. XXII., č. 5, s. 154

¹⁸⁷ FRIEDRICH, Václav. Mackova a Englišova cesta z krise. *Dělnická osvěta*. 1936, roč. XXII., č. 5, s. 149

¹⁸⁸ FRIEDRICH, Václav. Mackova a Englišova cesta z krise. *Dělnická osvěta*. 1936, roč. XXII., č. 5, s. 155

¹⁸⁹ PLESKOT, Jiří. Za hospodářskou obnovu státu. *Útok*. 1935, roč. IV., č. 11, s. 151-152.

celku je to soubor příspěvků, týkající se řešení časových otázek, nikoli zásadní změny řádu. – Plán ovšem potřebuje moci, která by jej prováděla.“¹⁹⁰

XVIII.

Publikační činnost tohoto období zaměřená podobným způsobem jako Mackova *Cesta z krise*, tedy především ke konkrétním řešením bezprostředních problémů, ale s dílčími přesahy k obecnějším otázkám byla poměrně bohatá. Své názory prezentovali představitelé všech tří proudů, o nichž hovoříme. Protože r. 1935 neznamenal v této oblasti žádný zásadní zlom, vyložím nyní téma v úplnosti pro celá 30. léta.

Z kruhů Mackovy blízkých vystoupil opět Štern. V r. 1932 vydal práci *Krise a nezaměstnanost*¹⁹¹, v r. 1934 *Technický pokrok, pracovní doba a mzdy. Sociální řešení hospodářské krise*.¹⁹² Vystoupili rovněž mladší ekonomičtí redaktoři *Práva lidu*. Mezi ně můžeme zahrnout např. Karla Kříže, absolventa Vysoké školy obchodní a v tomto smyslu Mackova žáka, který v r. 1934 publikoval *Tragický vývoj nezaměstnanosti u nás*.¹⁹³, v jádru shrnutí článků vydaných původně v *Přítomnosti* a v r. 1935 na něj navázal prací *Perspektivy naší soudobé hospodářské krise*.¹⁹⁴

Stejně tak sem patří práce již výše zmíněného Theodora Pistoria, v letech 1929-32 osobního tajemníka ministra Rudolfa Bechyněho – s nímž našel společnou řeč již v průběhu 2. poloviny 20. let, např. v otázce fenoménu hospodářské racionalizace –, od r. 1935 ředitele Exportního ústavu. Jednak práce *Co znamená spotřeba pro hospodářský život*¹⁹⁵ z r. 1932. a jednak, možná především, *Švédská cesta z krise*¹⁹⁶ z r. 1936, která líčila Pistoriovy zkušenosti z pobytu ve Švédsku a doporučovala příklad švédské sociálně demokratické vlády k následování. Tato Pistoriova kniha byla opatřena Mackovou předmluvou, v níž tento viděl za úspěchem

---

¹⁹⁰ -or- (šifra). Recenze Programu hospodářského oživení. *Dělnická osvěta*. 1934, roč. XX, č. 1, s. 25.

¹⁹¹ ŠTERN, Evžen. *Krise a nezaměstnanost*.

¹⁹² ŠTERN, Evžen. *Technický pokrok, pracovní doba a mzdy : sociální řešení hospodářské krise*.

¹⁹³ KŘÍŽ, Karel. *Tragický vývoj nezaměstnanosti u nás. Léta krise 1929-1934*.

¹⁹⁴ KŘÍŽ, Karel. *Perspektivy naší soudobé hospodářské krise. Jak se nám povede?*

¹⁹⁵ PISTORIUS, Theodor. *Co znamená spotřeba pro hospodářský život*.

¹⁹⁶ PISTORIUS, Theodor. *Švédská cesta z krise : základní příčiny úspěšné hospodářské politiky švédské*.

Švédska to, co ve vlastních textech doporučoval ČSR – odloučení měny od zlata, politiku levných peněz a veřejné investice.¹⁹⁷

Zmínku v této souvislosti zaslouží také budoucí předseda sociální demokracie Zdeněk Fierlinger. Jeho jednání po r. 1945 by nám nemělo zakrýt skutečnost, že ve 30. letech patřil k blízkým spolupracovníkům Edvarda Beneše jako ministra zahraničí i jako prezidenta. Působil co vyslanec či velvyslanec v Holandsku, Rumunsku, USA, Švýcarsku (tím také u Společnosti národů), v Rakousku a v SSSR. Svým názorovým profilem byl velmi blízký pravicovému proudu. Je to zjevné zvláště z prací jako *Práce a kapitál*¹⁹⁸ – vydané v r. 1935 ve Vídni, kde Fierlinger působil od r. 1932 jako vyslanec a shrnující jeho články do českých periodik právě za toto období – , nebo *Nové směry národohospodářského myšlení*¹⁹⁹, které vydalo ÚDKN. Obě práce jsou naplněny návrhy kroků podle keynesovských zásad, obdivem k Rooseveltovu New Deal a plným souhlasem s protikrizovým plány ČSDSD – Wolfgang Jankovec po právu říká ve své recenzi, že Fierlingerova *Práce a kapitál* se neliší od programu *Za hospodářskou obnovu státu* ani obsahem, ani tendencí.²⁰⁰ Na XVIII. sjezdu ČSDSD v r. 1937 byl proto také Fierlinger zvolen do národohospodářské komise strany.²⁰¹

Vyjádřili se také někteří vůdci strany. Za zmínku stojí především Jaromír Nečas, člen ústředního výkonného výboru a předsednictva strany, poslanec a od r. 1935 ministr sociální péče. Vedle podílu na programu *Co chtějí socialisté*, o němž bude ještě řeč, jmenujme alespoň jeho program veřejných prací *Za práci statisíců!* z r. 1934²⁰² a plán boje proti nezaměstnanosti *Likvidace nezaměstnanosti*, který zaštitil svým jménem jako ministr v r. 1937 resp. 1938 a který byl syntézou Nečasových názorů – tak bychom si měli přeložit formulaci „*zkušeností učiněných v posledních letech*“ – a odpovědí na dotaz, s nímž se Nečas jako ministr obrátil na

---

¹⁹⁷ MACEK, Josef. Úvod. In PISTORIUS, Theodor. *Švédská cesta z krise : základní příčiny úspěšné hospodářské politiky švédské*, s. 6.

¹⁹⁸ FIERLINGER, Zdeněk. *Práce a kapitál : chceme zbytečně prodlužovat naši hospodářskou tíseň?*

¹⁹⁹ FIERLINGER, Zdeněk. *Nové směry národohospodářského myšlení*

²⁰⁰ JANKOVEC, Wolfgang. Dvě aktuální publikace. *Dělnická osvěta*. 1935, roč. XXI., č. 3, s. 100.

²⁰¹ *Protokol osmnáctého řádného sjezdu Českoslov. sociálně demokratické strany dělnické ve dnech 15., 16., 17. května 1937*, s. 226.

²⁰² NEČAS, Jaromír. *Za práci statisíců : veřejné práce v naší republice v roce 1934 : Práce pro čtvrt miliónu nezaměstnaných : dokonalejší technické vybudování republiky je státní nezbytností*.

domácí politické a hospodářské elity, tj. dotaz „*jak si představují oživení našeho hospodářství a účinný boj proti nezaměstnanosti.*“²⁰³

Druhým jmenovaným budiž předseda strany Antonín Hampl, který stál zároveň v čele nejsilnějšího z odborových svazů sdružených v sociálně demokratickém Odborovém sdružení československém, Svazu kovodělníků. V této souvislosti musíme připomenout zvláště práci *Z krise ven*²⁰⁴, napsanou spolu s Josefem Bělinou, Hamplovým zástupcem ve Svazu kovodělníků a vydanou v r. 1935 nákladem tohoto odborového svazu. Vedle toho měl Hampl podíl na konečné podobě *Programu hospodářského oživení* či *Co dále k oživení čs. hospodářství* a stejným problémům byly věnovány i jeho pravidelné sjezdové referáty k „*hospodářským a sociálním poměrům pracující třídy*“. V krystalické podobě to můžeme posoudit ve spisku *Boj za hospodářskou demokracii*²⁰⁵, který vyšel v r. 1937 jako samostatný otisk.

Fajfr v této souvislosti dokonce v r. 1936 hovořil o některých představitelích pravicového a středového proudu, kteří se snažili najít prostředky proti hospodářské krizi jako o jedné skupině, o skupině ekonomistů v sociální demokracii. Jako o lidech, kteří sice vystupují individuálně, ale přes veškerou rozdílnost jsou názorově spřízněni. Příkladem jmenoval Macka, Nečase, Pistoria, Fierlingera, Maiwalda a Vacka. Tato skupina podle Fajfra nepochybně není marxistická a její obzor je daleko bližší, než obzor marxistů, ale pro socialismus má podle něj velký význam. Postoj k řešení hospodářské krize přitom spojil na vyšší úrovni obecnosti s nosností marxismu. „*Jejich posledním cílem je oživení výroby, a to konkrétně v našem státě. Jsou přesvědčeni, že se dá světová krise hospodářská řešiti v rámci jedné země i malého národa. Toto stanovisko je velmi konkrétní a závazné. Srovnajme je na příklad s marxismem, který pro thesi, že socialism není uskutečnitelný bez sociální revoluce a že všechna opatření, která neuskutečňují socialism, zachraňují kapitalism, může jen pasivně kritisovat a po případě likvidovat jakoukoli aktuální politiku. Stanovisko našich ekonomistů vylučuje i teorii připojení stejně nebezpečnou svou pasivností, kterou hlásá i Bauer (malé státy se připojí k socialismu jinde*

---

²⁰³ NEČAS, Jaromír. *Likvidace nezaměstnanosti.*

²⁰⁴ HAMPL, Antonín; BĚLINA, Josef. *Z krise ven.*

²⁰⁵ HAMPL, Antonín. *Boj za hospodářskou demokracii : řeč proslovená na sjezdu Československé sociálně demokratické strany dělnické v květnu 1937.*

vybojovanému) a která je velmi podobná názorům, že také malým národům nezbyvá než se připojit k světospodářskému překonání krise.²⁰⁶

Když se proti tomuto pojetí ohradil Stolz, Fajfr v odpověď zdůraznil, že zmínění ekonomisté jsou podle něj nejen teoreticky inspirativní, ale na bázi jejich konkrétních požadavků, objektivně správných a veskrze praktických, je navíc možno překonat marxistický problém postoje ke kapitalistickému státu. Na základě jejich mlčení ke konečným cílům socialismu je sice snad možno i pochybovat, zda jsou ekonomisté socialisty, ale v každém případě je jejich přístup programem aktivity, programem, který může být prosazován podle okolností buď se větší radikalitou, nebo naopak umírněně, ve spolupráci s buržoazií, aniž by tím přitom vznikala mravní rozpor mezi revolučním cílem a podílem na fungování kapitalistického systému.²⁰⁷

Představitelé levicového proudu do debaty o řešení hospodářské krize také přispěli. Čecháček vydal v r. 1933 práci *Marx a teorie hospodářských krisí*, v níž probíhající hospodářskou krizi vyložil nejen jako logickou součást konjunkturálního cyklu průmyslového kapitalismu, ale také jako obecnou strukturální krizi kapitalistického systému jako celku. Podle Čecháčka proto kapitalistické způsoby řešení krize ve skutečnosti nic neřeší a široké vrstvy obyvatelstva si to začaly uvědomovat. Ztráta prestiže kapitalismu však zároveň nevedla, soudí autor, k nárůstu prestiže a vlivu socialismu, protože ten z podstaty problému nemohl vyhovět nárokům na něj kladeným. Jediným skutečným řešením by byla zásadní hospodářská a společenská přeměna, k níž ale nenazrály ve většině případů ani hospodářské, ani mocenské poměry a každé dílčí řešení v rámci kapitalismu muselo mít nutně defenzivní a co do významu omezený a tudíž nedostatečný charakter.²⁰⁸

Pleskot zase ve stejném roce konstatoval – v implicitní polemice se Šternovou brožurou *Sociální politika a socialismus*, která vyšla v r. 1932 – , že sociální politika byla socialisty zjevně přeceněna. Sociální politika, opakoval svou starší argumentaci Pleskot, nedokáže přeměnit kapitalistickou společnost ve

---

²⁰⁶ FAJFR, František. Skupina ekonomistů v české sociální demokracii. *Čin.* 1936, roč. VIII., č. 19, s. 300

²⁰⁷ FAJFR, František; STOLZ, Jiří. Legendy o maxismu – část 2. *Čin.* 1936, roč. VIII., č. 24. Článek je Stolzův, ale Fajfr k němu připsal vlastní reakci jako část 2, s. 369-371.

²⁰⁸ ČECHÁČEK, Jaroslav. *Marx a teorie hospodářských krisí*.

společnost socialistickou a je s kapitalismem nejen slučitelná, ale v dané situaci dokonce nutná pro jeho zachování. Přesto je podle něj potřeba vypracovat sociálně politický program, který bude odpovídat jak dnešní politické situaci, tedy dnešnímu mocenskému rozložení sil, tak novým hospodářským a sociálním formám, které na sebe kapitalismus bere. Pro socialistické hnutí je třeba program, „který by se řadil do jeho dnešního přechodného stadia, aniž by ztěžoval nebo poškozoval konečný cíl.“²⁰⁹ A načrtává za tím účelem seznam úkolů, v konkrétních bodech velmi blízký návrhům Šternovým či Křížovým.

Asi nejvýznamnější prací tohoto okruhu autorů bylo ale tzv. *Memorandum sedmnácti*, určené XVII. sjezdu strany v r. 1933. Šlo projekt hospodářského plánování na syndikalistické bázi – chápaný ovšem jako minimální program, určený k řešení aktuálních problémů – jehož hlavním smyslem bylo aktivizovat sociálně demokratickou politiku, jež se autorům zdála upadat v „neakční setrvačnost“ a zároveň se vyvarovat osudů sociálních demokracií v Německu a v Rakousku. Autorský kolektiv tvořili jak autoři, s nimiž jsme se již v průběhu výkladu setkali (Běhounek, Čecháček, Franta, Hlaváček, Kraus, Kojecký, Pleskot, Stolz, Víšek), tak jejich generační druzi, o nichž zatím řeč nebyla (F. Hofman, M. Kočka, A. Hais, V. Osvald, J. Popelová, S. Racek, B. Šmýd, K. Šrámek).²¹⁰

V praktických otázkách, tedy v představě konkrétních ekonomických a sociálních opatření, panovala relativní jednota napříč vnitrostranickými tábory. Jak jsem ale již řekl v souvislosti s kritikou Mackových textů ze strany mladých marxistických intelektuálů, rozdíly existovaly v nástrojích analýzy a v rámci a smyslu konkrétních kroků. Zatímco pro část autorů to byla především technická otázka a cílem bylo zmenšit nezaměstnanost či nastartovat hospodářský růst, část autorů k problému přistupovala jako k otázce strategicko politické a viděla v řešení krize novou etapu socialistické přestavby společnosti, nebo alespoň příležitost k

---

²⁰⁹ PLESKOT, Jiří. Sociální politika v době krise. *Dělnická osvěta*. 1933, roč. XIX., č. 7, s. 234

²¹⁰ Podrobněji KUKLÍK, Jan. Das programmatische Streben der linksgerichteten sozialdemokratischen Intellektuellen in der ersten Hälfte der dreissiger Jahre. *Acta Universitatis Carolinae – Philosophica et historica*. 1969/4, s. 101-106; KUKLÍK, Jan. Hledání cesty k demokratickému socialismu : k programovému vývoji Československé sociálně demokratické strany dělnické v první polovině 30. let. In KÁRNÍK, Zdeněk (ed.). *K novověkým sociálním dějinám českých zemí III. : od války k válce 1914-1939*, s. 74-78.

obnovení ofenzivního postupu socialistických stran. Toto štěpení přitom nešlo ani tak mezi zmíněnými vnitrostranickými proudy, jako napříč jimi.

Zatímco třeba Kříž v *Tragickém vývoji nezaměstnanosti* explicitně hovoří o řešeních v rámci dosavadního sociálně hospodářského řádu, Štern v *Technickém pokroku, pracovní době a mzdách* pojímá krizi jako krizi strukturální, danou nedostatečnou sociální adaptací na druhou průmyslovou revoluci a řešitelnou jedinou formou rozsáhlých sociálních reforem směrem k nové organizaci spotřeby a k novému systému rozdělení hospodářských statků. Podobně Nečasovo *Za práci statisíců!* a ještě výrazněji *Likvidace nezaměstnanosti* jsou texty politicky neutrální, o socialistických cílech nepadne ani slovo. Jde o technické řešení problému veřejných prací ze zorného úhlu státu – zda a proč veřejné práce, co přinesou, jaké práce to mají konkrétní být, jak na ně opatřit prostředky. Naproti tomu Hampl s Bělinou přinášejí v práci *Z krise ven* protikrizový plán s výraznými syndikalistickými prvky, který chápou nejen jako prostředek řešení stávající hospodářské krize, ale též jako přechodnou etapu na cestě k úplné změně společenské soustavy.

2.4.2 De Man podruhé, tentokrát jinak

XIX.

V první polovině 30. let se de Manovo jméno objevilo v programových debatách znovu, tentokrát ale sehrálo jinou roli, než ve 20. letech. Zatímco v r. 1928 se český překlad *Zur Psychologie des Sozialismus* stal záštitou pravicového proudu a mladí intelektuálové z okruhu *Dělnické osvěty* podrobili de Mana zdrcující kritice, český překlad *Die Sozialistische Idee* v r. 1934 a zejména informace o de Manově *Het Plan*, který v r. 1935 také vyšel česky²¹¹ přivítali představitel levicového proudu jako potvrzení svých postojů jak ve věci marxismu, tak ve věci reformismu.

Přestože de Man v polovině 20. let tvrdil, že dává „*přednost formulí* „*překonání marxismu*“ *přede všemi ostatními, které, jakožto* „*revise*“, „*pokračování*“, „*přízpůsobení*“, „*další vývoj*“ *a jak se to vše jmenuje, prozrazují*

---

²¹¹ MAN, Hendrik de. *Cesta z krise*.

*snahu vyprati kožich, aniž by se namočil*²¹², odlišil již tehdy marxismus a Marxe, přičemž marxismem nazýval to, “*co zůstalo z Marxe živým v dělnickém hnutí: citové hodnoty, sociální představy o vůli, metody činnosti, zásady a programy, které jsou pod vlivem jeho učení. Nezáleží na mrtvém Marxovi nýbrž na živém socialismu. To říkám těm, kteří snad myslí, že by mohli leckteré z mých prohlášení oslabit poukazem na určitý citát z Marxe a dokázal, že jsem interpretoval Marxe nesprávně.*”²¹³ Nebylo tedy ve skutečnosti tak překvapivé, že se počátkem 30. let vyslovil pro návrat k rannému Marxovi, že svůj vlastní přístup označil za dialektický v Marxově smyslu a s odstupem konstatoval, že kdyby *Zur Psychologie des Sozialismus* psal znovu zdůraznil by při vši kritice marxismus i to, co v něm vidí pozitivního a zabránil tak chybnému výkladu na obou stranách, na straně reformistické pravice stejně jako marxistické levice.²¹⁴

To byl také druhý nápadný posun, k němuž u de Mana došlo. Již *Zur Psychologie des Sozialismus* si podle něj řada reformistů vyložila příliš jednoduše. Přehlédla, že „*cíle a prostředky své kritiky marxismu čerpal většinou z Marxe samotného*“ a že varoval hlavně před nebezpečím, které přinášel samotný reformismus tj. tendence ku změšřáctění hnutí, oportunistu a nacionalistické diferenciaci.²¹⁵ Podle vlastních slov de Man také původně silně přecenil možnosti dalšího vývoje reformistickou cestou²¹⁶ a nyní tváří v tvář hospodářské krizi, vzestupu fašismu a kolísání socialistických stran musí konstatovat, že „*reformistická fáze dělnického hnutí, i když byla sebeutnější a sebeužitečnější, ztratila svou existenční oprávněnost a musí být považována za zlikvidovanou.*”²¹⁷

Na její místo musí nastoupit akční plán, plán konkrétních kroků s přesně stanovenou prioritou. Kroků, které mohou být okamžitě prováděny jako vládní program – cesta k politické moci má být demokratická, opřená však nejen o dělnictvo, ale v daleko větší míře o proletarizovaný střední stav – a které svým obsahem budou cílit především k socializaci finančního sektorů a následně velkopřemyslu, primárně skrze podíl odborů a družstev na spolurozhodování. „*Plán*

---

²¹² MAN, Hendrik de. *Duch socialismu : k psychologii socialismu*, s. 18.

²¹³ MAN, Hendrik de. *Duch socialismu : k psychologii socialismu.*, s. 19.

²¹⁴ MAN, Hendrik de. *Socialistická idea*, s. 7-16.

²¹⁵ MAN, Hendrik de. *Socialistická idea*, s. 11.

²¹⁶ MAN, Hendrik de. *Socialistická idea*, s. 12.

²¹⁷ MAN, Hendrik de. *Socialistická idea*, s. 247.

*jako výraz a symbol nové fáze socialistické činnosti znamená, že radikální přeměna výrobního řádu samého musí se stát bezprostředním požadavkem.*²¹⁸ Na tyto úvahy pak přímo navázal de Manův *Het Plan*, který v závěru r. 1933 přijala za svůj BWP a s nímž de Man vstoupil jako ministr do koaličních vlád v druhé polovině 30. let (od r. 1935 ministr práce, pod r. 1936 ministr financí).²¹⁹

Proud středový reagoval v intencích svého dosavadního přístupu. Předmluvu k českému překladu de Manova plánu napsal Nečas. De Manovy návrhy ocenil a současně zdůraznil, že jako marxista („*my, kteří se hlásíme k marxismu*“) nemůže s de Manovou starší kritikou marxismu souhlasit a že jej těší, že nyní zaujal de Man k marxismu příznivější stanovisko.²²⁰

Představitelé levicového proudu reagovali na de Manův plán rozporuplně – jeho záměr neodmítli ani oni, ale vyjádřili vesměs hlubokou skepsi ohledně možnosti jeho realizace. Ilustrativním příkladem je Arno Hais, syn starého odborového předáka Josefa Haise, někdejší aktivista marxistické levice z počátku 20. let a organizátor komunistických Rudých odborů, který se po vyloučení z KSČ v r. 1930 vrátil do ČSDSD. Nepatřil tedy k původnímu jádru levicového proudu a většinou se pohyboval na jeho horním okraji – byl vrstevníkem Patzakovým – , po svém návratu do ČSDSD však s tímto okruhem lidí přirozeně splynul.

O přijetí de Manova plánu v BWP na jaře 1934. Jakkoli vyjádřil s konkrétními cíly souhlas, konstatoval zároveň, že snahy o plánovité hospodaření a smíšenou ekonomiku zde byly už v letech 1918-20, dokonce za podmínek výrazně výhodnějších, ale že nebyly vůbec realizovány, neboť se stejně jako dnes opíraly o klamnou představu o nestrannosti státu, který je ve skutečnosti jen exekutivou rozhodujících hospodářských vrstev a tudíž spolehlivě brání jakékoli změně soukromovlastnických výrobních řádů. „*To ostatně uznává i de Man, přesto však se oddává klamně naději, že se stoupenci starých řádů dobrovolně podrobí, získají-li socialisté (ve spojení se středními vrstvami) většiny. I když uznáváme přednosti de Manova plánu, musíme vysloviti svůj názor, že počítá s fikcí, s kterou marxisté*

²¹⁸ MAN, Hendrik de. *Socialistická idea*, s. 261

²¹⁹ OSCHMANN, Kersten. *Über Hendrik de Man*, s. 371 a následující.

²²⁰ MAN, Hendrik de. *Cesta z krise*, s. 5

*počítat nemají a nemohou. Proto zůstane i jeho plán pouze na papíře, jako všechny podobné plány předtím.*²²¹

Část mladých intelektuálů však de Manův planismus naopak ocenila a vyzvedla v něm jeho aktivistický náboj. Např. Radim Foustka, který se stal po r. 1945 jedním z čelních ideologů stranické levice byl sice generačním vrstevníkem intelektuálů z *Dělnické osvěty*, ale v době o níž hovoříme působil jako parlamentní zpravodaj legionářského *Národního osvobození* a nejen že de Manův planismus hájil²²², ale byl to také on, kdo de Manův plán do češtiny přeložil.

Podobný případ představuje Jiří Hájek, o něco mladší generační druh, pro období po r. 1945 jeden z nejvýraznějších aktivistů stranické levice a spolu s Fierlingerem bezmála symbol zrady na sociální demokracie v r. 1948. Ve 30. letech jako aktivista mládežnického hnutí však razantně hájil de Manův planismus proti Čecháčkově kritice, vedené z pozic radikálně marxistických a odmítal tvrzení, že v otázce politické moci zůstává de Man zajatcem iluzí a že jeho vstupem do koaliční vlády v Belgii v situaci, kdy se musí spoléhat na podporu křesťanských socialistů a liberálů, je každý pokus o realizaci jeho plánu předem mrtev.

Hájek namítá: *„Planismus svým voluntarismem a dynamismem je prý nebezpečnější než starý reformismus. Správně. Komu nebezpečný? Třídnímu odpůrci? Jistě. Neboť překazí jeho pokusy o protidemokratickou a protisocialistickou vzpouru maloměšťáctva. Je nebezpečný též bázlivým byrokratům stranického aparátu; ohrožuje jejich vedení; otrásá vírou, že jejich místa jsou nezbytnou podmínkou vítězství dělnické třídy. Znamená konec věčnému kompromisnictví, konanému ve jménu dobře myšlené „positivní politiky“; plán obsahuje čestný a vážný závazek rozhodné akce. Nad jeho splněním bude bdít kritika širokých lidových vrstev, zaktivisovaných jeho výzvou. Je nebezpečný též neodpovědným mluvčím „revolucionářům“, neboť vyžaduje vážné studium konkrétních hospodářského zeměpisu té které země. Je však nebezpečný dělnické třídě? Byl nebezpečím*

---

²²¹ HAIS, Arno. Belgický hospodářský plán. *Dělnická osvěta*. 1934, roč. XX., č. 1, s. 14

²²² FOUSTKA, Radim. De Manův návrh cesty z krise. *Dělnická osvěta*. 1934, roč. XX., č. 4, s. 109-111; FOUSTKA, Radim. Socialistická cesta z krise. *Čin*. 1934, roč. VI., č. 32, s. 756-757; FOUSTKA, Radim. De Man v boji o práci pro nezaměstnané. *Nová svoboda*. 1935, roč. XII., č. 37, s. 437-438.

*reformismu, který ji opatrnicky vedl do klece stavovského státu; byl nebezpečím pro revolučnost komunistů, jež svou nereálností musila vést k porážce. Planismus je reální i dostatečně bojovný.*²²³

Z tábora pravicového se přihlásil do diskuse Fierlinger a to obsáhlou úvahou nad de Manovou *Socialistickou ideou*.²²⁴ Na rozdíl od představitelů levicového proudu neviděl v de Manově knize pokorný návrat k Marxovi, ale zdůraznil v ní naopak ty rysy, o které se opíralo pozitivní hodnocení předchozích de Manových knih ze strany Macka a Šterna – duch konstruktivní kritiky, vřelost a hloubka sociálního citění, voluntarismus, po věcné stránce pak humanistický charakter socialismu, který prýští z ideje, z přirozeného sociálního citění člověka a z myšlenky na zlidštění sociálního řádu, nikoli z třídního zájmu. De Manův odpor vůči revisionismu je pak podle Fierlingera odporem vůči revisionismu jako ideji, ne vůči revisionistické praxi, spolupráci s jinými stranami de Man podle Fierlingera jistě nezavrhuje. Stejně myšlenky pak Fierlinger zopakoval i v práci *Nové směry národohospodářského myšlení* v druhé polovině 30. let.²²⁵

Nejvýraznějším programovým počinem, který lze označit za inspirovaným de Manovým planismem a který dokázal v jistém smyslu spojit všechny tři probírané stranické proudy se stal v r. 1934 programový dokument *Co chtějí socialisté*.

Šlo o akční plán postupu, sice s dlouhodobým výhledem a načrtnutými konturami budoucího uspořádání, ale obsahující zároveň sled konkrétních kroků – často detailních, bezmála v podobě věcného záměru zákona – , jež by měly být učiněny okamžitě, nebo v brzké době. Socialismus jako myšlenka se tvůrcům dokumentu jevil na postupu, i když jeho nejlepší nástroj, politická strana, v některých zemích selhal – to se podle nich stalo tam, kde organizační aparát zatlačil do pozadí ducha hnutí, nebo kde vůdcové včas nerozpoznali skutečnou situaci – , hloubka hospodářské a sociální krize, jež ukazuje limity kapitalistického systému, vytvářela podle jejich názoru živnou půdu k touze po změně, k novému napření vůle a

²²³ HÁJEK, Jiří. K cestě Hendrika de Mana. *Nová svoboda*. 1935, roč. XII., č. 33, s. 387.

²²⁴ FIERLINGER, Zdeněk. Sociální demokracie dnes a zítra. *Čin*. 1935, roč. VI., č. 7, s. 147-153.

²²⁵ FIERLINGER, Zdeněk. *Nové směry národohospodářského myšlení*, s. 48 a následující.

uskutečnění socialismu. A konkrétním předmětem tohoto napření vůle měla být demokracie, její aktivizace a prohloubení.

Kapitalisté podle autorů dobře poznali, že demokracie politická vyvolává požadavek demokracie hospodářské a tu lze provést jen socialismem, proto se snaží proti demokracii zabezpečit, nebo ji alespoň omezit jenom na pole politické.²²⁶

„Pouhé zabezpečení politické demokracie nestačí. Jejím rozšíření na hospodářství se staví držitelé hospodářské moci násilně na odpor. Sotva minula hospodářská konjunktura, pominula i jejich ochota k sociálně-hospodářským ústupkům. Teprve v demokratisaci a socialisaci hospodářského života je jádro věci, protože hospodářská moc, plynoucí z vlastnictví velikých výrobních prostředků a finančního kapitálu, je absolutnější, nekontrolovanější a nebezpečnější než každá moc politická.“²²⁷

Demokracie byla do značné míry ztotožněna se socialismem: *„Demokracie musí spojovat nejvyšší míru svobody s nejvyšší mírou rovnoprávnosti, vyrovnávat jednotlivce se společností. (...) Zájem obecný je přitom spravedlivým řádem, v jehož mezích má platnost svoboda, zásada odpovědnosti je protiváhou nároku na svéprávnost. Snaha o postupné odstranění hromadného násilí, jednak třídního zřízení společnosti a jednak snaha o potlačení válek zavedením právního řádu mezi národy a státy, je základní směrnicí demokracie. Skutečně a důsledně provést a organisovat demokracii může tedy teprve socialismus.“* Kapitalismus jako systém, v němž má hospodářsky nejsilnější největší moc a může omezovat svobodu ostatních je z hlediska autorů dokumentu s demokracií neslučitelný.²²⁸

„Socialismus není věcí jedné třídy ani jednoho stavu, nýbrž věcí celé společnosti, protože usiluje o přestavbu celého společenského a hospodářského řádu, o přestavbu, která je v zájmu ohromné většiny každé společnosti a pouze proti zájmu privilegované menšiny.“, tvrdí autoři dokumentu. Socialisté proto musí aktivně přesvědčovat široké vrstvy obyvatelstva, že právě a jedině socialistické uspořádání nabízí řešení problémů stávajícího kapitalistického řádu a musí za tím účelem vést

---

²²⁶ *Co chtějí socialisté*, s. 5-6.

²²⁷ *Co chtějí socialisté*, s. 7.

²²⁸ *Co chtějí socialisté*, s. 8.

demokratický politický boj. „*V tomto boji se musí socialistický akční plán opírat v první řadě o dělnictvo, které vždy mělo a bude mít rozhodující historickou úlohu v boji o uskutečnění socialismu, a dále o nejširší střední vrstvy, trpící podobně jako dělnictvo důsledky kapitalistických krizí. Je přirozeným úkolem socialistické akce, aby se tyto třídy obyvatelstva, tvořící většinu společnosti, sjednotily v boji za vítězství socialistické ideje a k dosažení socialistické společnosti.*“ A proto chtějí spolupracovat se všemi socialistickými strany, včetně komunistů i se všemi demokratickými stranami nesocialistickými, jestliže tato spolupráce bude směřovat k uskutečnění socialistických a demokratických požadavků.²²⁹

Socialismus se ale podle tvůrců dokumentu tímto postupem nezříká své revolučnosti – v tom smyslu, že jeho cílem je zásadní přestavba společnosti – , ale to, zda bude revoluce násilná či zda to bude mít formu postupnou a nenásilnou, zda bude postupovat demokraticky závisí především na kapitalismu, příp. na jeho „*nejnovější masce*“ fašismu. Socialisté jsou pro demokracii, ovšem sáhnou-li protivníci k násilí aby udrželi stávající řád, riskují, že k násilí sáhnou i socialisté.²³⁰

Z konkrétních otázek pak stojí za zmínku, že soukromého podnikání se podle autorů sice přežilo jako celek hospodářského řádu, ale některé jeho formy mohou být při správné formě regulace celku prospěšné. Proto si pod budoucím kolektivním hospodářstvím představují kombinaci vlastnických forem státních, samosprávných (ve smyslu podílu zaměstnanců na správě podniků), družstevních a soukromých, regulovaných státem. A právě proto, že nejvyšším regulátorem hospodářské činnosti má být – přinejmenším v přechodné době stát – je to pro autory o důvod víc, aby socialistické strany o státní moc usilovaly a podílely se na ní.²³¹ Sociální politice se pak přisuzují úkoly jak v procesu samotné přestavby společenského řádu, v cestě k socialismu, tak v době pozdější a výslovně je uvedeno, že nemá omezovat jen na pomoc sociálně slabým, jakkoli to zůstává jejím důležitým úkolem, ale má působit preventivně, nikoli reaktivní.²³²

---

²²⁹ *Co chtějí socialisté*, s. 14-15.

²³⁰ *Co chtějí socialisté*, s. 10.

²³¹ *Co chtějí socialisté*, s. 27-30.

²³² *Co chtějí socialisté*, s. 39.

Konečně, autoři dokumentu také odmítají soudobý boj proti marxismu, protože není vědeckým bojem proti Marxově nauce, ale mocenským bojem proti zrovnoprávnění pracujících a proti pokroku. *„Zastáváme pro odhadování společenského vývoje stanovisko vědeckého socialismu, v němž základní význam dosud přísluší učení Marxovu. Nelpíme jen na jeho slovech, propagujeme potřebu širšího a dokonalejšího kritického vědeckého poznání, a vedle činitelů hospodářských zdůrazňujeme samozřejmě význam činitelů duchovně-mravních ve společenském dění. (...) Každý, ať je stoupcem Marxovým nebo není, musí uznat, že v hospodářském životě se lidská společnost dosud dělí na utlačované a utlačující. Každý, kdo toto chce odstranit, ať vychází z jakéhokoli základu, je naším stoupcem – ovšem odstranit nikoli umlčením utiskovaných a vnuceným mírem, nýbrž zrovnoprávněním všech.“*²³³

Inspirátorem tohoto programového dokumentu byl Josef Fischer.²³⁴ Již v závěru roku 1933 apeloval na nutnost aktivizace sociálně demokratické politiky, využívaje přitom tradičního mobilizačního nástroje marxismu: *„Je nejvyšší čas zanechat debat, je-li tato krize kapitalismu poslední nebo ne, protože to závisí na lidech. Kdo to ponechává „vývoji“, nerozumí Marxovi a zaměňuje vědecký princip s iracionálním fatalismem. Je načase využít stálých strukturálních krisí kapitalismu k zahájení socialistické přestavby.“*²³⁵

Fischer, docent Filosofické fakulty Univerzity Karlovy, se již počátkem 20. let názorově profiloval jako masarykovsky orientovaný socialista. Masarykův program v jeho podání svou strukturou i obsahem nápadně připomíná program sociální demokracie a hlavním Masarykovým poselstvím je podle něj potřeba empirického přístupu k řešení problémů a promyšleného reformního programu, včetně socializace. To chápe jako nejlepší formu obrany vůči pokřivenému marxismu, bolševismu. Otázka už podle něj nestojí, zda je socialismus možný, ale jak jej dosáhnout. *„Je-li cesta otevřena, je dobré a správné, že začíná být jasno, kdo jí chce jít a kdo nechce, že Masarykovo jméno přestává být zahalujícím pláštěm a*

---

²³³ *Co chtějí socialisté*, s. 13.

²³⁴ KUKLÍK, Jan. Das programmatische Streben der linksgerichteten sozialdemokratischen Intellektuellen in der ersten Hälfte der dreissiger Jahre. *Acta Universitatis Carolinae – Philosophica et historica*. 1969/4, s. 112.

²³⁵ FISCHER, Josef. O další postup. *Dělnická osvěta*. 1933, roč. XIX., č. 7, s. 228.

značí to, k čemu jedině jest určeno: program a především metodu.“²³⁶ Vzhledem k sepětí s Masarykem nepřekvapí, že po mnichovské dohodě se Fischer stal jedním z iniciátorů manifestu „Věrní zůstaneme“, později Petičního výboru „Věrní zůstaneme“ a měl hlavní podíl na vzniku programového dokumentu *Za svobodu*.²³⁷

Tím ale jenom znovu ukázal, co se pro něj stalo typickým již počátkem 30. let a co má pro náš výklad větší význam – schopnost přemostovat názorové příkopy, překlenovat rozpory mezi tábory. Dobře to můžeme vidět na jeho snaze smířit Macka s Patzakem, kteří, jak jsem již výše ukázal, viděli příčiny socialistické defenzívy počátkem 30. let velmi odlišně. Snažil se tak učinit přes rozbor jednotlivých prvků sporu a konstatování, že Patzakova kritika Mackovy závěry nevyvrací, ale spíše doplňuje, nebo částečně zmírňuje. A zdůraznil, že v klíčové věci se oba shodují: „*I když z Mackových článků mluví nota individualisticko-voluntaristická a Patzak snad více zdůrazňuje tak zvané objektivní poměry – obojí názor je stejně vzdálen sociálního fatalismu, který tak často vzniká nepochopením Marxe a bývá pak oporou socialistům, aby se nemuseli dáti donutit k pokusům o jakoukoli společenskou přestavbu. Je to věc zcela zásadního významu, která opravdu rozděluje lidi; vrátím se k ní jindy, zde jen konstatuji shodu.*“²³⁸

A dobře to můžeme vidět i na přípravě programu *Co chtějí socialisté*, který výše zmíněnou myšlenku také naplňuje konkrétním obsahem: v práci na něm se sešli představitelé pravicového i levicového proudu, lidé blízcí pojetí Mackovu stejně jako lidé blízcí pojetí Patzakovu a promítli do jeho obsahu své postoje.

Z jeho tvůrců na pomezí proudu středového a pravicového stáli redaktoři *Práva lidu* a současně spoluautoři protikrizových programu ČSDSD, o nichž byla již většinou řeč – Miloš Vaněk, Václav Vorel, Karel Kříže a Theodor Pistorius. Jednoznačně k pravici pak patřil Štern, v této době již generálního tajemník Ústřední sociální pojišťovny.

---

²³⁶ FISCHER, Josef. *Presidentův program*, s. 70.

²³⁷ Podrobněji o osudech účastníků programových debat a o Fischerově roli v letech 1938-1945 in KUKLÍK, Jan. *Sociální demokraté v druhé republice* a KUKLÍK, Jan. *K problematice vzniku národní fronty v domácím odboji : vývoj odbojové organizace PVVZ na území Čech v letech 1939-1941*.

²³⁸ FISCHER, Josef. K tématu „Socialisté v krizi“. *Nová svoboda*. 1933, roč. X., č. 10, s. 109.

Spojnici s autorským kolektivem *Memoranda sedmnácti* a v tomto smyslu s levicovým proudem naopak představovala účast Běhounkova, Hlaváčkova, Kojeckého, Hofmanova a Haisova, přítomen byl i jejich ochránce Patzak. Doposud profilující autoři tohoto okruhu, založení radikálněji – Stolz, Čecháček, Pleskot, Šmýd a Kraus – se naopak k základní koncepci dokumentu stavěli velmi kriticky, na jeho přípravě se nepodíleli a výslednou podobu dokumentu odmítli. Např. Kraus v této souvislosti otevřeně napsal, že „*celek plánu toho má význam negativní – totiž v tom jak plánování vypadat nemá a nesmí.*“²³⁹ Odkazoval přitom na nedostatečné vědecké – rozuměj: marxistické – zázemí autorského kolektivu. A Čecháček připojil: „*Akční plán „Co chtějí socialisté“ má pouze jednu zásluhu, žel, negativní: ukázal, že nemá ceny pouštět se do velkých plánů a básnických koncepcí, není-li v hlavách autorů jasno v základních pojmech a v zásadních otázkách.*“²⁴⁰

A určitým způsobem se na něm podíleli i někteří představitelé vedení. Člen předsednictva strany a předseda jejího poslaneckého klubu František Tomášek, takto starosta Dělnické akademie, napsal předmluvu a mezi tvůrci dokumentu²⁴¹ nalezneme i dalšího člena předsednictva a nastupujícího ministra Jaromíra Nečase. Na druhou stranu, jak s odstupem správně konstatoval Kojecký, publikace, „*nevyšla z politických orgánů čs. sociální demokracie*“, nýbrž z Dělnické akademie a program „*nebyl politickým vedením oficiálně autorizován*“.²⁴²

2.4.3 Pokračování debaty o Masarykovi

XX.

R. 1935 nepřinesl žádný zásadní zlom ani v debatě o Masarykovi. Oproti předchozímu období se ve 30. letech otevřely některé nové oblasti diskuse a většina aktérů debat své starší pozice propracovala a zpřesnila. Rytmus částečně udávaly vnější okolnosti (Masarykovy narozeniny, Masarykova abdikace, nová vydání

²³⁹ KRAUS, František. Klíče k socialismu... *Útok*. 1935, roč. IV., č. 9, s. 127.

²⁴⁰ ČECHÁČEK, Jaroslav. Vůle a moc. *Útok*. 1935, roč. IV., č. 10, s. 140.

²⁴¹ V. Běhounek, F. Bláha, J. Fischer, A. Hais, J. Hlaváček, F. Hofman, V. Holý, V. Housar, W. Jaksch, V. Jankovec, P. Kofránek, Z. Kojecký, K. Kříž, J. Nečas, V. Patzak, A. Pešl, T. Pistorius, M. Rais, V. Ryba, E. Štern, M. Vaněk, V. Vorel.

²⁴² KOJECKÝ, Zdeněk. *Čsl. sociální demokracie včera a dnes : nástin programového vývoje*, s. 112-113

Otázky sociální, Masarykova smrt), vystoupení představitelů různých proudů však nebyla vázána jen na ně a s jedinou výjimkou – které se budu věnovat později – vystoupení po r. 1935 nepřinášelo do debaty novou kvalitu. Proto podám toto témata rovněž v úplnosti pro celá 30. léta.

Začneme-li postojem vedení, můžeme začít samotným základním program z r. 1930. Masarykovo jméno se v něm sice přímo neobjevilo – ostatně, tak jako žádné jméno, ani jméno Marxovo – , podíl sociálních demokratů na domácím i zahraničním odboji však byl explicitně uveden jako jeden z důvodů, proč ČSDSD podporuje ČSR. Že to zároveň znamená Masaryka a že se jedná o stejný způsob ztotožnění s ním jako v předchozím období, to dotvrzují vystoupení Stivínova. Již v říjnu 1930, když před studenty prezentoval právě přijatý program ČSDSD, vyzdvihl podíl sociálních demokratů na zahraničním odboji a jejich vazbu k Masarykovi: *„Hned po vyhlášení války uspořádali sociálně demokratičtí dělníci čeští v Paříži protirakouské demonstrace před rakouským a německým vyslanectvím, hlásili se dobrovolně do armád dohodových a když přibyl do ciziny profesor Masaryk a později za ním Dr. Beneš, stali se sociálně demokratičtí čeští emigranti jejich nejhodnějšími a nejužšími spolupracovníky. V legionářské armádě byla statisticky zjištěna nadpoloviční většina sociálních demokratů.“*²⁴³ Totéž řekl v závěru 30. let pro změnu o podílu na odboji domácím: *„Krátká neblahá epizoda, kdy se vedení strany i „Práva lidu“ zmocnil dr. Bohumír Šmeral, který nevěřil v možnost národního osvobození, byla brzy zlikvidována a strana šla za Masarykem, dávným přítelem sociální demokracie, který se tolik zasloužil o vyspělost českého dělnictva.“*²⁴⁴

Došlo i na demonstrativní přihlášení se k Masarykovi. Např. delegáti XVIII. sjezdu ČSDSD v r. 1937 poslali pozdravný telegram nejen Benešovi jako úřadujícímu prezidentovi republiky, ale také *„Presidentu Osvoboditeli“*²⁴⁵ a na likvidačním sjezdu strany v prosinci 1938 – tedy v době, kdy už takové prohlášení začínalo být projevem osobní odvahy – řekl Dundr z řečnické tribuny o situaci po

---

²⁴³ STIVÍN, Josef. *O ideologii sociální demokracie československé*, s. 3.

²⁴⁴ STIVÍN, Josef. *Rudý prapor zavlaje! : stručné dějiny československé sociálně demokratické strany dělnické*, s. 12.

²⁴⁵ *Protokol osmnáctého řádného sjezdu Českoslov. sociálně demokratické strany dělnické ve dnech 15., 16., 17. května 1937*, s. 14.

Mnichovu: „*Vrhány byly pomlvy na presidenta Osvoboditele T. G. Masaryka, který navždy zůstane nejlepším velikanem našeho národa a jemuž pracující třída bude vždy povděčna za veliké dílo, které vykonal.*“²⁴⁶ I Soukup sklenul v r. 1938 velkorysý ideový oblouk mezi sociální demokracií a Masarykem, resp. Masarykem a Benešem: „*Jaký to vzestup přímo zázračný od té břevnovské Svaté Markéty až k těm Hradčanům, ke dvěma velkým průkopníkům a učitelům našeho dělnictva stejně jako národa, T. G. Masarykovi a Edvardu Benešovi!*“²⁴⁷

Krátce před Masarykovou abdikací v r. 1935 zase Miloš Vaněk, redaktor *Práva lidu* – takto redaktor oficiálního tiskového orgánu strany – spojil s Masarykem aktuální otázku socialistického aktivismu, jedno z klíčových témat debaty o protikrizových programech: „*Jak se rodí či zrodil u nás socialistický aktivismus? Empiricky. Nemá své teorie, jako míval revolucionismus. Nemá svých ústředních ideí, nemá své hierarchie hodnot, nemá vrcholných sudidel teoretických. Má své praktiky, své vůdce. U nás má na jeho zrodu velký podíl silná autorita Masarykova. Jinak by bylo těžko vyložit, proč u nás, kde nebylo v prvním desetiletí XX. století vůle potakati revisionismu Bernsteinovu, se pojednou zrodila po válce a po převratu nejdůslednější revisionistická prakse v politice sociální demokracie, jakou vůbec bylo lze pozorovati ve II. Internacionále.*“²⁴⁸

XXI.

Otázce Masarykovy role věnovali velkou pozornost představitelé levicového proudu. V r. 1933 vydal Stolz u Rudolfa Rejmana – nakladatele a knihkupce, orientovaného na radikálně levicovou produkci – knihu překladů cizojazyčných ohlasů *Otázky sociální*. V úvodu knihy se sice Stolz sám vůči Masarykovi nijak nevymezil, ale dostatečně výmluvná je již sama skutečnost, že do svého výběru zařadil jen marxistickou kritiku (Georgij Plechanov, Antonio Labriola, Heinrich Cunow). Vydání knihy vysvětloval mimořádným Masarykovým vlivem na chápání socialismu u nás – „*Marx a Masaryk byli u nás častěji stavěni proti sobě.*“

---

²⁴⁶ Protokol XIX. mimořádného sjezdu Československé sociálně demokratické strany dělnické který se konal 18. prosince 1938 ve Steinerově sále Lidového domu v Praze, s. 8.

²⁴⁷ SOUKUP, František. *Revoluce práce : dějinný vývoj socialismu a Československá sociálně demokratická strana dělnická I.*, s. 16.

²⁴⁸ VANĚK, Miloš. O socialistickém aktivismu. *Nová svoboda*. 1935, roč. XII., č. 28, s. 327.

*Masarykovou kritikou socialismu (sic!) a hlavně marxismu měl být Marxův názor vyvrácen a odbyt a tím otevřena cesta pojetí novému a jistějšímu.*²⁴⁹ – , umocňovaným zejména špatnou dostupností soudobých kritik, vyšlých v zahraničí. Případně je, že stejně obtížně dostupný ohlas *Otázky sociální*, který vzešel z pera Eduarda Bernsteina, nechal Stolz stranou. Bernstein byl sice rovněž marxistou, ale na rozdíl od výše zmiňovaných byl představitelem revisionistického proudu a jeho reakce na *Otázku sociální* byla pozitivní.

U příležitosti nového vydání *Otázky sociální* v r. 1935 ovšem Stolz pocítil potřebu vydání kritik znovu obhajovat: *„Ne v tom, co vytýká, o čem pochybuje, ale v tom, co vysvětluje a opravuje, je vlastně obsah každé pořádné kritiky. Tak je tomu také při marxistické kritice Masarykovy „Otázky sociální“. Netkví tedy její význam jen v tom, že kritizuje Masarykovy názory, vyvrací jeho soudy a uvádí na pravou míru jeho závěr, ale že kladně rozvádí některé zjevy marxistické teorie. (...) Nejde mi o to, dát Masarykovi za nepravdu, strhnout na něj mračno kritických šípů, nýbrž šlo mi o to, prospěti našemu socialistickému myšlení, po kterém nedávno volal Fajfr v „Činu“.*²⁵⁰

Konečně, připomeňme v této souvislosti také vzpomínku Jiřího Hájka, který hovořil za socialisticky orientované studenty práv: *„[My] jsme vyšli ze studia Masarykovy Otázky sociální a konfrontovali její jednotlivé kapitoly s těmi Marxovými a Engelsovými spisy, které v ní kritizoval. Zároveň jsme se snažili najít odpověď, která ze stanovisek mají blíž ke skutečnosti, jak ji prožíváme a chápeme. Bylo to na podzim a v zimě 1932, se stoupajícím počtem nezaměstnaných u nás i jinde, s poklesem výroby a s krachy různých kapitalistických podniků, ale také počátkem roku 1933 s nástupem Hitlera k moci v Německu, požárem sídla říšského sněmu a potlačením odpůrců nacismu vlnou teroru. A to se nám zdálo, že Masaryk nemá pravdu ani v Otázce sociální, ani ve Světové revoluci, a naopak mají pravdu Marx a Engels v Komunistickém manifestu, v Úvodu ke kritice politické ekonomie, v Anti-Dühringovi, i v těch kapitolách Kapitálu, které ukazují tendence kapitalistické akumulace i sestupnou tendenci míry zisku a její důsledky. V Třídních bojích ve*

---

²⁴⁹ STOLZ, Jiří; DOBEVSKÝ, H. (ed.). *Marx a Masaryk. Marxistická kritika Masarykovy „Otázky sociální“*, s. 7.

²⁵⁰ STOLZ, Jiří. K novému vydání Masarykovy „Otázky sociální“ I. *Nová svoboda*. 1935, roč. XII., č. 14, s. 161.

*Francii a v 18. brumairu jsme naopak nacházeli přijatelnější výklad funkcí politického systému kapitalistické společnosti, hodící se i na naši evropskou současnost.*²⁵¹ Krátce řečeno, efekt, o kterém mluvil již koncem 20. let Čecháček se ve 30. letech ještě znásobil a tváří v tvář hospodářské krizi vedl k dalšímu oslabení Masarykova vlivu.

XXII.

Z druhé strany spektra je zajímavý Modráčkův článek k Masarykovým pětáosmdesátým narozeninám. V něm Modráček vzpomíná, že po vydání *Otázky sociální* napsal kritiky „jež oplývaly slovy tak odsuzujícími a drsnými, že by jiného autora učinily nadosmrti mým nepřítelem.“²⁵² Připomíná tak spor vedený mezi ním a Masarykem na stránkách *Akademie* a *Naší doby* v letech 1898-99.²⁵³ Zůstane skutečně historickým paradoxem, že jedinou polemiku z marxistických pozic svedl s *Otázkou sociální* v čase jejího vydání právě Modráček, symbol revisionismu a nakonec úplného odklonu od marxismu. Modráček vzpomínal, že právě tato polemika ho přiměla k důkladnějšímu rozboru Masarykova přístupu a posléze zjištění, že se s ním rozchází méně, než se domníval. „A to i pokud se týká marxismu. Nejvíce jsme Masaryka potírali pro jeho morální hledisko, s něhož posuzoval sociální problémy. Taková byla naše marxistická výchova. Když pak jsem počal pracovat v dělnickém družstevnictví a poznal jsem, že zdar družstevního podnikání všude závisel na více na charakteru osob než na kapitálu, musil jsem uznati, že mravní moment je skutečně velikým faktorem i v hospodářském životě a zvláště v těch hospodářských formách, jimiž chceme nahraditi kapitalistický řád.“²⁵⁴

Vyjadřoval se i Macek. Nadále hodnotil Masaryka jako integrující prvek a symbolické zosobnění samostatné ČSR²⁵⁵, jako záruku jejího demokratického vývoje²⁵⁶, v období druhé republiky se k němu otevřeně hlásil jako k symbolu

---

²⁵¹ HÁJEK, Jiří. *Paměti*, s. 21.

²⁵² MODRÁČEK, František. Velký filosof, člověk a demokrat. *Nová svoboda*. 1935, roč. XII., č. 10, s. 109.

²⁵³ Modráčkovy texty z *Akademie* roč. III. (č. 1, 2, 5, 6, a 9) plus Modráčkův text v *Naší době* roč. VI. (č. 5).

²⁵⁴ MODRÁČEK, František. Velký filosof, člověk a demokrat. *Nová svoboda*. 1935, roč. XII., č. 10, s. 109.

²⁵⁵ MACEK, Josef. Masarykova epocha. *Naše doba*. 1935, roč. XLIII., č. 3, s. 129-131.

²⁵⁶ MACEK, Josef. Demokracie. Forma i obsah! *Naše doba*. 1933, roč. XL., č. 9, s. 513-515.

národní identity.²⁵⁷ Současně ale v soukromí připustil, že má o Masarykovi pochybnosti. V r. 1933 např. váhal, zda podporovat zmocňovací zákon, neboť v případě snahy o jeho zneužití by mu stál v cestě právě jenom Masaryk a jeho odhodlání i síla slábnou.²⁵⁸ Znovu své pochybnosti projevil veřejně v r. 1935, v době jednání o Masarykově abdikaci: „*V dřívějších letech býval náš president tvrdší v odporu k návrhům na jmenování ministrů, kteří se mu nezdáli způsobilými pro úřad, i když je jejich strany tlačily dopředu. Bude jednou úkolem historika prozkoumat, které události způsobily, že naše stranictví přerostlo sílu i takového obra...*“²⁵⁹ Ostatně, vzájemné vztahy ochladly v jisté fázi natolik, že Masaryk přestal Macka dočasně přijímat²⁶⁰, přestože Macek redigoval původně Masarykovu *Naší dobu* a patřil k pátečníkům.²⁶¹

XXIII.

Do podoby přímé polemiky mezi představiteli pravicového a levicového proudu se debata o Masarykovi dostala v diskusi mezi Rádem a Kojecký v *Nové svobodě* v r. 1932. Rádl se vyslovil pro výrazně větší vliv Masarykových myšlenek na programový profil ČSDSD, či možná přesněji, pro otevřené přiznání se k Masarykovým myšlenkám a metaforicky řečeno, pro upřednostnění Masaryka před Marxem: „*Naše strana potřebuje zvláštní ideologie, v níž Marx bude sice velmi významným činitelem, ale nebude autoritou rozhodující. (...) Strana sociálně demokratická opětovně prohlašovala svoji loyálnost k Masarykovi, nejen jako k presidentovi, nýbrž loyálnost k jeho učení. Z politických stran jde v praxi naše strana nejoddaněji za názory Masarykovými. Nejde o to přísahat na Masaryka, ale každý rozumný pozorovatel uzná, že strana se snažila po válce svoji praxi přizpůsobovat Masarykovu učení. Z toho odvozují, že vedle Marxe i Masaryk určuje ideologii naší strany a odvozují z toho povinnost dbát jeho učení tam, kde jsem na rozpacích o tom, jak se rozhodnout. Masarykovy názory vskutku mají co říci*

---

²⁵⁷ MACEK, Josef. O symbolech starých a nových. *Naše doba*. 1939, roč. XLVI., č. 4, s. 256.

²⁵⁸ KLIMEK, Antonín. *Boj o Hrad 2 : vnitropolitický vývoj Československa 1926-1935 na půdorysu zápasu o prezidentské nástupnictví*, s. 354-355.

²⁵⁹ MACEK, Josef. Masarykova epocha. *Naše doba*. 1935, roč. XLIII., č. 3, s. 131.

²⁶⁰ KLIMEK, Antonín. *Boj o Hrad 2 : vnitropolitický vývoj Československa 1926-1935 na půdorysu zápasu o prezidentské nástupnictví*, s. 347.

²⁶¹ GAŠPARÍKOVÁ-HORÁKOVÁ, Anna. *Z lánského deníku 1929-1937*, s. 145; KUBKA, František. *Mezi válkami : Masaryk a Beneš v mých vzpomínkách*, s. 50-51, 55.

*socialismu (...); trvám, že je pro nás autoritou aspoň tak, jako – Stalin; také autorita Masarykova nás zavazuje.*²⁶²

S Rádlovým názorem polemizoval Kojecký. Odmítl především jakoukoli snahu vytvářet pro sociální demokracii v Československu specifickou programovou koncepci, neboť *„tvoriti pro malou (v měřítku světovém) sociální demokracii v malém Československu „svou zvláštní ideologii“, to nazývám nejjistějším prostředkem pro degradaci sociální demokracie z hnutí světového na pouhou politickou stranu, v tom vidím nebezpečné zamíření do myšlenkové sféry našeho národního socialismu se všemi prakticko-politickými důsledky z toho vyplývajícími.*²⁶³ Zdůraznit vliv Masarykův, nanejvýš na úkor Marxův, znamenalo by podle Kojeckého programový rozchod s většinou sociální demokratických stran v Evropě, především s německou sociální demokracií v Československu a tedy, implicitně, konec nadějí na sjednocení socialistických stran.

Zároveň ovšem Kojecký výstižně pojmenoval dva důležité problémy percepcie Masarykových názorů v sociální demokracii. Jednak, že ve chvíli, *„kdy by měl být Masaryk chápán jako autorita v ideologii a programu strany, musily by býti v zájmu jasnosti naší názorové base zdůrazněny ty rozdíly, které jsou mezi Masarykovým učením humanitní solidarity a mezi programem třídního socialismu. Tím okamžikem by se po prvé Masaryk setkal v soc. demokracii s odpůrci. Myslím, že by právě ideoví stoupenci Masarykovi měli se vyhnouti z politických důvodů aktualizování otázky, která ovšem jednou uvnitř strany řešena bude.*²⁶⁴ Kdyby sociální demokracie měla jít v přihlášení k Masarykovi dál, než k obecným proklamacím, kdyby se s ním opravdu chtěla ztotožnit nejen symbolicky nebo historicky, ale též programově, teoreticky, vystoupily by podle Kojeckého do popředí rozpory, které mezi Masarykovým přístupem a marxistickým programem sociální demokracie existují.

Druhý problém pojednal Kojecký v návazném článku a zopakoval v něm jednu důležitou myšlenku, kterou nadnesl již v souvislosti s debatou o novém

²⁶² RÁDL, Emanuel. Několik kritických poznámek. *Nová svoboda*. 1932, roč. IX., č. 39, s. 464-465.

²⁶³ KOJECKÝ, Zdeněk. Několik kritických poznámek. *Nová svoboda*. 1932, roč. IX., č. 41, s. 489.

²⁶⁴ KOJECKÝ, Zdeněk. Několik kritických poznámek. *Nová svoboda*. 1932, roč. IX., č. 41, s. 489.

základním programu v 1930.²⁶⁵ Připomněl, že „*program sociální demokracie jako strany, vybudované na určitém světovém názoru, je něčím více (pro někoho snad méně), nežli snůškou zásad a názorů: je zbraní politického boje. Netroufám si s konečnou platností tvrdit, že Marxův socialismus byl a jest oním vědeckým socialismem, vědecky jedině zdůvodněným učením nastávající sociální přestavby. Ale troufám si tvrdit, že byl a jest dělnictvu nejlepší zbraní v jeho hospodářských a politických zápasech. Uvažují-li tedy o záměně marxistické ideologie v socialismu ideologií jinou, o nahrazení autority Marxovy autoritou jinou, musím se také tázati, zda záměna prospěje emancipačnímu boji dělnické třídy, jehož programem a ideologií – a ideologií pro dělníka jasnou, ve svých závěrech důslednou a bezpečně optimistickou – je dosud právě marxistický socialismus.*“²⁶⁶ Jinými slovy, že program sociální demokracie – ať už jako politické strany, ať už jako hnutí – musí být nejen teoreticky koherentní, ale musí mít také dostatečnou mobilizační sílu, musí své příznivce integrovat a sociální demokraté se s jeho pomocí musí být schopni zřetelně vymezit vůči jiným politickým proudům.

2.5 Dozvuky a protnutí oddělených debat

XXI.

Programová debata druhé poloviny 30. let byla ve srovnání se všemi předchozími etapami charakterizována menší intenzitou, pozice táborů se však nezměnily, a proto jsem také v předchozích kapitolách podal vývoj některých debat pro celá 30. léta v celku. Některé debaty vč. debat z 20. let, debaty v předchozím období oddělené, se však právě v druhé polovině 30. let zajímavým způsobem proluly. A právě tento jev jsem si nechal na závěr chronologické části.

K pochopení, jakým způsobem k tomu došlo, nám může pomoci článek, který v r. 1936 napsala Popelová. Nové vydání Masarykovy *Otázky sociální* označila za vhodnou příležitost k připomenutí dluhu, jež má podle ní česká filosofie vůči Masarykově tradici v otázce socialismu a specificky pak marxismu. Litovala, že marxismus našel sice v domácím prostředí své vyznavače a popularizátory, ale nikoli

---

²⁶⁵ KOJECKÝ, Zdeněk. Ještě k zásadní části programu. *Právo lidu*. 1930, roč. XXXIX., č. 199 (24.8. 1930), s. 3-4.

²⁶⁶ KOJECKÝ, Zdeněk. Ještě slovo k diskusi. *Nová svoboda*. 1932, roč. IX., č. 44, s. 521.

filosofy. „Ačkoli měl dost ideových odpůrců z filosofických řad, nenašel pro svůj ideologický základ obhájce, který by přišel s novými argumenty a dal podnět k tak živým a plodným diskusím, jaké vznikly o hospodářskou a politickou složku marxismu. Jako kdysi nenašla Masarykova kritika marxismu rovnocenného soupeře, nenašly ho později ani mnohem méně informované a mnohem méně oprávněné útoky Rádlovy nebo jiných etických socialistů.“²⁶⁷

V následném rozboru pak domácí autory dělila do několika skupin a stoupence „socialistického názoru idealisticky zabarveného“ rozdělila ještě zvlášť na etické a náboženské. Etický socialismus – k němuž zařadila např. Josefa Fischera, J. B. Kozáka nebo Emila Svobodu, pamatujme, že hovořila úzce o filosofii – podle ní nevypracoval vlastní teorii, nýbrž ji přejal z Masarykova učení o demokracii a humanitních ideálech, „kde pak bylo v poslední době třeba vyrovnávat se s problémy, jimiž se Masaryk nezabýval, opřel se o etický socialismus Hendrika de Mana. Také o vlastní kritiku marxismu se nepokusil, a spokojil se vývody Masarykovými a de Manovými.“²⁶⁸ Náboženský socialismus spojila v jedné větvi s akademickou YMCA, s Emanuelem Rádlem a Jaroslavem Šimsou, v druhé s inspiračním vzorem Leonharda Ragaze a v domácím prostředí s Františkem Linhartem, o němž již byla řeč v souvislosti s debatou o de Manovi v závěru 20. let. Linhartův náboženský socialismus ji byl přitom náboženským „jen podle jména, svou podstatou je socialismem mravní.“²⁶⁹

XXII.

První vlákno, metaforicky řečeno, můžeme začít odvíjet od skupiny etických socialistů, u kterých Popelová viděla základ v Masarykovi a de Manovi. Stejným způsobem propojil totiž obě dílčí debaty ve stejné době, konkrétně v závěru r. 1937, také Macek. Ve dvou resp. ve třech textech v *Naší době* došel k názoru, že ve svých úvahách o defenzivním postavení socialistických stran nešel počátkem 30. let dosti hluboko. Kořeny nemoci netkví podle něj primárně ve stranické zkostratělosti,

²⁶⁷ POPELOVÁ, Jiřina. Socialistický světový názor v české filosofii. *Dělnická osvěta*. 1936, roč. XXII., č. 6, s. 185

²⁶⁸ POPELOVÁ, Jiřina. Socialistický světový názor v české filosofii. *Dělnická osvěta*. 1936, roč. XXII., č. 6, s. 187

²⁶⁹ POPELOVÁ, Jiřina. Socialistický světový názor v české filosofii. *Dělnická osvěta*. 1936, roč. XXII., č. 6, s. 189

nedůvěře v inteligenci a s ním spojeným nedostatkem vědomostí, ale „v tak zvaném třídním pojetí socialismu neboli v doktríně o třídním boji a v tom, co z ní časem vyrostlo jak ve stranách „marxistických“ tak i jiných. Tato doktrína a smýšlení a smýšlení i cítění jí vypěstované ukázala se smrtelnou nákazou socialistického hnutí...“²⁷⁰. Zatímco první text²⁷¹ byl ještě svou základní linií opřen o de Manovo pojetí socialismu, jakkoli de Man byl jmenován pouze jednou, druhý text – odpověď na dopis čtenáře²⁷², kterého Macek očividně znal, ale o koho šlo nevíme – a zejména třetí text²⁷³ už se ve svých argumentech jednoznačně držel Masaryka a také se na něj opakovaně odvolával.

Již v r. 1935, když Macek výše jmenovanou koncepci v základních rysech představil v rozhovoru pro *Národní osvobození*, glosoval Čecháček v *Útoku* tuto polemiku s marxismem jako naprosto neseriózní, nepoučenou a pojmy matoucí, jako doklad Mackovi „nevěcnosti a diletantismu, který pozorujeme i v jiných oblastech jeho činnosti.“²⁷⁴ Přímo na jmenovaný text reagoval v *Dělnické osvětě* Patzak. Podle něj Macek správně upozornil na určitou sterilitu domácího socialistického hnutí, ale chybně označil za její příčinu marxismus. „(...) v této věci byl od pravdy nejvzdálenější.“ To, co chtěl podle Patzaka Macek ve skutečnosti postihnout byl poměr mezi dělnictvem a inteligencí, konkrétně „umělé návraty k tak zvaném dělnickému jádru socialistických stran.“²⁷⁵ To ale podle něj nesouvisí s Marxem a marxismem, další socialistické generace se podle Patzaka budou k Marxovi vracet. Proto také šel podle Patzaka okruh *Dělnické osvěty* marxistickou cestou zcela vědomě již ve 20. letech, proto byl proti de Manovi a díky tomu revidoval socialistické předsudky dříve než na západě.²⁷⁶ Patzakova slova jako by dotvrzovala, co řekla již o něco dříve, na přelomu let 1936 a 1937 ve svém obsáhlém kritickém

---

²⁷⁰ MACEK, Josef. Pro socialism nikoli třídní, nýbrž humanitní. *Naše doba*. 1937, roč. XLV., č. 1, s. 13

²⁷¹ MACEK, Josef. Pro socialism nikoli třídní, nýbrž humanitní. *Naše doba*. 1937, roč. XLV., č. 1, s. 12-20.

²⁷² MACEK, Josef. Odpověď na dopis čtenáře. *Naše doba*. 1937, roč. XLV., č. 2, s. 123-124.

²⁷³ MACEK, Josef. Ještě jedna kapitola o socialismu třídním a humanitním. *Naše doba*. 1937, roč. XLV., č. 3, s. 150-159

²⁷⁴ ČECHÁČEK, Jaroslav. Profesor Macek o marxismu. *Útok*. 1935, roč. IV., č. 7, s. 107-108.

²⁷⁵ PATZAK, Václav. Socialismus jako politický úkol. *Dělnická osvěta*. 1938, roč. XXIV., č. 1, s. 1.

²⁷⁶ PATZAK, Václav. Socialismus jako politický úkol. *Dělnická osvěta*. 1938, roč. XXIV., č. 1, s. 2.

rozboru de Manova díla Popelová v *Sociologické revue*.²⁷⁷ A sice, že manismus rozhodně nemůže nahradit marxismus jako světový názor, neboť de Man podle ní nepřináší nic, než staré známé argumenty etického socialismu, který tu byl již před Marxem.²⁷⁸

XXIII.

Druhé vlákno můžeme z článku Popelové odvíjet od skupiny náboženských socialistů. V r. 1935 totiž vyšla v českém překladu kniha Leonharda Ragaze *Von Christus zu Marx – von Marx zu Christus. Ein Beitrag* (1929). Ragaz byl švýcarský evangelický farář, vyučoval jistou dobu na teologické fakultě university v Curychu, ale od konce 1. světové války se věnoval hlavně vzdělávací práci ve švýcarském sociálně demokratickém hnutí a publicistické činnosti. Překladačem jmenované knihy byl Linhart a Šimsa, Linhart zároveň vydal pod názvem *Leonhard Ragaz, prorok naší doby* rozbor Ragazova díla²⁷⁹. Ragazova kniha vyšla u Laichtera, který vydával rovněž *Naší dobu* a díla Mackova či Rádlova.

Předmluvu napsal Macek. Vyzvedl v autorově díle to, na co již opakovaně upozorňoval v souvislosti s marxismem a s debatou o de Manovi: jednak, že „Ragaz (podobně jako Hendrik de Man, na něhož někdy odkazuje) zdůrazňuje, že socialismus nevzniká chudoby, nýbrž z křivdy; že pouhá chudoba nestačí socialismus ani vysvětlit, ani šířit.“²⁸⁰, jednak, že marxismus ponechává podle Ragaze sociální reformu vývoji a nezavazuje ani k reformním plánům, ani k reformním činům.²⁸¹ Silou, která lidi pudí k reformám, říká podle Macka Ragaz, nemůže být proto ani osobní, ani třídní prospěch, ale etická maxima.²⁸² Nepřekvapí tedy, že když v listopadu 1935 vzniklo z Linhartova podnětu české Sdružení náboženských

---

²⁷⁷ POPELOVÁ, Jiřina. Kritika marxismu a filosofie socialismu Hendrika de Mana. *Sociologická revue*. 1936, roč. VII., č. 1-2, s. 222-23; POPELOVÁ, Jiřina. Kritika marxismu a filosofie socialismu Hendrika de Mana II. *Sociologická revue*. 1937, roč. VIII., č. 1-2, s. s. 206-218.

²⁷⁸ POPELOVÁ, Jiřina. Kritika marxismu a filosofie socialismu Hendrika de Mana II. *Sociologická revue*. 1937, roč. VIII., č. 1-2, s. 218.

²⁷⁹ LINHART, František. *Leonhard Ragaz, prorok naší doby*.

²⁸⁰ MACEK, Josef. Úvodem. In RAGAZ, Leonhard. *Od Krista k Marxovi, od Marxe ke Kristovi*, s. vi.

²⁸¹ MACEK, Josef. Úvodem. In RAGAZ, Leonhard. *Od Krista k Marxovi, od Marxe ke Kristovi*, s. vii.

²⁸² MACEK, Josef. Úvodem. In RAGAZ, Leonhard. *Od Krista k Marxovi, od Marxe ke Kristovi*, s. viii.

socialistů, byl Linhart předsedou a jedním z dvanáctičlenného výboru se stal i Macek.²⁸³

Levicový proud se ozval ústy Eugena Červinky, o němž padla zmínka již v souvislosti s pojetím resp. odmítnutím Masaryka jako socialisty. Křesťanství podle Červinky se socialismem sympatizuje jen tehdy, pokud si jej náležitě deformuje a nejinak činí Ragaz. Jeho polemika s marxismem je však podle Červinky nepůvodní, autor pracuje s „vypůjčenými argumenty, hlavně od Henrika de Mana. *Marxismus prý není věda, dějiny dělá duch – ten duch u Ragaze je opravdu strašidlo – okolnost, že Marx nebyl proletář, vyvrací dějinný materialismus atd.*“²⁸⁴ Totéž potom Červinka opakuje i v recenzi na Linhartův výklad Ragaze. Linhart podle něj věrně zobrazuje Ragazovy názory a mimoděk tak ukazuje, že Ragaz se v socialistické literatuře vůbec neorientuje, Marxovi neporozuměl a jeho omyly „jsou tak průzračné, že myslivého čtenáře nezmatou a Linhartova knížka vykoná jistě dobrý úkol, byť proti své vůli, že čtenáři se jistě stane jasným, aniž by četl Ragazovy knihy, že s Ragazem souhlasit nemůže.“²⁸⁵

Zvláště ostře se Červinka postavil proti představě, že socialismus je vírou ve spravedlnost. „*Zásadou socialistické kritiky od Marxe jest, že právě takové pojmy, jako je spravedlnost, dobro, mravnost, usvědčil z bezobsažnosti a prokázal, že je nutno chápat historicky a jen v souvislosti s konkrétními institucemi. Socialistickou kritiku skutečnosti nelze nacpat do všeobecných filosofických zásad. Socialistická kritika konfrontuje skutečnost se skutečností, a ne s pochybnými ideály. To, co chce Ragaz snoubit pod jménem socialismu s křesťanstvím, není socialismus, ale jeho přelud o socialismu.*“²⁸⁶ Proti tomu postavil Červinka snahu o zlepšení objektivních hmotných podmínek života, ideál dobře si jíst, dobře pít apod..

Linhart se ohradil ostrým dopisem redakci, v němž jednak obvinil Červinku, že Ragaze desinterpretoval, jednak označil Červinkův ideál socialismu za veskrze cynický, za výsměchem skutečnému socialismu. Otištění Červinkova článku

---

²⁸³ KOUTNÍK, Bohuslav. Ragazův ohlas. *Čin*. 1936, roč. VIII., č. 1, s. 13-14.

²⁸⁴ ČERVINKA, Eugen. Ragazovo zoufalství. *Dělnická osvěta*. 1935, roč. XXI., č. 7-8, s. 254

²⁸⁵ ČERVINKA, Eugen. Recenze Linhart / Ragaz, prorok naší doby. *Dělnická osvěta*. 1935, roč. XXI., č. 9, s. 320.

²⁸⁶ ČERVINKA, Eugen. Ragazovo zoufalství. *Dělnická osvěta*. 1935, roč. XXI., č. 7-8, s. 255

v *Dělnické osvětě* musel být podle Linharta nějaký omyl a doufá, že redakce najde cestu, jak křivdu na Ragazovy spáchanou napravit.²⁸⁷ Červinka odpověděl rovněž dopisem. Všechny snahy motivovat socialistické snažení skrze velká slova jako spravedlnost nebo štěstí se podle něj pohybují v myšlenkovém kruhu. Před Linhartem a Ragazem v něm skončil podle Červinky už Bechyně a zvláště de Man: „*De Man po všem svém bouřliváctví musí dojít k tomu, aby svůj ideál štěstí vyložil. A protože štěstí jest subjektivní pocit, který v citové kvalitě nikdo nikdy nemůže druhému dát, nezbyvá politikům, než chtít dát dávat lidem objektivní podmínky pro štěstí. A co jsou objektivní podmínky lidského štěstí? Dobře jíst a pít, nebo mít hlad a neznat doušku piva ani loku vína? (...) Přiznávám cynicky, že chtít dávat lidem objektivní podmínky pro štěstí je docela marxistické. V tom je také de Manův neuvědomělý myšlenkový kruh, že končí tam, kde Marx začal.*“²⁸⁸

---

²⁸⁷ LINHART, František. Ragazovo zoufalství – anebo kritikův cynismus? *Dělnická osvěta*. 1935, roč. XXI., č. 9, s. 312-313.

²⁸⁸ ČERVINKA, Eugen. K projevu dr. Linharta. *Dělnická osvěta*. 1935, roč. XXI., č. 9, s. 314.

2.6 Závěr první

Konflikt mezi uvažovanými proudy, zvláště mezi proudem levicovým a pravicovým, byl dlouhodobý. Konkrétní témata debaty se měnila (nový základní program, de Man, Masaryk, řešení hospodářské krize atd.), konfliktní linie ale zůstávala po celé meziválečné období stejná – marxismus. Někdy to byl marxismus zcela explicitně. Nemělo by ovšem uniknout, že v takovém případě nešlo jen o věcný spor protichůdných perspektiv, ale že epiteta marxismus bylo také často používáno jako klacku, jimž bylo možno názorového protivníka „tlouci“, ať už ze strany pro- či protimarxistické (typickým příkladem jsou některé polemiky mezi samotným Mackem a představiteli levicového proudu). Někdy byl marxismus osou sporu implicitně, jak jsem nejen vyložil, ale jak ještě podrobněji rozeberu v průřezu obsahovém.

Marxismus byl v debatě diskutován ve dvojitým smyslu, jejichž rozdíl ale většina diskutujících záměrně či mimoděk přehlížela: jednak jako nástroj analýzy a intencí postupu ČSDSD jako socialistické strany, jednak jako tradiční integrační a mobilizační nástroj ČSDSD jako politické strany. Neplatí to absolutně, ale s jistotou rezervou můžeme říci, že zatímco postoje pravicového i levicového proudu se odvíjely především od problému marxismu v prvním smyslu – byť každý zaujímal jiné normativní stanovisko – , vedení chápalo marxismus spíše v druhém smyslu.

Jako celek měla debata především formu paralelních monologů. Představitelé všech tří proudů publikovali v intencích svého přesvědčení a implicitně se tak dostávaly do konfliktu s proudy jinými (např. většina Mackových textů v *Naší době*, většina příspěvků mladých intelektuálů v *Dělnické osvětě*, Stivínova vystoupení na sjezdech apod.).

Explicitní debata – debata, která má formální znaky dialogu, tedy zjevný polemický náboj a zahrocení vůči konkrétnímu protivníkovi – měla nejen formu přímé polemiky (např. Rádl a Dobiáš o marxismus 1926-27, Stolz, Pleskot a Görner o vstup do vlády a marxismus 1929, Štern a Pleskot o sociální politiku 1930, Rádl a Kojecký o Masaryka 1932, Červinka a Linhart o Ragaze 1935), ale také formu

paralelních monologů s explicitními výpady vůči názorovým protivníkům (např. Macek, Štern a Franta v souvislosti s de Manem 1929, Hlaváček v souvislosti se zemědělskou politikou 1930, Macek, Patzak a Franta v souvislosti s debatou o základním programu 1930, Běhounek a Patzak v souvislosti s Mackovými úvahami o postupu socialistů za krize 1933).

Konflikt probíhal především mezi proudem levicovým a pravicovým. Názorově se vůči proudu středovému, tedy vedení strany oba předchozí proudy vymezovaly explicitně jen zřídka (Benau v *Právu lidu* 1930, Kojecký na sjezdu 1930, Červinka 1935). Častější byly výtky, že se vedení do debaty dostatečně nezapojuje (např. Görner 1927, Macek 1930, Smutek 1930), nebo že není ve své politice dost aktivní (Macek počátkem 30. let, *Memorandum sedmnácti*). Nejužší vedení strany do debaty skutečně přímo zasahovalo jen výjimečně a pokud ano (Stivín, Pik, Habrman, Marek, Nečas), pak prosazovalo postoje středové a kompromisní. Mělo však na debatě podíl nepřímý (Stivín jako tvůrce návrhů nového základního programu či moderátor debaty v *Právu lidu* apod.).

V těch oblastech, v nichž je to možné přesně vysledovat, tedy v prohlášení zásad nového základního programu, se plně neprosadil ani pravicový, ani levicový proud. Buď byl problém prostě obejit (Stivínova definitivní formulace pasáže o sociální politice, Meissnerovo „okřiknutí“ Kojeckého v souvislosti s Bechyněho projevem a otázkou třídních zájmů), nebo byly zvoleny kompromisní formulace (Prohlášení zásad sice explicitně podporovalo reformistickou praxi a nepracovalo s pojmem „marxismus“, ale analýza vývoje byla jednoznačně marxistická, stejně jako základní pojmové vybavení. Nešlo však o marxismus toho druhu, jaký si přál levicový proud.). V oblasti konkrétních praktických návrhů se prosazoval spíše pravicový proud – protikrizové programy národohospodářské komise strany byly možná jediným zjevným úspěchem jednoho z obou krajních proudů ve snaze ovlivnit politiku strany jako celku – , ale jeho vliv se nikdy nepřenesl na úroveň základních zásad a východisek.

3 Programové debaty II. Průřez strukturální

Sociálně demokratické strany obecně a zejména sociálně demokratické strany ve střední Evropě byly již od počátků své existence silně programově založené. Ideovým otázkám v nich byla věnována výrazně větší pozornost, než jaká jim byla věnována v ostatních politických stranách. Právě program se stal jedním z charakteristických znaků, na němž byla později vystavěn typologický protiklad honorační strany a strany masové, přičemž prototypem strany masové se stala právě sociální demokracie. Má to svou logiku. Sociálně demokratické strany, které vznikaly v 19. st. vně parlamentních institucí a „zespodu“ se z čistě praktických důvodů formovaly primárně kolem programových zásad, nikoli kolem osobností. Při jejich organizačním profilu – početné členství a velký územní rozptyl tohoto členstva, což obojí prakticky vylučuje přímý kontakt a vytvoření osobní vazby mezi vedením a členy – prostě nebylo mnoho jiných možností, na jejichž základě by bylo možno členy integrovat.

Tím spíše, že vedení nebylo individuální, ale kolektivní a nebylo dlouhodobě personálně stabilní, nýbrž pravidelně a v relativně krátkých intervalech obměňované. Krátce, F. L. Rieger mohl fungovat jako symbolické zosobnění staročeků, protože tato strana mluvila po dvacet let téměř výhradně jeho hlasem, doslovně i v přeneseném slova smyslu. Kdo se hlásil k Riegerovi, byl staroček. Sociální demokrat se k žádné osobnosti tímto způsobem hlásit nemohl. Jistě, mohl pociťovat k některé osobnosti sympatie, ta která osobnost mohla mít vliv na jeho rozhodnutí stranu podporovat apod.. Ale loajalita jej vážala nikoli k té které osobnosti, ale ke straně jako neosobní instituci. Instituci, která byla vedle organizačních prvků definována zejména programem.

Programově se sociální demokraté profilovali dokonce i pod tlakem přímé fyzické perzekuce. Můžeme to názorně vidět na programech exilových vedení SPD a SAP. Ale příklad máme i bližší: programové debaty v domácím odboji za 2. světové války. Kojecký po mém soudu správně řekl, že tyto programové debaty – debaty, které vyústily v program *Za svobodu* a které byla především záležitostí někdejších sociálních demokratů – měly své kořeny hlavně v tradičním sociálně demokratickém

sklonu k programovosti a potřebě formulace základních teoretických východisek pro praktickou politickou činnost.²⁸⁹ Není to vlastně tak nelogické. V situaci, kdy se nelze opřít o loajalitu ke konkrétní osobnosti a kdy už neexistuje ani žádná formální organizační struktura je program to jediné, co nás může spojovat, to jediné, na čem poznáme kdo jsme My a kdo jsou Oni.

Přesto by bylo chybou – chybou, které se dopouští řada historiků v analýze minulosti, stejně jako řada politologů v analýze současnosti – prostě a jednoduše ztotožnit programový vývoj a profil politické strany s vývojem a profilem této strany jako celku. Jakkoli by to byla strana tak programově založená jako sociální demokracie. Programová debata v politické straně má totiž mnoho rozměrů, ovlivňuje ji řada faktorů. A její výstupy ve formě programů mají více funkcí a pro různé skupiny příjemců to mohou být funkce různé. Programovou debatu je proto třeba uchopit nejen chronologicky a obsahově, ale též strukturálně. Nestačí se ptát o čem se diskutuje, ale také, kdo, jak a za jakých podmínek diskutuje. Těmto otázkám se budu věnovat v tomto oddílu.

3.1 Vnější kontext

Žádná programová debata se neodehrává ve vzduchoprázdnu. Nejen v tom smyslu, že existují určité institucionální podmínky, za nichž probíhá (např. v jaké formě a kde se diskutuje apod.). O tom budu hovořit později. Zde mám na mysli vnější kontext, který debatu ovlivňuje obsahově, nebo předurčuje některé základní parametry. V nejobecnější rovině je jím samozřejmě historický vývoj jako celek, ale já ho spatřuji zvláště ve dvou oblastech.

3.1.1 Rozkol v ČSDSD počátkem 20. let

Za prvé, sledujeme programové debaty, které probíhaly po rozkolu sociální demokracie z počátku 20. let a po vzniku KSČ. Tato skutečnost v první řadě limitovala šíři názorových rozdílů, které se v debatě projevovaly. Jak ještě ukáži

---

²⁸⁹ KOJECKÝ, Zdeněk. *Čsl. sociální demokracie včera a dnes : nástin programového vývoje*, s. 121.

v obsahovém průřezu, některé otázky (např. násilná revoluce nebo ilegální politická činnost) nebyly vůbec předmětem debaty. Kdo by v nich zastával určité pozice, nebyl by v ČSDSD, ale v KSČ. S tím souvisí, že programové dokumenty ČSDSD byly konstruovány jako protiklad programu komunistickému – měly ČSDSD jasně vymezit vůči KSČ a zohlednil skutečnost, že ze strany k politickému systému opoziční se ČSDSD po r. 1918 stala jednou z hlavních opor nového politického a tím částečně též hospodářského a společenského systému. O důrazu na toto vymezení a odlišení svědčí třeba samostatně vydaná vystoupení některých vůdců strany na sjezdu v r. 1920²⁹⁰, ale také formulace prohlášení zásad, která prošla od prvního návrhu do definitivního znění, a která ve zjevné polemice s podmínkami III. Internacionály zdůrazňovala, že o prostředcích svého postupu rozhoduje podle svých sil a poměrů pracující třída každého státu příp. národa samostatně.²⁹¹

Zároveň však měly programy – týká se to především nového základní programu – zachovat kontinuitu s programy předchozími. Jak řekl Stivín v doprovodném programovém návrhu v r. 1924: „(...) *nemáme příčiny, proč bychom při sdělávání nového zásadního prohlášení strany nenavazovali na náš starý osvědčený program, na jeho theoretické základy, na jeho celou konstrukci. My soudíme, že tento program, kterým jsme se řídili po 35 roků, byl programem dobrým, poněvadž nás vedl od úspěchu k úspěchu. Navržené prohlášení zásadní je konstruováno na těch částech starého programu, které zůstaly živoucí.*“²⁹² Právě tato skutečnost mohla totiž umožnit či usnadnit někdejší sociální demokratům případný „návrat z vandru“ – jak se co se týče členů, tak co se týče voličů.

„Myšlenka jednoty třídního dělnického hnutí, kterou nese a propaguje naše strana, klesá si více a více cestu, a nepochybujeme, že jest nedaleko doba, kdy velká část dělnické třídy tohoto státu bude organizována v sociální demokracii“, řekl v r.

---

²⁹⁰ SOUKUP, František; BECHYNĚ, Rudolf; TUSAR, Vlastimil; MEISSNER, Alfréd. *Sociální demokracie a republika československá.*

²⁹¹ *Protokol XIV. řádného sjezdu Československé sociálně demokratické strany dělnické konaného v Moravské Ostravě 19.-22. dubna 1924*, s. VII-VIII.; *Protokol XV. řádného sjezdu Československé sociálně demokratické strany dělnické v Praze 1927 (15.-18. dubna)*, s. 138; *Protokol XVI. řádného sjezdu Československé sociálně demokratické strany dělnické v Praze ve dnech 27.-29. září 1930*, s. 184.

²⁹² *Protokol XIV. řádného sjezdu Československé sociálně demokratické strany dělnické konaného v Moravské Ostravě 19.-22. dubna 1924*, s. 126.

1930 předseda strany Antonín Hampl.²⁹³ Právě tak lze podle mého názoru částečně vysvětlit opatrný přístup vedení strany k programové debatě, snahu zvolit kompromisní řešení a nezříkat se marxismu, jakkoli by tento působil v některých oblastech praktické politiky problém. Nahrávaly tomu též osobní, někdy přímo rodinné vazby (znovu třeba připomeňme, že první manželkou šéfredaktora *Práva lidu* a hlavního oficiálního ideologa ČSDSD Josefa Stivína byla spisovatelka Marie Majerová, která byla členkou KSČ od r. 1921 do r. 1929).

„Návrat z vandru“ byl potenciálně očekáván především zleva. Jak řekl třeba Habrman: *„Přátelé, nám musí záležeti na tom, aby z komunistického tábora k nám do strany opět vstupovali zpět lidé rozumní a poctiví. Lidé, kteří to se socialismem a dělnickou věcí myslí poctivě a dobře.“*²⁹⁴ A faktem je, že odštěpené subjekty a jednotlivci se do ČSDSD v průběhu 20. a 30. let z tohoto směru skutečně vracely. Hovoříme-li o skupinách, pak Neodvislá radikální sociálně demokratická strana, založená v r. 1921, transformovaná později v Socialistické sjednocení a nakonec Nezávislou sociálně demokratickou stranu (např. V. Brodecký, R. Klein nebo V. Charvát) se připojila k ČSDSD ještě v r. 1924. Tzv. pražská skupina (např. J. Bubník) byla vyloučena z KSČ v r. 1925 a ve stejném roce se spojila s ČSDSD. V r. 1930 se k ČSDSD připojila tzv. brněnská skupina (např. B. Ečer, V. Friedrich), odmítající bolševizaci KSČ započatou v předchozím roce. Ečer také XVI. na sjezdu vystoupil a mj. řekl: *„To je první důvod, pro který jsme vstupovali do vaší strany. My se do ní vracíme. Většina z nás byla ve straně již před válkou. Vracíme se do strany proto, že jsme toho názoru, že nelze čekat v dohledné době obrát v politice Kominterny a že jediná sociální demokracie zůstává jako strana, která doporučuje sdružení všech sil socialismu.“*²⁹⁵

Vraceli se rovněž jednotlivci. Za pozornost nám stojí především jeden z klíčových představitelů levicového proudu, Jaroslav Čecháček. V letech 1924-1925 byl jednatelem levicového diskusního fóra Socialistická společnost kolem Zdeňka Nejedlého, byl členem rady Proletkultu a byl také členem KSČ, odkud byl ale

---

²⁹³ *Protokol XVI. řádného sjezdu Československé sociálně demokratické strany dělnické v Praze ve dnech 27.-29. září 1930*, s. 12.

²⁹⁴ *Protokol XVI. řádného sjezdu Československé sociálně demokratické strany dělnické v Praze ve dnech 27.-29. září 1930*, s. 163.

²⁹⁵ *Protokol XVI. řádného sjezdu Československé sociálně demokratické strany dělnické v Praze ve dnech 27.-29. září 1930*, s. 73.

v průběhu 20. let vyhoštěn.²⁹⁶ Z 20. let můžeme dále jmenovat třeba ústředního tajemníka ČSDSD z let 1914-20 Josefa Tesku, který se do ČSDSD vrátil v r. 1925, či novináře, redaktora Rudého práva a po návratu do ČSDSD profilujícího národohospodářského redaktora *Práva lidu* Miloše Vaňka. Z pozdějšího období – v němž roli katalyzátoru sehrál tzv. proces bolševizace KSČ a nástup „karlínských kluků“ v čele s Klementem Gottwaldem v r. 1929 – , možno zmínit např. někdejšího pokrokaře, administrátora *Práva lidu* a v čase rozkolu jednoho z hlavních ideologů tzv. marxistické levice Josefa Skaláka. Nebo odborové předáky Josefa Haise a jeho syna Arna, kteří pro KSČ vytvořili její odborovou organizaci Mezinárodní všeodborový svaz (Rudé odbory). Případně vedoucího tiskového oddělení KSČ a editora jejích sjezdových materiálů O. E. Bergera, který ve 30. letech tutéž práci vykonával pro ČSDSD.

Sám Macek se do ČSDSD také vracel. Jak jsem ukázal v chronologické části, Macek spolu s Františkem Modráčkem opustil ČSDSD v r. 1919 a podílel se na činnosti Socialistické strany československého lidu pracujícího (od r. 1923 Strany pokrokových socialistů). Angažoval se za tuto stranu v komunálních volbách v r. 1919 a v parlamentních volbách v r. 1920. Publikoval v oficiálním stranickém listu *28. říjen* – a je případné, že soubor jeho článků o řešení tehdejší hospodářské krize přetisklo na podzim 1923 beze změny ÚDKN, tedy oficiální stranické nakladatelství ČSDSD²⁹⁷ – a nákladem tiskového družstva této strany vydal v r. 1921 také svou práci *Problém ceny v socialismu*.²⁹⁸ Po rozpadu Socialistické strany československého lidu pracujícího (od r. 1923 Strany pokrokových socialistů) v r. 1924 se Macek spolu s Modráčkem do ČSDSD vrátil. Macek se tedy vracel do ČSDSD z jiného směru, než většina ostatních navrátilců, jeho motivace ale nebyla principiálně odlišná – systémový souhlas ČSDSD s demokratickou ČSR a vymezení se vůči komunistům.²⁹⁹

Nelze samozřejmě zpětně říci, zda by k návratu někdejších sociálních demokratů do ČSDSD nedošlo i tehdy, pokud by program nabyt výrazně odlišného

---

²⁹⁶ KŘEŠTAN, Jiří. Zdeněk Nejedlý a Komunistická strana Československa v letech 1921-1925 : příspěvek k historii vztahů mezi KSČ a levicovou inteligencí. In KÁRNÍK, Zdeněk, KOPEČEK, Michal (ed.). *Bolševismus, komunismus a radikální socialismus v Československu I.*, s. 31.

²⁹⁷ MACEK, Josef. *Jak se dělá nezaměstnanost, dražota a bytová tíseň a proč se prohrávají stávky*.

²⁹⁸ MACEK, Josef. *Problém ceny v socialismu*.

²⁹⁹ MACEK, Josef. Po desíti letech. *Naše doba*. 1929, roč. XXXVII., č. 1, s. 62.

charakteru. Tím spíše to nelze říci o přelévání voličské přízně mezi ČSDSD a KSČ. Programy takto bezprostřední a přímou účinnost mívají jen zřídka. Paralelu můžeme spatřovat např. v SPD. Ani zhořelecký program, v němž je někdy spatřován ideový pokus o rozšíření voličské základny nezabránil volebnímu propadu SPD v r. 1924, ani heidelberský program, který může být chápán jako krok vlevo a snaha prosadit teorii na úkor praxe nezabránil nárůstu volební podpory SPD v r. 1928.³⁰⁰

Na druhou stranu, co neplatí pro reálný efekt ve vztahu k voličům může platit pro motivaci a to nejen ve vztahu k voličům, ale v ještě větší míře bývalým členům. Oba zmíněné programy SPD jsou totiž vytvářeny v podobném prostředí, jako program ČSDSD. Program z r. 1921 je programem pro SPD, která se profiluje jako legitimní pokračovatelka předválečné SPD, která se však zároveň stala vládní stranou buržoazní republiky, ba její systémovou oporou, a která má na levici konkurenty v odštěpených USPD a KPD. Program z r. 1925 má ideově zpečetit znovu sjednocení SPD a USPD, k němuž došlo v r. 1922, takto profilovaná SPD však má zůstat systémovou stranou a zároveň zůstat vymezena vůči komunistům z KPD.

3.1.2 Velká hospodářská krize 30. let

Druhým silným vnějším faktorem, který povahu programových debat ovlivnil byla velká hospodářská krize, která vypukla v r. 1929, do ČSR dorazila zhruba s dvouletým zpožděním a prostoupila větší část 30. let. Na pořad dne se dostaly nové otázky, které musely být řešeny přednostně, protože se bezprostředně a velmi citelně dotýkaly členstva strany i kladly otazníky nad dosavadní postup. Tváří v tvář strmě rostoucí nezaměstnanosti a jejím průvodním jevům debaty o etickém založení socialismu nebo evoluční cestě k socialismu ustupovaly do pozadí. Kojecký v této souvislosti výstižně konstatoval, že základní program z r. 1930 byl spíše shrnutím debat uplynulých let, než nástrojem řešení problémů let následujících.³⁰¹ Jak jsme viděli v chronologické části, význam marxismu jako základní konfliktní linie tím nijak neklesnul, spíše naopak.

---

³⁰⁰ LEHNERT, Detlef. Klassenintegration und Hegemoniefähigkeit : Organisationscharakter und Wahlattraktivität der deutschen und österreichischen Sozialdemokratie in der Zwischenkriegsperiode. In SAAGE, Richard (hrsg.). *Solidargemeinschaft und Klassenkampf : politische Konzeptionen der Sozialdemokratie zwischen den Weltkriegen*, s. 230-231.

³⁰¹ KOJECKÝ, Zdeněk. *Čsl. sociální demokracie včera a dnes : nástin programového vývoje*, s. 130.

ČSDSD byla od r. 1929 až zániku první republiky stranou vládní koalice a jako taková byla nucena předkládat konkrétní praktická řešení problému, s jehož rozsahem se dosud nikdo z aktérů nesešel. Zároveň musela čelit z jedné strany tlaku pravicových stran vládní koalice, které prosazovaly často takové formy řešení, jež přímo či nepřímo poškozovaly členstvo a voliče ČSDSD, z druhé strany tlaku levicových i pravicových subjektů, které ve svůj prospěch využívaly části teoretického nebo rétorického instrumentária sociální demokracie. Zejména počátkem 30. let se proto sociální demokraté cítili v defenzivě. Stačí nahlédnout do patřičné pasáže chronologické části – např. Mackova odpověď na otázku *Přítomnosti* proč se socialisté proti krizi neprosadili a ohlas na tuto odpověď, *Memorandum sedmnácti*, Čecháčkova úvaha o krizi, *Co chtějí socialisté* atd. Mnohé sociálně demokratické postoje či požadavky sice získaly hospodářskou krizí novou legitimitu (např. strukturální kritika kapitalismu, myšlenka hospodářské plánování, státního intervencionismu či korporativismu), ale v jiném kontextu a často s výrazně větší radikalitou jich v celé Evropě začaly využívat také jiné politické proudy, než sociální demokraté.

Vzestup fašismu a nastolení autoritářských režimů – v první řadě v Německu a v Rakousku, kde to s sebou zároveň neslo konec legálního působení sociálně demokratických stran, jež byly pro ČSDSD vzorem – byly v tomto smyslu spíše prohloubením problému hospodářské krize, než samostatným problémem.

Zkrátka, sociální demokraté obecně stáli ve 30. letech před dvojjediným úkolem: nalézt praktické řešení hospodářské krize a získat tímto řešením sobě politickou iniciativu. Není proto náhodou, že domácí sociálně demokratické produkci 30. let – jak jsme viděli v chronologické části – tak výrazně dominují protikrizové plány ve smyslu konkrétních návrhů a řešení a zároveň snahy dodat sociálně demokratické politice ofenzivní náboj.

3.2 *Institucionální podmínky diskuse*

Mezi nebezpečí, kterým analýzy programových debat čelí, patří nejen nebezpečí z přecenění jejich významu pro praktickou činnost strany, ale také s předchozím komplementárně spojené nebezpečí z přecenění rozsahu těchto debat a jejich možného vlivu na členstvo strany. Než se pustíme do rozboru těch, kteří se debat účastnili musíme si ujasnit, jaký byl vlastně okruh lidí, kteří se takových debat vůbec účastnit mohli, nebo kteří s takovou debatou mohli alespoň přijít do styku, i když do ní třeba sami nevstupovali.

3.2.1 *Teoretické tiskoviny*

Začneme prostorem, v němž debata probíhala. Návrh prohlášení zásad nového základního programu byl předložen už na sjezdu v r. 1924, ale hlavní stranický deník *Právo lidu* – který jediný mohl svým nákladem a periodicitou oslovit široké masy členstva – otevřel diskusní rubriku k novému programu až v červenci 1930, tedy tři měsíce před jeho schválením. Většina programových diskusí ČSDSD se ve 20. a 30. letech odehrávala v teoretických revue *Akademie* (do jejího zániku v r. 1928) a revue *Dělnická osvěta*, částečně v poněkud specifickém prostředí čtrnáctideníku a posléze týdeníku *Nová svoboda* (od jeho vzniku v r. 1924). Do *Práva lidu* se v r. 1930 přelila jen část diskusí, které z větší části již dříve proběhly jinde.

Jistě, existovaly i jiné teoretické tiskoviny, do nichž různí sociální demokraté přispívali na různá programová témata. Macek se pochopitelně realizoval především v *Naší době*, ale spolu se Šternem a Křížem přispíval také do *Přítomnosti*. K tématu sociální politiky se diskutovalo v *Sociální revue*, kterou vydával Sociální ústav zřízený při ministerstvu sociální péče – obě instituce byly po celé meziválečné období doménou sociálních demokratů. Někteří sociálně demokratičtí akademikové, zejména brněnští, publikovali v tiskovém orgánu Masarykovy sociologické společnosti, v *Sociologické revue*. Jádro mladých marxisticky orientovaných intelektuálů přispívalo po jistou dobu do *Studentské revue*. Prostor sociálním demokratům poskytoval i legionářský týdeník, později čtrnáctidenník *Čin* atd. To ale nebyly tiskoviny přímo stranické a v některých případech ani určené širší veřejnosti,

dopad na členstvo strany lze proto očekávat ještě menší, než u dvou resp. třech předchozích. Pokud se s jejich obsahem někteří straníci seznámili, pak nejspíš zase ti, kteří sledovali debatu v oněch výše zmíněných stranických listech.

Akademie vznikla v r. 1897 jako list socialistické mládeže. V průběhu druhého ročníku došlo k tématické proměně v teoretickou revue, v r. 1898 byla uznána za oficiální tiskový orgán strany³⁰² a následně i se svým vydavatelem převzata tiskovým družstvem strany³⁰³, tedy vlastně stranou samotnou. V důsledku rozkolu strany přestala *Akademie* na podzim 1920 vycházet, obnovena byla na jaře 1921. *Dělnická osvěta* začala vycházet v r. 1907 jako věstník Dělnické Akademie, organizace s ČSDSD sice na mnoho způsobů propojené, ale formálně samostatné. Teprve sjezdem v r. 1927 byla Dělnická Akademie zakotvena v organizačním řádu ČSDSD jako oficiální kulturně vzdělávací instituce strany, která má být součástí organizační struktury strany na všech úrovních.³⁰⁴ *Akademie* v r. 1928 zanikla a její místo stranické teoretické revue zaujala právě *Dělnická osvěta*. Periodicita byla v případě obou tiskovin měsíční.

Nová svoboda vznikla v r. 1924 a jakkoli byla orientována sociálně demokraticky, nebyla listem přímo stranickým. Zejména z počátku bylo jejím cílem – deklarovaným ale zjevným i ze seznamů přispívatelů – stát se časopisem názorově pokrokařským a v tomto smyslu levicovým, profilem autorů a textů časopisem intelektuálním a současně časopisem obracejícím se nikoli pouze či hlavně na inteligenci, ale právě naopak na široké vrstvy obyvatelstva, zejména dělnictvo.³⁰⁵ Periodicita byla původně čtrnáctidenní, později týdenní.

Nyní k nákladům. V čase rozkolu strany v létě 1920 vycházela *Akademie* v nákladu 3800 kusů měsíčně a *Dělnická osvěta* v nákladu 1000 kusů³⁰⁶, ČSDSD v tu

---

³⁰² *Protokol třetího řádného sjezdu československé sociálně-demokratické strany v Rakousku, konaného dne 10., 11. a 12. dubna 1898 v Brně*, s. 31.

³⁰³ *Protokol V. řádného sjezdu československé sociálně-demokratické strany dělnické v Praze dne 1., 2. a 3. listopadu 1902*, s. 107.

³⁰⁴ *Protokol XV. řádného sjezdu Československé sociálně demokratické strany dělnické v Praze 1927 (15.-18. dubna)*, s. 157 (odbočka DA), 162 (župní odbočka řídí výchovnou a vzdělávací činnost v celém kraji), 165 (vysílání delegátů na sjezd) a 166 (účast na jednání ústředního výkonného výboru).

³⁰⁵ Nenadepsaný a nepodepsaný úvodník. *Nová svoboda*. 1924, roč. I, č. 1, s. 1-2.

³⁰⁶ *Zpráva k XIII. řádnému sjezdu Československé sociálně demokratické strany dělnické*, s. 30. V tabulce je uvedeno 1919, ale to je patrně omyl, všechny ostatní údaje jsou pro 1920 a potvrzuje to i úvod na s. 23.

dobu měla „něco přes 500 000“ členů.³⁰⁷ V r. 1924 činil měsíční náklad *Dělnické osvěty* 5000 exemplářů³⁰⁸ při 187 855 členech strany.³⁰⁹ K r. 1926 nemáme údaje o nákladech, ale údaje o odběru: *Akademii* odebíralo 1226 odběratelů³¹⁰, *Dělnická osvěta* měla 4000 abonentů.³¹¹ Pro r. 1930 (resp. vzhledem k systému vykazování pro r. 1929) – tedy období intenzivnějšího programového dění a přijetí nového programu – jsou údaje rozporuplné. Podle zprávy sekretariátu strany byl měsíční náklad *Dělnické osvěty* 1829 výtisků³¹², je ale je pravděpodobnější, že toto číslo odkazuje opět k počtu abonentů, protože ve zvláštní zprávě *Dělnické Akademie* se praví, že náklad *Dělnické osvěty* je 4600 kusů.³¹³ Buď jak buď, jsou to údaje z doby, kdy měla strana 155 483 členů.³¹⁴ Konečně, pro r. 1936 je uváděn měsíční náklad *Dělnické osvěty* 4500 výtisků³¹⁵, členů měla ČSDSD v té době 225 765.³¹⁶ O nákladu *Nové svobody* nemáme údaje k dispozici.

Podíváme-li se na poměr nákladů teoretických tiskovin a počtu členů u jiných dvou blízkých stran, které zároveň kladly v evropském měřítku mimořádný význam na teorii, zjistíme, že české sociálně demokratické prostředí nebylo žádnou výjimkou. V případě SPD podle odhadů z r. 1905 – tedy z etapy zvláště živé teoretické diskuse, z etapy sporu o revisionismus – , odebíralo ve straně o 400 000 členech stranickou teoretickou revue *Die Neue Zeit* asi 6000 lidí³¹⁷, byť celkový náklad mohl být o něco vyšší. Náklad *Der Kampf*, stranické teoretické revue SAP, činil v r. 1926 – tedy v roce přijetí lineckého programu, jediného programu SAP

³⁰⁷ Zpráva k XIII. řádnému sjezdu Československé sociálně demokratické strany dělnické, s. 265

³⁰⁸ Zpráva ku sjezdu Československé sociálně demokratické strany dělnické konaného ve dnech 19.-21. dubna 1924 v Moravské Ostravě, s. 177.

³⁰⁹ Zpráva ku sjezdu Československé sociálně demokratické strany dělnické konaného ve dnech 19.-21. dubna 1924 v Moravské Ostravě, s. 29.

³¹⁰ Zpráva ku XV. řádnému sjezdu Čsl. sociálně demokratické strany dělnické v Praze 1927, s. 164

³¹¹ Zpráva ku XV. řádnému sjezdu Čsl. sociálně demokratické strany dělnické v Praze 1927

³¹² Zpráva o činnosti Československé sociálně demokratické strany dělnické v letech 1927-1929 vydaná ku XVI. řádnému sjezdu v Praze ve dnech 27-29. září 1930, s. 182.

³¹³ Zpráva o činnosti Československé sociálně demokratické strany dělnické v letech 1927-1929 vydaná ku XVI. řádnému sjezdu v Praze ve dnech 27-29. září 1930, s. 208.

³¹⁴ Protokol XVI. řádného sjezdu Československé sociálně demokratické strany dělnické v Praze ve dnech 27.-29. září 1930, s. 33.

³¹⁵ Zpráva o činnosti Československé sociálně demokratické strany dělnické v letech 1933-1936 vydaná k XVIII. řádnému sjezdu v Praze ve dnech 15. až 17. května 1937, s. 348.

³¹⁶ Protokol osmnáctého řádného sjezdu Českoslov. sociálně demokratické strany dělnické ve dnech 15., 16., 17. května 1937, s. 20.

³¹⁷ GUSTAFFSON, Bo. *Marxismus und Revisionismus : Eduard Bernsteins Kritik des Marxismus und ihre ideengeschichtlichen Voraussetzungen*, s. 29.

z období první rakouské republiky – 4000 kusů při zhruba 600 000 členech.³¹⁸ Vedle toho existovaly ještě jiné tiskoviny podobného druhu např. v Německu Hilferdingova *Die Gesellschaft*, která ale jen navazovala na zaniklý *Die Neue Zeit*, revisionisticky orientovaný *Sozialistische Monatshefte*, který ale po dlouhou dobu nebylo přímo stranickým listem (odhady jeho nákladu se pohybují mezi 2000 a 5000³¹⁹), či odborářský teoretický orgán *Die Arbeit*. Na základním poměru mezi objemem teoretických tiskovin a počtem členů strany to však nic zásadního nemění.

Přesný počet členů ČSDSD, na které mohla mít programová debata vedená na stránkách teoretických revue přímý dopad lze samozřejmě jenom odhadovat. V některých případech totiž není zcela jasné, zda se uvedené údaje vztahují k nákladům, nebo k počtu abonentů. Další problém působí, že abonenty byly v některých případech místní organizace nebo (v případě *Dělnické osvěty*) pobočky Dělnické Akademie. Z toho vyplývá, že teoreticky mohlo konkrétní výtisk číst více lidí, než jeden. Současně to ale znamená, že jej nemusel číst nikdo. Z důvodů organizačně ideových byla totiž přinejmenším část nákladu rozesílána organizačním jednotkám automaticky. Jak ale ukazuje třeba stížnost Antonína Svěceného z r. 1920 zájem o teoretické revue nebyl mezi širším členstvím příliš velký – ani ochota snížit cenu revue, nechat ji z rozpočtu strany dotovat a pravidelným zasláním přimět místní organizace k abonentnímu odběru nevedla k uspokojivým výsledkům.³²⁰

Výstižně to mém soudu vyjádřil písecký delegát sjezdu strany už v r. 1904 v souvislosti s debatou o tom, zda *Akademie* neposkytuje příliš mnoho prostoru názorům, které nejsou v souladu s oficiální stranickou linií: „*Obavy stran škodlivého vlivu „Akademie“ jsou zbytečné, neboť ty tisíce dělníků, kde by mohla něco pokaziti, ji nečtou. Ctou ji pouze naši vyspělejší soudruzi...*“³²¹ Aniž bychom se pouštěli na nejisté pole konkrétních čísel můžeme konstatovat, že s programovou debatou, kterou sledujeme se mohla seznámit jen velmi malá část straníků ČSDSD, protože

---

³¹⁸ KULEMANN, Peter. *Am Beispiel des Austromarxismus : sozialdemokratische Arbeiterbewegung in Österreich von Hainfeld bis zur Dollfuss-Diktatur*, s. 23.

³¹⁹ BARCK, Simone; SCHLENSDETD Silvia; BÜRGEL, Tanja; GIEL, Volker; SCHILLER, Dieter (hrsg.). *Lexikon sozialistischer Literatur : Ihre Geschichte in Deutschland bis 1945*, s. 443.

³²⁰ *Zpráva k XIII. řádnému sjezdu Československé sociálně demokratické strany dělnické*, s. 240.

³²¹ *Protokol VI. sjezdu Československé sociálně demokratické strany dělnické dne 30., 31. října a 1. listopadu 1904 v Prostějově*, s. 78

probíhala z větší části ve specifickém prostředí teoretických revue, vycházejících (v porovnání s počtem členů) v nízkých nákladech a malou periodicitou.

Nyní ale obraťme pozornost od institucionálních podmínek pro sledování debaty k institucionálním podmínkám možného zásahu do této debaty.

Akademie byla již od počátku otevřena různým názorům a co se marxismu týče otevřeně revisionistickým proudům. Přímo v souvislosti s debatou o revisionismu, která se odehrála na sjezdu ČSDSD v r. 1904, byla *Akademie* – jež straníkům po dlouhou dobu splývala s osobností Modráčkovou a tento dojem nebyl mylný – několikrát ostře kritizována. Sociálně demokratický veterán Josef Krapka se rozhořčoval, že *Akademie* má být orgán strany, má stranu hájit, zatímco nyní „ponechává se v ní možnost, zásady naše co nejvíce cuchat.“³²² Habrman soudil, že *Akademie* má především prohlubovat a propagovat zásady strany, teprve potom dávat prostor jiným názorům a stěžoval si, že o kolektivismu se v *Akademii* vůbec nepíše, kdežto o názorech opačných ano.³²³ Rovněž Vlastimil Tusar kritizoval *Akademii* za to, že se nevěnuje věcem pro stranu důležitým a naopak věnuje prostor věcem, „kterých bychom mohli býti ušetřeni.“ Jako příklad takové věci uvedl skutečnost, že zatímco o volebním vítězství SPD v r. 1903 vyšel v *Akademii* pouze jeden článek, o Jaurésově zahraničně politické koncepci se Modráček rozepsal velmi obsáhle. Jako orgán strany by *Akademie* podle Tusara neměla být prostorem volné diskuse, „nýbrž měla by se řídit jako všechny časopisy a orgány strany dle platných ustanovení strany a mínění většiny soudruhů.“³²⁴ I

Orientace *Akademie* po 1. světové válce navazovala na orientaci předválečnou – redakci vedl Josef Sýkora, později opět společně s Modráčkem – a byla Šternem výstižně nazvána poválečným revisionismem.³²⁵ Vlastně totéž mínil Patzak svým tvrzením z r. 1929, že *Akademie* „vytvořena generací jež se blíží době

---

³²² Protokol VI. sjezdu Československé sociálně demokratické strany dělnické dne 30., 31. října a 1. listopadu 1904 v Prostějově, s. 28

³²³ Protokol VI. sjezdu Československé sociálně demokratické strany dělnické dne 30., 31. října a 1. listopadu 1904 v Prostějově, s. 78

³²⁴ Protokol VI. sjezdu Československé sociálně demokratické strany dělnické dne 30., 31. října a 1. listopadu 1904 v Prostějově, s. 70

³²⁵ ŠTERN, Evžen. Dopis. *Dělnická osvěta*. 1929, roč. XV., č. 2, s. 78.

vzpomínek a klidu, končí splnění poslání hájeného směru.³²⁶ *Dělnická osvěta* měla podle něj navázat tam, kde *Akademie* končila, měla jít dál a rozvíjet vědecký socialismus, tedy historický materialismus a metodu marxistickou.³²⁷ Obdobně se Patzak vyjadřoval i později.³²⁸ A jak jsme viděli v chronologické části tomuto poslání byla *Dělnická osvěta* věrna. Na druhou stranu, *Akademie* nebyla nikdy pouze tribunou pravice. Po zániku *Studentské revue* v r. 1926 se okruh oněch mladých marxisticky orientovaných intelektuálů přelil právě do *Akademie* a od září 1926 až do konce roku 1927 se v ní realizoval ve zvláštní příloze. Poté se tito autoři přeli do *Dělnické osvěty* a jak jsme viděli, získali v ní postupně dominantní postavení.

Zánikem *Akademie* v závěru 20. let pozbyl pravicový proud svého teoretického tiskového orgánu. Pozice tohoto proudu tím však nebyla výrazněji otřesena a to jednak proto, že se jeho představitelům nabízela řada dalších možností, kde a jak své názory prezentovat – od jiných tiskovin, přes přístup do stranického nakladatelství až po pozice v hierarchii strany – , jednak proto, že nejradikálnější představitelé levicového proudu *Dělnickou osvětou* opustili relativně brzy, již počátkem 30. let a realizovali se v časopise *Útok*.

Pozoruhodnou proměnou prošla paralelně *Nová svoboda*. Začínala jako tribuna pokrokářské levice napříč stranami a s explicitním záměrem čelit levicovému radikalismu, v kontextu našeho výkladu tedy blízká pravicovému proudu. Tato orientace zůstala nezměněn i po tom, co se *Nová svoboda* stala stranickým listem de facto, byť nikoli oficiálním. Tomu odpovídali jak redaktoři (Ivan Dérer, Emil Svoboda, František Modráček, později Emil Vachek, Rostislav Kocourek), tak autoři. Od počátku 30. let ji však začal redigovat Patzak, dřívější šéfredaktor *Dělnické osvěty* a ochránce mladých marxisticky orientovaných intelektuálů. Ten jim v *Nové svobodě* opět poskytnul prostor a to i těm nejradikálnějším. Po několika letech na jeho místo nastoupil další z funkcionářů *Dělnické akademie*, její jednatel Wolfgang Jankovec, který postupoval v Patzakově linii.

---

³²⁶ PATZAK, Václav. Socialistická revue. *Dělnická osvěta*. 1929, roč. XV., č. 1, s. 1.

³²⁷ PATZAK, Václav. Socialistická revue. *Dělnická osvěta*. 1929, roč. XV., č. 1, s. 2.

³²⁸ PATZAK, Václav. Revise programu strany. *Dělnická osvěta*. 1930, roč. XVI., č. 6, s. 228-229; PATZAK, Václav. Socialismus jako politický úkol. *Dělnická osvěta*. 1938, roč. XXIV., č. 1, s. 1.

Jakkoli byly tedy teoretické tiskoviny formálně otevřeny všem, určitým způsobem se názorově profily a poskytovaly různým proudům různý prostor. Nemuselo však jít nutně o cenzuru, či nadřování – byť i tyto problémy se mohly objevit, jak ukazuje třeba Smutkova stížnost na Běhounkovu interpretaci předsjezdové diskuse z r. 1930³²⁹ nebo Běhounkova stížnost na údajný Bechyněho zásah proti *Studentské revue* z r. 1926³³⁰ –, větší význam bych přikládal anticipaci názorového ovzduší dané tiskoviny spolu s možností prezentovat své názory jinde. Pro 20. léta můžeme v tomto směru hovořit o převaze pravicového proudu, pro 30. léta levicového proudu. Převaha levicového proudu v teoretických tiskovinách ve 30. letech však neměla na vývoj debaty ani na vývoji strany ve sledovaném období žádný zásadní vliv, projevila se teprve se zpožděním a v nových podmínkách, v období druhé republiky a okupace.

3.2.2 Překladová produkce

Pro správné posouzení prostředí, v němž se diskuse odehrávaly a pro posouzení možnosti sledovat programové debaty, kterou členové strany měli, je třeba říci také několik slov o překladech zahraniční teoretické produkce. Jazyková výbava členstva strany – o jehož sociálním profilu si podrobněji povíme později – totiž sotva umožňovala studium zahraniční teoretické produkce někomu jinému, než velmi úzké skupině straníků a referenční rámec diskuse jako celku v tomto směru třeba vidět spíše v překladech, než v originálech. Následující pasáž si neklade nárok na úplnost, základní rysy však nepochybně postihuje.

V soudobých překladech jednoznačně dominovala produkce, která byla blízká proudu pravicovému, příp. středovému. V první řadě, v meziválečném období byla vydána řada knižních prací de Manovy. České překlady přitom následovaly relativně rychle po svých originálech, zpravidla do jednoho roku. Překlad *Die Intellektuellen und der Sozialismus* vyšel v r. 1927³³¹, *Zur Psychologie des Sozialismus* v r. 1928³³², shrnutí čtyř rozsáhlých přednášek z přelomu 20. a 30. let

---

³²⁹ SMUTEK, Alois. K diskusi o programu. *Dělnická osvěta*. 1930, roč. XVI., č. 9, s. 352-355.

³³⁰ BĚHOUNEK, Václav. *Zelený anton : plíživé kontravzpomínky*, s. 19-20.

³³¹ MAN, Hendrik de. *Intelektuálové a socialismus*.

³³² MAN, Hendrik de. *Duch socialismu : k psychologii socialismu*.

vyšlo v r. 1932³³³, *Die Sozialistische Idee* (1933) v r. 1934³³⁴, de Manův *Het Plan* v r. 1935.³³⁵ Z pěti titulů, které vyšly v češtině vydal tři státní Orbis – jsou to dokonce jediné texty k teorii socialismu, které za celé sledované období v Orbisu vyšly – , jeden ÚDKN, jeden Dělnická akademie.

Rovněž názorům vůdce britské Labour Party Jamese Ramseyho MacDonalda – který ve 20. letech ČSR dvakrát osobně navštívil³³⁶ – se dostalo značné pozornosti. Jeho spis *The Socialist Movement* (1911) vyšel dvakrát, jednou v národně socialistickém Melantrichu v r. 1921³³⁷ a jednou v Mazáčově nakladatelství v r. 1936.³³⁸ *Socialism and Government* (1909) vydal Melantrich v r. 1923³³⁹, za vydáním *Foreign Policy of the Labour Party* (1923) stál státní Orbis³⁴⁰, MacDonaldův životopis vydalo ÚDKN.³⁴¹ Z britského prostředí se ve velkém šířily i názory ekonomů a sociálních teoretiků, spjatých s Labour Party. ÚDKN vydalo překlad Daltonových *The Principles of Public Finance* (1922) nebo Laskiho *A Grammar of Politics* (1925).³⁴² *Plan or No Plan* (1935) od Barbary Woottonové či Tawneyho *The Acquisitive Society* (1921) vydal Laichter.³⁴³ *Nová svoboda* vydala *The Decline of Capitalist Civilisation* (1923) manželů Webbových, předních členů Fabiánské společnosti.³⁴⁴ Laskiho *Communism* (1927)³⁴⁵ vyšel péčí Mazáčova nakladatelství. A mohli bychom pokračovat.

Je případně, že pro edici profilů ideologických proudů soudobé Evropy byl v Mazáčově nakladatelství ještě v r. 1938 jako rozbor komunismu vybrán právě Laski a jeho *Communism*, tedy dílo z doby před Laskiho odchodem z Labour Party a jeho posunem do leva, dílo rozvíjející např. myšlenku, že vhodná sociální politika činí komunismus jako politickou strategii zbytečným, nebo že Marxovy hospodářské

---

³³³ MAN, Hendrik de. *Cesty tvořícího socialismu*.

³³⁴ MAN, Hendrik de. *Socialistická idea*.

³³⁵ MAN, Hendrik de. *Cesta z krise*.

³³⁶ V r. 1925 a 1928, předmluva k MACDONALD, James, Ramsey. *Socialismus*.

³³⁷ MACDONALD, James, Ramsey. *Socialistické hnutí*.

³³⁸ MACDONALD, James, Ramsey. *Socialismus*.

³³⁹ MACDONALD, James, Ramsey. *Socialism a vláda*.

³⁴⁰ MACDONALD, James, Ramsey. *Zahraniční politika anglické strany dělnické*.

³⁴¹ HAMILTON, Mary, Agnes. *J. Ramsey MacDonald*.

³⁴² DALTON, Hugh. *Základy veřejných financí*; LASKI, Harold, Joseph. *Úvod do politiky*.

³⁴³ WOOTTON, Barbara. *Hospodářství s plánem či bez plánu*; TAWNEY, Richard, Henry. *Výdělkářská společnost*.

³⁴⁴ WEBB, Sideney, WEBB, Beatrice. *Úpadek kapitalistické civilizace*.

³⁴⁵ LASKI, Harold, Joseph. *Komunismus*.

teorie nejsou pro marxismus tím nejdůležitějším.³⁴⁶ Stejně tak byl ještě v r. 1936 vybrán do této edice jako nejvhodnější vysvětlení socialismu MacDonaldův spis z doby předválečné. Okruh ideové inspiraci potvrzuje Macek, který napsal předmluvy k Daltonovi a Woottonové³⁴⁷ a který Tawneyho, předního teoretika Labour Party a tvůrce jejího reformistického programu *Labour and the Nation*,³⁴⁸ chválil zvláště za *The Acquisitive Society*, která je svým spojením s idejemi gildního socialismu blízkým příbuzným svépomocných příp. družstevních koncepcí Modráčkových a Mackových a zároveň svým pojetím sociální funkce nemálo ovlivňuje Mackovu představu sociální politiky.³⁴⁹

Podíváme-li se na německy píšící teoretiky, pak meziválečné překlady Kautského, tohoto vrcholného arbitra teoretické čistoty marxismu, jsou dílem ÚDKN. Ale nejde o předválečného Kautského z časů sporu o revisionismus, nýbrž o poválečné spisy polemizující s bolševismem, reklamující autentického Marxe pro sociální demokracii a požadující reformní postup v rámci demokratické republiky.³⁵⁰ Nejde jen o překlady *Diktatur oder Demokratie* (1918) a *Terrorismus und Kommunismus* (1919). I pro český překlad starší práce *Die historische Leistung von Karl Marx* (1908) žádal Soukup Kautského o přepracování poslední kapitoly, v níž se podle něj mělo jasně ukázat, že vědeckým marxismem je demokratický socialismus, nikoli bolševismus.³⁵¹

Totéž se týká Vozkova výkladu Kautského³⁵² i Bauerova spisu *Bolschewismus oder Sozialdemokratie* (1920).³⁵³ Rakouské prostředí pak bylo v produkci ÚDKN zastoupeno už jen texty připravenými exilovými předáky SAP a

---

³⁴⁶ FOOTE, Geoffrey. *A Labour Party's Political Thought : A History*, s. 149-154

³⁴⁷ MACEK, Josef. Předmluva. In DALTON, Hugh. *Základy veřejných financí*, s. 5-10; MACEK, Josef. Úvod. In WOOTTON, Barbara. *Hospodářství s plánem či bez plánu*, nečíslováno.

³⁴⁸ FOOTE, Geoffrey. *A Labour Party's Political Thought : A History*, s. 72-80.

³⁴⁹ MACEK, Josef. Recenze R. H. Tawney / Výchovná společnost. *Naše doba*. 1926, roč. XXXIII., č. 6. s. 379; MACEK, Josef. *Základy sociální politiky I : úkoly a zásady*; MACEK, Josef. *Politika a hospodářství*. In HORÁK, Jiří (ed.). *Jan Laichter : život a dílo*, s. 148.

³⁵⁰ KAUTSKY, Karel. *Demokracie nebo diktatura*; KAUTSKY, Karel. *Terrorismus a komunismus*, KAUTSKY, Karel. *Historické dílo Karla Marxe : Marx a marxismus*; KAUTSKY, Karel. *Proč nejsme komunisty a proč musíme být sociálními demokraty : Karel Kautský k dnešní situaci*.

³⁵¹ ŠOLLE, Zdeněk (hrsg.). *Karl und Luise Kautsky Briefwechsel mit der Tschechoslowakei 1879-1939*. Soukupův dopis Lise Kautské z r. 1933 (dokument č. 200), s. 279.

³⁵² VOZKA, Jaroslav. *Karel Kautský, učitel československého proletariátu 1854-1934*.

³⁵³ BAUER, Otto. *Bolševismus nebo sociální demokracie?*.

rekapitulujícími příčiny a následky rakouských událostí v r. 1934.³⁵⁴ Z Vídně se sem mohl dostat český překlad Bauerovy řeči z odborového sjezdu v r. 1928, kde Bauer rozvíjel svou základní tezi o demokracii a koaliční vládě jako produktu třídní rovnováhy.³⁵⁵ Národně socialistická Unie čsl. družstev vedle toho vydala jeden spis Karla Rennera.³⁵⁶

V překladech z jiných jazykových oblastí to bylo podobné. Na reformistickou notu jsou naladěny Jaurésovy *Etudes socialistes* (1902), o kterých jsem se již zmiňoval v chronologické části a které ve dvou vydání připravilo ÚDKN. Jaurés se vyslovuje pro evoluční přístup, politickou demokracii, spolupráci s nesocialistickými proudy a pro sociální revoluci jako výsledek vůle postupně uvědomované a socialistickou stranou získané většiny.³⁵⁷ Stejně tak práce *Essais socialistes : l'alcoolisme, la religion, l'art* (1906), která je dílem Emila Vanderveldeho, předáka belgické sociálně demokratické strany Belgische Werklieden Partij (BWP) a která např. v otázce náboženství zdůrazňuje idealistický rozměr marxismu a hledá styčné body mezi marxismem a náboženskou vírou. Vyšla jednou ve výběru v ÚDKN³⁵⁸ a jednou v úplnosti v Melantrichu.³⁵⁹ Družstevnímu socialismu jsou nakloněné spisy Tugana-Baranovského, vydané ÚDKN³⁶⁰ a Ústředním svazem československých družstev, tedy družstevní ústřednou ČSDSD.³⁶¹

Naproti tomu zázemí levicového proudu, usilujícího o propracování marxistického přístupu, bylo v překladech omezenější. Státní Orbis marxistickou produkci nevydával. V oficiálním stranickém nakladatelství ČSDSD vyšla toliko Marxova *Bürgerkrieg in Frankreich* (1871)³⁶² a Engelsův *Der Ursprung der Familie, des Privateigentums und des Staats* (1884).³⁶³ Oba spisy přitom vyšly v čase rozkolu strany a jejich překladatelé, předáci tzv. marxistické levice (v prvním případě Josef

³⁵⁴ DEUTSCH, Julius. *Občanská válka v Rakousku : vyličení od spolubojovníků a očitých svědků*; BAUER, Otto. *Povstání rakouských dělníků : příčiny a účinky*.

³⁵⁵ BAUER, Otto. *Hospodářská a sociální situace v Rakousku*.

³⁵⁶ RENNER, Karel. *Nástin ekonomické teorie družstevnictví*.

³⁵⁷ ŠKATULA, Emanuel. *Jaurésovo dílo : z myšlenkové pokladnice socialistického velikána*. Překlad jmenovaného Jaurésova díla a jeho rozbor.

³⁵⁸ VANDERVELDE, Emile. *Socialism a náboženství*.

³⁵⁹ VANDERVELDE, Emile. *Socialistické úvahy : alkoholismus – náboženství – umění*.

³⁶⁰ TUGAN-BARANOVSKIJ, Michail. *Moderní socialism ve svém historickém vývoji*.

³⁶¹ TUGAN-BARANOVSKIJ, Michail. *Sociální zásady družstevnictví*.

³⁶² MARX, Karel. *Občanská válka ve Francii : adresa generální rady Mezinárodního sdružení dělnického a obě adresy o německo-francouzské válce*.

³⁶³ ENGELS, Bedřich. *Původ rodiny, soukromého vlastnictví a státu*.

Skalák, v druhém Bohumír Šmeral) brzy na to ČSDSD opustili. Po rozkolu vydala ČSDSD z vyloženě marxistických spisů jen Mehringův životopis Marxe.³⁶⁴

Radikálnější *Sozialreform oder Revolution?* (1899) Rosy Luxemburgové, polemika s Bernsteinovým revisionismem, nebyla vydána přímo ČSDSD, nýbrž se stranou spřízněnou Federací dělnických tělocvičných jednot.³⁶⁵

Jinak překlady marxistické literatury zajišťovali téměř výhradně nakladatelé KSČ. Ve 20. letech to byl Rudolf Rejman, ve 30. letech Karel Borecký. Necháme-li stranou spisy sovětských autorů (Lenin, Zinověv, Bucharin, Stalin, Trockij), vydal Rudolf Rejman v r. 1926 Marxovu kritiku gothajského programu SPD³⁶⁶ a pokračoval ve vydávání Marxova stěžejního díla *Das Kapital* – v letech 1924-25 a 1927-29 vydal druhý a třetí díl³⁶⁷ – , tedy v projektu započatém původně ČSDSD. V Boreckého produkci – jde ale o produkci z 30. let, tedy až po schválení nového základního programu ČSDSD – najdeme některé další důležité spisy Marxovy³⁶⁸, Engelsovy³⁶⁹ a Plechanovovy.³⁷⁰

Větší význam měl ovšem v tomto směru pro levicový proud spíše Rejman. Byl totiž původně členem ČSDSD, při rozkolu počátkem 20. let dal přednost tzv. marxistické levici a odešel do KSČ – proto také nejspíš vydal i práce německých marxistů, původních členů SPD, kteří později přestoupili do KPD Clary Zetkinové³⁷¹ a Maxe Beera.³⁷² – , počátkem 30. let se ale do ČSDSD zase vrátil. Co je však nejpodstatnější, poskytl prostor k několika málo překladům iniciovaným přímo představiteli levicového proudu – konkrétně nejspíš Stolzem a Čecháčkem, kteří v Rejmanově nakladatelství vedli ediční řady určené teoretické socialistické produkci³⁷³ – , byť není ve všech případech zcela jasné, kdy šlo o jeho vlastní počín a kdy o distribuci produkce svépomocného spolku Pospolitost, vytvořeného v r. 1929

³⁶⁴ MEHRING, Franz. *Karel Marx : dějiny jeho života.*

³⁶⁵ LUXEMBURG, Rosa. *Sociální reforma nebo sociální revoluce.*

³⁶⁶ MARX, Karel. *Ke kritice sociálně demokratického programu gothajského.*

³⁶⁷ MARX, Karel. *Kapitál : kritika politické ekonomie, svazek 2 a 3.*

³⁶⁸ MARX, Karel. *Třídní boje ve Francii.* Součástí je také 18. brumaire Ludvíka Bonaparta; MARX, Karel. *Úvod ke kritice politické ekonomie.*

³⁶⁹ ENGELS, Bedřich. *Pana Eugena Dühringa převrat vědy*; ENGELS, Bedřich. *Vývoj socialismu od utopie k vědě.* ENGELS, Bedřich. *Ludvík Feuerbach a vyústění německé klasické filosofie.*

³⁷⁰ PLECHANOV, Georgij. *Základní otázky marxismu.*

³⁷¹ ZETKINOVÁ, Klára. *Úkoly komunistek.*

³⁷² BEER, Max. *Všeobecné dějiny socialismu a sociálních bojů.*

³⁷³ ZACH, Aleš. *Slovník českých nakladatelství 1849-1949* [online], heslo Rudolf Rejman.

právě představiteli levicového proudu a určeného k vydávání socialistické literatury. Jednalo se především o překlady některých Engelsových textů k filosofii dějin, věnovaných mj. otázce míry determinace idejí materiální základnou³⁷⁴, Stolzem uspořádané překlady Plechanovovy, Cunowovy a Labriolovy kritiky Masarykovy *Otázky sociální*³⁷⁵ a překlad Limanowského *Historia ruchu społecznego w XIX stuleciu* (1890)³⁷⁶, z teoreticky méně zásadních prací pak třeba překlady Lafargueových, Liebknichtových a Lessnerových vzpomínek na Marxe.³⁷⁷

Ze soudobé marxistické literatury – tedy literatury, která vznikla v meziválečném období, byla marxistická svou optikou, ale nebyla prokomunistická (např. Rudolf Hilferding, Otto Bauer, Karl Renner, Max Adler, Friedrich Adler, Heinrich Cunow, Emil Grünberg, Otto Leichter, Julian Gumpertz, Oscar Pollak atd.) – nebylo v meziválečném období přeloženo nic, s výjimkou oněch tří svým zaměřením specifických prací Adlerových, Bauerových a Rennerových a s výjimkou několika málo článků, které vyšly na stránkách teoretického tisku.

Pravda, z období předválečného či z počátku 20. let zde existoval jistý fundus marxistické literatury, zejména samotných spisů Marxových či Engelsových, který mohl být členstvu strany dostupný. *Komunistický manifest* se dočkal prvních převedení do češtiny v r. 1882 (New York), 1893 (Víděň) a 1898 (Praha), některé zprávy hovoří o českých překladech dokonce již pro 50. léta 19. st..³⁷⁸ Několik překladů pak vyšlo v letech 1918-21, z toho jeden z nich nákladem ÚDKN, většina však pocházela z prostředí komunistického.³⁷⁹ Na překlad jiných Marxových děl, zvláště rozsáhlejších, však musel český čtenář čekat poměrně dlouho. Marxovy názory byly až do 1. světové války tlumočeny především nepřímo, buď výklady z pera domácích autorů, nebo překlady výkladů cizích. V první oblasti – jak případné – má primát Modráčkův spis z r. 1900, kterým autor zároveň naznačuje své sympatie

---

³⁷⁴ ENGELS, Friedrich. *K filosofii dějin*.

³⁷⁵ STOLZ, Jiří, DOBEVSKÝ, H. (ed.). *Marx a Masaryk : marxistická kritika Masarykovy „Otázky sociální“*.

³⁷⁶ LIMANOWSKI, Boleslav. *Dějiny sociálního hnutí v XIX. století I-II.*

³⁷⁷ STOLZ, Jiří; JUNIUS; ZÁHOŘOVÁ, Zdena (ed.). *„Intimní Marx : vzpomínky“*.

³⁷⁸ DUBSKÝ, Ivan. *Pronikání marxismu do českých zemí*, s. 169.

³⁷⁹ VOZKA, Jaroslav. *Úvod do socialismu : průvodce po socialistické literatuře*, s. 89.

k Bernsteinovu revisionismu, byť zatím ještě setrvává při jednoznačně materialistickém výkladu.³⁸⁰

V druhé oblasti hrál dlouhou dobu roli překlad Kautského *Karl Marx' ökonomische lehren* (1887)³⁸¹, který už v r. 1889 pořídil a pod pseudonymem vydal neoficiální vůdce strany Antonín Němec. Jak ale s odstupem let výstižně konstatoval Vozka: „*Tento populární spis zůstal po celá desetiletí jediným výkladem hospodářských teorií Marxových. Jeho poslání ztěžoval průkopnický překlad, na němž byl nejcennější dobrý úmysl prospět dělnickému hnutí a snaha po ukojení teoretického hladu mohutnější sociální demokracie. Překladatel nezdolal obtíže, jež mu způsoboval tehdejší nedostatečný slovník české socialistické a národohospodářské terminologie. Pokoušel se tvořit nové pojmy národohospodářské, mnohdy sice svérázné, avšak často nevhodné a věcně nesprávné.*“³⁸²

Samo základní Marxovo teoretické dílo, *Das Kapital : Kritik der politischen Ökonomie*, bylo přeloženo relativně velmi pozdě. První překlad sice začal chystat už v 80. letech 19. st. Pankrác Krkoška, práce však ukončila jeho smrt v r. 1888.³⁸³ Druhý pokus byl zaštitěn samotnou stranou: tiskovému družstvu ČSDSD bylo vydání tohoto Marxova spisu zadáno na sjezdu v r. 1902³⁸⁴, ale teprve o jedenáct let později mohl Svěcený konstatovat, že vydání je připraveno³⁸⁵ a v r. 1913 a 1914 vyšel ve dvou svazcích první díl.³⁸⁶

Jak bylo již výše řečeno, druhý díl vyšel v letech 1924 a 1925, ale tentokrát už bylo vydání podnikem KSČ. Vydání druhé dílu Macek v říjnu 1925 komentoval s notnou dávkou skepse: „*Jest to velká oběť z každé strany: jak se strany vydavatelstva, tak i se strany překladatele a největší se strany čtenářstva – tenhle druhý díl Kapitálu Marxova. Ani německý originál nemůže získat dost čtenářů, kteří by mohli upřímně říci, že mu rozumějí. Natož český překlad. Ani první díl Kapitálu se*

---

³⁸⁰ MODRÁČEK, František. *Marxův názor na dějiny a socialism.*

³⁸¹ KAUTSKÝ, Karel. *Karla Marxe Ekonomické nauky.*

³⁸² VOZKA, Jaroslav. *Úvod do socialismu : průvodce po socialistické literatuře*, s. 79-80.

³⁸³ DUBSKÝ, Ivan. *Pronikání marxismu do českých zemí*, s. 171-172.

³⁸⁴ *Protokol V. řádného sjezdu československé sociálně-demokratické strany dělnické v Praze dne 1., 2. a 3. listopadu 1902*, s. 124.

³⁸⁵ *Protokol XI. sjezdu československé sociálně demokratické strany dělnické konaného ve dnech 7., 8. a 9. prosince 1913 na Žofíně v Praze*, s. 44.

³⁸⁶ MARX, Karel. *Kapitál : kritika politické ekonomie, svazek 1.*

*nestal a už nestane majetkem dělnictva sebezvědělanějšího, díl III. aspoň v některých partiích byl Marxem snad definitivně upraven, II. díl nejnehotovější a nezřetelnost Marxovy terminologie a šroubovanost jeho podání je zde nesnesitelná. Pochybují, že český překlad najde více čtenářů než překladatele a sazeče. Škoda té těžké práce a peněz.*³⁸⁷ I Stolz souhlasil, že četba *Kapitálu* není snadná, vyžaduje trpělivost – byl si toho podle něj vědom i Marx sám – a vypracoval proto didaktické pokyny pro četbu (kterými kapitolami nebo odstavci začít, v jakém sledu číst, jaké Marxovy popularizační spisky použít apod.). Obecně pak říká, že „*po intenzivním studiu I. svazku se doporučují zprvu nejdůležitější kapitoly III. svazku a až na konec svazek II., který je jistě nejmělečtější částí Marxova díla, ale přitom takový, že jeho plného smyslu může pochopit jen duch vyškolený a vyzrálý.*“³⁸⁸

Naproti tomu základní teoretické práce revisionistů ze všech jazykových oblastí byly v češtině dříve, nebo současně se základními spisy Marxovými, byť většina z nich nákladem někoho jiného, než sociálních demokratů. *Essays in Fabian Socialism* (1889) byly přeloženy v r. 1896.³⁸⁹ Masarykova *Otázka sociální* vyšla poprvé česky v r. 1898³⁹⁰ a v Masarykově *Naší době* byla bezprostředně po svém originálním vydání přeložena také Engelsova předmluva k druhému vydání Marxových *Klassenkämpfe in Frankreich* (1895)³⁹¹, předmluva, z níž čerpal svou legitimitu celý marxistický revisionismus meziválečného období a kterou Stivín označil za názorový testament obou klasiků. V r. 1902 byl vydán překlad Bernsteinova díla *Die Voraussetzungen des Sozialismus und die Aufgaben der Sozialdemokratie* (1899).³⁹² V r. 1909 byl oklikou přes francouzské vydání přetlumočen spis *Pro e contro il socialismo* (1897) od Saveria Merlina³⁹³, tohoto Bernsteina před Bernsteinem, jak jej nazývá Gustaffson.³⁹⁴ Jaurésovy texty shrnuté

³⁸⁷ MACEK, Josef. Recenze Marx / Kapitál II. Díl. *Naše doba*. 1925, roč. XXX., č. 1, s. 64.

³⁸⁸ STOLZ, Jiří. Kterak číst Marxův „Kapitál“ (dokončení). *Dělnická osvěta*. 1928, roč. XIV., č. 7, s. 276-277.

³⁸⁹ SHAW, George, Bernard. et. al. *Fabiánská pojednání o socialismu*.

³⁹⁰ MASARYK, Tomáš, Garique. *Otázka sociální : základy marxismu sociologické a filosofické*.

³⁹¹ MASARYK, Tomáš, Garique (pod šifrou S). Sociální demokracie proti revoluci. *Naše doba*. 1895, roč. II., č. 10, s. 891-897.

³⁹² BERNSTEIN, Eduard. *Předpoklady socialismu a úkoly sociální demokracie*.

³⁹³ MERLINO, Saverio. *Formy a podstata socialismu*.

³⁹⁴ GUSTAFFSON, Bo. *Marxismus und Revisionismus : Eduard Bernsteins Kritik des Marxismus und ihre ideengeschichtlichen Voraussetzungen*, s. 217-221.

v *Etudes socialistes* (1902) byly poprvé publikovány v r. 1917.³⁹⁵ A práce Tugana-Baranovského *Sovremennyj socializm v svojom istoričeskom ratvitiji* (1906) se dočkala překladu v r. 1927.³⁹⁶

3.2.3 Zájem o teoretickou literaturu

Předpokladem účasti v debatě ale nebyl jenom prostor, v němž by debata mohla probíhat, přístup do tohoto prostoru a možnost vybavit se relevantními informacemi, ale také zájem o tento typ problémů obecně. Či jinak řečeno, zájem o teoretické programové otázky, orientace v nich, na obecnější úrovni schopnost porozumět určitému typu textu. Alespoň rámcovou představu o tomto problému si můžeme udělat jednak na základě údajů o vydávaných a odbývaných knihách, jednak na základě údajů o teoretické výchově stranických kádrů či zájmu o jednotlivé aspekty vzdělávací činnosti Dělnické akademie. Začneme zájmem o teoretickou literaturu.

Zprávy, které podával na sjezdech strany Antonín Svěcený, formální majitel stranického Ústředního dělnického knihkupectví a nakladatelství, hovoří v tomto směru velmi výmluvně. V r. 1900 vyzvedl jako příklad špatného odbytu vydaných knih Kautského *Erfurtský program*³⁹⁷, v r. 1907 jako příklad téhož uvedl Kautského *Sociální revoluci* a Engelsův *Původ rodiny, soukromého vlastnictví a státu*.³⁹⁸ „*Spisy theoreticky programové a zásadní*“ vycházely nejen v menších nákladech, ale byl o ně výrazně menší zájem, než o literaturu na jiná témata. Např. v r. 1904 Svěcený konstatoval: „*Vytknouti dlužno spis: „Karel Marx, jeho život a dílo“. Mezi soudruhy šel velmi málo na odbyt a nebyti našich spolků, byl by se setkal s finančním neúspěchem.*“ Naopak přetisk Dodelovy přednášky *Mojžíš nebo Darwin?* se setkal s úspěchem, stejně jako kniha o dělnickém úrazovém pojištění.³⁹⁹ Překlad Engelsova

---

³⁹⁵ ŠKATULA, Emanuel. *Jauresovo dílo : z myšlenkové pokladnice socialistického velikána*. Překlad jmenovaného Jaurésova díla a jeho rozbor.

³⁹⁶ TUGAN-BARANOVSKIJ. *Moderní socialism ve svém historickém vývoji*.

³⁹⁷ *Protokol čtvrtého řádného sjezdu Československé strany sociálně demokratické konaného ve dnech 8., 9. a 10. září v Českých Budějovicích*, s. 60.

³⁹⁸ *Protokol VIII. sjezdu československé sociálně demokratické strany dělnické dne 11.-14. srpna 1907 v Dělnickém domě v Plzni*, nemá číslované strany, obsaženo v reakci sekretáře Tiskového výboru na námítky pronesené v diskusi, dopolední jednání prvního sjezdového dne.

³⁹⁹ *Protokol VI. sjezdu Československé sociálně demokratické strany dělnické dne 30., 31. října a 1. listopadu 1904 v Prostějově*, s. 73.

Vývoj socialismu od utopie k vědě šel málo na odbyt, zatímco tisícový náklad Zolova *Germinálu* byl téměř rozebrán. „Podobně jako s knihami jest i s brožurami. Kautského „Sociální revoluce“ šla velmi špatně na odbyt. Za to brožury rázu časového a protiklerikálního jdou zrovna na dračku.“ Příkladem byl téměř rozebraný 30 000 náklad brožury o skandálu se Svatováclavskou záložnou.⁴⁰⁰

Pro meziválečné období nemáme k dispozici srovnatelné údaje o nákladech, výše načrtnutý obraz však potvrzuje struktura vydávaných publikací. Jestliže v r. 1920 byla v bilanci stranického nakladatelství⁴⁰¹ sice výrazně zastoupena beletrie či spisy praktického rázu, ale teoreticky zaměřené texty byly rovněž přítomny – byť s výjimkou Modráčkovy *Samosprávy práce*, Skalákovy *Války světové a marxismu* a překladu Adlerova spisu *Die Erneuerung der Internationale*⁴⁰² šlo jen o brožury a přetisky přednášek – , o deset let později, ve zprávě⁴⁰³ shrnující produkci za období nejintenzivnější programové debaty v druhé polovině 20. let, již beletrie a populárně naučné spisy nad teoretickou literaturou výrazně dominují a s výjimkou Markova stručného spisu o starším programovém vývoji⁴⁰⁴ se profil vydaných publikací s paralelně vedenou programovou debatou mívají.

Jistou souvislost – nikoli s debatou k novému programu, nýbrž debatou o postoji k Masarykovi, mezi obojím však samozřejmě existuje jistá vazba – mají práce Soukupova⁴⁰⁵ a Vozkova.⁴⁰⁶ Zahraniční dění je zastoupeno již zmíněným MacDonaldovým životopisem od Hamiltonové, Trockého pamětmi a *Zfalšovanou revolucí* téhož autora. Nepřekvapí proto, že v žebříčku nejžádanějších knih ÚDKN za celou dobu jeho existence, žebříčku, který byl zveřejněn na sjezdu v r. 1937, najdeme jen jedinou knihu, kterou lze – a to ještě s rezervou – označit za teoretickou, a sice Soukupovo *T. G. Masaryk jako politický průkopník, sociální reformátor a president*

---

⁴⁰⁰ Protokol VI. sjezdu Československé sociálně demokratické strany dělnické dne 30., 31. října a 1. listopadu 1904 v Prostějově, s. 74.

⁴⁰¹ Zpráva k XIII. řádnému sjezdu Československé sociálně demokratické strany dělnické, s. 240-241

⁴⁰² ADLER, Friedrich. *Úvahy o socialismu a Internacionále*.

⁴⁰³ Zpráva o činnosti československé sociálně demokratické strany dělnické v letech 1927-1929 vydaná ku XVI. řádnému sjezdu v Praze ve dnech 27-29. září 1930, s. 192-195.

⁴⁰⁴ MAREK, Jaroslav. *Šedesát let programové výstavby sociálně demokratické strany dělnické*.

⁴⁰⁵ SOUKUP, František. *Syn dělníka vítězem nad Habsburky : k sedmdesátým narozeninám presidenta Československé republiky T. G. Masaryka*; rozšířená verze SOUKUP, František. *T. G. Masaryk jako politický průkopník, sociální reformátor a president státu*.

⁴⁰⁶ VOZKA, Jaroslav. *Masaryk, dělnictvo a socialismus*.

státu. Ostatek tvoří beletrie a knihy populárně naučné.⁴⁰⁷ Konečně, měřítko nám může poskytnout také programová brožura *Co chtějí socialisté*, kterou Dělnická akademie vydala ve třech vydáních a dala „*podnět k četným přednáškám a diskusím jak na přednáškách Dělnické akademie, tak ve školách a kursech.*“⁴⁰⁸ Její úhrnný náklad činil 11 000 kusů a to v době, kdy strana měla kolem 200 000 členů.⁴⁰⁹

O odbytu teoretické literatury nepochybně svědčí také to, že od jara 1927 začalo stranické nakladatelství poskytovat všem příslušníkům strany na sociálně politické publikace 20% slevu a to i na spisy vydané dříve.⁴¹⁰ Nejlépe tedy můžeme uzavřít Tusarovým povzdechnutím z r. 1904, tehdy povzdechnutím nad tím, že strana dosud nevydala některé základní teoretické spisy socialistických klasiků: „*Vydávání těchto spisů u nás je na závadu nepatrná chuť soudruhů ke čtení spisů vážného obsahu...*“⁴¹¹

3.2.4 Teoretická průprava kádrů

Druhou oblastí, která může napovědět něco o možnostech a ochotě straníků do diskuse vstupovat jsou údaje o teoretické výchově stranických kádrů a zájmu o jednotlivé aspekty vzdělávací činnosti Dělnické akademie.

Vzdělávací činnost Dělnické akademie za léta 1926-35 – tedy počínaje zhruba okamžikem, kdy se Dělnická akademie stala přímou součástí stranické organizace a konče chvílí, kdy se programová debata dostala definitivně za svůj zenit – bylo rozdělena do čtyř kategorií: „*školy a kursy*“, „*přednášky*“, „*umělecké akce*“ a „*různé akce*“. Z celkového počtu 33 694 akcí, které Dělnická akademie za léta 1926-35 zorganizovala bylo „*škol a kursů*“ 2171 a celková účast na nich byla 139 479 lidí. Pro srovnání, „*různých akcí*“ (např. literární večery, film, ochotnická divadelní představení, zájezdy, akce pro děti, výstavy apod.) se ve stejném období konalo péci

⁴⁰⁷ Zpráva o činnosti Československé sociálně demokratické strany dělnické v letech 1933-1936 vydaná k XVIII. řádnému sjezdu v Praze ve dnech 15. až 17. května 1937, s. 350.

⁴⁰⁸ Zpráva o činnosti Československé sociálně demokratické strany dělnické v letech 1933-1936 vydaná k XVIII. řádnému sjezdu v Praze ve dnech 15. až 17. května 1937, s. 348.

⁴⁰⁹ Protokol osmnáctého řádného sjezdu Českoslov. sociálně demokratické strany dělnické ve dnech 15., 16., 17. května 1937, 194 857 členů v r. 1932 a 225 765 členů v r. 1936, s. 19 a 20.

⁴¹⁰ Zpráva k XIII. řádnému sjezdu Československé sociálně demokratické strany dělnické, s. 109.

⁴¹¹ Protokol VI. sjezdu Československé sociálně demokratické strany dělnické dne 30., 31. října a 1. listopadu 1904 v Prostějově, s. 71.

Dělnické akademie 8937 s celkovou účastí 1 363 052 lidí.⁴¹² A i kdybychom vzali v potaz, že část kategorie jednorázových „přednášek“ by bylo možno zahrnout mezi potenciální přípravu k vedení programové debaty, detailní pohled na strukturu „přednášek“ – zdůrazňují na strukturu, nikoli účast – ukazuje, že otázky teoretické nebyly z hlediska Dělnické akademie prioritou (např. z celkového počtu 5763 přednášek konaných z léta 1927-29 bylo „socialismu a hospodářství“ věnováno 766 přednášek, zatímco třeba příležitostného charakteru jich bylo 820 nebo všeobecně vzdělávacích 1297.⁴¹³

„Školy a kursy“ byly děleny na „socialistické“ (teoretické), „dělnické“ (propagační a organizační příprava řečníků nebo funkcionářů na nižších úrovních, kursy pro ženy apod.) a „všeobecné“ (kulturní a praktické). Z výše uvedeného celkového počtu „škol a kursů“ bylo „socialistických“ 517 s celkovou účastí 35 459 lidí. Není přitom bez zajímavosti, že účast v těchto kursech postupem doby rostla, nicméně na období debat před přijetím nového základního programu v r. 1930 připadá zhruba jedna šestina, ostatek připadá na období po přijetí programu.⁴¹⁴

A to přitom musíme jít ještě hlouběji, konkrétně ke škole klíčové pro vedení diskuse, k tzv. Vyšší škole socialistické, jejímž „úkolem jest připravit posluchače k samostatné teoretické práci socialistické.“⁴¹⁵ Její náplní byly semináře k politickým dějinám, národnímu hospodářství, sociologii, filosofii, právu, dějinám a praxi odborového hnutí, družstevnictví, pracovnímu právu a sociální politice.

Stejně jako překladová produkce byla i tato kádrová příprava, která mohla nejspíš vytvářet prostor pro pochopení programové debaty, ovlivněna představiteli pravicového příp. středového proudu. První ročníky této školy z 20. let byly v režii pravicového proudu zcela jednoznačně: vyučovali Macek, Modráček, Štern, Emanuel Chalupný, J. B. Kozák, Rudolf Dominik, Beránek, Gustav Švamberg a Josef

---

⁴¹² PATZAK, Václav, KŘÍŽ, Jaroslav (ed.). *Čtyřicet let výchovné práce Dělnické akademie 1896-1936*, s. 16

⁴¹³ *Zpráva o činnosti československé sociálně demokratické strany dělnické v letech 1927-1929 vydaná ku XVI. řádnému sjezdu v Praze ve dnech 27-29. září 1930*, s. 203.

⁴¹⁴ PATZAK, Václav, KŘÍŽ, Jaroslav (ed.). *Čtyřicet let výchovné práce Dělnické akademie 1896-1936*, s. 17.

⁴¹⁵ *Zpráva ku XV. řádnému sjezdu čsl. sociálně demokratické strany dělnické v Praze 1927*, s. 340.

Fischer.⁴¹⁶ Za úplně prvním ročníkem (1926/27) stál dokonce jen Macek, Modráček, Štern, plus Švamberg a Chalupný.⁴¹⁷ Švamberg byl Mackovým kolegou z VŠO, s masarykovsky orientovaným sociologem Chalupným Macek mj. zasedal v redakční radě Sociologické knihovny Masarykovy sociologické společnosti. (Ostatně, sama realizace projektu Vyšší školy socialistické byla umožněna Masarykovým finančním darem.⁴¹⁸) A Macek byl zpočátku ředitelem celého projektu.⁴¹⁹

Ročníky z 30. let jsou sice ve větší míře ovlivněny proudem levicovým, ale představitelé proudu pravicového jsou stále zastoupeni. Např. v r. 1934 na škole vyučuje vedle představitelů levice jako byl Patzak, Hlaváček, Arno Hais příp. **KDO** jednatel Dělnické akademie Wolfgang Jankovec a redaktor *Práva lidu* Vincenc Charvát také Štern, Fischer, Štěrnovi blízký odborový rada ministerstva sociální péče Josef Kotek, nebo šéf Odborového sdružení československého a člen nejužšího vedení ČSDSD Rudolf Tayerle. V r. 1935 jsou to Patzak, Jankovec, Hlaváček, Arno Hais, Charvát a Fischer⁴²⁰, titíž v r. 1936⁴²¹ a v r. 1937 se vedle Patzaka, Jankovce, Hlaváčka a Arno Haise ze strany levé a Fischera ze středu či strany pravé objevuje nejen Tayerle, ale také člen národohospodářské komise strany a řečeno Fajfrovými slovy jeden z „ekonomistů“ Jaroslav Nebesář, právník a politický redaktor Mackovy *Naší doby* Emil Sobota nebo sociolog, člen Masarykovy sociologické společnosti a Chalupného spolupracovník Jaroslav Šíma.⁴²²

Za celé období 1926-35 bylo přitom na Vyšší školu socialistickou zapsáno pouze 704 posluchačů⁴²³ a připojíme-li, že „úmrtnost“ byla značná (např. za období

---

⁴¹⁶ *Zpráva o činnosti československé sociálně demokratické strany dělnické v letech 1927-1929* vydaná ku XVI. řádnému sjezdu v Praze ve dnech 27-29. září 1930, s. 207.

⁴¹⁷ MACEK, Josef. K vyšší škole socialistické. In PATZAK, Václav (ed.). *Třicet let dělnické výchovy*, s. 135.

⁴¹⁸ VESELÝ, František. Deset let Vyšší školy socialistické. *Dělnická osvěta*. 1936, roč. XXII., č. 2, s. 52

⁴¹⁹ *Masarykův archiv*, fond R (Strany), k. 407, Sociální demokracie 1924-29, Zpráva ústředního výboru k zastupitelstvu odboček Dělnické akademie 16.5.1926.

⁴²⁰ JANKOVEC, Wolfgang. Dělnická akademie v roce 1935. *Dělnická osvěta*. 1936, roč. XXII., č. 5, s. 160.

⁴²¹ JANKOVEC, Wolfgang. Dělnická akademie v roce 1936. *Dělnická osvěta*. 1937, roč. XXIII., č. 6, s. 213.

⁴²² JANKOVEC, Wolfgang. Dělnická akademie v roce 1937. *Dělnická osvěta*. 1938, roč. XXIV., č. 5, s. 191.

⁴²³ PATZAK, Václav, KŘÍŽ, Jaroslav (ed.). *Čtyřicet let výchovné práce Dělnické akademie 1896-1936*, s. 18.

let 1926-30 z celkového počtu 208 zapsaných posluchačů kurs dokončilo jen 124⁴²⁴), pak je zjevné, že výbavu pro vedení programové debaty poskytovala strana jen velmi malému množství lidí ve srovnání s počtem svých členů. Jinak řečeno, diskusi mohli rozumět či do ní aktivně vstupovat z větší části pouze ti, kdož k tomu byli vybaveni – zájmem, věcnými a jazykovými znalostmi, orientací v problémech, schopností porozumět – nezávisle na probíhající debatě nebo na činnosti strany. Jinak řečeno, inteligence.

3.3 Profil diskutujících

3.3.1 Inteligence a dělnictvo

Na debatě se od počátku podílela především stranická inteligence tj. akademikové (absolventi vysokých škol - lidé s akademickými tituly, příp. studenti vysokých škol), nebo lidé, kterým byl určitý typ uvažování náplní práce, „muži pera“ (vysokoškolští pedagogové, novináři, lidé kteří vykonávali funkce výrazně odborného charakteru, vesměs úřednického charakteru). Tyto kategorie se někdy překrývaly. Důležité přitom je, že v tomto směru nebylo zásadního rozdílu mezi proudem pravicovým a levicovým.

Z osob, které jsme průběhem výkladu zařadili přímo k pravicovému proudu nebo do jeho těsné blízkosti tvořili většinu absolventi vysokých škol (Macek, Štern, Rádl, Linhart, Peška, Kříž), pouze jeden ze čtyř hlavních představitelů pravicového proudu vysokoškolské vzdělání neměl (Modráček) a dvě osoby k pravicovému proudu volně zařazené možno pokládat za „muže pera“, kteří zároveň vykonávali funkce výrazně odborného charakteru (Pistorius, Fierlinger). Levicový proud nevypadal jinak, šlo z větší části o absolventy nebo v dané době studenty a brzy poté absolventy vysokých škol (Patzak, Běhounek, Kojecký, Franta, Pleskot, Červinka, Popelová, Dobiáš), případně o lidi, kteří vysokoškolská studia nedokončili (Čecháček). Z představitelů daného proudu pouze dva takové vzdělání neměli, ale ti zase byli „muži pera“ a vykonával funkci výrazně odborného charakteru (Stolz, Hlaváček). Pouze u členů vedení, kteří do debaty zasáhli – alespoň do nějaké fáze a

---

⁴²⁴ Zpráva o činnosti československé sociálně demokratické strany dělnické v letech 1927-1929 vydaná ku XVI. řádnému sjezdu v Praze ve dnech 27-29. září 1930, s. 206.

v nějaké oblasti – není převaha inteligence tak výrazná, byť i zde vedle vysokých funkcionářů strany bez vysokoškolského vzdělání (Hampl, Habrman, Marek, Stivín) najdeme řadu akademiků (Nečas, Soukup, Tomášek).

Důvody, proč právě na tuto charakteristiku diskutujících kladu takový důraz, jsou dva. Za první, vzhledem k tomu, co jsme ukázali v kapitolách věnovaných zájmům o teoretickou literaturu nebo teoretické přípravě kádrů, je naprosto logické, že se diskuse primárně účastnili ti, kdož k tomu byli náležitě vybaveni, v první řadě svým vzděláním a typem práce. (Přirozeně, nešlo pouze o výbavu intelektuální – vysokoškolské vzdělání nebo skutečnost, že se diskutující psaným slovem živili. Ruku v ruce s tím šlo i něco na první pohled banálního, ale v praxi velmi podstatného, a sice, že délka pracovní doby a charakter vykonávané práce vůbec vytvářeli předpoklady k nějaké intelektuální činnosti.)

A za druhé, důraz na tuto charakteristiku souvisí s něčím, co rezonuje v názvu strany: Československá sociálně demokratická strana DĚLNICKÁ. Odkaz k dělnickosti měl hluboký symbolický význam, který neopomínali vůdci strany opakovaně zdůrazňovat. Když třeba na sjezdu v r. 1937 upozorňoval ústřední tajemník Vojtěch Dunder na chystané jubileum – 60 let od vzniku strany, v r. 1938 se za tím účelem měl konat mimořádný sjezd – , mělo toto jubileum podle něj upozornit mj. na skutečnost, že za celou dobu existence strany se její jméno nezměnilo.⁴²⁵ Ostatně, už v r. 1930, když podával zprávu o stavu členské základny, řekl Dunder: „*Cifry, které jsem uvedl, dokazují nejlépe, jaký je charakter naší strany, jaké vrstvy v ní převládají; a to již samo o sobě dokazuje, že politika naší strany je politikou dělnickou, politikou třídy pracující, politikou, která této třídě přináší mravní, hospodářský i sociální prospěch.*“⁴²⁶ O tři roky později, při stejné příležitosti uvedl, že „*„Lidové listy“*, orgán strany lidové, přinášejí správu, že naši straně odvedl komunismus dělnické masy, bojovné a tvrdé, marxistické a že strana soustředila kolem sebe hlavně vrchní dělnické vrstvy, drobné úřednictvo, část byrokracie, učitele, živnostnictvo atd. Podívejte se, jaká je skutečnost.“ Následovala patričná

---

⁴²⁵ Protokol osmnáctého řádného sjezdu Českoslov. sociálně demokratické strany dělnické ve dnech 15., 16., 17. května 1937, s. 21.

⁴²⁶ Protokol XVI. řádného sjezdu Československé sociálně demokratické strany dělnické v Praze ve dnech 27.-29. září 1930, s. 33.

statistika a poté Dundr uzavřel: „*Tím chci říci, že tvrzení, jako by strana naše ztrácela svůj dělnický charakter, neodpovídá skutečnosti.*“⁴²⁷

Pohled do statistik sociálního profilu členstva ukazuje, že Dundr měl pravdu. Jakkoli se údaje z různých období nesnadno srovnávají, protože obsah jednotlivých kategorií se měnil (např. někdy byly úředníci vykazováni dohromady s kategorií zřízenců a v tomto smyslu řazení k dělnickým profesím, jindy dohromady s akademiky typu lékařů nebo učitelů a v tomto smyslu řazení k nedělnickým profesím apod.), základní orientaci poskytují. V r. 1926 tvořili dělníci 56,58 % členů ČSDSD, úhrn tzv. dělnických kategorií – tedy kategorií, jež byly ve statistikách sociálně demokratických sekretariátu uváděny jako dělnické (dělníci, ženy v domácnosti, zřízenci) – činil 76,29 % členů.⁴²⁸ R. 1929 měla strana 61,27 % dělníků, úhrn tzv. dělnických kategorií (dělníci, ženy v domácnosti, zřízenci) činil 81,37 % členů.⁴²⁹ V r. 1932 tvořili dělníci 59,39 % členů strany, úhrn tzv. dělnických kategorií (dělníci, ženy v domácnosti, zřízenci a v tomto případě i úředníci) činil 82,8 %.⁴³⁰ V r. 1936 – mezitím došlo k další změně ve způsobu vykazování – pak dělníci tvořili 58,5 % členů, se započtením veřejných a soukromých zaměstnanců, kteří pokrývali kategorii zřízenců se dostaneme k 74,8 %.⁴³¹

Ani v příbuzných sociálně demokratických stranách v Německu a v Rakousku to nebylo jiné, dělnictvo bylo dominantní složkou členstva i tam. První statistika tohoto druhu v SPD pochází z r. 1927. K dělnictvu, do jehož rámce byla patrně zařazena i kategorie žen v domácnosti tehdy patřilo 73,14 % členů a se započtením „*dělníků hlavou*“, tedy kategorie úředníků a zřízenců, šlo o 84,44 % členů.⁴³² V r. 1931, v posledním roce, v němž to SPD ještě byla schopna vykázat, patřilo k dělnictvu 59,48 % členů a při započtení všech tzv. dělnických kategorií (dělníci, ženy v domácnosti, zřízenci a v tomto případě i úředníci) šlo 86,64 %

---

⁴²⁷ *Protokol sedmnáctého řádného a jubilejního sjezdu čs. sociálně demokratické strany dělnické ve dnech 26. až 29. října 1933*, s. 34.

⁴²⁸ *Protokol XV. řádného sjezdu Československé sociálně demokratické strany dělnické v Praze 1927 (15.-18. dubna)*, s. 24.

⁴²⁹ *Protokol XVI. řádného sjezdu Československé sociálně demokratické strany dělnické v Praze ve dnech 27.-29. září 1930*, s. 33, přepočítal autor.

⁴³⁰ *Protokol sedmnáctého řádného a jubilejního sjezdu čs. sociálně demokratické strany dělnické ve dnech 26. až 29. října 1933*, s. 34.

⁴³¹ *Zpráva o činnosti Československé sociálně demokratické strany dělnické v letech 1933-1936 vydaná k XVIII. řádnému sjezdu v Praze ve dnech 15. až 17. května 1937*, s. 278.

⁴³² *Sozialdemokratischer Parteitag 1927 in Kiel*, s. 43.

členů.⁴³³ V případě SAP máme pro stejnou dobu tento typ údajů pro kraj Vídeň, což ale neznamená zásadní problém, neboť Vídeň byla co do počtu členů páteří stranické organizace. Přímou k dělnictvu bylo v r. 1929 řazeno 54,51 % členů a úhrn všech tzv. dělnických kategorií (dělníci, ženy v domácnosti, zřizenci a v tomto případě i úředníci) činil 90,23 %.⁴³⁴

Jak vidno, profil diskutujících v programové debatě se tedy od převažujícího profilu členstva ČSDSD a sociálně demokratických stran obecně lišil dosti výrazně. Není proto velkou nadsázkou řekneme-li, že programová debata v ČSDSD byl debatou intelektuálů v dělnické straně.

3.3.2 Teorie a praxe

Programová debata byla také sporem teorie s praxí ve dvojitě slova smyslu. Jednak, že aktéři debaty nebyli zajedno, zda úběžníkem přístupů k řešeným problémům je a má být teorie, nebo praxe. Teorie byla spojována s důsledně marxistickým přístupem, naopak revisionismus a nemarxistické proudy uvažování byly spojovány se zkušeností a praxí. Konfliktní linie v této věci běžela mezi proudem pravicovým a středovým na straně druhé a proudem levicovým na straně druhé.

Např. Štern odmítá s mladými marxisty polemizovat proto, že podle něj nemají žádné praktické zkušenosti z činnosti strany, proto, že jim chybí škola života.⁴³⁵ Macek říká vlastně totéž svým rozdělením na intelektuály a efektuály. Zatímco efektuálové jsou podle něj lidé, kteří zaujímají klíčové pozice, mají vliv a jsou nadáni speciálními vědomostmi, typický (domácí) intelektuál umí „*snad lépe rozumovat tj. řadit logické důvody. Nečeká se od něho, že by uměl něco dělat. Jeho vzdělání nesměřovalo k tomu, aby se naučil něco dělat, natož aby chtěl něco dělat. (...) Effektuálové pak jsou lidé, kteří nechávají intelektuály rozumovat... a dělají si přitom svoje.*“⁴³⁶ Marxisticky orientované mladou stranickou inteligenci Macek

---

⁴³³ Sozialdemokratischer Parteitag in Leipzig 1931 vom 31 Mai bis 5. Juni im Volkhaus, s. 245.

⁴³⁴ KULEMANN, Peter. *Am Beispiel des Austromarxismus : sozialdemokratische Arbeiterbewegung in Österreich von Hainfeld bis zur Dollfuss-Diktatur*, s. 302.

⁴³⁵ ŠTERN, Evžen. *Dopis. Dělnická osvěta*. 1929, roč. XV., č. 2, s. 78-79.

⁴³⁶ MACEK, Josef. *Intelektuálové a efektuálové. Naše doba*. 1926, roč. XXXIV., č. 3, s. 190-191.

označuje v tomto smyslu za intelektuály, vytýká jim nedostatek vlastní zkušenosti s politickou praxí a apeluje na stranické efektuály, aby své praktické zkušenosti zpracovávali také teoreticky.⁴³⁷ Konečně, podle Görnera je třeba zdravého pesimismu k papírové teorii, jakkoli brilantní⁴³⁸, k odklon od teorie obecně a zvláště marxistické teorie podle něj dochází nejen u nás, ale i v jiných zemích.⁴³⁹

Naproti tomu Stolz je přesvědčen, že žádné neteoretické, žádné čistě empirické poznání ani není možné a že marxistická teorie je především „*skvělým instrumentem a kdo se jej zřiká, ať tak činí k své vlastní škodě.*“⁴⁴⁰ Jinde Stolz odmítá z denní praxe vycházející způsob přípravy programu a vyslovuje se pro primát teorie: „*Nemůžeme se spokojit pouhým empirickým posuzováním běhu událostí, ale musíme jít dále. Program musí se státi velkou soustavou, návodem a vodítkem, a k tomu je třeba hlediska a zpracování teoretického.*“⁴⁴¹ Franta v polemice s Mackem zase ironizuje představu, že by straničtí efektuálové mohli zpracováním svých praktických zkušeností socialistům nějak prospět: „*...i kdyby se tyto úvahy objevily, tak by se zase nic nezměnilo. Hlubší teoretické úvahy např. o koaliční spolupráci socialistických a měšťáckých stran by nebyly při vědecky přísném zpracování zrovna nejpozbudivější četbou pro socialisty. Dokonce se domníváme, že rozsáhlejší teoretická produkce tohoto „efektuálního“ rázu by vedla jen k rozmnožení počtu těch, kteří se nemohou vyprostíti z marxistického zajetí.*“⁴⁴²

Proud středový, reprezentovaný vedením, stál v tomto sporu na straně proudu pravicového. V jednom ze svých sjezdových referátů se o tom rozhovořil Stivín. Připomněl, že Marx nebyl spokojen s žádným sociálně demokratickým programem a Engels kritizoval i program erfurtský. „*Marx i Engels, ale zejména Marx, který byl desetiletí v exilu a neměl bezprostředního styku s německým dělnictvem, stavěl se proti programu, který vyrůstal z praktických potřeb německého dělnictva, bojujícího tváří v tvář s reakcí. (...) Proč vytýkám tyto rozpory? Abych ukázal, že něco jiného*

---

⁴³⁷ MACEK, Josef. Revise programu strany sociálně demokratické. *Naše doba*. 1930, roč. XXXVII., č. 10, s. 627-628.

⁴³⁸ GÖRNER, Vladimír. Dopis. *Nová svoboda*. 1929, roč. VI., č. 47, s. 745.

⁴³⁹ GÖRNER, Vladimír. Teorie a praxe. *Právo lidu*. 1930, roč. XXXIX., č. 196 (21.8. 1930), s. 3-4.

⁴⁴⁰ STOLZ, Jiří. Dopis – O jaký jde marxismus?. *Nová svoboda*. 1929, roč. VI., č. 49, s. 781.

⁴⁴¹ STOLZ, Jiří. Způsob zpracování programu. *Právo lidu*. 1930, roč. XXXIX., č. 164 (15.6. 1930), s. 3.

⁴⁴² FRANTA, Jiří. K diskusi o programu strany sociálně demokratické. *Dělnická osvěta*. 1930, roč. XVI., č. 9, s. 347.

je teoretická vědecká práce a něco jiného je živoucí dělnické hnutí. Přes všechnu nesmírnou úctu, kterou chovali němečtí sociální demokraté k Marxovi a Engelsovi, šli při budování svých programů cestou, před kterou oni je zrazovali. Kdo by se tedy držel litery Karla Marxe, našel by v našem programu věci, které by mohl popíratí stejným právem, jako Marx potíral gothajský program německé sociální demokracie v roku 1875.“⁴⁴³

Postoj vedení k teoretickým debatám obecně podle mého názoru dobře vystihnul Štern ve svém článku k padesátinám Lva Wintera, dlouholetého člena nejužšího vedení strany, poslance a v letech 1918-20 a 1925-26 ministra sociální péče. Winter mu byl jedním z nejvýznačnějších revisionistů strany, ale byl „praktickým revisionistou bez zbytečného teoretisování, vyvolávajícího papírové spory. Neříkal, na příklad na rozdíl od Modráčka, příliš hlasitě, že bourá starou tradici, a uskutečňoval novou.“⁴⁴⁴ A proč zaujal právě tento postoj, to Winter osvětlil již počátkem století, v souvislosti s debatou o revisionismu spojenou s vystoupením Bernsteinovým. Řekl tehdy, že se není co divit, že dělničtí delegáti sjezdu SPD neměli pro Bernsteinovy teze pochopení – byly totiž podle Wintera omrzeli tím, že „s každým slovem Bernsteinovým z posledních let přicházelo se na sjezdy a sváděly se zde teoretické hádky do značné míry bezvýznamné, takže sjezdy byly oddalovány od práce praktické, jakou dělnictvo naléhavě vyžaduje.“⁴⁴⁵ Totéž lze vztáhnout prakticky na kohokoli z nejužšího vedení strany, Hampla, Bechyněho, Meissnera a další.

Programová debata ovšem byla sporem teorie s praxí také v tom smyslu, že se jí v případě obou krajních pólů, tedy pravicového a levicového proudu účastnili lidé, jejichž pozice ve strukturách strany nebyly příliš silné. Zejména s ohledem k praktickému výkonu politiky, k rozhodování o postupu strany. Podíváme-li se na složení nejužšího vedení strany (představenstva) za celé sledované období, nenajdeme tam zástupce ani pravicového ani levicového proudu. Podíváme-li se na složení ústředního výkonného výboru ČSDSD – jeho velikost kolísala, do r. 1927 měl zhruba 30 členů, později zhruba 40 členů – , najdeme mezi jeho řádnými členy

---

⁴⁴³ *Protokol XV. řádného sjezdu Československé sociálně demokratické strany dělnické v Praze 1927 (15.-18. dubna)*, s. 34.

⁴⁴⁴ ŠTERN, Evžen. Politický profil dra L. Wintera. *Sociální revue*. 1926, roč. VII., č. 1, s. 13.

⁴⁴⁵ WINTER, Lev. Ještě jednou Bernstein. *Obzor národohospodářský*. 1901, roč. VI., č. 10, s. 453.

zvolenými sjezdem toliko po jednom zástupci pravicového a levicového proudu. Za proud pravicový to byl Macek, který byl členem ústředního výkonného výboru v letech 1927-1938⁴⁴⁶, za proud levicový Patzak, který byl členem ústředního výkonného výboru v letech 1924-1933.⁴⁴⁷ Mezi náhradníky zvolenými sjezdem pak najdeme ještě dva zástupce pravicového proudu – Modráček byl zvolen náhradníkem pro období 1924-1930⁴⁴⁸ a díky tomu také jednou do ústředního výkonného výboru nakrátko postoupil⁴⁴⁹, Kříž byl zvolen náhradníkem v r. 1937.⁴⁵⁰ A podíváme-li se na složení poslaneckého a senátorského klubu – uvědomme-si přitom, že v zákonodárných sborech zasedalo průměrně kolem 40 straníků – , setkáme se jenom se dvěma zástupci pravicového proudu, konkrétně s Mackem jako poslancem v letech 1928-1938 a Modráčkem jako senátorem v letech 1925-1938.⁴⁵¹ Levicový proud nebyl zastoupen vůbec.

Pozice získávali představitelé pravicového a levicového proudu téměř výhradně v poradních orgánech strany, v odborných komisích. Pohled na odborné komise relevantní tématickému průřezu debatou – tedy komisi národohospodářskou, finanční, sociálně politickou, zdravotně sociální, ústavně právní a tiskovou příp. propagační – odhalí, že předsednictví v komisích získávali představitelé obou zmíněných proudů jen zřídka. Posun zprava doleva, který je v obsazování předsednických postů patrný, je pak spíše optickým klamem a byl dán hlavně skutečností, že levicový proud se s ohledem na věk svých představitelů začal prosazovat později, než pravicový. V letech 1927-1930 ovládal pravicový proud

---

⁴⁴⁶ *Protokol XV. řádného sjezdu Československé sociálně demokratické strany dělnické v Praze 1927 (15.-18. dubna)*, s. 110 a 111; *Protokol XVI. řádného sjezdu Československé sociálně demokratické strany dělnické v Praze ve dnech 27.-29. září 1930*, s. 158-159; *Protokol sedmnáctého řádného a jubilejního sjezdu čs. sociálně demokratické strany dělnické ve dnech 26. až 29. října 1933*, s. 165; *Protokol osmnáctého řádného sjezdu Českoslov. sociálně demokratické strany dělnické ve dnech 15., 16., 17. května 1937*, s. 169.

⁴⁴⁷ *Protokol XIV. řádného sjezdu Československé sociálně demokratické strany dělnické konaného v Moravské Ostravě 19.-22. dubna 1924*, s. 158-160; *Protokol XV. řádného sjezdu Československé sociálně demokratické strany dělnické v Praze 1927 (15.-18. dubna)*, s. 110 a 119; *Protokol XVI. řádného sjezdu Československé sociálně demokratické strany dělnické v Praze ve dnech 27.-29. září 1930*, s. 158-159.

⁴⁴⁸ *Protokol XIV. řádného sjezdu Československé sociálně demokratické strany dělnické konaného v Moravské Ostravě 19.-22. dubna 1924*, s. 158-160; *Protokol XV. řádného sjezdu Československé sociálně demokratické strany dělnické v Praze 1927 (15.-18. dubna)*, s. 110 a 119.

⁴⁴⁹ *Zpráva ku XV. řádnému sjezdu čsl. sociálně demokratické strany dělnické v Praze 1927*, s. VII.

⁴⁵⁰ *Protokol osmnáctého řádného sjezdu Českoslov. sociálně demokratické strany dělnické ve dnech 15., 16., 17. května 1937*, s. 169.

⁴⁵¹ HLADKÝ, Jaroslav. *Padesát let Československé sociální demokracie v parlamentě*, s. 17-20.

vedení národohospodářské komise (Modráček) a komise tiskové (Macek)⁴⁵², představitele levicového proudu vedoucí posty v komisích nezastávali. V letech 1930-1933 ovládal pravicový proud vedení sociálně politické komise (Štern)⁴⁵³, zástupce levicového proudu ani v tomto období žádnou komisi nevedl. V letech 1933-1936 získal vedení sociálně politické komise naopak levicový proud (Pleskot převzal řízení komise z titulu svého místopředsednictví po smrti dosavadního předsedy Lva Wintera)⁴⁵⁴, stejně jako vedení komise ústavně právní (Kraus převzal řízení komise z titulu svého místopředsednictví po smrti dosavadního předsedy Jaroslava Vosky).⁴⁵⁵ Ve stejném období představitelé pravicového proudu sice nezastávali žádný předsednický post, ale např. v národohospodářské komisi získali oba posty místopředsednické (Modráček, Pistorius).⁴⁵⁶

Právě národohospodářská komise byla baštou proudu pravicového. Z 11 členů této komise zvolené sjezdem v r. 1930 byly dva představiteli proudu pravicového (Macek, Modráček), z proudu levicového nikdo.⁴⁵⁷ Z 11 členů komise zvolené sjezdem v r. 1933 byly tři představitelé proudu pravicového (Macek, Modráček, Pistorius), z proudu levicového nikdo. Během dodatečných kooptací – komise vyhověla žádosti každé složky strany o svého zástupce, v úplnosti se proto členové scházeli jen výjimečně⁴⁵⁸ – přibyl ještě jeden z proudu pravicového (Kříž) a jeden z proudu levicového (Čecháček).⁴⁵⁹ Z 11 členů komise zvolené sjezdem v r. 1937 bylo už pět osob představiteli proudu pravicového (Macek, Modráček, Pistorius, Kříž, Fierlinger) a k proudu levicovému se dal s jistou rezervou přiřadit

---

⁴⁵² Zpráva o činnosti československé sociálně demokratické strany dělnické v letech 1927-1929 vydaná ku XVI. řádnému sjezdu v Praze ve dnech 27-29. září 1930, s. 9.

⁴⁵³ Zpráva o činnosti Československé sociálně demokratické strany dělnické v letech 1930-1932 vydaná k XVII. řádnému sjezdu v Praze ve dnech 26.-29. října 1933, s. 15.

⁴⁵⁴ Zpráva o činnosti Československé sociálně demokratické strany dělnické v letech 1933-1936 vydaná k XVIII. řádnému sjezdu v Praze ve dnech 15. až 17. května 1937, s. 233 a 235.

⁴⁵⁵ Zpráva o činnosti Československé sociálně demokratické strany dělnické v letech 1933-1936 vydaná k XVIII. řádnému sjezdu v Praze ve dnech 15. až 17. května 1937, s. 233.

⁴⁵⁶ Zpráva o činnosti Československé sociálně demokratické strany dělnické v letech 1933-1936 vydaná k XVIII. řádnému sjezdu v Praze ve dnech 15. až 17. května 1937, s. 231.

⁴⁵⁷ Protokol XVI. řádného sjezdu Československé sociálně demokratické strany dělnické v Praze ve dnech 27.-29. září 1930, s. 160.

⁴⁵⁸ Zpráva o činnosti Československé sociálně demokratické strany dělnické v letech 1933-1936 vydaná k XVIII. řádnému sjezdu v Praze ve dnech 15. až 17. května 1937, s. 231.

⁴⁵⁹ Protokol sedmnáctého řádného a jubilejního sjezdu čs. sociálně demokratické strany dělnické ve dnech 26. až 29. října 1933, s. 169.

jeden člověk (Jankovec). Během dodatečných kooptací přibyl ještě jeden představitel levicového proudu (Čecháček).⁴⁶⁰

Vyrovnanější poměry byly v komisi sociálně politické. Mezi jejími 11 členy zvolenými na sjezdu v r. 1927 najdeme po jednom zástupci pravicového (Štern) a levicového (Pleskot) proudu⁴⁶¹, totéž v komisi zvolené na sjezdu v r. 1930⁴⁶², v komisi zvolené na sjezdu v r. 1933⁴⁶³ a v komisi zvolené na sjezdu v r. 1937.⁴⁶⁴ Podobně v komisi ústavně právní, která sjezdem v r. 1930 nebyla zvolena vůbec, v r. 1933 do ní byli zvoleni zástupci levicového proudu (Kojecký)⁴⁶⁵ a další zástupci levicového (Kraus) i pravicového proudu (Peška) byli kooptováni⁴⁶⁶, v r. 1937 byli pak opět zvoleni jak zástupci pravicového (Peška) tak levicového (Kraus) proudu.⁴⁶⁷

Jistě, skutečnost, že odborné komise byly orgány poradní nemusí znamenat, že by jejich členové nemohli mít na postoj strany jako celku vliv. Např. protikrizové programy strany, o kterých byla řeč již v chronologické části – tedy oficiální postoje strany k danému tématu – byly dílem národohospodářské komise a její členové tímto způsobem postoj strany nesporně ovlivnili. Nebyl to ale vliv zcela přímý, o vlivu na případnou praktickou realizaci ani nemluvě. Není proto v tomto případě od věci uvažovat o odborných komisích – zvláště se zřetelem k dodatečným kooptacím – jako o nástroji, který mohl být používán ku tlumení vnitrostranického napětí, ať už napětí ideového, ať už napětí generačního.

---

⁴⁶⁰ *Protokol osmnáctého řádného sjezdu Českoslov. sociálně demokratické strany dělnické ve dnech 15., 16., 17. května 1937*, s. 226.

⁴⁶¹ ŠTERN, Evžen. Návrh sociálně politického programu strany. *Právo lidu*. 1930, roč. XXXIX., č. 194 (19.8. 1930), s. 3.

⁴⁶² *Protokol XVI. řádného sjezdu Československé sociálně demokratické strany dělnické v Praze ve dnech 27.-29. září 1930*, s. 160.

⁴⁶³ *Protokol sedmnáctého řádného a jubilejního sjezdu čs. sociálně demokratické strany dělnické ve dnech 26. až 29. října 1933*, s. 169.

⁴⁶⁴ *Protokol osmnáctého řádného sjezdu Českoslov. sociálně demokratické strany dělnické ve dnech 15., 16., 17. května 1937*, s. 226.

⁴⁶⁵ *Protokol sedmnáctého řádného a jubilejního sjezdu čs. sociálně demokratické strany dělnické ve dnech 26. až 29. října 1933*, s. 168.

⁴⁶⁶ *Protokol sedmnáctého řádného a jubilejního sjezdu čs. sociálně demokratické strany dělnické ve dnech 26. až 29. října 1933*, s. 169.

⁴⁶⁷ *Protokol osmnáctého řádného sjezdu Českoslov. sociálně demokratické strany dělnické ve dnech 15., 16., 17. května 1937*, s. 225.

3.3.3 Generační rozměr

Generační rozměr určitého historického problému zůstává často stranou zájmu. Nejen politologů, ale překvapivě často také historiků, o médiích ani nemluvě. Stačí jediný pohled na některé úvahy o vývoji třetí republiky (1945-48) a zvláště na úvahy o postojích sociálních demokratů. Je velkou zásluhou Kárníkovou, že toto téma vnesl do studia první republiky a zejména života politických stran.⁴⁶⁸

Lidé podobného věku mají podobnou generační zkušenost. Vyrůstají v odlišných podmínkách, než lidé jiné generace, působí na ně jiné faktory. Co je pro jednu generaci cílem, za nějž dlouho bojovala je pro jinou něčím samozřejmým. Co se jedné generaci jeví jako osvědčený způsob řešení, jeví se generaci jiné jako zoufale zastaralé a neúčinné. Na co má jedna generace trpké osobní vzpomínky, to je pro druhou pouze historie.

Už v r. 1928 to v hutné zkratce vystihnul Čecháček, který hovořil za své generační vrstevníky o poměru k Masarykovi: „*Když jsme začali opouštět duchem Homéra a rovnice analytické geometrie, byl Masaryk za hranicemi a organisoval národní revoluci.*“⁴⁶⁹. Totéž jinými slovy řekl brzy po 2. světové válce, při zpětném pohledu, také Kojecký: generace mladých intelektuálů, která se profilovala kolem *Dělnické osvěty* vstoupila do politického života po rozkolu strany počátkem 20. let a nebyla tedy zatížena ani spory z časů rozkolu, ani osobní trpkostí praktické politiky.⁴⁷⁰ Nelze se proto divit, že pro jistou část mladých bylo např. v polovině 30. let naprosto legitimní podporovat myšlenku společného postupu ČSDSD a KSČ. Stačí pohledět třeba na tehdejšího předsedu Sdružení sociálně demokratických studentů Viléma Bernarda, narozeného v r. 1912 – hned po únorovém převratu v r. 1948 z ČSDSD vyloučen a odešel do exilu – , který navázal spolupráci s obdobnou organizací komunistickou i přes nelibost Hamplovu.⁴⁷¹

---

⁴⁶⁸ KÁRNÍK, Zdeněk. *České země v éře první republiky 2 : Československo a české země v krizi a ohrožení*, s. 78-82, 350-352.

⁴⁶⁹ ČECHÁČEK, Jaroslav. Masaryk a my. *Nová svoboda*. 1928, roč. V., č. 52, s. 826.

⁴⁷⁰ KOJECKÝ, Zdeněk. *Čsl. sociální demokracie včera a dnes : nástin programového vývoje*, s. 97.

⁴⁷¹ VOLÍNOVÁ-BERNARDOVÁ, Růžena; BERNARD, Vilém. *Pohled zpět – Kde básníkům se poroučí*, s. 32.

A programové debaty v ČSDSD měly ve sledovaném období jasně patrný generační rozměr. Bylo to vidět v debatě o novém základním programu, o podílu na vládě, o de Manovi, o protikrizových plánech, o Masarykovi. Abychom tento generační rozměr sporu podchytili, budeme pracovně hovořit o generaci starší (50 a více let), střední (35-50 let) a mladé (mladší 35 let), základem pro rozdělení budou věkové kohorty. To samozřejmě není zcela ideální řešení, protože generace se (nejen v politice) neformuje pouze okamžikem narození, ale také prostředím, v němž se pohybuje, nebo sociálním profilem. Za určitých okolností může být věkový rozdíl jednoho roku rozdílem generačním stejně jako jím být nemusí rozdíl jednoho desetiletí. Pro potřeby této práce však jednoduché rozdělení postačí.

Podívejme se nejprve na pravicový proud. Jeho čelní představitelé patřili ke generaci starší a střední. Dílem to byli muži narození v 70. letech 19. st., v čase schválení základního programu v r. 1930 blízcí šedesátce (Modráček, Rádl) a dílem muži narození v 80. letech 19. st., kterým bylo v čase schvalování základního programu kolem čtyřicítky (Macek, Štern). Další, zařazení k pravicovému proudu volněji, se narodili rovněž v 80. letech 19. st. (Linhart) nebo počátkem 90. let téhož století (Fierlinger, Pistorius), stále tedy můžeme hovořit o střední generaci. Někteří pak, náležející k pravicovému proudu implicitně, se narodili na počátku 20. st. (Peška, Kříž) a v čase vzniku ČSR je můžeme označovat za generaci mladou.

Levicový proud byl naopak jednoznačně proudem mladé generace. Pouze Patzak, „otec“ mladých marxistických intelektuálů, se narodil již počátkem 90. let, stejně jako Arno Hais, takže je můžeme označit za generaci střední. Ostatní se narodili v samém závěru 90. let 19. st. (Stolz, Franta), nebo v prvních letech 20. st. (Stolz, Franta, Čecháček, Běhounek, Pleskot, Kraus, Dobiáš, Kojecký, Červinka, Popelová, Benau, Víšek, Hlaváček, Šmýd).

Středový proud, proud vedení, byl pak tvořen jednoznačně generací starší. Podíváme-li se na ty, kdož přímo zasáhli do kterékoli z debat vedených v meziválečném období, jsou to lidé narození v průběhu 70. let 19. st. (Stivín, Soukup, Marek, Hampl, Pik, Meissner), někdy ještě dříve (Habrman), pouze výjimečně lidé generace střední (Nečas).

Jak vidno, nelze říci, že by se příznivci pravicového proudu rekrutovali pouze z lidí středního věku, nebo že by naopak levicový proud neměl své příznivce mezi střední generací. Např. Kříž (1902), Peška (1900) nebo Görner (1904) byly generačními vrstevníky Běhounka (1902), Čecháčka (1901) nebo Pleskota (1901), ale stáli buď explicitně nebo implicitně proti nim. Na druhé straně Patzak byl jen o dva roky mladší, než Štern a o čtyři roky mladší, než Macek a představoval přitom jejich názorový protipól. Modráček a Rádl byli zase generačními vrstevníky Hampla, Pika nebo Stivína, přesto první patřili jednoznačně k proudu pravicovému a druzí nikoli. Názorové štěpení tedy nekopírovalo štěpení generační zcela a bez výjimky. Blízkost generační pozice a zastávaných názorů – připomeneme-li si vývoj debaty v části chronologické – však přesto zůstává nepřehlédnutelná.

Generační rozměr byl ovšem nejen přítomný, byl i tematizovaný, byl součástí debaty jako problém. Upozorňovali na něj logicky zejména mladí. Tak např. sjezdu v r. 1927 řekl Görner obraceje se k delegátům za mládežnickou organizaci strany: *„Zdá se mi, soudruzi, že mezi vámi a námi je celá řada generací, které se ve straně neprojeví, takže je zde velká mezera a že je třeba pomýšlet na to, aby bylo vidět, že strana má určitý kádr mladých lidí, organisátorů, kteří politicky myslí a chtějí politicky pracovat.“*⁴⁷² Vlastně totéž řekl v souvislosti s přípravou kandidátních listin k volbám v r. 1935 Görnerův častý názorový protivník, ale generační vrstevník Franta. Vyzval sociální demokracii, aby vytvořila pro mladší generaci větší prostor a zdůraznil, že tento požadavek je naprosto legitimní a že je ho třeba odlišit od banálního „biologického radikalismu“. *„Upozorňujeme-li hned s počátku na tento podstatný rozdíl, je to hlavně proto, že zase mezi t. zv. starou a vůdcovskou generací se setkáváme často s názorem, který je velmi ochoten považovati všechny vážné snahy mladých o uplatnění v politické práci za projevy nedokončené či snad opožděné puberty.“*⁴⁷³

A i v této věci došlo k určitému konfliktu mezi proudem pravicovým a levicovým. Už v r. 1929 se v souvislosti s debatou o de Manově *Duchu socialismu* vyjádřil Macek pohrdavě o de Manových odpůrcích z řad levicového proudu jako o

---

⁴⁷² Protokol XV. řádného sjezdu Československé sociálně demokratické strany dělnické v Praze 1927 (15.-18. dubna), s. 61.

⁴⁷³ FRANTA, Jiří. O uplatnění mladé generace v politických stranách. *Nová svoboda*. 1935, roč. XII., č. 8, s. 86.

mladících s inferiorním komplexem⁴⁷⁴ a v poznámce k průběhu programové debaty v r. 1930 pak opět se zjevným despektem konstatoval, že do diskuse zatím zasáhli téměř výhradně mladí intelektuálové, „*tak nanejvýš do 26 až 30 let*“ – intelektuálové jako opak efektuálů, intelektuálové jako lidé, kteří nemají žádné vlastní zkušenosti s politickou praxí – , jejichž články „*dělají dojem, jakoby strana se topila v marxistických spekulacích o nastávající agonii kapitalismu – ve skutečnosti ve straně si politikové dnes lámou hlavy tím, jak řešit nezaměstnanost, krizi samosprávných financí, problém veřejné správy a placení jejich zaměstnanců, bytovou politiku. Lihové hospodářství atd., na agonii „pozdního kapitalismu“ nemají ani času ani chuti čekat.*“⁴⁷⁵

Za dotčenou skupinu odpověděl Franta. Argument mladí označil za nehodný autora Mackova formátu a vznesl otázku, „*co mají tito mladí do 30 let dělati, jsou-li k diskusi o programu strany nezralí. Na tuto otázku by přirozeně soudr. Macek odpověděl, že se mají věnovat praxi, neboť v dalším vytýká „mladým intelektuálům“ nedostatek vlastních zkušeností o politické praxi. (...) Pokud naše zkušenosti sahají, víme všichni velice dobře, že v politické praxi se zásada „zralého věku“ a dlouholetých zásluh střeží ještě daleko žárlivěji, než v politické teorii.*“⁴⁷⁶

Jiným příkladem může být Šternův článek k šedesátinám Alfréda Meissnera v r. 1931. Štern jej zakončil úvahou o potřebě generační výměny: „*Je příznačné pro strany sociálně demokratické téměř v celé Evropě, kde došlo k rozkolu dělnického tábora poválečnou akcí komunistů, že vedení se nalézá téměř výhradně v rukou mužů, kteří slavily již své abrahámoviny. Sociálně demokracie česká a německá v našem veřejném životě v posledních letech slaví a bude slavit největší počet šedesátých narozenin vynikajících reprezentantů dnešní starší generace, která již v mladých letech a v mladém rozrůstajícím se hnutí stála a vyspívala na odpovědných místech. (...) Neměla by tato generace vynikajících jubilentů uvažovat*

---

⁴⁷⁴ MACEK, Josef. Za socialismus psychologický a ethický : několik slov o Hendriku de Man. *Naše doba*. 1929, roč. XXXVI., č. 4, s. 202.

⁴⁷⁵ MACEK, Josef. Revise programu strany sociálně demokratické. *Naše doba*. 1930, roč. XXXVII., č. 10, s. 628.

⁴⁷⁶ FRANTA, Jiří. K diskusi o programu strany sociálně demokratické. *Dělnická osvěta*. 1930, roč. XVI., č. 9, s. 345.

*o tom, že lidé jsou dočasní a ideje věčné a povinností generací je organicky navazovat a doplňovat svoji činnost a odpovědnost?*⁴⁷⁷

Pod šifrou T se v reakci na to ozval (patrně) jeden z mladých intelektuálů levicového proudu. Připomněl v první řadě odlišnou generační zkušenost, kterou mladší a starší generace má – mladí přišli k politické demokracii jako k hotové věci a proto ji možná neocenují tak, jako generace starší, ale na rozdíl od ní vidí, že vývoj uvážnul na půli cesty, že skutečnou moc ještě socialisté nezískali. Mladí budou podle autora logicky daleko náročnější a budou chtít do života společnosti zasahovat daleko hlouběji, než generace předchozí, zejména v hospodářské oblasti. Právě tyto zkušenosti ovšem podle autora mladým pomohly poznat význam a cenu marxismu, správnost jeho rozboru kapitalismu a prostředků boje které doporučuje, právě v těchto ideových kořenech hnutí nacházejí mladí vodítko pro praxi.⁴⁷⁸

Na to tentýž autor navázal dalším článkem, věnovaným tzv. mezigeneraci a namířeným očividně proti generaci střední a pravicovému proudu, proti lidem jako Macek nebo Štern. Tato mezigenerace podle autora nevyrostla jako ta starší v masových organizacích dělnického hnutí, nýbrž přišla bezprostředně po převratu v r. 1918, sklídila ovoce předchozího vývoje a zaujala pozice v úřadech a redakcích. Nevyrostla již pod přímým tlakem ze strany státu a buržoazie k ní nechovala odpor, ani opovržení, neboť se představitelé této generace socialistické i buržoazní dnes a denně setkávali. Dohromady je svedla protirakouská opozice. Tato zkušenost a způsob, jakým se dostala k moci učinila podle autora z této mezigenerace ideové relativisty, nevěřící v jediný program či ideu a hledající za všech okolností kompromis. Proto jim nečiní problém stýkat se názorovými odpůrci, diskutovat s nimi, psát do listů různého zaměření. To však podle autora nemůže být pochopitelné dělníkům, kteří zatím výhod demokracie příliš neokusili a jejich společenské postavení se zásadně nezměnilo.

K možnosti, že by místa generace starší zaujali představitelé generace střední se proto autor článku staví naprosto odmítavě: „*V takové době by bylo pochybným*

---

⁴⁷⁷ ŠTERN, Evžen (pod pseudonymem –spiro–). Korektní politik. *Nová svoboda*. 1931, roč. VIII., č. 19, s. 231.

⁴⁷⁸ T (šifra). Staří a mladí v socialismu. *Nová svoboda*. 1931, roč. VIII., č. 21, s. 256-257.

*ziskem pro dělnické hnutí, kdyby je měli ovládnouti svým vlivem lidé věřící v samospasitelnost dosavadních politicko-demokratických forem, v demokracii jako diskusi, neoliberálové, muži, kteří jsou skeptičtí k nosnosti dělnické třídy a jejich organizací i k zásadám a ideím, které vedly hnutí jeho zrození a v prvních výbojích. V době, kdy ukazuje kapitalistický systém své slabiny tak názorně všem jsou jejich mentalita i ideje nejen nečasové a překonané, ale i neplodné a škodlivé.*⁴⁷⁹

Postoj středového proudu, proudu vedení, byl v této věci velmi rezervovaný. Tak třeba předseda strany Antonín Hampl na sjezdu v r. 1933 rozpor mezi starými a mladými bagatelizoval, mládež podle něj v ČSDSD rozhodně není přehlížena. Při pohledu na složení delegátů konstatoval, že většina je poměrně mladá, „z té generace před 30 lety jsou tu jen někteří jedinci“. Zároveň však zdůraznil, že „strana musí dbát toho, aby přirozený ventil pro příchod mladých lidí byl otevřen děj se co děj.“⁴⁸⁰ Sjezdem byla dokonce schválena rezoluce ústředního výkonného výboru mládeže, která ukládala ústředí a župním orgánům strany mj. to, aby při rozdělování mandátů ze 3. skrutinia bylo přihlíženo k mladým kandidátům, pokud tito nebyli zvoleni již v prvních dvou skrutiniích.⁴⁸¹ Vojtěch Dunder zase na sjezdu v r. 1937 prohlásil: „Na posledním sjezdu naší strany mluvilo se také o generačním problému. Nebyl to problém, který by vyvolal u nás v našich řadách nějakou zvláštní pozornost nebo obsáhlou debatu. Mohu snad říci, že v naší straně nebylo a není generačního problému. Byl kdysi problém získání a zajištění většího počtu pracovníků a funkcionářů. (...) Kde není mladých, majících potřebné vlastnosti a schopnosti, musí tuto práci konat soudruzi starší nebo staří.“⁴⁸²

Jak ale vypadal praxe dokládá vzpomínka Václava Holuba, v dané době místopředsedy mládežnické hnutí strany, který přišel Hampla žádat o to, zda by podle vzoru ex officio zastoupení mládeže v ústředním výkonném výboru strany nemohla být mládež zastoupena také v parlamentním klubu strany jedním poslancem. Hampl to odmítl s tím, že toho není zapotřebí, protože poslanci Bohumil

---

⁴⁷⁹ T (šifra). Mezigenerace. *Nová svoboda*. 1931, roč. VIII. č. 25, s. 310.

⁴⁸⁰ *Protokol sedmnáctého řádného a jubilejního sjezdu čs. sociálně demokratické strany dělnické ve dnech 26. až 29. října 1933*, s. 77.

⁴⁸¹ *Protokol sedmnáctého řádného a jubilejního sjezdu čs. sociálně demokratické strany dělnické ve dnech 26. až 29. října 1933*, s. 154-155.

⁴⁸² *Protokol osmnáctého řádného sjezdu Českoslov. sociálně demokratické strany dělnické ve dnech 15., 16., 17. května 1937*, s. 17.

Laušman a Leopold Vaverka jsou mladí dost.⁴⁸³ Laušmanovi bylo v době, kdy se stal poslancem 32 let, Vaverkovi 41 let...

Ostatně, složení nejvyššího stranického orgánu, představenstva, je v tomto směru velmi výmluvné. Po celé meziválečné období jej tvořili lidé generace starší a střední. V letech 1924-1927 to byli lidé narození v 70. letech 19. st. (Hampl, Nosek, Meissner, Pik, Prokeš, Marek/Dundr, Stivín) a na samém počátku 80. let 19. st. (Kindl, Bechyně).⁴⁸⁴ V letech 1927-1929 zůstala situace prakticky stejná, dominovala opět generace 70. let 19. st. (Hampl, Nosek, Meissner, Pik, Prokeš, Remeš, Dundr, Stivín, Tomášek, Winter, Soukup, Tayerle), spolu s lidmi narozenými počátkem 80. let 19. st. (Kindl, Bechyně, Karpíšková, Dérer, Veselý), přítomni byli i lidé narození dokonce v 60. letech 19. st. (Habrman).⁴⁸⁵

Tentýž obraz nabízí představenstvo v letech 1930-1933. Někteří konkrétní lidé se vyměnili – za zemřelého Habrmana (nar. 1864) nastoupil ještě starší Filipínský (nar. 1859) – ale strukturálně zůstalo vše při starém. Stále lidé narození v 70. letech 19. st. (Hampl, Nosek, Meissner, Pik, Prokeš, Remeš, Dundr, Stivín, Tomášek, Tayerle, Svoboda, Fára) nebo počátkem let 80. (Kindl, Bechyně, Karpíšková, Dérer, Fr. Veselý).⁴⁸⁶ Teprve v letech 1933-1937 se do dvacetičlenného představenstva dostali vedle „staré gardy“, tedy šedesátníků a částečně padesátníků – konkrétní lidé se přitom měnili jen málo, takže vedení průměrně pořád stárla – také tři muži narození počátkem 90. let 19. st., v dané době tedy čtyřicátníci (Langer, Tymeš, Hladký) a ex officio jeden zástupce stranické mládeže (Dvořák).⁴⁸⁷

Poslední představenstvo meziválečného období, které nastoupilo v r. 1937, pak jenom o něco rozšířilo řady čtyřicátníků (Nečas, Langer, Tymeš, Hladký, Fr. Němec) a předchozího zástupce mládeže ex officio nahradilo jiným (Ant. Veselý).⁴⁸⁸

---

⁴⁸³ HOLUB, Václav. *Vítězství i prohry : život na pozadí 20. století*, s. 55.

⁴⁸⁴ *Zpráva ku XV. řádnému sjezdu čsl. sociálně demokratické strany dělnické v Praze 1927*, s. VII.

⁴⁸⁵ *Zpráva o činnosti Československé sociálně demokratické strany dělnické v letech 1927-1929* vydaná ku XVI. řádnému sjezdu v Praze ve dnech 27-29. září 1930, s. 9.

⁴⁸⁶ *Zpráva o činnosti Československé sociálně demokratické strany dělnické v letech 1930-1932* vydaná k XVII. řádnému sjezdu v Praze ve dnech 26.-29. října 1933, s. 17.

⁴⁸⁷ *Protokol sedmnáctého řádného a jubilejního sjezdu čs. sociálně demokratické strany dělnické ve dnech 26. až 29. října 1933*, s. 170.

⁴⁸⁸ *Protokol osmnáctého řádného sjezdu Českoslov. sociálně demokratické strany dělnické ve dnech 15., 16., 17. května 1937*, s. 225.

3.4 Závěr druhý

Každá debata se odehrává v určitém kontextu, záleží však především na autorovi, jak tento kontext pojme, jakou mu přisoudí sílu a v čem.

Já vidím v souvislosti s tématem v prvé řadě dva vnější faktory: rozkol sociálně demokratické strany počátkem 20. let a hospodářskou krizi 30. let.. Co se týče prvního faktoru, sama skutečnost, že šlo o debatu v rámci ČSDSD po vzniku KSČ do určité míry předem vymezovala pole, na kterém se bude debatovat a limitovala širí možných postojů. Některé otázky (např. násilná revoluce nebo ilegální politická činnost) nebyly zkrátka vůbec předmětem debaty. Rozkol se také promítal do motivací jednotlivých aktérů a z nich odvozených programových postojů – zejména vůdcové strany podle mého názoru vnímali marxismus jako formu tradiční legitimacy a tedy jako nástroj, s jehož pomocí bylo možno rozkol postupně překonat, přivést někdejší sociální demokraty z jiných stran „z vandru domů“.

Co se týče druhého vnějšího faktoru, hospodářská krize 30. let jednak nastolila nová témata – marxismus jako konfliktní linii tím ale spíše posílila, než oslabil – , jednak se rovněž promítla do motivací aktérů. Bylo třeba nalézt konkrétní řešení pro politiku ČSDSD jako vládní strany, současně bylo třeba znovu získat politickou iniciativu, aktivizovat politiku strany tváří v tvář novým vyzývatelům, kteří nezdarma těžili z původně sociálně demokratických požadavků.

Debata probíhala převážně na stránkách teoretických tiskovin s relativně malým nákladem, porovnáme-li jej s počtem členů strany a jen výjimečně se přenášela jinam (*Právo lidu* 1930, některé sjezdy). Členstvo strany mělo navíc dlouhodobě relativně malý zájem o teoretické otázky (odbyt literatury, zájem o daný typ činnosti Dělnické Akademie, projekt Vyšší školy socialistické). To byl jednak faktor, který napomohl vyprofilování debaty určitým způsobem, jednak by nás to mělo vést k opatrnosti ohledně vlivu, který debata měla na stranu jako celek.

Co institucionální prostředí debaty týče, konkrétně teoretických tiskovin, převaha pravicového proudu z 20. let se postupně proměnila v převahu levicového

proudu ve 30. letech. Tato proměna ale byla vyvážena jednak skutečností, že představitelé pravicového proudu měli řadu dalších publikačních možností a hlavně tím, že zaujímali v hierarchii strany o něco silnější pozici, než proud levicový. Navíc, referenční rámec překladové literatury – včetně té, která byla vydávána oficiálním stranickým nakladatelstvím – nahrával spíše proudu pravicovému jako proudu k marxismu skeptickému, příp. proudu středovému, zatímco prohlubování marxistického charakteru strany či rozvíjení marxistické analýzy v intencích levicového proudu limitoval.

Na debatě se podílela především stranická inteligence tj. akademikové (lidé s akademickými hodnostmi, příp. studenti vysokých škol), nebo lidé, kterým byl určitý typ uvažování náplní práce, „muži pera“ (vysokoškolští pedagogové, novináři, úředníci vykonávající funkce výrazně odborného charakteru). Tedy skupina, která se výrazně lišila od sociálního profilu strany jako celku. V tomto směru mezi levicovým a pravicovým proudem nebylo rozdílu, pouze nejužší vedení strany se částečně lišilo. Není proto velkou nadsázkou, řekneme-li, že programová debata v ČSDSD byla debatou intelektuálů v dělnické straně.

Debaty měly velmi výrazný generační rozměr, který se zároveň prolínal do otázky přístupu k rozhodování v rámci strany. Nelze sice říci, že by se příznivci pravicového nebo středového proudu rekrutovali pouze z lidí středního a staršího věku, nebo že by levicový proud neměl své příznivce mezi střední generací, přesto obecně platí: Vedení jako proud středový představovalo generaci nejstarší a zároveň s nejsilnější pozicí ve strukturách strany (představenstvo), důraz byl přitom kladen na praxi, spíše než na teorii. Proud pravicový představoval generaci střední s vlivem menším (ústřední výkonný výbor, odborné komise, silnější pozice v oblasti hospodářských a sociálních programů ve 30. letech), v názoru na primát praxe byl zajedno s proudem středovým. Proud levicový pak představoval generaci mladou s relativně nejmenší mírou vlivu (ústřední výkonný výbor, odborné komise) a s důrazem na teorii.

4 Programové debaty III. Průřez obsahový

Obsahový průřez má jít u vybraných problémů a za využití příkladů do větší hloubky. Má ukázat, že spor o marxismu, který jsme sledovali v chronologické části nebyl jen sporem o slovo „marxismus“ a jeho symbolický význam. Že marxismus nebyl jen epitetem, které se připojovalo k různým sporům dodatečně a sloužil jako argument *ex auctoritas*, ať už byl pro- nebo protimarxistický. Marxismus byl obecným referenčním rámcem dosavadního vývoje ČSDSD a nezáleží nyní na tom, zda to byl marxismus správně či nesprávně chápaný. Jeho „standardní verze“ – či jak říká v jedné souvislosti de Man, to „*co zůstalo z Marxe živým v dělnickém hnutí: citové hodnoty, sociální představy o vůli, metody činnosti*“⁴⁸⁹ – vytvářela v některých oblastech činnosti ČSDSD pole napětí.

Za prvé, v otázce založení socialismu (materialismus a historický materialismus). Za druhé, v otázce role inteligence v socialistickém hnutí (zájmový boj dělnické třídy, který je zároveň bojem za odstranění kapitalismu obecně, dělnická třída jako tvůrce této změny). Za třetí, v postoji ke státu (kapitalistický stát jako nástroj třídní moci, otázka možnosti jeho využití socialistickými stranami a otázka podílu na vládní moci v něm). A za čtvrté, ve věci možných cest k socialismu (protiklad reformy a revoluce, nebo spíše evoluce a revoluce). A právě na nich bych rád doložil, že zmíněný spor měl také věcný obsah.

Současně je třeba ujasnit dvě věci, které by se mohly stát předmět nedorozumění. Za prvé, obsahový průřez není veden snahou nalézt filiaci projevených názorů. V některých případech je sice k určitým možnostem odkazováno, ale jen tehdy, má-li to bezprostřední souvislost s průběhem debaty, nebo jestliže je to třeba ku správnému pochopení kontextu. V budoucnu bych se rád pustil i na toto pole, zde však bylo záměrně z rámce práce vyčleněno.

Za druhé, není cílem tohoto průřezu rozhodnout, zda byla ta která interpretace Marxe či marxismu správná, nebo fundovaná. Nesnažím se ukázat, zda a kde se představitelé sledovaných proudů dopouštěli záměrných či mimoděčných posunů,

---

⁴⁸⁹ MAN, Hendrik de. *Duch socialismu : k psychologii socialismu.*, s. 19.

nebo v čem z mého pohledu spočívaly slabiny jejich argumentace. Zajímá mě pouze to, jaký význam určitému výkladu marxismu, nebo odporu vůči marxismu aktéři debaty dávali.

4.1 Založení socialismu

I.

Představitelé pravicového proudu nezaujímalí vůči Marxovi postoj zcela odmítavý, spíše velmi rezervovaný. Dokonce i Macek, ze všech představitelů tohoto proudu vůči marxismu nejsilněji zaujatý, napsal počátkem 20. let Masarykovi, že některé jeho výroky o Marxovi mají na dělnické masy nechtěný účinek, neboť „*místo aby vedly k přemýšlení, co dobrého Marx radil, vyvolávají u nich dojem, jakoby pan prezident stál za „Marxem“, tak jak oni ho znají z omílaných frází komunistického manifestu.*“⁴⁹⁰

Také Rádl byl přesvědčen, že Marx nebyl neomylný, že byl „*také jen člověk s lidskými chybami a že řešil si otázky své doby, které se dnes formulují jinak*“, to by však neměl vést k tomu, abychom jej přestali studovat, nebo se podle něj orientovat.⁴⁹¹ Tím, co by však mělo být formulováno jinak, byl Rádlovi marxistický materialismus. Ten podle něj selhává hlavně v tom, že redukuje svět na vnější jevy, ať prostorové, ať příčinné a pomíjí vztahy vnitřní, které jsou oblastí ducha (např. jazyk). „*Všude tam, kde jde o obsah, cíl, program, význam, smysl, podstatu, jde o takové vnitřní závislosti, patřící do oblasti ducha.*“⁴⁹² Síla prostředí, přírodních vlivů i tradovaných názoru, je značná, „*ale není to jediná moc tvořící člověka, společnost, dějiny; jestliže se tyto přírodní podmínky podobají povodni vše s sebou strhující, pak se podobá skutečná společnost lidská osobám, které s povodní zápasí, plovouce ke břehu, držíce se nad vodou, chytající se plovoucích předmětů, snad i využívajících sil povodně k svým účelům. Tu do přírodních sil zasahuje účelné jednání. Proto ve společnosti a v historii jde o smysl lidského jednání: o to, co lidé zamýšleli, jaké prováděli programy, s čím souhlasili a nesouhlasili, jakou cítili odpovědnost, jak*

---

⁴⁹⁰ Masarykův archiv, fond R (Strany), k. 407, Sociální demokracie 1924-29, Mackův dopis.

⁴⁹¹ RÁDL, Emanuel. Navazování na minulost. *Dělnická osvěta*. 1925, roč. XI., č. 8, s. 242.

⁴⁹² RÁDL, Emanuel. Historický materialismus (první část). *Dělnická osvěta*. 1930, roč. XVI., č. 8, s. 291

*dovedli myšlenkou ovládnout podmínky dané jim okolím, což vše jsou věci ducha, nikoli materiálu.*⁴⁹³

I snaha austromarxisty a předního teoretika SAP Maxe Adlera –metaforicky řečeno, snaha smířit Kanta s Marxem⁴⁹⁴ – v Rádlových očích ztroskotává na skutečnosti, že Adler zůstává stále materialistou, jen dává tomuto materialismu jiný konkrétní obsah, stejně jako se před ním Marx odlišil svým dynamickým pojetím materialismu od staršího materialismu statického. *„Max Adler tedy nezachránil Marxe od materialismu tím, že slovo materialismus nahradil slovem „empirie“ (...)*⁴⁹⁵

Základem programu ČSDSD by proto neměl být podle Rádla materialismus. Ale nejen proto, že některé otázky nelze redukovat na hospodářský vývoj. V neměňší míře i proto, že přehlíží praktický význam ideálů. Vidět dělníka jen skrze jeho materiální zájem je zásadní chybou: *“Nepochybuji o tom, že má veliké starosti a že musí být řešeny. Ale dělník má přese všechnu bídu anebo snad právě pro svoji bídu větší porozumění pro ideály než člověk přesycený. (...) Dejte jim lepší ideály a půjdou za vámi, tj. jediné řešení. Bez ideálů dělník by si musel zoufat ve světě. Jděte mezi lid a uvidíte, jak soudí; má hospodářské starosti, ovšem, ale mluví o nespravedlnosti.*⁴⁹⁶ Právě materialismus také podle Rádla působí přeměnu sociální demokracie na stranu stavovskou, hájící úzké zájmy dělnictva a v tomto smyslu nijak odlišnou od stran hájící zájmy zemědělců nebo živnostníků⁴⁹⁷, ale je i příčinou krize inteligence, nejen té socialistické, ale té především: *„Bez ideálů a bez těch, kteří je tvoří není socialismu, není ani dělnické třídy, ani jejich potřeb – tuto jest problém inteligence a krize její je v tom, že na to zapomněla a místo aby prodávala nové ideály, bojuje za zlepšení svého hmotného postavení!*⁴⁹⁸

---

⁴⁹³ RÁDL, Emanuel. Historický materialismus (druhá část). *Dělnická osvěta*. 1930, roč. XVI., č. 9, s. 333

⁴⁹⁴ Rádla se obrací proti pojetí rozvinutém ve spise ADLER, Max. *Marx als Denker*, vydaném původně před 1. světovou válkou, ale pro poválečná vydání z 20. let přepracovaná, nicméně v základních intencích stejná.

⁴⁹⁵ RÁDL, Emanuel. Historický materialismus (druhá část). *Dělnická osvěta*. 1930, roč. XVI., č. 9, s. 333

⁴⁹⁶ RÁDL, Emanuel. K programu strany. *Akademie*. 1927, roč. XXX., č. 7, s. 390.

⁴⁹⁷ RÁDL, Emanuel. *Krise inteligence*, s. 19.

⁴⁹⁸ RÁDL, Emanuel. *Krise inteligence*, s. 17.

Rádl uvažuje i o dalších autorech, kteří jdou v odklonu od materialismu dále, než Adler, kteří se „pokoušejí převést socialismus pomocí Kanta na základy duchovní.“⁴⁹⁹ Konkrétně jmenuje ze starších novokantovců Fridricha Alberta Langeho, etické socialisty či „socializující kantovce“ marburské školy Hermanna Cohena, Paula Natorpa, Rudolfa Stammlera, Franze Staudingera a Karla Vorländera, z druhé strany marxisty resp. „kantizující socialisty“ Conrada Schmidta, Ludwiga Woltmanna, Eduarda Bernsteina a Jeana Jaurése. Ale jakkoli Kanta staví Rádl výše, než materialisty, problém s jeho využitím pro socialistické hnutí vidí trojí. Za prvé, Kant se socialismem nezabýval ani nepřimo, s ohledem k míře abstrakce jeho filosofie neposkytuje ani žádné vhodné analogie. Za druhé, orientoval se na formy, nikoli pozitivní obsah a jeho filosofie tedy vysvětluje proč je materialismus nesprávný, ale nenabízí socialistickému hnutí žádnou alternativu. A za třetí, „Kant, slovem, jen v teorii materialismus zavrhuje, v praxi mu činí příliš velké ústupky. Nedostatek filosofie Kantovy, která by měla nahradit marxismus, jest, že praktické otázky historické, sociologické, přírodovědecké nechává nezměněny a jen spekuluje o problémech, které jsou povzneseny nad otázky praktické reorganizace světa. (...) I jsou pokusy Kantem opravit Marxu, buďtež si sebe pochopitelnější, jen znamenám, že materialismus nestačí a že je třeba jiné filosofie.“⁵⁰⁰

V samém marxismu jsou však podle Rádla prvky, které za uchování stojí – jsou v něm obsaženy ony ideály, které mohou jednání socialistů řídit: „Marxovy sympatie pro slabého člověka, jenž nemá čekati na milost, nýbrž má se povznésti také sám organisovanou svépomocí, jeho víra v pokrok človečenstva, jeho přesvědčení, že lidstvo je vyšší jednotka než třída a stát, a že se tedy (jak my se vyjadřujeme) zájmům lidským, t.j. zájmům pravdy, spravedlnosti, mravnosti, musí obětovati zájmy jednotlivců, společností, států, národností, tříd; i jeho učení, že hmotné podmínky života jsou tak důležité, že ten, kdo jich nedbá, není oprávněn klásti tomuto světu požadavky ideové, toto učení Marxovo je správné, bez ohledu na dobový materialistický výraz, který mu Marx dal.“⁵⁰¹

---

⁴⁹⁹ RÁDL, Emanuel. Historický materialismus (druhá část). *Dělnická osvěta*. 1930, roč. XVI., č. 9, s. 334

⁵⁰⁰ RÁDL, Emanuel. Historický materialismus (druhá část). *Dělnická osvěta*. 1930, roč. XVI., č. 9, s. 335-336

⁵⁰¹ RÁDL, Emanuel. Historický materialismus (druhá část). *Dělnická osvěta*. 1930, roč. XVI., č. 9, s. 338

Podobně uvažuje Linhart. Rozlišuje materialismus mechanický (který nazývá metafyzickým) a historický, přičemž mechanický je jistě nesprávný, ale historický má pravdivé jádro, „*třebaže Marx a Engels jej nevyjádřili jasně a vědecky přesně*“.⁵⁰² V Linhartově hodnocení de Manova *Zur Psychologie des Sozialismus* je to vidět. De Man podle něj dobře ukazuje, že socialismus není logickým vyústěním vývoje, nýbrž etickým ideálem, žádoucím cílem lidského pokroku a k jehož uskutečnění je třeba ženoucí síly, víry v tento ideál. Zároveň však soudí, že by bylo správnější, kdyby de Manova kritika marxismu v tomto směru zdůrazňovala spíše hledisko mravní než psychologické a kdyby se neorientovala jen na naturalistickou formu marxismu, nýbrž brala v potaz také jeho idealistickou hloubku.⁵⁰³ Správně pochopené materialistické pojetí dějin podle Linharta nejen ponechává pro duchovní a náboženské faktory prostor, ale svým teleologickým charakterem, svou orientací ke končenému cíli a smyslem, který je tomuto vývoji dán si zahrnutí těchto faktorů přímo vynucuje. Materialismus musí vzít „*za svůj základ vůli, která je nad dějinami, vyžaduje tedy víru náboženskou, která ovšem neruší platnost vědeckého výkladu dějin, nýbrž jej doplňuje a dává mu poslední základ*“.⁵⁰⁴

Jestliže však Linhart hovoří o potřebě náboženské víry jako nutném doplnění materialismu, nebo říká-li, že socialismus je svého druhu náboženstvím nebo náhražkou náboženství⁵⁰⁵, pak tím ale má na mysli něco jiného, než de Man a podobného spíše tomu, co má na mysli Rádl. Linhart totiž přikládá onomu ideálu explicitně náboženský obsah: „*Socialismus musí tedy vycházet od mravního světového názoru a musí si uvědomit, že tento světový názor má svůj nejhlubší základ v duchovním a mravním náboženství, jakým jest křesťanství, t.j. učení Ježíšovo, které klade největší důraz na nekonečnou cestu každé lidské duše a na rovnost všech lidí*“.⁵⁰⁶ Totéž je patrné z jeho výkladu Ragaze – z marxismu je třeba osvobodit jeho náboženský idealismus a mesianistickou víru a spojit ji s pravdou křesťanství v podobu nové reformace bez církevnictví a teologie, pochopit socialismus jako

---

⁵⁰² LINHART, František. Historický materialismus. *Dělnická osvěta*. 1931, roč. XVII., č. 4, s. 142.

⁵⁰³ LINHART, František. Nové zdůvodnění socialismu. *Dělnická osvěta*. 1929, roč. XV., č. 4, s. 129-133

⁵⁰⁴ LINHART, František. Historický materialismus (druhá část). *Dělnická osvěta*. 1931, roč. XVII., č. 6, s. 215.

⁵⁰⁵ LINHART, František. Nové zdůvodnění socialismu. *Dělnická osvěta*. 1929, roč. XV., č. 4, s. 129

⁵⁰⁶ LINHART, František. Sociální demokracie a náboženství : k diskusi o programu strany. *Akademie*. 1928, roč. XXXI., č. 9, s. 397.

království Boží na zemi či jako obnovení věci Kristovy ve světě.⁵⁰⁷ O Rádlovi i Linhartovi je v tomto směru podle mého názoru možné říci to, napsal Koutník o Rádlovi samotném, a sice, že oba přijímají marxismus do té míry, do jaké neodporuje křesťanství a pečuje o hmotné poměry proletariátu.⁵⁰⁸

II.

Také Modráček měl o materialismu a zvláště historickém materialismu značné pochybnosti. Marxovi připisoval nemalé zásluhy – důraz na jistá sociologická fakta jako důležitost hospodářského faktoru nebo roli zájmu – , ale tvrdil, že jiná sociologická fakta ignoroval a nešťastně generalizoval jednu stránku života na úkor ostatních. Lidstvo, říká Modráček, prožilo v minulosti velmi rozsáhlé politické, sociální a kulturní změny, aniž by se pracovní nebo výrobní prostředky změnily (římský starověk, katolicismus, reformace apod.).⁵⁰⁹ Nejen hospodářství, ale i mravní postoje jsou podle Modráčka velmi důležitým faktorem dění, byť lépe možná hovořit o faktoru psychologickém „*a to proto, že je širší a zahrnuje v sobě jak momenty mravní, tak ony duševní stránky, jež jsou více přírodní, než mravní povahy.*“⁵¹⁰ Neexistuje „*hospodářská základna a duchovní nadstavba: jsou to pouze různé stránky společenského života a pokrok lidstva není než vzájemným podmiňováním se obou.*“⁵¹¹ Ba více: „*Marx nechápe vzájemnosti mezi vývojem duchovním a materiálním, nechápe, že ekonomické bytí je materializovaným vědomím a věděním lidí.*“⁵¹²

Sociálně revoluční nauky, mezi jinými marxismus se podle Modráčka zkrátka vůbec neptají, „*jsou-li lidé pro socialism nebo komunism zralí a vyspělí. Nejvýše je zajímavá otázka, jsou-li zralé hospodářské podmínky pro převrat tak dalekosáhlý. O lidech se vůbec nepochybuje, leda že se zkoumá jejich třídní uvědomění a jejich ideologie. Pokud se jejich povahy a morálních kvalit týče, byli by pro socialism*

---

⁵⁰⁷ LINHART, František. *Leonhard Ragaz, prorok naší doby*, s. 64-84, o tom že je této reformace třeba u nás a že je při tom možno navázat na Husa a Masaryka s. 97.

⁵⁰⁸ KOUTNÍK, Bohuslav. *Emanuel Rádl: křesťanský politik, vědec, filosof a moralista*, s. 54.

⁵⁰⁹ MODRÁČEK, František. *Nauka a politické zásady pokrokového socialismu*, s. 14-18;

MODRÁČEK, František. *Sociologie jako teorie dějin*, s. 37-40.

⁵¹⁰ MODRÁČEK, František. *Velký filosof, člověk a demokrat. Nová svoboda*. 1935, roč. XII., č. 10, s. 109

⁵¹¹ MODRÁČEK, František. *Nauka a politické zásady pokrokového socialismu*, s. 17-18.

⁵¹² MODRÁČEK, František. *Sociologie jako teorie dějin*, s. 38.

*stejně zralí v přírodním stavu jako ve středověku a jako dnes.*⁵¹³ Takový obraz člověka, obraz strukturalistický odvíjející lidské jednání pouze z prostředí v němž se pohybuje je však podle Modráčka smyšlenkou. Proto by socialismus v programu ČSDSD neměl být podle Modráčka pojímán jen jako otázka hospodářská nebo politická, jak je tomu v revidovaných programech německé SPD a rakouské SAP – má na mysli heidelberský program z r. 1925 a linecký program z r. 1926 – , ale jako otázka lidského uvědomění: *“Socialism není jen ekonomie a politika a nevyroste jen z nich. Kdyby sebe více pokročila kapitalistická koncentrace výrobní, neudělá z ní žádná politická moc socialistické řády, k nimž pracujeme, nebudou-li široké vrstvy způsobilé k hospodářské demokracii a nebudou-li míti pro její principy vyššího smyslu.”*⁵¹⁴

Štern si uchoval pro materialismus možná o něco výraznější sympatie, než předchozí zmínění, ale jeho představa správně pochopeného a kriticky očištěného materialismu se od jejich představ ve výsledku neliší. Když třeba uvažoval o příčinách 1. světové války, zdůraznil, že přehlédnout její hospodářské příčiny by bylo stejnou chybou, jako vysvětlení redukovat pouze na ně. Společenské jevy je třeba vysvětlovat jak objektivními poměry, tak idejemi a aktivitou lidí, kteří tyto poměry tvoří. *„Historický materialism jest pouze metodou, proto jest nesprávné stotožňovat jej se světovým názorem materialistickým. Marx své stanovisko přepnul, ale národohospodář a sociolog vždy zdravé jádro v jeho stanovisku pochopí a použije.”*⁵¹⁵

A i on budoval svou představu socialismu kolem pojmu spravedlnosti. Socialismem je mu vše co odstraňuje třídní bezpráví, důchody bez práce a vykořisťování člověka člověkem, co nás přibližuje ke stavu spravedlivějšímu a zaručuje rovnoprávnost nejen politickou, ale také hospodářskou.⁵¹⁶ Pochyboval sice, že by bylo možno vytvořit společnost zcela prostou sociálního bezpráví, ale věřil v reálnost společnosti velkého středního stavu, jehož jádrem bude dělnictvo, společnosti, která bude ve své velké většině sdílet širokou hladinu blahobytu, pod níž

---

⁵¹³ MODRÁČEK, František. Podstata revolučních nauk (dokončení). *Akademie*. 1928, roč. XXXI., č. 5, s. 223.

⁵¹⁴ MODRÁČEK, František. K diskusi o programu strany. *Akademie*. 1926, roč. XXX., č. 4, s. 237.

⁵¹⁵ ŠTERN, Evžen. *Socialism a imperialism : hospodářské příčiny světové války*, s. 8.

⁵¹⁶ ŠTERN, Evžen. Hnací síly praktického socialismu I. *Nová svoboda*. 1926, roč. III., č. 5, s. 73.

nebude možné klesnout, ani nad ní příliš vystoupit. „Úchylky od průměrné střední hladiny, vyvolané duševní a fysickou nerovností lidí, nesmí být náhodné a nezasloužené, nesmí být tak hojné a odstředivé jako dnes.“⁵¹⁷

Jinde praví, že socialismus definuje záměrně velmi široce. Ne ve vazbě na konkrétní socializační projekt typu zestátnění výrobních prostředků, ale jako směřování k vyšší sociální spravedlnosti, protože „*to, co se nám zdá být sociálně spravedlivé, příštím generacím s vyspělejším smyslem pro spravedlnost, žijícím v jiných společenských a nových hospodářských poměrech, bude se jevit nedostatečným a nedokonalým.*“⁵¹⁸ A opět jinde vyjmenovává všechny prvky Masarykova přístupu k socialismu, které pokládá za správné a jejichž uplatnění by podle jeho názoru posunulo ČSR mezi nejpokrokovější státy světa – bezprávi nelze odstranit pouze hospodářskými reformami, ale třeba nejprve postupně proměnit mravy a názory, dále, že socialismus je především mravní princip a že třídní boj jakožto zájmový boj je jistě důležitou složkou společenského života, ale nevystihuje celé společenské dění a konečně, že sociální otázka je otázkou všelidskou, nikoli zájmem jedné třídy.⁵¹⁹

III.

Většinu výše zmíněných postojů v sobě koncentruje Macek. I on soudí, že marxismus je pochybený v prvé řadě ve svém základě, v historickém materialismu⁵²⁰, je prodchnut „*vulgárním hmotařstvím*“.⁵²¹ Marxovou chybou podle Macka bylo, že vykládal „*změnami výroby, co bylo způsobeno změnami v mravních názorech. Mravní názory nebyly v dějinách jen „nadstavbou“, nýbrž stejně původním výrazem života, jakým je pud tvořivý, který vyznačuje člověka jakožto „živočicha, který si dělá nástroje*“.“⁵²² V odkazu na de Manův výklad z *Zur Psychologie des Sozialismus* pak Macek tvrdí, že samotný socialismus je toho příkladem, neboť „*nevznikl z hmotné bídy dělnictva, nýbrž z pocitu křivdy, který*

⁵¹⁷ ŠTERN, Evžen. Hnací síly praktického socialismu II.. *Nová svoboda*. 1926, roč. III., č. 6, s. 90.

⁵¹⁸ ŠTERN, Evžen. Socialism a sociální politika. *Právo lidu*. 1930, roč. XXXIX., č. 193 (17.8. 1930), s. 4.

⁵¹⁹ ŠTERN, Evžen. *Názory T. G. Masaryka o socialismu*, s. 7-10.

⁵²⁰ MACEK, Josef. *Socialismus*, s. 134.

⁵²¹ MACEK, Josef. Pro socialism nikoli třídní, nýbrž humanitní. *Naše doba*. 1937, roč. XLV., č. 1, s. 15.

⁵²² MACEK, Josef. *Socialismus*, s. 132.

*nejdříve měli mravně vysoko stojící jednotlivci z vrstvy vzdělanců. Z jejich odporu proti sociální křivdě institucionálně páchané na pracujícím lidu vzešlo uvědomování tohoto lidu. A v něm zase pracoval dříve a více cit pro spravedlnost, rovnost a svobodu, nežli pochopení dějinného vývoje podle historického materialismu studií Karla Marxe a jeho školy. (...) Co dělníky tak mocně rozjitřilo a v miliónových zástupech přivedlo k programům socialistickým, je vědomí křivdy, vědomí, že jsou vykořisťováni. Ale to není fakt hospodářský, nýbrž mravní.*⁵²³

Sociální struktura a v jejím rámci hospodářský život mají jistě velký podíl na bídě celých vrstev, ale až na výjimečné případy má i každý jednotlivý člověk možnost svépomoci, zlepšení je alespoň po jistou mez otázkou jeho vůle.⁵²⁴ Úsilí o socialismus proto musí být, soudí Macek, chápáno hlavně ve smyslu „*houževnaté uvědomovací práce uvnitř socialistických stran a rozmanitých jiných sociálních útvarů (družstva, odborové organizace, školy a spolky), ale také uvědomovací práci navenek (...)*“⁵²⁵ Nebude-li tato stránka zohledněna, hrozí podle Macka podobný neúspěch, jakým skončil pokus o vybudování socialismu v Rusku: „*Bolševický experiment s nevzdělanými lidmi a s lidmi stejně sobeckými, jako jsou lidé v soustavě soukromokapitalistické je cosi jako perpetuum mobile, při němž se nepočítá s odporem tření.*“⁵²⁶ A proto socialismus nemůže z Mackova pohledu znamenat jen alternativní společenské instituce, alternativní hospodářskou a sociální strukturu, ale jde také o „*vyvolání jistého mravního smýšlení a chování, o vzbuzení jiných pohnutek ve většině občanů v daných společenských svazcích.*“⁵²⁷

Marxismus ovšem není podle Macka vhodným základem pro socialismus ještě v jednom smyslu, který souvisí s otázkou materiálních a ideálních faktorů a která nezapře inspiraci de Manem. Marxistická konstrukce je podle Macka amorální.⁵²⁸ To však není jen prostý normativní odsudek. Marxismus je deklaratorně přístupem vědeckým – tuto vědeckost Macek opakovaně zpochybňuje, ale tím se v tuto chvíli nebudeme zabývat – a jako takový, v pozitivistické tradici, vylučuje

⁵²³ MACEK, Josef. Za socialismus psychologický a ethický : několik slov o Hendriku de Man. *Naše doba*. 1929, roč. XXXVI., č. 4, s. 199.

⁵²⁴ MACEK, Josef. Nekvalifikování a neteční. *Naše doba*. 1936, roč. XLIII., č. 8, s. 511.

⁵²⁵ MACEK, Josef. „Revoluce se říká, práce se myslí.“. *Naše doba*. 1927, roč. XXXIV., č. 8, s. 511.

⁵²⁶ MACEK, Josef. Do čtyřicátého ročníku. *Naše doba*. 1932, roč. XL., č. 1, s. 60.

⁵²⁷ MACEK, Josef. Ještě jedna kapitola o socialismu třídním a humanitním. *Naše doba*. 1937, roč. XLV., č. 3, s. 158.

⁵²⁸ MACEK, Josef. Odpověď na dopis čtenáře. *Naše doba*. 1937, roč. XLV., č. 2, s. 123-124.

prvek hodnocení. Fenomén sociálního vykořisťování je však z tohoto důvodu podle Macka Marxem pouze popisován, nikoli odsuzován a nevybízí k zaujetí morálního postoje, potažmo k aktivitě, snaze o odstranění vykořisťování.⁵²⁹

Samotnou existenci sociálního vykořisťování – ba více, vykořisťování nikoli nahodilého, nýbrž soustavného a institucionálního – tedy Macek uznává, ale marxismus podle něj „*příliš ulpíval na poměru mezi podnikatelem a dělníkem – nedbal toho, že pracující člověk je dnes vykořisťován také a to velmi zle ještě v jiných vztazích.*“⁵³⁰ Proti Marxovu pojetí staví Macek pojetí vlastní: „*Kdyby byl Marx skutečně vědecky – nezaslepen svou ukvapenou generalisací – pozoroval skutečnosti společenského života, byl by viděl, že jak to vykořisťování, tak ten boj o jeho pokračování či ukončení, neodehrává se na jedné „frontě“, nýbrž na celé řadě front a že vykořisťovatelé a vykořisťovaní i přátelé a nepřátelé mění svá místa a přeskupují se divně a pořád jinak. Byl by viděl, že to, co on pojal jako boj dvou tříd v různých obdobích lidských dějin se podobalo a podobá spíš Hobbesovu „boji všech proti všem“, nežli srážce dvou velkých armád. (...) Člověk pracující – ať už v továrně, dílně, na poli nebo v kanceláři, ať námezdný nebo samostatný – bývá vykořisťován nejen v poměru pracovním, ale také jako dlužník nebo věřitel, nájemník a pachtýř nebo propachtovatel, spotřebitel nebo výrobce, pojistník nebo pojištěnec, poplatník nebo uživatel státní nebo obecních služeb a zařízení atd.*“⁵³¹ Problém sociálního vykořisťování je podle Macka tedy spíše – problémem spravedlivé ceny.⁵³²

A protože marxistická představa vykořisťování je podle Macka chybná, chybou je pro něj i vykládat socialismus jako zájmový boj dělnické třídy. Marxismus podle něj redukuje socialismus na kolektivní egoismus – dobře se to odráží také v Mackově kritice domácího socialismu, který podle něj klesl na úroveň zájmové či stavovské politiky, jakéhosi „*červeně natřeného agrarismu*“⁵³³ – , skutečný socialismus je však vzhledem k povaze vykořisťování věcí celé společnosti:

---

⁵²⁹ MACEK, Josef. *Socialismus*, s. 133.

⁵³⁰ MACEK, Josef. Nová socialistická strana. *Naše doba*. 1926, roč XXXIII., č. 7, s. 387.

⁵³¹ MACEK, Josef. Ještě jedna kapitola o socialismu třídním a humanitním. *Naše doba*. 1937, roč. XLV., č. 3, s. 155.

⁵³² MACEK, Josef. *Socialismus*, s. 132, MACEK, Josef. *Problém ceny v socialismu*.

⁵³³ MACEK, Josef. *Zápas s omylem a chudobou : úvahy o hospodářství, socialismu a demokracii*, s. 77.

„Marxistická konstrukce socialismu na pouhém dělnickém zájmu a prospěchu, na třídní nenávisti dělnictva, na boji a pomstě místo na spravedlnosti, právu a povinnosti, je v základech pochybená. Je to dnes už ne omyl, ale vědomá lež, udržovaná demagogy.“⁵³⁴ Je třeba apelovat na lidství, nikoli na třídu. Socialismus je „věcí všech občanů bez rozdílu tříd, povolání, vzdělání a majetku, všech občanů, kteří rozumem a citem pochopili nutnost spravedlivějšího řádu společenského a uznali svou mravní povinnost na něm spolupracovat, byť i přitom ztratili na majetku nebo na prestiži ve svém společenském postavení. (...) Socialismus, který zasluhuje toho jména, nemůže být ani třídní, ani rasový, nýbrž humanitní.“⁵³⁵

Socialismem je zkrátka Mackovi totéž, co Šternovi, totiž „odstraňování soustavy vykořisťovací a nahrazování jí soustavou stále spravedlivější, jak ji lidstvo ve vývoji rozumovém i mravním bude schopno pojímat a uskutečňovat.“⁵³⁶ Nebo totéž, co de Manovi a co konvenuje utilitarismu jako filosofickému základu Mackova uvažování, tedy snaha „měnit společenské poměry na prospěch celku, a v jeho rámci k štěstí jednotlivců. Toto štěstí nezáleží jen v uspokojování potřeb hmotnými statky, nýbrž v uplatňování mravní osobnosti člověkovy v společenském životě. Člověk se nechce mít pouze dobře, nýbrž chce být svobodný, chce být rovný druhým, chce spravedlnost.“⁵³⁷

IV.

Levicový proud naopak spatřoval v materialismus a zvláště historickém materialismu svůj pevný základ. Např. poté, co řízeně zanikla *Akademie Patzak* řekl, že *Dělnická osvěta* jako nyní jediná oficiální teoretická revue strany „bude usilovat o uplatnění vědeckého socialismu na jevy našeho života, bude uplatňovat metodu historického materialismu v našem prostředí...“⁵³⁸ Dobiáš explicitně požadoval založit program sociální demokracie „na materialistickém či, bojíme-li se toho slova,

---

⁵³⁴ MACEK, Josef. Pro socialism nikoli třídní, nýbrž humanitní. *Naše doba*. 1937, roč. XLV., č. 1, s. 18.

⁵³⁵ MACEK, Josef. Pro socialism nikoli třídní, nýbrž humanitní. *Naše doba*. 1937, roč. XLV., č. 1, s. 20.

⁵³⁶ MACEK, Josef. Ještě jedna kapitola o socialismu třídním a humanitním. *Naše doba*. 1937, roč. XLV., č. 3, s. 155.

⁵³⁷ MACEK, Josef. *Socialismus*, s. 185.

⁵³⁸ PATZAK, Václav. *Socialistická revue. Dělnická osvěta*. 1929, roč. XV., č. 1, s. 2.

*hospodářském pojetí vývoje.*⁵³⁹ Kraus – který explicitně prohlásil, že mimo marxismu není socialismu⁵⁴⁰ – polemizuje s Neubauerem říka, že i Neubauerova normativní teorie práva je determinována historicko sociálně, stejně jako všechny formy poznání, a to v tom smyslu, že vzniknout může jen taková forma poznání, která má účel získávat poznatky sloužící životu ve společnosti, „*t. j. podle slov Marxových přeměně společenského bytí v společenské vědomí.*“⁵⁴¹ Nebo když Kojecký podrobuje kritice Masarykovo pojetí světové války a činí tak z pozic socialistických – rozuměj: marxistických – , opírá se přitom o pojetí téhož problému, jak je v *Die österreichische Revolution* (1923) vyložil jeden z vůdců SAP a přední austromarxistický teoretik Otto Bauer: „*Ve srovnání s marxistickou analysou Bauerovou ujasněme si ideologickou metodu Masarykovu v její podstatě. Pro něho není hybnou silou dějin mocensko-politické rozložení sil uvnitř státu a národa, není jí boj tříd, nýbrž vývoj všeobecných idejí, jak je nalézá u filosofů, umělců a politiků. Tyto všeobecné ideje krystalizují v politické úsilí, které dále určuje vývoj hospodářský. Socialismus usuzuje opačně.*“⁵⁴²

Materialistický přístup mladých marxisticky orientovaných intelektuálů ovšem nebyl čistě mechanickou záležitostí. Např. Čecháček tvrdí, že veškeré ideje nemusí být hmotně determinovány přímo a kauzálně, tato hrubá představa podle něj byla odmítnuta již marxisty samými.⁵⁴³ V komentáři k Leninovým úvahám o marxismu a empiriokriticismu zase říká, že s Leninem jistě nutno souhlasit v podmíněnosti filosofie jakožto ideologie hospodářskou základnou společnosti, ale tato závislost není tak bezprostřední a neprojevuje se takovými důsledky, jak předpokládá Lenin.⁵⁴⁴ I Kojecký soudí, že „*ideové proudy v dějinách lidstva neodpovídají výlučně a jednoznačně hospodářským a mocenským poměrům dané epochy. Vyvíjejí se částečně svou vnitřní logikou a působíce zpětně i na reální bási společenského vývoje, aniž mohou přerůst rámeček, daný dějinným společenským*

⁵³⁹ DOBIÁŠ, Svatopluk. Od socialismu hospodářského k ideologickému? *Akademie*. 1926, roč. XXX., č. 3, s. 156.

⁵⁴⁰ KRAUS, František. *Sociální funkce práva : socialistický rozbor*, s. 6.

⁵⁴¹ KRAUS, František. Normativní teorie a marxismus. *Útok*. 1935, roč. IV., č. 23, s. 280.

⁵⁴² KOJECKÝ, Zdeněk. Masarykovo a Bauerovo pojetí světové války (dokončení). *Dělnická osvěta*. 1930, roč. XVI., č. 3, s. 97-98.

⁵⁴³ ČECHÁČEK, Jaroslav. Kniha ukvapených závěrů. *Dělnická osvěta*. 1929, roč. XV., č. 1, s. 25-26.

⁵⁴⁴ ČECHÁČEK, Jaroslav. Filosofický problém marxismu (dokončení). *Dělnická osvěta*. 1929, roč. XV., č. 9, s. 349.

procesem.⁵⁴⁵ Hmotná základna, přesněji řečeno hospodářský vývoj a podmínky nejsou tedy jedinými, které hrají roli, ale jsou poslední instancí, vymezují idejím jejich místo a sami jimi nejsou určovány. Dobře to ukazuje Dobiáš, když říká, že „ideologický a hospodářský vývoj jsou navzájem závislími, při čemž hospodářské vlivy mají rozhodnou převahu, protože ideologie se vytváří podle nich a že na hospodářský vývoj společnosti lze působiti toliko ve smyslu zákonů hospodářských a předpokladů hospodářským vývojem samotným vytvořených.“⁵⁴⁶

V souladu s materialistickým základem je optika levicového proudu strukturalistická. Namátkou: Snaha o mravní socialismus musí podle Stolze nutně selhat, neboť předpokládá, že se lidstvo může stát mravnějším a lepším v současném, tedy kapitalistickém řádu, což ale podle něj možné není.⁵⁴⁷ Patzak postihuje jako charakteristický rys de Manova přístupu zdůraznění individua namísto kolektivu, de Man podle něj „*touží po osvobození individua z kolektivní odpovědnosti a dosazuje na místo takové odpovědnosti etický závazek jednotlivců. Chce individualisovati hnutí.*“⁵⁴⁸ Mackovi Patzak vytýká, že jeho pohled na krizi socialismu neposune socialistické strany ani o krok, protože se orientuje na jednotlivce a nevidí objektivní hospodářské podmínky.⁵⁴⁹ Podle Popelové historický materialismus neznamena fatalismus, ale předurčuje naše možnosti jako aktérů: „*Činíme-li vývoj závislým od hospodářských zákonů, neznamena to, že jsme vzhledem k vývoji odsouzeni k zcela pasivní roli, nýbrž znamena to pouze, že náš zásah do vývoje bude mít úspěch tehdy, bude-li konán s uvědoměním a použitím těchto zákonů.*“⁵⁵⁰ A Čecháček sice vybízí k aktivní snaze přivést na stranu socialismu střední vrstvy, ale zároveň říká, že by samozřejmě také stačilo vyčkávat konce dějinného procesu, že si musíme být vědomi, že lidská vůle představuje v pohybech společenských vrstev toliko malého činitele a že převod středních vrstev na stranu socialismu se může dít jen v situaci, kdy jsou dány objektivní podmínky.⁵⁵¹

---

⁵⁴⁵ KOJECKÝ, Zdeněk. Masarykovo a Bauerovo pojetí světové války (dokončení). *Dělnická osvěta*. 1930, roč. XVI., č. 3, s. 98.

⁵⁴⁶ DOBIÁŠ, Svatopluk. Od socialismu hospodářského k ideologickému? *Akademie*. 1926, roč. XXX., č. 3, s. 156.

⁵⁴⁷ STOLZ, Jiří. Mravnostní socialismus. *Dělnická osvěta*. 1927, roč. XIII., č. 3, s. 114

⁵⁴⁸ PATZAK, Václav. Kam spěje socialismus? *Dělnická osvěta*. 1929, roč. XV., č. 4, s. 160.

⁵⁴⁹ PATZAK, Václav. Socialisté a krise. *Nová svoboda*. 1933, roč. X., č. 9, s. 98-99.

⁵⁵⁰ POPELOVÁ, Jiřina. Obrana historického materialismu. *Dělnická osvěta*. 1933, roč. XIX., č.3, s. 75.

⁵⁵¹ ČECHÁČEK, Jaroslav. *Vzpouřa středního stavu*, s. 119-120.

Společná strukturalistická optika však v řadách levicového proudu nevedla vždy ke stejnému postupu. Např. Kojecký říká, že hospodářská krize je dokladem správnosti marxismu jako analytického nástroje a odumírání kapitalismu, je se ale třeba odpoutat od líbivých formulek vulgárního marxismu: *„Především si musíme uvědomiti, že doba nepracuje mechanicky pro nás, nepracujeme-li my sami pro dobu, tj. nezasahujeme-li aktivně, cílevědomě a rozhodně ve smyslu tendencí společenského vývoje. Bortí-li se dnešní hospodářský řád, neznamená to ještě, že by automaticky musil v sobě pohřbít všechny mocenské prvky kapitalistické epochy a vynésti napovrch socialismus. (...) Železné zákony hospodářské tvoří určité předpoklady pro politický vývoj, ale nic víc, než předpoklady. Úpadkový kapitalismus se prostě nemůže změnit v rozkvétající socialistický řád, nebude-li tento vývoj připraven a uskutečněn záměrnou a rozhodnou socialistickou akcí.“*⁵⁵² Kojecký se stal proto spoluautorem programového dokumentu *Co chtějí socialisté*.

Naopak Kraus říká, že plánování je sice principálně správné, ale rozhodně se nemůže dít takovým způsobem, jako tomu bylo v případě zmíněného programu. Ten podle něj nerespektuje neúprosný zákon vztahu záměru a výsledků, vztahu lidské vůle, která působí nahodile a skutečnosti, která působí s nutností. *„Neboť vědecký socialismus se od fatalismu, zavrhuje vůbec volní zásahy do dění sociálního i od prostoduchého voluntarismu nedočkavých reformátorů, kteří by už rádi vzali vývoj do svých nervosních rukou, liší v tom, že učí, jak jen skrze vědecké poznání a na jeho podkladě v nových a nových zkouškách lze pevně a dovedně ruce měnit skutečnost k obrazu člověka.“*⁵⁵³ Program je Krausovi dokladem, že si jeho tvůrci vědecké poznání – rozuměj: marxismus – neosvojili.

V.

V každém případě to znamená, že opření socialismu o regulativní ideje typu spravedlnosti nebo o jakýkoli mravní apel bylo z hlediska levicového proudu naprosto chybné. Tak kupříkladu Stolz říká: *„Změníme-li hospodářskou základnu, není nám pak třeba spravedlnosti, neboť pak jest tady sama sebou a není už jako*

⁵⁵² KOJECKÝ, Zdeněk. Poučení z krise. *Dělnická osvěta*. 1933, roč. XIX., č. 2, s. 49.

⁵⁵³ KRAUS, František. Klíče k socialismu..., *Útok*. 1935, roč. IV., č. 9, s. 127.

*spravedlnost pocítována a není-li této základny, co je nám spravedlnost platná.*⁵⁵⁴

Podle Stolze nemají ideje schopnost měnit hospodářskou základnu, nemohou tedy problém vyřešit – morálními průpověďmi se nestaví železnice a nevybuduje se jimi ani socialismus.⁵⁵⁵ Týž autor polemizuje proto i s Maxem Adlerem, byť v pozadí polemiky s Adlerem je skryta také imanentní polemika s de Manem. Zatímco Rádlovi se zdá Adler stále příliš materialistický, Stolz je naopak toho názoru, že Adler už materialistou není.⁵⁵⁶ Stolz tvrdí, že Adler svým spojením Kantova transcendentálního vědomí a Marxova zespolečenštělého člověka – tím, že funkce poznávací i volní činí součástí funkce víry a že socialismus je tedy především transcendentální představa⁵⁵⁷ – zaměňuje pojmy, víru ve smyslu náboženském a víru či jistotu založenou na vědeckém poznání. Stolz naopak vidí v socialismu určitý hospodářský a sociální řád, nezbytný a nevyhnutelný důsledek dosavadního hospodářského a sociálního vývoje a vědecký socialismus – rozuměj: marxismus – je mu prostě teoretickým vyjádřením, vědeckým výrazem této nezbytnosti. *„Socialisté, kteří tvrdí, že socialismus potřebuje etického a náboženského základu, popírají objektivní nezbytnost socialismu (...), t. j. že je podmíněn hmotně i dějinně. Nahrazují objektivní nezbytnost subjektivně fantastickými výmysly. (...) Každé společenské údobí má své náboženství, které mu vyhovuje. Bud' nové nebo přispůsobené, přeměněné. Revoluční měšťáctvo se pokusilo jen na krátko zavést náboženství rozumu. Nyní se chce provést totéž se socialismem jako náboženstvím. Je otázka, potřebuje-li toho dělnictvo.*⁵⁵⁸

Červinka v polemice s Ragazem zase říká: *„Zásadou socialistické kritiky od Marxe jest, že právě takové pojmy, jako je spravedlnost, dobro, mravnost, usvědčil z bezobsažnosti a prokázal, že je nutno chápat historicky a jen v souvislosti s konkrétními institucemi. Socialistickou kritiku skutečnosti nelze nacpat do všeobecných filosofických zásad. Socialistická kritika konfrontuje skutečnost se skutečností, a ne s pochybnými ideály.*⁵⁵⁹ Totéž Dobiáš: *„Pod pojmy „právo, spravedlnost“ a pod. vidí něco jiného dělník a něco jiného a právě kontrererního*

⁵⁵⁴ STOLZ, Jiří. Mravnostní socialismus. *Dělnická osvěta*. 1927, roč. XIII., č. 3, s. 111.

⁵⁵⁵ STOLZ, Jiří. Mravnostní socialismus. *Dělnická osvěta*. 1927, roč. XIII., č. 3, s. 114.

⁵⁵⁶ STOLZ, Jiří. *Má Marx ještě pravdu?*, s. 43.

⁵⁵⁷ Stolz polemizuje primárně s ADLER, Max. *Das Soziologische in Kants Erkenntniskritik*.

⁵⁵⁸ STOLZ, Jiří. Socialismus jako náboženství (třetí část). *Dělnická osvěta*. 1929, roč. XV., č. 4, s. 162-163.

⁵⁵⁹ ČERVINKA, Eugen. Ragazovo zoufalství. *Dělnická osvěta*. 1935, roč. XXI., č. 7-8, s. 255

*kapitalista, jsou to slova, jejichž obsah se mění a záleží na moci jednotlivce či společenské skupiny, jaký smysl oněm slovům dají.*⁵⁶⁰

A Běhounek v polemice s etickým socialismem de Manovi vytýká, že jeho zdůvodnění socialismu je „*druhotné, vycházejíc spíše od důsledků, než od příčin, protože etika není absolutní, ale je než produktem hospodářských a společenských poměrů a tudíž také třídní.*“ De Man prý tvrdou skutečnost zahaluje „*do neurčitých slov etického, morálního slovníku a od neurčitých slov je už lehká cesta k neurčitému programu. (...) Kam také s etickými požadavky na nejsurovější vykořisťování kapitalistickým systémem? To jsou velmi nerovné zbraně, které ten proskribovaný marxismus dávno odložil, kam patří, aby je etičtí socialisté donquichotsky znovu zvedali, dělajíce si proto to „nové a tvůrčí socialismy“.*⁵⁶¹

Je to rovněž otázka mobilizačního potenciálu. Podle Dobiáše „*Marx nejlépe vystihl potřeby dělnictva a také skutečnou a pravou podstatu společenského dění, což v dnešní době cítí nejlíp právě jen dělník. Dělník nerozumí třeba ani za mák marxistické doktríně theoreticky, ale pozná, že mu objasňuje něco, v čem žije den ze dne, podává mu skutečnost a proto se Marxova učení drží a bude držet. To všechno je důkazem meritorní správnosti nauky a nikoli toliko formálním důvodem, abychom se drželi Marxe.*“⁵⁶²

Také Popelová zdůrazňuje význam historického materialismu jako jediného světového názoru, který může proletariát podporovat v jeho boji: „*V čem vězí nebezpečí idealismu, eticismu, náboženskosti, humanismu? – Dělnické hnutí se právem varuje všech těchto směrů. Zdůrazňujeme-li, jak to činí historický materialismus, hospodářské podmínky historického dění, vynikne nám přeměna struktury společenské v době průmyslového kapitalismu, vynikne nám význam dělnické třídy, vynikne nám třídní základ kultury. Naopak každé jiné hledisko*

---

⁵⁶⁰ DOBIÁŠ, Svatopluk. Od socialismu hospodářského k ideologickému? *Akademie*. 1926, roč. XXX., č. 3, s. 158.

⁵⁶¹ BĚHOUNEK, Václav. Recenze de Man / Cesty tvořícího socialismu. *Dělnická osvěta*. 1932, roč. XVIII., č. 7, s. 251.

⁵⁶² DOBIÁŠ, Svatopluk. Od socialismu hospodářského k ideologickému? *Akademie*. 1926, roč. XXX., č. 3, s. 153.

zatlačuje a snižuje význam dělnické třídy.⁵⁶³ A roli v tom podle ní hraje i skutečnost, že marxismus je vědou. Připouští, že samo úsilí o socialismus není nutně vědou, že je vírou, ale právě v tomto směru vidí sílu marxismu a jeho mobilizační náboj: „(...) fikce je účinnou jen tehdy, když se lidé domnívají, že je skutečností, a víra je působivá jen, věří-li se, že nebude marná. V Marxově době, právě tak jako mezi dělnickou třídou ještě dnes, je autoritou, které se věří, věda, vědecké zdůvodnění socialismu se těší onomu maximu víry, kterému by se netěšilo žádné jiné. Intelektuální skepse ve vědecké výsledky do lidových vrstev ještě nepronikla.“⁵⁶⁴

VI.

V chronologické a strukturální části jsem několikrát poukázal na postoj vedení, na snahu vůdců do debaty buď vůbec nezasahovat, neb teoretické diskuse jsou chápány jako zdroj napětí a potenciálních rozkolů, nebo do ní zasahovat kompromisními návrhy, udržujícími status quo či vyložitelnými různě podle situace, případně problémy prostě obcházet.

Dobrym příkladem je Stivín. Bylo to ukázáno již v jeho sjezdových vystoupeních. Ve stejném duchu a se stejným zjevným důrazem na praktické potřeby strany se vyjádřil i přímo o materialismu: „Pro nás nejcennější z Marxovy nauky je jeho – ať už správně nebo nesprávně nazvaný – historický materialism, který nás učí, abychom ke zkoumání společenských jevů přistupovali v první řadě s hlediska zájmů hospodářských, speciálně poměrů výrobních. Tato teorie Marxova bývá často potírána argumentem, že Marx úplně vylučuje z dějin lidstva etiku a individualitu, poněvadž prý jedině uznává vlivy hospodářské. Tento výklad je nesprávný. Jak Marx tak i Engels často zdůraznili, že nepokládají hospodářské síly za jediné, ale jistě za rozhodující ve společenském vývoji. V politické praxi se nám tato nauka neobyčejně dobře osvědčuje.“⁵⁶⁵ Ilustrativním je v této souvislosti třeba postupná proměna oné pasáže prohlášení zásad, která hovořila o podmínkách pro nové kolektivní výrobní formy, jež má sociální demokracie vytvářet. Nejprve se hovořilo o „duševních a

---

⁵⁶³ POPELOVÁ, Jiřina. Obrana historického materialismu. *Dělnická osvěta*. 1933, roč. XIX., č.3, s. 74.

⁵⁶⁴ POPELOVÁ, Jiřina. Kritika marxismu a filosofie socialismu Hendrika de Mana II. *Sociologická revue*. 1937, roč. VIII., č. 1-2, s. 213.

⁵⁶⁵ STIVÍN, Josef. *O ideologii sociální demokracie československé*, s. 5.

hmotných podmínkách“ (1924), pak se pořadí obrátilo a hovořilo se o *„hmotných a duchovních podmínkách*“ (1927), až nakonec zůstaly jen *„podmínky*“ (1930).

Jednotliví vůdci se pak vyjadřovali rozdílně, ale zároveň do té míry dvojsmyslně, že jejich formulace sloužili témuž účelu, jako formulace Stivínovy. Tak třeba Hamppl, který vyzdvihnul, že *„ne závist, ne nevraživost musí býti hnací silou, nýbrž hluboké přesvědčení, že dosavadní mzdový systém je v nesouhlase s demokracií, s kulturní a mravní úrovní dělnické třídy. (...) Nová morálka tvoří fundament pro nové řády.*“⁵⁶⁶ Jinde však říká, že k zásahu do výrobních řádů sice nemůže dojít pouze dekretem, ale je třeba politicko-mocenského tlaku a není možno spolu s Modráčkem spoléhat především na svépomoc.⁵⁶⁷

Nebo Pik. Na jedné straně razí důsledně historicko materialistický přístup: *„Mravní, právní a politické soustavy jsou produktem hmotných, výrobních a společenských sil. Tímto hlediskem na dějiny se konstatuje, že především hmotné zájmy jsou činitelem rozhodujícím.*“⁵⁶⁸ A strukturalistickou optiku: *„Sociální demokracie není produktem lidské vůle. Jest výsledkem hospodářských poměrů a dějinného vývoje. Bylo smyslem dějin a logikou poměrů, že ve velkém sociálním hnutí moderní doby stala se sociální demokracie představitelkou snah třídy dělnické. Socialističtí teoretikové byli pouhými tlumočníky fakt dějinného vývoje a hospodářských poměrů.*“⁵⁶⁹ Na straně druhé říká, že není idealističtějšího hnutí než hnutí socialistického, neboť to dává lidu víru ve vlastní sílu, ideu společného zájmu a víru věčného lidského bratrství⁵⁷⁰, nebo že je to hnutí *„svoji povahou hnutím mravním a kulturním – pěstuje kulturu citu, lásky, naplňuje srdce pravým lidským cítěním a rozum pocitem zodpovědnosti. Sociální demokracie sdílí sice materialistický názor dějinný, jímž zdůvodňuje, že síly ekonomické jsou hlavní pružinou vývoje společnosti, leč tento vědecký výhled na minulost nepopírá význam duchovního a ideového života pro budoucnost.*“⁵⁷¹

---

⁵⁶⁶ Protokol XIV. řádného sjezdu Československé sociálně demokratické strany dělnické konaného v Moravské Ostravě 19.-22. dubna 1924, s. 169.

⁵⁶⁷ Protokol XVI. řádného sjezdu Československé sociálně demokratické strany dělnické v Praze ve dnech 27.-29. září 1930, s. 132.

⁵⁶⁸ PIK, Luděk. Československá sociální demokracie : její cíle, program a postup, s. 22.

⁵⁶⁹ PIK, Luděk. Československá sociální demokracie : její cíle, program a postup, s. 19.

⁵⁷⁰ PIK, Luděk. Československá sociální demokracie : její cíle, program a postup, s. 23.

⁵⁷¹ PIK, Luděk. Československá sociální demokracie : její cíle, program a postup, s. 27.

Postoj vedení v tomto směru věrně odrážel i Görner, funkcionář hnutí mládeže. Jakkoli se svými vrstevníky, mladými marxisticky orientovanými intelektuály z okruhu *Dělnické osvěty* často střetával a právě v otázce marxismu, na straně druhé marxismus hájil a v jeho rámci také materialismus. Polemizoval třeba s Rádlem, který podle něj chybně vykládá socialismus jako nové náboženství a útočí proti převážně hospodářské tendenci programu a taktice strany: „*Proti tomu se nutno ohraditi. Úkolem sociální demokracie jest nastoliti nový spravedlivý hospodářský řád. Nic více než zabezpečiti spravedlivou mzdu – jistě nebude lidstvo spokojeno, jako dnes není náš proletariát i když není králů ani papežů. Úkolem socialismu není řešiti osobní štěstí. Sociální demokracie není církví ani filosofickou sektou, která by zaručovala ráj na zemi.*“⁵⁷² Jinde zase říká, že hnutí mládeže stojí také na základně marxismu, na materialistické filosofii a přeje si, aby strana zůstala ideově hospodářská.⁵⁷³ A opět jinde, že Marx „*geniálně objevil hospodářské příčiny vývoje dějin. (...) Jak rozhoduje mzda pracujících a zisk podnikatelů. Ukázal, že celý svět i jednotlivé národy dělí se na dvě velké strany – na stranu (třídu) chudých a na stranu (třídu) bohatých. Dějiny jsou potom výraze zápasu tříd. Tím ukazuje Marx zároveň cestu pracující třídě.*“⁵⁷⁴

4.2 Role inteligence v socialistické straně

I.

V žádné z verzí návrhu prohlášení zásad se odkaz na postavení inteligence či její roli v dosažení socialismu neobjevuje, nebo přinejmenším ne přímo. Jak jsme viděli v chronologické části, je možné ji pouze tušit ve formulaci „*všechn lid měst i venkova, pracující tělesně či duševně*“ (1924, 1927, 1930) nebo ve formulaci, podle níž i duševní pracovníci vidí v osvobození pracující třídy možnost vlastního uplatnění (1930). Přesto by nám nemělo uniknout, že oba předchozí programy, na nichž ČSDSD stála a které pocházejí z období habsburské monarchie – hainfeldský z r. 1889 a vídeňský z r. 1901 – o duševních pracovnících nehovoří ještě vůbec a používají výhradně termíny „*Arbeiterklasse*“ a „*Proletariat*“ ve významu

⁵⁷² GÖRNER, Vladimír. O Bechyňův saxofon. *Nová svoboda*. 1928, roč. V., č. 29, s. 455.

⁵⁷³ GÖRNER, Vladimír. Dopis. *Nová svoboda*. 1929, roč. VI., č. 47, s. 745

⁵⁷⁴ GÖRNER, Vladimír. *Co se skrývá za bojem proti marxismu?*, s. 1.

dělnictva⁵⁷⁵, takže meziváleční návrhy nepochybně znamenají posun. Snad je v tom odraz zhořeleckého programu SPD z r. 1921, který hovoří o SPD jako straně „*des arbeitenden Volkes in Stadt und Land. Sie erstrebt die Zusammenfassung aller körperlich und geistig Schaffenden (...)*“.⁵⁷⁶ Napovídá tomu skutečnost, že právě této formulaci věnoval Stivín v r. 1923 značnou pozornost a byl toho názoru, že správně odráží to, čím sociální demokracie reálně je.⁵⁷⁷

Nicméně, důraz na roli dělnictva mezi vůdci jednoznačně přetrval. Samotný Stivín v r. 1930 říká: „*Proč nazývá se Československá strana sociálně demokratická stranou dělnickou? Proč trváme na tomto označení? Není to žádná dekorace. Těžko bychom našli v socialistické Internacionále dělnické druhou stranu, kde by dělnictvo samo hrálo takovou velkou roli, jako ve straně československé. (...) Naše strana vychází z názoru, že o příštích osudech společnosti rozhodnou široké vrstvy dělnické, ta třída, která nese na svých bedrech poslání přetvořiti společnost. V dělníku vidíme hlavního nositele sociální revoluce, jímž sociální demokracie zasvětila svou práci.*“⁵⁷⁸

Také Pik soudí, že třídní rozdíly „*přísluší odstraniti dělnické třídy jako stavu nejvíce poškozenému, na podstatné změně výrobního systému nejvíce interesovanému a dějinným vývojem k tomu určenému.*“⁵⁷⁹ Nevylučuje sice, že by se sociálním demokratem mohl stát i příslušník jiné sociální skupiny, dokonce jakožto „*duševní pracovníky*“ přibírá inteligenci, ale intelektuál se podle něj stane sociálním demokratem tehdy, jestliže „*chápe smysl dějinného vývoje, pochopil podstatu a cíl vědeckého socialismu a chce býti nápomocen ve velikém poslání dělnické třídy.*“⁵⁸⁰

Na druhou stranu, v Bechyněho slovech z r. 1930 je skryt potenciál pro univerzalističtější výklad socialismu, než zájmového boje dělnické třídy, jakkoli

---

⁵⁷⁵ Das Ergebnis des Hainfelder Parteitages a Das „Wiener-Programm“. In BERCHTOLD, Klaus. *Österreichische Parteiprogramme 1868-1966*, s. 137-144 a 145-148.

⁵⁷⁶ Program der Sozialdemokratischen Partei Deutschlands, beschlossen auf dem Parteitag in Görlitz 1921. In DOWE, Dieter, KLOTZBACH, Kurt (hrsg.) *Programmatische Dokumente der deutschen Sozialdemokratie*, s. 196.

⁵⁷⁷ STIVÍN, Josef. Teoretický základ a politické zásady zhořeleckého programu, *Akademie*. 1922, roč. XXVI., č. 6, s. 246-247.

⁵⁷⁸ STIVÍN, Josef. *O ideologii sociální demokracie československé*, 10.

⁵⁷⁹ PIK, Luděk. *Československá sociální demokracie : její cíle, program a postup*, s. 17.

⁵⁸⁰ PIK, Luděk. *Československá sociální demokracie : její cíle, program a postup*, s. 33.

dělnictvu je stále připisována klíčovou úlohu. Ve svém sjezdovém vystoupení vylíčil Bechyně socialismus jako účelné plánované hospodaření v zájmu celku: „*Proč v zájmu celku? My jsme přece proletářská strana socialistická, proč se máme starati o celek? Proč nemluvíme jen o zájmech pracující třídy? (...) Ano, my jsme třídní stranou, děláme třídní politiku – a přece mluvíme o celku.*“⁵⁸¹ Je to podle něj odraz praktické činnosti strany a postupného uvědomování dělnické třídy. Dělníci, soudí Bechyně, už neposuzují problémy jen z vlastního hlediska, ale „*jejich obzor se rozšiřuje. Oni vidí, že vedle těchto sporných zájmů mezi dělníkem a zaměstnavatelem jsou také ještě záležitosti, které je nevrhají do zápasu s podnikatelem. Dělník vidí, že také on a nejen kapitalista má zájem, aby továrna byla zaměstnána, aby měla práci a odbyt; dělník vidí, že velmi mnoho na tom záleží, zdali je továrna schopna konkurence, jaké má podmínky úvěrové a ostatní. Zkrátka dělník vidí: ten závod je těleso, v němž musím zápasit o svou mzdu; ale v dnešním hospodářském řádu celý ten závod je záležitostí nejen kapitalisty, nýbrž také mojí.*“ Stejný přístup podle Bechyněho sociální demokraté zastávají i v dalších oblastech, v neposlední řadě v poměru k ČSR.⁵⁸²

Důraz na dělnictvo a v tomto smyslu odsunutí inteligence do pozadí nemusely být ovšem jenom otázkou uchování tradičního mobilizačního potenciálu marxismu, nebo zohlednění sociálního profilu strany. Roli mohla hrát také skutečnost, že teoretické debaty tohoto druhu již v ČSDSD proběhly – ta nejrozsáhlejší v závěru 90. let 19. st.⁵⁸³, v návaznosti na výstup prvních akademicky vzdělaných straníků, původem z pokrokářského prostředí, do nejvyšších pater stranické hierarchie – a otázka mohla být pokládána za vyřešenou prakticky, jakkoli ne nutně teoreticky. Konec konců, byla to právě první generace sociálně demokratických akademiků, která si udržela klíčová místa v čele ČSDSD po celé meziválečné období – Soukup, Winter, Meissner a Tomášek.

II.

---

⁵⁸¹ *Protokol XVI. řádného sjezdu Československé sociálně demokratické strany dělnické v Praze ve dnech 27.-29. září 1930*, s. 39.

⁵⁸² *Protokol XVI. řádného sjezdu Československé sociálně demokratické strany dělnické v Praze ve dnech 27.-29. září 1930*, s. 4.

⁵⁸³ Články v *Akademii* roč. II. (č. 9, 10, 11 a 12) a III. (č. 1).

Za proud pravcový nám poslouží příkladem Macek. Z jeho polemiky s mladými intelektuály z okruhu *Dělnické osvěty*, kterou jsem ukázal v chronologické části, by se snad mohlo zdát, že choval k inteligenci nedůvěru. Opak je však pravdou, posílení role inteligence v ČSDSD bylo jeho velkým tématem po celé meziváleční období a symbolicky jej vystihují jeho slova: „*Socialismus má v sobě nepřemožitelnou sílu mravní myšlenky – sociální spravedlnosti. Je však třeba ještě jednoho spojence, a tím je vzdělání.*”⁵⁸⁴

Socialisté se podle Macka pro sebe nesnaží inteligenci získat. Přehlíží se přitom, že klíčové pozice v kapitalistickém táboře zastává právě inteligence, ona je tou výkonnou řídicí složkou, přestože formálně vedou podniky továrníci. „*Kolik prvotřídních sil s právnickým, hospodářským nebo technickým vzděláním by raději pracovalo v podniku socialistickém nežli kapitalistickém za stejné mzdy, za jaké tam dnes pracují lidé méně kvalifikovaní! Ale nedá se jim příležitost – a jdou-li do podniku kapitalistického a tam dobře slouží, mluví se o prodejné inteligenci, a jsou-li to děti dělníků, je pro ruce slovo zrádce, desertér apod.*”⁵⁸⁵

Příčinu tohoto stavu Macek spatřoval v marxismu: „*Dr. Karel Marx svým učením, že socialism se uskuteční „třídním boje“ dělnictva proti nedělnictvu čili buržoasii a že sociální osvobození dělnictva musí být dílem jenom dělníků samotných, zasel do hnutí socialistického ten zhoubný plevel, který vyssává jeho půdu, t.j. mravní základy lidu, a maří úrodu z toho semene, kterému se říká sociální spravedlnost. Tento doktor filosofie, spřátelený a podporovaný bohatým fabrikantem, zasil do hnutí, jež přijalo jeho doktrinu o „třídním boji“ jako ideový základ, onu nedůvěru k vzdělancům, kterou se toto hnutí vyznačovalo a vyznačuje, ať se to zapírá jak chce. Tato nedůvěra a pohrdání vzděláním a vzdělanci není přirozená, nýbrž je naočkováána právě marxismem.*“

A protože je podle Macka – zde jasně slyšíme ozvěnu de Manových názorů – vzdělanec považován za méněcenného a za podezřelého kariéristu, neměly marxistické strany kým obsazovat místa, která získaly v důsledku voleb, neměly dost

---

⁵⁸⁴ MACEK, Josef. K vyšší škole socialistické. In PATZAK, Václav (ed.). *Třicet let dělnické výchovy*, s. 135.

⁵⁸⁵ MACEK, Josef. Inteligence a socialismus : variace na staré téma. *Akademie*. 1927, roč. XXX., č. 6, s. 323.

kvalifikovaných, kteří by se chopili úkolů přestavby společnosti. Byrokracie tak zůstala v rukou představitelů starých režimů i poté, co nastoupily vlády se socialistickou účastí. I v ČSR podle Macka „vedoucí štáby do našich ministerstev“ dodali národní demokraté a agráři, zatímco socialisté dodali spíše kancelářské a zřízencecké síly, které však nic neřídí.⁵⁸⁶

Naopak etické založení socialismu, o kterém jsme mluvili v předchozí kapitole, je podle Macka daleko opodstatněnější. V prvé řadě proto, že je-li socialismus otázkou ideálů a individuálního rozhodnutí, má pro něj intelektuál stejný význam jako dělník, třída nehraje roli.⁵⁸⁷ Dále proto, že vlastní bídné postavení u dělnictva vede postupně k fatalismu, přivyknutí situaci a otupení, zatímco lidé z jiných vrstev bývají pohledem na cizí bídu pobouřeni a aktivizováni. A konečně, „Člověk nevzdělaný je brzy spokojen především sám se sebou, když to dotáhne o stupínek výš než jeho bývalí kolegové. Začíná se mu brzy točit hlava, a on zhusta okřikuje nespokojence poukazem na to, že jejich rodiče nebo i oni sami měli se nedávno mnohem hůře.“⁵⁸⁸ Inteligence je tedy obranou před ztrátou zřetele ke konečným cílům.

Je otázkou, zda můžeme v Mackově přístup, tak podobném přístupu de Manovu, vidět totéž, co se někdy vytýkalo de Manovi, a sice konstrukci vrstvy intelektuálů jako vládců moderního věku a v tomto smyslu také přirozených vůdců socialistické strany. Přinejmenším po stránce teoretické nikoli. Zdůrazňoval, že ani dělnický, ani intelektuální socialismus nejsou celým socialismem, socialismus je jako idea povznesen na sociální rozvrstvení.⁵⁸⁹ V úvaze nad vznikem Národní strany práce koncem 20. let jasně řekl: „*Nebylo by obohacením českého hnutí socialistického, kdyby se u nás pěstoval nový druh nějakého duchovního socialismu, nebo jak říká dr. Stránský, „inteligentního socialismu“, z něhož slyšíme cosi jako „socialismus inteligence na rozdíl od socialismu dělnického“.*“⁵⁹⁰ A při rozboru

⁵⁸⁶ MACEK, Josef. Pro socialism nikoli třídní, nýbrž humanitní. *Naše doba*. 1937, roč. XLV., č. 1, s. 17.

⁵⁸⁷ MACEK, Josef. Za socialismus psychologický a ethický : několik slov o Hendriku de Man. *Naše doba*. 1929, roč. XXXVI., č. 4, s. 203.

⁵⁸⁸ MACEK, Josef. Pro socialism nikoli třídní, nýbrž humanitní. *Naše doba*. 1937, roč. XLV., č. 1, s. 18.

⁵⁸⁹ MACEK, Josef. Za socialismus psychologický a ethický : několik slov o Hendriku de Man. *Naše doba*. 1929, roč. XXXVI., č. 4, s. 202.

⁵⁹⁰ MACEK, Josef. Nová socialistická strana. *Naše doba*. 1926, roč XXXIII., č. 7, s. 387.

potíží, kterým čelí socialismus tváří v tvář hospodářské krizi se sice staví za větší roli vzdělanců ve vedení socialistických stran, ale zdůrazňuje, že samo akademické vzdělání ještě není osvědčením vzdělání a jako ideální typ staví vzdělané samouky.⁵⁹¹

Prostředí, ve kterém se pohyboval, však Macka nepochybně nutilo hájit spíše podíl inteligence na cestě k socialismu, než podíl dělnictva: „*Naprosto nepopírám ani nezlehčuji význam zástupů dělnických, ale nekompromisně říkám těm, kterých se to týče, že ty zástupy samy o sobě, bez vzdělaných, schopných, poctivých a statečných spolupracovníků a vůdců – („hlav a srdcí“) – nedokáží to, oč usilují.*“⁵⁹²

III.

Levicový proud stál v této věci na jiných pozicích, než Macek. Zakládající sjezd Svazu sociálně demokratického studentstva v r. 1927 – jehož nejaktivnějšími členy byli přední představitelé levicového proudu – vyjádřil podle Běhouneka ostré stanovisko vůči inteligentskému individualismu, který se vnitřně nepodrobuje, vnáší do sociální demokracie jako třídní strany filosofický skepticismus a podlamuje tím její akční schopnost. Inteligence musí být třídně uvědomělá, musí stát na základech historického materialismu, učení o koncentraci kapitálu a třídním boji.⁵⁹³

Také Dobiáš podporoval orientaci na dělnictvo: “*Zatím co dělník se nemůže vymanit ze svého hospodářského a sociálního postavení jinak, než společně se všemi, ne změnou námezdního poměru, jiné vrstvy nežli třída dělnická nejsou tak spjaty se socialismem, ačkoliv jsou také svým zájmem interesovány na změně současných řádů. Je pravda, že marxism nevyhovoval ani plně nevyhovuje mentalitě a názorovým sklonům inteligence, prostě proto, že inteligence se pohybuje na poněkud jiné sociální a hospodářské platformě. Nicméně není možno, aby se inteligenci činily nějaké programové ústupky, jež by jí stranu mohly přiblížit.*“⁵⁹⁴ Pro

---

⁵⁹¹ MACEK, Josef. *Zápas s omylem a chudobou : úvahy o hospodářství, socialismu a demokracii*, s. 94.

⁵⁹² MACEK, Josef. Odpověď na dopis čtenáře. *Naše doba*. 1937, roč. XLV., č. 2, s. 125.

⁵⁹³ BĚHOUNEK, Václav. Po sjezdu. *Akademie*. 1927, roč. XXX., č. 8, s. 485.

⁵⁹⁴ DOBIÁŠ, Svatopluk. Od socialismu hospodářského k ideologickému? *Akademie*. 1926, roč. XXX., č. 3, s. 163.

stranu má význam ta inteligence která dovede vzít třídní zájem dělnictva za svůj. Dojde k tomu podle Dobiáše postupnou proletarizací inteligence a vymaněním této z vlivu buržoazie díky rostoucí moci dělnické třídy.⁵⁹⁵

Popelová spojila otázku intelektuála s kritikou de Manova přístupu, potažmo etického socialismu obecně: „*Man vytýká Marxovy, že nedokázal žádoucnost nebo oprávněnost socialismu a že chce mít socialismus příčinným, vědeckým, ačkoli věda není schopna nám říci, co má být. Ale dokazovat to, co mravně má být, je důležité pro intelektuála nebo příslušníka vyšších vrstev, který se v dnešním společenském řádu má relativně dobře a musí být důvody, plynoucími z mravního hodnocení, doveden k tomu, aby uznal za žádoucnější řád jiný. Ale nekonečné řady pariů společnosti nepotřebují důkazů, že tento společenský řád je špatný. Odsouzení tohoto řádu a touha po jiném je u nich nutnou reakcí na tvrdou každodenní zkušenost.*“⁵⁹⁶

Dělnické masy podle ní nepotřebují potvrzení toho, že je jiný řád žádoucí, nýbrž, že je možný. Něco, čím bude možno čelit fatalistické představě o nezměnitelnosti společenského řádu, k níž podle Popelové vede náboženství a morálka – zde je zajímavé srovnání s Mackem, který konstatuje podobnou hrozbu z přesně opačných příčin – a tím je vědecký důkaz, že zhroucení kapitalismu musí nastat vývojově nutně. Naopak intelektuálové, tvrdí Popelová „*potřebují ospravedlnění socialismu a přesvědčení o jeho etické nadřazenosti, není jim však nezbytná víra v jeho nutné uskutečnění, jak to vykládá Man o sobě.*“⁵⁹⁷ Pro intelektuála je představa etického založení socialismu jistě vhodnější, než pro dělnictvo, říká Popelová, „*zachraňujet' mu vědomí jeho svobodné volby, řízené motivy jen mravními, a ne motivy plynoucími z uvědomení hospodářské skutečnosti, a dává mu vědomí mravní ušlechtilosti, která ho povznáší v očích jeho i druhých lidí.*“ Přesto není podle Popelové možné ani z taktických důvodů využívat etických motivů ve vztahu k inteligenci, protože socialismus „*buduje na pravdě, proto chce být*

---

⁵⁹⁵ DOBIÁŠ, Svatopluk. Od socialismu hospodářského k ideologickému? *Akademie*. 1926, roč. XXX., č. 3, s. 164.

⁵⁹⁶ POPELOVÁ, Jiřina. Kritika marxismu a filosofie socialismu Hendrika de Mana II. *Sociologická revue*. 1937, roč. VIII., č. 1-2, s. 211.

⁵⁹⁷ POPELOVÁ, Jiřina. Kritika marxismu a filosofie socialismu Hendrika de Mana II. *Sociologická revue*. 1937, roč. VIII., č. 1-2, s. 212.

*vědecký, odmítá agitovat u intelektuálů a středního stavu jinak, než agitoval u dělníků, protože nechce být dvojjakým.*⁵⁹⁸

Na druhou stranu Čecháček později sice opakoval, že užívá-li socialistická strana označení dělnická, je to dobře *„neboť zdůrazňuje, že dělnictvo je oním společenským kádrem, který cílevědomě usiluje o přeměnu dnešní společnosti“*, varoval však zároveň, že se tím strana místo nositele nové společenské myšlenky hrozí stát pouhým zástupcem ryze stavovských zájmů dělnictva samotného.⁵⁹⁹ Proto je podle něj třeba, aby se ČSDSD programově vrátila ke kořenům hnutí, aby programové požadavky socialistů nebyly jen stavovské povahy typu sociálního pojištění a závodních výborů – což brání ostatním společenským vrstvám, jež kapitalismus ohrožuje, nalézt k socialistům cestu – , nýbrž aby byla zdůrazněna přeměna celé společnosti a skutečnost, že tato změna vyhovuje všem, kdož se v kapitalismu necítí doma.⁶⁰⁰

De Manově představě, kterou opakoval Macek, představě akademiků jako nejpřísnějších dogmatiků proletářského socialismu coby důsledku jejich inferiorního komplexu se představitelé levicového proudu bránili. Franta tvrdil, že de Man v tomto směru hovoří spíše o starší fázi svého vlastního vývoje. Domácí levicovní intelektuálové si podle něj proletariát nijak neidealizují, ve svých povoláních se často stýkají s dělnictvem a znají ho. A skutečnost, že jsou intelektuálové často přísnějšími stoupenci proletářského socialismu a marxismu, než dělníci je podle něj dáno tím – uvědomme si podobnost s Mackovu argumentací – , že socialistický intelektuál *„bývá obyčejně imunní vůči různým měšťáckým vlivům a zůstává „dogmatikem“ v situacích, kde socialista neměšťáckého původu propadá dosti často oportunistu a maloměšťáctví.*⁶⁰¹ Je proto jen logické, že v de Manově argumentaci, kterou přinejmenším zčásti používal také Macek, postihl Franta a Popelová rys protikladný

---

⁵⁹⁸ POPELOVÁ, Jiřina. O H. de Manovi a o etickém socialismu. *Dělnická osvěta*. 1934, roč. XX., č. 4, s. 119.

⁵⁹⁹ ČECHÁČEK, Jaroslav. *Vzpouř středního stavu*, s. 124.

⁶⁰⁰ ČECHÁČEK, Jaroslav. *Vzpouř středního stavu*, s. 126-127.

⁶⁰¹ FRANTA, Jiří. Pocity méněcennosti Hendrika de Mana. *Dělnická osvěta*. 1929, roč. XV., č. 5, s. 184.

marxistické představě o roli dělnictva, a sice, že inteligence je oporou společnosti a především novou vrstvou vůdců a to i v socialistické straně.⁶⁰²

Čecháček ovšem později také hovořil – opět se přitom zamysleme nad podobností s Mackem – o pocitu méněcennosti dělnictva vůči intelektuálům a v důsledku toho zvýšené nedůvěře prvních k druhým, jež bývá spojena s vírou v samovolné tvůrčí pudy dělnictva, v samorostlé odborníky, kteří nahradí odborníky školené, vírou, která našla svůj nejpřesvědčivější výraz v Leninovi, jenž „*projevil primitivism, který by byl býval nebezpečným, kdyby nebyl právě tak rychle opraven.*“⁶⁰³

4.3 Vztah ke státu

I.

*„Stát dnešní není poslední formou v životě národů. Ale na půdě státu demokratického má pracující třída více možnosti k uplatnění svých zásad, cílů a požadavků. Proti státu monarchistickému a výslovně militaristickému jsme právem co nejostřeji bojovali. (...) Bojem proti takovému státu nezamítala sociální demokracie státní organizaci vůbec, nýbrž usilovala o stát svobody a demokracie, jako prostředku ke zvyšování blahobytu obyvatelstva. Pro takový stát jsme bojovali a tomuto úkolu chceme podřídit státní organizaci Československé republiky.“*⁶⁰⁴ Tato Pikova slova z r. 1924 v kostce vyjadřovala postoj vedení ČSDSD k problému státu, demokracie a ČSR a ústila až v přímé ztotožnění osudů dělnictva s osudy státu, jak je můžeme pozorovat např. v Hamplově vyjádření z r. 1933, že v řešení hospodářské krize musela ČSDSD „*přihlížeti také k potřebám státu, s jehož zdravým vývojem je spjata existence všech pracujících vrstev. Zúčastnily jsme se proto aktivně řešení všech otázek a při řešení jsme uplatňovali hlediska, určovaná programem strany, potřebami státu a pracujících vrstev.*“⁶⁰⁵

⁶⁰² VÍŠEK, Karel. Český Hendrik de Man (dokončení). *Dělnická osvěta*. 1928, roč. XIV., č. 5, s. 206-207, POPELOVÁ, Jiřina. Kritika marxismu a filosofie socialismu Hendrika de Mana II. *Sociologická revue*. 1937, roč. VIII., č. 1-2, s. 212.

⁶⁰³ ČECHÁČEK, Jaroslav. *Vzpouza středního stavu*, s. 89.

⁶⁰⁴ PIK, Luděk. *Československá sociální demokracie : její cíle, program a postup*, s. 31.

⁶⁰⁵ *Protokol sedmnáctého řádného a jubilejního sjezdu čs. sociálně demokratické strany dělnické ve dnech 26. až 29. října 1933*, s. 9.

Pro potřeby následného srovnání s postojem představitelů pravicového a levicového proudu je však třeba tento obecně vstřícný postoj pečlivěji strukturovat.

II.

Na jedné straně je možné problém chápat jako otázku teoretickou. Např. Stivín vynaložil nemalé úsilí, by dokázal, že sociálně demokratická účast na politickém životě liberálně demokratického státu je legitimizována nejen konkrétními zisky, ale také teoreticky jako postup v intencích Marxových: (...) *pokud jde o dílo Marxovo a Engelsovo přímo, pokládal bych za testament obou těchto historických postav socialismu předmluvu Engelsovu k novému vydání Marxovy knížky „Die Klassenkämpfe in Frankreich“, psanou v březnu 1895 tedy krátce před Engelsovou smrtí a za dvanáct let po smrti Marxově. Tady Engels zcela otevřeně přiznává některé své i Marxovy omyly, prohlašuje metody boje z roku 1848, tedy ty, které mohl mít jedině na mysli „Komunistický“⁶⁰⁶ manifest, za zastaralé, a přiznává, že roku 1848 ještě daleko nebyl hospodářský vývoj na kontinentě zralý pro odstranění kapitalistické produkce. (...) Engels doporučuje dělnictvu pádnými slovy cestu demokracie a dovozuje v této předmluvě, že jedině buržoasie by si mohla přát, aby dělnictvo opustilo cestu zákonitou a dalo se ztrhnouti k ozbrojenému povstání, v němž by musilo podlehnouti. (...) ...z toho, co uvádí, plyne, že dnešní komunisté jen ženou vodu na mlýn buržoasní reakci a fašismu.“⁶⁰⁷*

Bolševismus či postup komunistů byl v tomto kontextu tedy chápán hlavně jako obnovení starého sporu o povahu politické činnosti mezi marxismem a anarchismem a ČSDSD byla proponována jako strana autentického marxismu. Němec prohlásil: *„Na jedné straně sociálně demokratická organizace proletariátu, který stojí na zásadách demokratických a parlamentarismu, dokud nemáme prostředků účinných a lepších, dokud nedobudeme politické moci, abychom pomocí této dosáhli úplného zlidovění státu a jeho sesocializování. Na druhé straně budou státí komunisté se svým revolučním romantismem, se svými ilegálními organizacemi*

---

⁶⁰⁶ Protokol XVI. řádného sjezdu Československé sociálně demokratické strany dělnické v Praze ve dnech 27.-29. září 1930, s. 97.

⁶⁰⁷ Protokol XVI. řádného sjezdu Československé sociálně demokratické strany dělnické v Praze ve dnech 27.-29. září 1930, s. 98.

*a podnikati krtčí práci, kterou jsme již v roce 1893 na sjezdu Internacionály v Curychu definitivně odmítli a řekli jsme, že s přímou akcí, s propagandou činem, nemáme nic společného.*⁶⁰⁸ Podle Stivína šel Lenin „od Marxe nazpět k překonanému bakuninismu, jehož duchem je celé bolševictví ovládáno více, než se všeobecně myslí.“⁶⁰⁹

III.

Na straně druhé šlo o problém praxe. Princip podílu na vládní moci, tedy nejen sama účast na politickém životě v kapitalistickém systému, ale přímo vstup do koaličních vlád se stranami nesocialistickými byl obhajován – dílem předem, dílem zpětně – jako praktický prostředek, jak za daného poměru sil zastupovat zájmy dělnictva či proletariátu, jak zabezpečit samu stranu, nebo jak se přibližovat splnění konečných cílů.

Tak Němec obhajoval v r. 1920 podíl na vládě následovně: „*Když jsme byli tak silnou stranou, nemohli jsme jít do opozice, poněvadž bychom tím trvání republiky ohrozili. A já se vás ptám, jestli byste byli s tím souhlasili tehdy, když bychom to udělali jako v Itálii (Výborně!), kde soudruzi naši urovnali cestu Mussolinimu. Říkali: budeme čekat, až se to sesype. Přišel Mussolini a svým radikalismem se vypořádal se vším, a nyní se tam našim soudruhům daří hůře, než se daří nám a komukoliv jinému.*“⁶¹⁰

Podobně Meissner v r. 1927 podle svých slov chápal, že dělnictvo vychovávané marxisticky se zdráhá setrvat nadlouho ve vládě, přesněji ve spoluvládě s buržoazií, nebo takovou vládu vytvořit. Účast na vládní moci ale podle Meissnera nebrání uskutečnění konečných cílů a znamená pro dělnictvo naopak velké výhody. Principiální odpor vůči ní je mu krokem zpět.⁶¹¹ „*Dělnická třída, nejsouc účastna politické moci, je v nevýhodnější pozici, než třídy zámožnější, poněvadž nemá tak*

⁶⁰⁸ Protokol XIII. řádného sjezdu Československé sociálně demokratické strany dělnické konaného ve dnech 27., 28. a 29. listopadu 1920 v Representačním domě v Praze, s. 72-73.

⁶⁰⁹ Protokol XV. řádného sjezdu Československé sociálně demokratické strany dělnické v Praze 1927 (15.-18. dubna), s. 35.

⁶¹⁰ Protokol XIV. řádného sjezdu Československé sociálně demokratické strany dělnické konaného v Moravské Ostravě 19.-22. dubna 1924, s. 99-100.

⁶¹¹ Protokol XV. řádného sjezdu Československé sociálně demokratické strany dělnické v Praze 1927 (15.-18. dubna), s. 45.

*velkého vlivu – nepravím žádného – vždyť její odbor. organizace a její pracovní síla také reprezentují jistou mocenskou pozici hospodářskou – avšak je jistě v nevýhodnější pozici, nežli jest buržoasie. Proto musíme my i v době, kdy ještě většina obyvatelstva nedala naší straně možnost, aby ujala se sama moci, snažiti se, domoci se politické moci.*⁶¹²

A stejně se o podílu na vládní moci vyjádřil Bechyně v r. 1937: *„Vzali jsme si poučení i z Německa i z Rakouska. Z Německa jsme si vzali poučení, že není dovoleno, aby se celá léta podceňoval smysl a význam demokracie, jak to organisovaně a bezohledně činila přes 10 let německá komunistická strana. Neboť jedné kritické chvíle si dělníci řeknou: Když tedy demokracie nemá žádnou cenu, nestojí za to, abychom za ni krváceli. Toto poučení jsme si vzali a vzali jsme si také poučení z Rakouska. (...) Pakliže musí jíti demokracie, socialismus a dělnické hnutí na barikády, to už bývá obyčejně pozdě. My jsme dělali takovou politiku, aby těch barikád nebylo zapotřebí.*⁶¹³

Ostatně, Bechyně už dříve použil také argument, který byl blízký Stivínovu argumentu o malém pochopení samotného Marxe pro praktické potřeby socialistického hnutí. Bechyně soudil, že v otázce státu Marx s Engelsem nezanechali žádný soustavný výklad, jen úryvky a duchaplné aforismy, leč dlouho to nevadilo, protože pro potřeby agitace to stačilo a uvažovat o státu jako pouhé mašině k drcení proletariátu se v určité fázi vývoje socialistickému hnutí výtečně hodilo. To ale byla podle Bechyněho agitace, nikoli politika, byl to výraz jinošského věku socialismu. Demokratický stát však není, soudí Bechyně, nástrojem útlaku proletariátu, je nástrojem, který slouží tomu, jehož ruka a vůle jej vede. Tedy také proletariát, který programem sociální reformy získá srdce a ducha neproletářských vrstev a učiní z něj pána státu.⁶¹⁴

---

⁶¹² *Protokol XIV. řádného sjezdu Československé sociálně demokratické strany dělnické konaného v Moravské Ostravě 19.-22. dubna 1924, s. 38.*

⁶¹³ *Protokol osmnáctého řádného sjezdu Českoslov. sociálně demokratické strany dělnické ve dnech 15., 16., 17. května 1937, s. 47-48.*

⁶¹⁴ BECHYNĚ, Rudolf. [Nenadepsaný článek]. *Nová svoboda*. 1929, roč. VI., č. 31, s. 488-490.

IV.

Nelze ovšem přehlédnout, že jakkoli existovala snaha založit podporu státu a podíl na vládní moci teoreticky a také v odkazech na praxi byl kladen důraz na obecnou povahu státu, na jeho demokratičnost, ve všech vyjádřeních vůdců strany logicky figuroval, buď implicitně, nebo explicitně stát konkrétní, ČSR.

Například Němec v r. 1924 prohlásil: „*Jediným naším heslem je: Vše pro Československou sociální demokracii, vše pro naši republiku Československou, vše pro dobytí republiky socialistické.*“⁶¹⁵ Pik ve stejném roce konstatoval, že kladný poměr k ČSR vytýčila ČSDSD již předem, svým bojem o československou samostatnost.⁶¹⁶ Oba dříve jmenovaní pak společně stylizovali závěrečný odstavec původního programového návrhu, který hovořil o duchu pokroku a sociální spravedlnosti tvořícím osu československých dějin určujícím postup sociální demokracie v ČSR.⁶¹⁷ A Soukup to vyjádřil ještě květnatěji: „*My jsme šli do boje za republiku a 28. října vlál náš rudý prapor na všech ulicích republiky na znamení, že naše osvobození národnostní je jen prvním krokem k našemu osvobození sociálnímu. (...) A bylo, přátelé moji, jenom otázkou času, aby sociální demokracie v republice stala se skutečným vůdcem osudů republiky, abychom si v plném vědomí své moci, ale ještě ve vyšším uvědomění své odpovědnosti mohli říci: Republika československá, to jsme my, to je československá sociální demokracie.*“⁶¹⁸

Nejdále šel v tomto směru Bechyně, byť se domnívám, že tím jen vyjadřoval mlčky vyznávaný názor nejužšího vedení jako celku. Již v r. 1920 řekl: „*Vstupuji na tribunu sociálně demokratického sjezdu úplně jsa proniknut vědomím toho, co tento sjezd znamená pro další osudy Československé republiky. Spojuji hned úvodem osud dělníků s osudem státu. (...) Bez zachování naší státní samostatnosti jest dělnická třída československá odsouzena k tomu, aby opět podlehla dvojitému nevolnictví,*

---

⁶¹⁵ Protokol XIII. řádného sjezdu Československé sociálně demokratické strany dělnické konaného ve dnech 27., 28. a 29. listopadu 1920 v Representačním domě v Praze, s. 73.

⁶¹⁶ Protokol XIV. řádného sjezdu Československé sociálně demokratické strany dělnické konaného v Moravské Ostravě 19.-22. dubna 1924, s. 65.

⁶¹⁷ Protokol XIV. řádného sjezdu Československé sociálně demokratické strany dělnické konaného v Moravské Ostravě 19.-22. dubna 1924, s. 130.

⁶¹⁸ Protokol XIII. řádného sjezdu Československé sociálně demokratické strany dělnické konaného ve dnech 27., 28. a 29. listopadu 1920 v Representačním domě v Praze, s. 77.

*nevolnictví velkého kapitálu a nevolnictví velkých národů.*⁶¹⁹ A v r. 1930: „*Přátelé, často se říká o republice, že je to půda, na které vybojujeme svůj poslední sociální zápas. Tuto formuli přijímám, ale dovoluji mi, abych směl říci, že tím není celý poměr československé sociální demokracie k tomuto státu vyčerpán. Republika po mém hlubokém přesvědčení není pro naše československé dělnictvo jenom bojištěm, je to také ztělesnění některých ideálů, jež jsou i našimi ideály. Je to ztělesnění ideálů národní a politické samostatnosti a svobody. Po této stránce pro nás republika znamená velký klad, a proto my sociální demokraté můžeme a musíme státi o to, aby garancie této svobody, tj. republikánský stát, byla trvalá a bezpečná.*“⁶²⁰

Postupné propracovávání oné pasáže prohlášení zásad, která hovořila postoji k politické moci je rovněž dobrým dokladem mého tvrzení. Jak bylo ukázáno již v chronologické části, dobytí politické moci bylo již od počátku deklarováno jako hlavní prostředek boje za osvobození pracující třídy, demokratická republika jako nejpřirozenější půda k třídnímu zápasu a ČSR jako stát, který to plně umožňuje (1924, 1927, 1930). Samotný vznik ČSR a její demokratická, republikánská a sociální zřízení byly dávány do příčinné souvislosti s aktivitou ČSDSD, jejím „*lvím podílem*“ (1924), specifikovaným později na činnost „*svých členů v zahraniční revoluci a v odboji domácím*“ a práci „*svých zástupců v ústavodárném Národním shromáždění*“ (1927, 1930). A strana prohlašovala, že proto bude ČSR hájit proti všem útokům na její existenci (1924, 1927), že „*samostatnost československého národa nalezne v ní vždy nejsilnější oporu*“ (1930). V symbolické zkratce jakoby postoj vedení ČSDSD ke státu, k ČSR a k marxismu současně vyjadřovala výzdoba sálu, v němž se v r. 1930 odbývalo jednání XVI. sjezdu strany: „*Estráda sálu je po celé šíři vyzdobena obrovskou rudou stuhou s nápisem „Proletáři všeho světa spojte se!“ Pod ní svítí bílá busta presidenta republiky T. G. Masaryka, umístěná pod krásně vyšívaným státním znakem v zeleni exotických květin. Uprostřed estrády v háji zeleně pod rudým praporem je veliká busta s výraznou hlavou otce socialismu Karla Marxe.*“⁶²¹

⁶¹⁹ Protokol XIII. řádného sjezdu Československé sociálně demokratické strany dělnické konaného ve dnech 27., 28. a 29. listopadu 1920 v Representačním domě v Praze, s. 90.

⁶²⁰ Protokol XVI. řádného sjezdu Československé sociálně demokratické strany dělnické v Praze ve dnech 27.-29. září 1930, s. 41.

⁶²¹ Protokol XVI. řádného sjezdu Československé sociálně demokratické strany dělnické v Praze ve dnech 27.-29. září 1930 řádného sjezdu Československé sociálně demokratické strany dělnické, s. 7.

V.

Pro představitele pravicového proudu, kteří se vůči marxismu stavěli rezervovaně či odmítavě byl pozitivní postoj k demokratickému státu do té míry samozřejmý, že ve své obecnosti vlastně nebyl vůbec diskutován. Státu byla připisována aktivní role v hospodářských otázkách, v činnosti vzdělávací, nebo v sociální politice a nikdo z autorů necítil potřebu obhajovat samu skutečnost, že se v tomto směru počítá s institucí státu.

Roli zde ovšem hrála také svépomocná tendence, patrná u Macka, Modráčka i Rádla, pro níž otázka státu nebyla principiálně tak důležitá, jako pro přístupy, které se hlásily k marxismu. Typické jsou v tomto směru Mackovy výroky. Např. r. 1925 praví, že *„zkušenosti se státním vlivem na soukromé podnikání a se státními podniky a ústavy citelně ochladily sympatie k marxistickému kolektivismu, a dnes jsme svědky, jak ve všech státech sociálně pokročilých projevují se s novou silou staré snahy prosadit reformy sociální v oboru podnikovém přímo, bez státního zasažení.“*⁶²² V souvislosti s řešením hospodářské krize v r. 1935 zase říká: *„Kdo vidí, že bez rozšíření státního vlivu na hospodářský život nemůžeme zdotat nynější krizi – v níž se projevuje akutně odumírání starého řádu – ten si musí vzít velmi k srdci nedostatky pracovního zřízení ve veřejném hospodářství, protože nemůže vidět spásy pro pracujícího člověka, když by se dostal z pod jha soukromokapitalistického pod jeho státněkapitalistické a byrokratické.“*⁶²³ A o rok později si stěžuje, že myšlenka svépomoci upadá, všechny problémy jsou svalovány na stát a pomoc je očekávána zase od něj, jakkoli by bylo v řadě případů v lidských silách pomoci si vlastní aktivitou.⁶²⁴

VI.

V otázce podílu socialistických stran na vládní moci byl postoj představitelů pravicového proudu rovněž vstřícný. Příkladem budiž Modráček. V r. 1928 jednoznačně podporuje koaliční vlády za účasti sociální demokracie, ČSDSD se

⁶²² MACEK, Josef. *Socialismus*, s. 165.

⁶²³ MACEK, Josef. *Cesta z krise*, s. 138.

⁶²⁴ MACEK, Josef. Nekvalifikovaní a neteční. *Naše doba*. 1936, roč. XLIII., č. 8, s. 511-512.

podle něj nesmí dobrovolně vzdávat práva o republice spolurozhodovat. Nedoporučuje se vstupem do vlády čekat až na okamžik, kdy bude možno dosáhnout parlamentní většiny a vytvořit vládu čistě socialistickou vládu. Jednak proto, že k tomu podle jeho názoru může dojít jen tam, kde tvoří dělnictvo jako sociální skupina většinu a v ČSR je parlamentní většiny socialistů možné dosáhnout jen stěží. A jednak proto, že i kdyby se taková většina vytvořila, bude relativně malá a je otázkou, zda trvalá.⁶²⁵ Této logice odpovídá i jeho pozdější kritika postupu španělských socialistů: „(...) vidíme, kterak tak zvané lidové fronty nastolují jakýsi druh diktatury, opírajíc se o nestále výsledky voleb, a svou politikou vhání ostatní republikánské a demokratické strany v objetí reakce a rozpolťují národ v tábory na smrt se nenávidějící.“⁶²⁶

V r. 1937 říká o potřebě koaličního vládnutí vlastně totéž, reaguje přitom na Bechyněho slova: „*Soudružky a soudruzi, tady musím podepsat, co říkal Bechyně. My musíme trvat v zájmu republiky, v zájmu demokracie, v zájmu dělnictva samého na tom, aby u nás byla udržena koaliční politika. Dokud s tím bude souhlasit naše čest, do té doby musíme na tom trvat. Bez součinnosti stran není demokracie možná, a soudružky a soudruzi, bez demokracie není možno také mluvit o nějakém řešení sociální otázky, není možno mluvit o nějakém zastávání a hájení zájmů dělnických.*“⁶²⁷

Modráčkův způsob uvažování o této věci plně odpovídá jeho představě evolučního postupu, který jsme viděli už v kapitole věnované založení socialismu. Politická hegemonie je mu spíše završením předchozího vývoje, završením proměny smýšlení, dosažené soustavnou výchovnou prací, než jejím předpokladem. Navíc, jak již bylo řečeno výše, při zvoleném klíči k řešení problému vykořisťování, klíči spojeném s družstevními vlastnickými formami spíše než formami státními pro něj není otázka čistě socialistické vlády zdaleka tak naléhavá, jako pro ty, kteří sdíleli optiku marxistickou.

---

⁶²⁵ MODRÁČEK, František. Otázka socialistické účasti ve vládě. *Akademie*. 1927, roč. XXXI, č. 9, s. 385-389.

⁶²⁶ MODRÁČEK, František. *Fašistické převraty : krise poválečných demokracií*, s. 433.

⁶²⁷ *Protokol osmnáctého řádného sjezdu Českoslov. sociálně demokratické strany dělnické ve dnech 15., 16., 17. května 1937*, s. 70-71.

VII.

Podobný postoj k podílu socialistů na vládní moci zastává i Peška. Klíčovým je i v jeho zdůvodnění evoluční charakter přístupu, možnost postupného včleňování nových socialistických prvků do stávajícího kapitalistického systému – zapamatujme si tento rys, znovu se s ním shledáme v kapitole věnované cestám k socialismu. Rozdíl mezi reformou a revolucí totiž není podle Pešky v tom, že první je aktem nenásilným, zatímco druhá násilným. Revoluce nemusí být násilná. Rozdíl tkví v tom, že reforma je změnou, která se pohybuje v rámci existujícího systému, zatímco revoluce jde za hranice tohoto systému. Charakter určitého kroku – reformní či revoluční – není však podle Pešky v samotném obsahu, ale spíše v kontextu.

Třeba družstva podle něj zřizují i strany nesocialistické a základem družstevního podnikání je stále soukromý kapitál, při tom jsou ale družstva jako forma „*výchovným prostředkem a nástrojem přechodu od soukromokapitalistického řádu k řádu socialistickému. Podobně veřejné pojišťovnictví vychází z poměru námezdního a snaží se opravit některé jeho tvrdosti, které opravovat v dokonalém socialistickém zřízení by bylo zbytečno. Avšak přece svou zásadou, že každý přispívá podle své mzdy resp. mzdy svého dělníka, avšak pojištěný bere požitky podle potřeby (nemoci, úrazu, invalidity), jest nástrojem přechodu k socialistickému řádu. Takových příkladů by bylo možno citovati celou řadu. K uskutečnění podobných zařízení však se mohou sejít i sociální reformátoři i socialisté. Prvním půjde o otupení příliš tvrdých důsledků sociálního hospodářství. Druhým o radikálnější léčeni. Avšak oba se shodnout na konkrétním obsahu onoho praktického kroku.*“ A tam, kde nejsou socialistické strany jako strany výše zmíněným způsobem revoluční schopny prosadit změny tohoto druhu samy, musí hledat spojence mezi stranami sociálně reformními „*aby jich pomocí prosadili ony reformy, jež jsou zároveň etapou sociální revoluce.*“⁶²⁸

Takto chápanou sociální revoluci je možno podle Pešky provést i bez předchozí revoluce politické: „*Kde veřejný řád dává volnost vývoji všech složek společnosti, kde se stát stává nikoli již jednostranným nástrojem jedné třídy, ale*

---

⁶²⁸ PEŠKA, Zdeněk. Co je to sociální revoluce? *Akademie*. 1926, roč. XXX., č. 2, s. 99.

*kolbištěm, na kterém zápasí o moc a vytačení třídy druhé i proletáři i jejich protivníci, nemusíme se báti o konečné vítězství socialismu.*⁶²⁹

VIII.

Rovněž pozitivní postoj k ČSR jako konkrétnímu státu – a v tomto smyslu splývání postoje ke státu s postojem k ČSR, stejně jako chápání ČSR jako součásti sociálně demokratické identity – byl do té míry samozřejmý, že mezi představiteli pravicového proudu nebyl řešen jako problém. Modráček, Macek i Štern dali tento postoj najevo už během 1. světové války, nejvíce patrné je to u Modráčka.⁶³⁰ Zejména v prvních letech existence ČSR hovořil o svém programu – obvykle v protikladu k marxismu – jako o českém socialismu, socialismu, který všelidské ideály přetváří s ohledem ke specifickým potřebám českého národa⁶³¹, nebo zdůrazňoval, že jeho pokrokový socialismus *„reformuje socialism, učí český lid pracující mysliti po česku, potírá opičení se po cizích heslech (...), uvádí socialism v nerozlučnou spojitost s národem, chce tvořiti nové lidi, ne však lidi vzoru marxovského ani bolševického, nýbrž lidi české humanity.*⁶³² „Své“ Straně pokrokových socialistů vytknul zachování a budování demokratických zřízení ČSR jako její přední politický úkol.⁶³³

Ale i Štern činí ze socialismu české krédo: *„České myšlení, a hlavně sebezpoznání, vede nutně k socialismu! Stát velkého národa nemá sice být, ale může být imperialistický, stát malého národa, vnitrozemního, může být jedině socialistický. Nelze dosti často opakovat Masarykův výrok, že česká otázka jest sociální otázkou!*⁶³⁴ A když Macek vzpomínal na události let 1918-19, dával Modráčkův – a svůj – odpor vůči tzv. marxistické levici do souvislosti s obranou ČSR: *„V této situaci potřeboval stát důvěry doma i za hranicemi; a ta předpokládala klid a rozmysl. Modráček se svými přáteli se přirozeně postavil celou silou proti těmto nenadálým sociálním radikálům. (...) Ale nebylo jiné cesty – nestranný dějepisec*

⁶²⁹ PEŠKA, Zdeněk. Co je to sociální revoluce? *Akademie*. 1926, roč. XXX., č. 2, s. 100.

⁶³⁰ Ztotožňuji se v tomto směru s výkladem Modráčkovy role in KÁRNÍK, Zdeněk. *Habsburk, Masaryk či Šmeral : socialisté na rozcestí*.

⁶³¹ MODRÁČEK, František. *Samospráva práce*, s. 13-14; MODRÁČEK, František. *Kdo jsou a co chtějí socialisté pokrovní socialisté*, s. 17.

⁶³² 28. říjen, roč. II., č. 99 (1.5. 1920), s. 3.

⁶³³ MODRÁČEK, František. *Nauka a politické zásady pokrokového socialismu*, s. 39.

⁶³⁴ ŠTERN, Evžen. *Socialism a imperialism : hospodářské příčiny světové války*, s. 109.

*jednou snad uzná, že Modráček svým vystoupením na jaře 1919 zachránil stát před velmi nebezpečným pučem (...)*⁶³⁵

IX.

Odlišné postoje můžeme vidět u představitelů levicového proudu. Nikoli v tom smyslu, že by jimi byl stát jako instituce nebo liberálně demokratický stát jako typus principiálně zamítán. Rozdílná optika, na níž jsem upozornil v části strukturální, když jsem hovořil o generačním sporu a která byla dobře patrná již ve výkladu postoje k Masarykovi v části chronologické, se prostě jen promítla i do přístupu k otázce státu. Na rozdíl od proudu středového a částečně pravicového, neznamenal ČSR pro představitele proudu levicového nic, co by mělo hodnotu samu o sobě, nebo co by vyjadřovalo součást sociálně demokratické identity. ČSR byla zkrátka chápána jako stát obecně a byla posuzována s ohledem k roli, kterou může sehrát v dosažení socialismu.

Proto návrh doplňku k programu strany, který vypracoval Svaz sociálně demokratického studentstva požadoval opatřit odstavec o vztahu ČSDSD k ČSR formulací, která upomínala na formálnost demokracie a nutnost přebudovat ČSR do podoby skutečné hospodářské demokracie. Původní návrh se podle autorů doplňku orientoval pouze na minulost, „*aniž by bylo dostatečně formulováno kritické stanovisko, které podmiňuje akce strany do budoucnosti.*“⁶³⁶ Blíže to vyložil Kojecký, který polemizoval s Bechyněho tvrzením, že ČSR není jen bojištěm posledního sociálního zápasu, že je také sama ztělesněním některých sociálně demokratických ideálů, konkrétně ideálu národního a státního osvobození. Podle Kojeckého se nelze za ČSR postavit takto bezvýhradně, bez ohledu na to jakou roli bude hrát ve vztahu k socialismus. Režim se může změnit natolik – a léta 1925-29, kdy byla ČSDSD v opozici jsou mu toho důkazem – , že se za ČSR nebude možné postavit.⁶³⁷

---

⁶³⁵ MACEK, Josef. Cesta životem a světem. In *František Modráček. Kniha na oslavu jeho šedesátých narozenin* vydaná jeho přáteli, s. 22-23.

⁶³⁶ Návrh doplňků programu strany. *Dělnická osvěta*. 1930, roč. XVI., č. 3, s. 130.

⁶³⁷ *Protokol XVI. řádného sjezdu Československé sociálně demokratické strany dělnické v Praze ve dnech 27.-29. září 1930*, s. 87.

I vstup do vlády je proto posuzován z hlediska možností, jež nabízí k uskutečnění socialismu, možností spojených s marxistickou představou těchto cílů, resp. s klíčovým krokem k uskutečnění těchto představ, totiž socializací výrobních prostředků. Tuto možnost ovšem nabízí účast ve vládě jen tehdy, může-li být vláda zcela socialistická a/nebo, jestliže je socialistický projekt ve společnosti jako celku hegemonním, takže i vláda koaliční podnikne kroky v tomto směru.

Dobře je to vidět třeba v Kojeckého úvaze nad přechodem ČSDSD do opozice po volbách v r. 1925. Koaliční vláda je podle autora pro socialisty problém vždy, neboť spoluvládnoucí nesocialistické strany nepřipustí žádné radikální změny: *„Socialisté si snad vynutí významné zákony sociálně-politické, ale nestačí k prosazení zákonů socialistických. Omezují se tedy většinou na léčení sociálních chorob, vyvolaných dnešním výrobním řádem, ale stěží mohou důraznými preventivními opatřeními ve smyslu svého programu jim zabránit.“* Jako příklad uvádí pozemkovou reformu, jež by podle něj čistě socialistické vládě nabízela skvělou příležitost k realizaci programu, zatímco vláda koaliční jej vyřešila ve smyslu upevnění soukromého vlastnictví.⁶³⁸ To má podle Kojeckého vliv na psychiku pracujících vrstev, které jsou mobilizovány programem socialistickým, nikoli sociálně politickým a hrozí, že buď ztratí víru v socialismus, obrátí se do jiného politického tábora, nebo začnou podporovat socialistický projekt násilné revoluce.

Pro sociální demokraty by však bylo podle Kojeckého chybou obrátit se v takové situaci k násilné revoluci. Sociální demokraté se podle něj nemusí bát jít do vlády, dokonce i do koaliční vlády, ale musí si stále uvědomovat limity parlamentního systému a skutečnost, že parlament a jeho činnost jsou především odrazem rozložení sil ve společnosti, odrazem vlivu, který má socialistická myšlenka ve veřejném mínění a v nepolitických oblastech činnosti, odrazem třídní rovnováhy či hegemonie: *„Uznání parlamentarismu jako nezbytného systému zákonodárství v demokracii nám nebrání tvrdit, že síla socialistického hnutí leží mimo parlament. Síla parlamentní delegace socialistické strany spočívá nejen v její početnosti a v osobních schopnostech poslanců, nýbrž hlavně v expansivnosti dělnického hnutí a*

---

⁶³⁸ KOJECKÝ, Zdeněk. O účast na vládě. *Akademie*. 1926, roč. XXX., č. 4, s. 221.

v nezbytně následujícím pronikání socialistických tendencí do všech odvětví veřejného života. Parlament za dnešních vyhraněných třídních poměrů je spíše ručičkou, ukazující na váze, která miska má převahu, než suverénním řidičem státního stroje.“⁶³⁹

Kojecký zde nezapře inspiraci teorií třídní rovnováhy, jejíž hlavní rysy představil Otto Bauer už v závěrečné části *Die österreichische Revolution*⁶⁴⁰, jíž propracoval a odkazy na Marxovy intence opatřil v klasickém článku z r. 1924⁶⁴¹ a která se třetím oddílem úvodního bloku lineckého programu z r. 1926 stala teoretickým úběžníkem přístupu rakouské SAP k politickému systému.⁶⁴²

To dotvrzuje nejen skutečnost, že Bauerovu představu otiskl Kojecký i do svého diskusního článku k novému základnímu programu v r. 1930.⁶⁴³ Implicitně je to obsaženo již v postojích představitelů levicového proudu k otázce vstupu ČSDSD do koaliční vlády po volbách v r. 1929. Stolz doporučuje účast ve vládě jen tehdy, jestliže je touto účastí možné nastoupit cestu ke zrušení odluky mezi „*dělníky a vlastnictvím uskutečňovacích podmínek práce, jak zní klasická a jednoznačná definice socialismu*“, tedy jestli je jí možné nastoupit cestu k socializaci výrobních prostředků. To však podle jeho názoru účast ve vládě nezajišťuje.⁶⁴⁴ Franta se domnívá, že k socialistickým reformám a prosazení zájmů dělnické třídy ve vládě bude možné přistoupit teprve tehdy, až se ČSDSD stane nejsilnější československou stranou. Do té doby se je třeba vyvarovat kroků, které by mohly zastavit proces koncentrace voličstva na straně ČSDSD – a takovým krokem by byl vstup do koaliční vlády.⁶⁴⁵ A Čecháček soudí, že volbami byla sice poražena koalice, ale nikoli buržoazie jako celek a že socialistické strany jsou zatím stále příliš slabé jak na samostatné převzetí moci, tak na prosazení svého programu v rámci koalice. Stejně jako Franta pak soudí, že účast v koaliční vládě by současně mohla zastavit

⁶³⁹ KOJECKÝ, Zdeněk. O účast na vládě. *Akademie*. 1926, roč. XXX., č. 4, s. 222.

⁶⁴⁰ BAUER, Otto. *Die österreichische Revolution*, s. 275-291.

⁶⁴¹ BAUER, Otto. Das Gleichgewicht der Klassenkäfte. In SANDKÜHLER, Hans, Jörg; VEGA, Rafael de la (hrsg.). *Austromarxismus : Texte zu „Ideologie und Klassenkampf“*, s. 79-97.

⁶⁴² Das „Linzer Programm“ der Sozialdemokratischen Arbeiterpartei Österreichs, 1926. In BERCHTOLD, Klaus. *Österreichische Parteiprogramme 1868-1966*, s. 251-253.

⁶⁴³ KOJECKÝ, Zdeněk. Ještě k zásadní části programu. *Právo lidu*. 1930, roč. XXXIX., č. 199 (24.8. 1930), s. 3-4.

⁶⁴⁴ STOLZ, Jiří. Cestou k socialismu. *Nová svoboda*. 1929, roč. VI. č. 46, s. 722.

⁶⁴⁵ FRANTA, Jiří. Konsolidace socialismu. *Nová svoboda*. 1929, roč. VI., č. 46, s. 724-726.

uvědomovací proces, který musí nutně nastat, jen co bude případná nová buržoazní vláda nucena začít otevřeně prosazovat svou třídní politiku.⁶⁴⁶

Návrh doplňku k programu strany, který vypracoval Svaz sociálně demokratického studentstva byl dokonce v této otázce zcela explicitní. Doporučoval do návrhu vložit formulaci: „*Nacházíme se v dějinném období, kdy buržoasie je příliš slabá, aby vládla bez proletariátu, kdy však opačně proletariát není tak silný, aby vzal vládu sám do svých rukou. V tomto mezidobí dochází k vyjádření tohoto mocenského poměru sil ve formě koaliční vlády. Účast na vládní moci je pro stranu pouze otázkou taktickou. Majíc na zřeteli třídní zájmy pracujícího lidu, jehož je mluvčím, spatřuje v ní za daných okolností pouze jeden z prostředků zvýšení své moci.*“⁶⁴⁷ Jak bylo ukázáno v chronologické části, tento návrh byl po drobných stylistických úpravách do konečného znění programu také včleněn. Nepřekvapí proto, že Čecháček zvolené řešení pochválil. Byl jím podle něj nalezen správný poměr mezi ilusionisty, kteří vidí v koaliční vládě univerzální cestu k vybojování maxima socialistických požadavků a pesimistických ultraradikálů, kteří v ní vidí zradu konečných cílů. Je to však, soudí Čecháček, otázka pouze taktická, odpovídající určité fázi dějinného vývoje, která časem pomine a koalice není hodnotou o sobě, nýbrž toliko jedním z mnoha prostředků, jež socialistická strana ve svém postupu používá.⁶⁴⁸

Tentýž přístup k problému podílu na vládní moci se projevuje znovu a ještě výrazněji v postojích k řešení hospodářské krize, kde je zároveň spojen se silící pochybností o reformistickém přístupu obecně. Tak podle Čecháčka se autoři plánu *Co chtějí socialisté* mýlí, domnívají-li se, že zásadních reforem je možné dosáhnout cestou klidného a povolného vývoje a spoluprací s jinými demokratickými stranami v rámci koaličních vlád, nevyjímaje z toho ani strany nesocialistické. Čecháček se v této souvislosti provokativně ptá, která koaliční vláda za účasti nesocialistických stran by odhlasovala třeba socializaci bankovního sektoru. A vyjadřuje se velmi pohrdavě o socialistech – rozuměj: autorech *Co chtějí socialisté* – , kteří sice říkají, že kapitalismus je neslučitelný s demokracií a staví demokracii na roveň socialismu,

⁶⁴⁶ ČECHÁČEK, Jaroslav. Proti vstupu do vlády. *Nová svoboda*. 1929, roč. VI., č. 46, s. 731-734.

⁶⁴⁷ Návrh doplňků programu strany. *Dělnická osvěta*. 1930, roč. XVI., č. 3, s. 130.

⁶⁴⁸ ČECHÁČEK, Jaroslav. Politické principy programu. *Dělnická osvěta*. 1930, roč. XVI., č. 5, s. 252.

přítom však hovoří o stranách založených na principu soukromého vlastnictví jako o stranách demokratických a uvažují o spolupráci s nimi.⁶⁴⁹

Arno Hais – paradoxně jeden z budoucích tvůrců *Co chtějí socialisté* – byl v r. 1934 rovněž toho názoru, že každý reformistický plán, jakkoli radikální a propracovaný, musí v kapitalistickém systému narazit na základní princip – soukromé vlastnictví výrobních prostředků. „*Jeho obhájcem*“, tvrdí Hais, „*jsou nejen třídy majetné, ale i vlády a státní moc, jež nejsou něčím nad třídami a stranami, nýbrž ve své podstatě exekutivou rozhodujících hospodářských vrstev.*“⁶⁵⁰ Stát tedy nemůže posloužit jako nástroj cesty k socialismu do té doby, dokud nebude cele socialistický a nebude moci provést zásadní změny.

Konečně, když opět Čecháček recenzuje Šternův protikrizový návrh *Krise a nezaměstnanost*, spatřuje ve Šternových vývodech „*nebezpečí silného přeceňování úlohy individua a stranického kolektiva při prosazování základních požadavků. Je nutno stále mít na paměti, že všechny osobní a kolektivní kvality váží málo (nebo méně, než Štern předpokládá) v boji, kde je na jedné straně vlastnictví výrobních prostředků a na druhé straně pouze formální demokracie, vyjádřená hlasovacím lístkem.*“ Podle Čecháčka je veškerá znalost a vůle řešit příčiny hospodářské krize málo, nejsou-li k takovému řešení objektivní podmínky, zůstávají-li výrobní prostředky soukromé. Podmínky „*na nichž ani socialismus nemůže nic měnit, dokud nebude mít vládu ve svých rukou.*“⁶⁵¹

A věc má ještě jeden rozměr, který byl výše naznačen konstatováním neochoty postavit se za ČSR jako takovou, protože klíčová je povaha režimu, nikoli státní samostatnost. Již před přijetím základního programu v r. 1930 Čecháček rozvíjel tezi, že demokracie jako produkt hospodářského postavení buržoazie byla v logice dialektického vývoje převzatá proletariátem, ale ten ji začal nevyhnutelně naplňovat novým obsahem, který se pro buržoazii stává tím nepřijatelnější, čím více se její vývojová křivka zpomaluje a zastavuje. Čecháček varoval, že „*buržoazie snáší moc proletariátu do určité míry, která se jí nezdá nebezpečnou pro zachování její*

---

⁶⁴⁹ ČECHÁČEK, Jaroslav. *Vůle a moc. Útok*. 1935, roč. IV., č. 10, s. 139.

⁶⁵⁰ HAIS, Arno. Belgický hospodářský plán. *Dělnická osvěta*. 1934, roč. XX., č. 1, s. 14.

⁶⁵¹ ČECHÁČEK, Jaroslav. Recenze Štern / *Krise a nezaměstnanost. Nová svoboda*. 1933, roč. X., č. 3, s. 45.

*državy. Jakmile přijde kritický okamžik, kdy obě síly se začínají vyrovnávat, což znamená, že moc proletariátu má naději na další stoupaní, odvrhuje buržoazie demokracii (...)*⁶⁵² V ČSR tato situace podle Čecháčka sice zatím nenastala, ale je na ni třeba být připraven a proto by mělo být v programu jasně řečeno, že pokud opustí buržoazie princip demokracie, postaví se jí resp. jejím diktátorským a fašistickým plánům ČSDSD i revolučními prostředky.⁶⁵³

Jak bylo ukázáno v chronologické části, v definitivním znění programu byl sice Čecháčkův návrh zohledněn – byť o čtyři roky dříve Stivín podobné formulace v lineckém programu SAP pokládal za čistě taktické a svázané pouze s rakouskými poměry⁶⁵⁴ –, ale byl z něj odstraněn odkaz na buržoazii a formulace byla zmírněna na použití *„všech prostředků, jež odpovídají přirozenému právnímu vědomí pracující třídy.“*

V souladu s touto optikou pak Franta v rozboru příčin mocenského převratu v Prusku v r. 1932 – tedy vytlačení SPD z pruské vlády a z jejich pozic ve státní správě – tvrdí, že akční schopnost sociální demokracie ochromila právě *„její přílišná vázanost na mocenský státní aparát, přílišná důvěra v tento nástroj politické moci, velmi důležitý v dobách normálního, parlamentního režimu, ale ztrácejícího všechnu účinnost, jakmile se objevuje na jevišti politického zápasu armáda s vojensky organizovanými formacemi, které slouží zcela spolehlivě reakčním, kapitalistickým zájmům.“*⁶⁵⁵ A totéž opakuje v souvislosti s mocenským potlačením rakouské SAP v r. 1934, kdy dovozuje, že právě rakouské události se musí stát podnětem ke změnám v organizace, strategii i taktice socialistů: *„Otázka pouhé účasti socialismu na státní moci mizí – zdá se – nenávratně v minulosti. Hlavním problémem se dnes stává otázka skutečného ovládnutí státní moci; v tomto smyslu jsou rakouské události velmi poučným příkladem pro ty složky Socialistické i Odborové internacionály, které budou jednou nuceny hájiti demokracii a socialismus ať již s pomocí státní moci, nebo i proti ní.“*⁶⁵⁶

---

⁶⁵² ČECHÁČEK, Jaroslav. Otázky demokracie. *Dělnická osvěta*. 1930, roč. XVI., č. 3, s. 126.

⁶⁵³ ČECHÁČEK, Jaroslav. Otázky demokracie. *Dělnická osvěta*. 1930, roč. XVI., č. 3, s. 128.

⁶⁵⁴ STIVÍN, Josef. Moderní pojetí třídního boje. *Nová svoboda*. 1926, roč. III., č. 33, s. 433–434.

⁶⁵⁵ FRANTA, Jiří. Od účasti socialismu ve vládě k diktatuře generálů. *Dělnická osvěta*. 1932, roč. XVIII., č. 7, s. 225.

⁶⁵⁶ FRANTA, Jiří. Rubrika Socialismus v cizině. *Dělnická osvěta*. 1934, roč. XX., č. 2, s. 63.

4.4 Cesty k socialismu

I.

Základem postoje vůdců strany byla v tomto směru představa o sociální revoluci jako evolučním procesu, jako postupném přerůstání kapitalismu v socialismus. Jak říká Habrman, pravý socialismus *„pracuje a působí k dosažení a uskutečnění požadavků a cílů, obsahujících v podstatě prvky nových řádů a nového sociálního a socialistického práva, včleňovaného kvádr po kvádr, cihla po cihle, kus zdiva a trámův po kuse, v odbourané, sešlé části staré budovy soukromokapitalistické společnosti. Staví a pomáhá budovat před očima současně žijícího pokolení téměř nepozorovaně nové právo, nové řády povahy sociální a socialistické. Jest to výsledek jeho podnětů a práce na poli politického, parlamentárního a zastupitelského působení.“*⁶⁵⁷ Stivín proto v r. 1930 dokonce tvrdí: *„Doba naše charakterisována jest někdy jako přechod z pozdního kapitalismu do ranného socialismu.“*⁶⁵⁸

Nebyla to však jen představa vedení strany, které bylo s tímto evolučním postupem logicky spjato svým podílem na koaličních vládách. I představitelé pravicového proudu uvažovali obdobně. Např. Štern: *„Dnešní konstruktivní socialism totiž nehledá svoji spásu pod troskami a zříceninami dnešních podniků, nýbrž v rozvinutí a zharmonizování dnešního hospodářského organismu, který současně chce přebudovat a ovládnout.“*⁶⁵⁹ Nebo Macek, když hovoří pronikání družstevních prvků do kapitalistické soustavy: *„Nemůžeme vytrhnout třídní monopol rázem, nemá-li se shroutit organizace společnosti, založená na něm tak jako životospráva jednotlivců bývá založena na určitých jedech. Ale můžeme pracovat k tomu, aby vliv třídního monopolu odumíral, tím že jej plánovitým postupem zatlačíme z rozhodujících posic do bezvýznamnosti. Tímto postupem se nám také rozřeší bez těžkých otřesů otázka, co se zbytky staré soustavy. Ty budou vstřebány soustavou novou.“*⁶⁶⁰

---

⁶⁵⁷ HABRMAN, Gustav. K rozhovoru o novém projádření programu strany. *Akademie*. 1926, roč. XXX., č. 1, s. 4.

⁶⁵⁸ STIVÍN, Josef. *O ideologii sociální demokracie československé*, 10.

⁶⁵⁹ ŠTERN, Evžen. *Sociální politika a socialismus*, s. 10.

⁶⁶⁰ MACEK, Josef. *Problém ceny v socialismu*, s. 185.

Tento přístup ještě posílila hospodářská krize 30. let. Hovořilo se o tom, že kapitalismus sám začíná z nutnosti přebírat socialistické prvky, aby se uchoval. Hampl byl přesvědčen, že automatika volného trhu je mrtvá a nutnost plánování „je dnes obecně uznávána nejen v kruzích třídně uvědomělého dělnictva, ale i všemi rozumnými národohospodáři z nesocialistického tábora.“⁶⁶¹ Plánování v rámci kapitalistického systému bylo vykládáno jako etapa na cestě ke konečnému cíli, jako ozdravení hospodářství a současně posun na vyšší stupeň společenského vývoje.⁶⁶² Podle Šternova vyjádření socialistický program začínají provádět i vlády jednoznačně kapitalistické, co dělá Roosevelt v USA podle něj není než státní socialismus.⁶⁶³ I národohospodářská komise ČSDSD se postavila za sociálně hospodářské plánování jako formu přechodu v hospodářském vývoji od liberalismu k socialismu.⁶⁶⁴

V tomto směru se ale od proudu středového a zvláště pravicového lišil proud levicový. Jeho pozici dobře osvětluje Čecháček. Podle něj se jak mezi uvědomělými socialisty, tak mezi špičkami kapitalistů svého času objevovala mylná víra, že kapitalismus bude vlastním vývojem donucen k radikálnímu přebudování sebe sama, k uskutečnění reformy, jež by zajistily jeho harmoničtější chod: „(...) kartelové hospodářství a organizační stavba průmyslu byly vyličený jako organizace, které obratem ruky mohou sloužit nové úpravě kapitalismu; charakter sociálního státu, který byl dobyt a uhájen proletariátem v nesčetných dílčích bojích, se jevil jako podstatný znak státní organizace, který může být jenom rozšířen, aby vykořisťovaná menšina cítila se jako doma i v buržoasním státu; všechny prvky, které sloužily k lepšímu zachycení a uhájení soukromokapitalistických zisků jeví se jako znaky, které povedou nutně k plánovitému vyrovnání jednotlivých zájmů v kapitalismu.“⁶⁶⁵

To byl však podle Čecháčka důsledek nedostatečného pochopení vnitřní logiky kapitalistického systému, jeho zákonitostí, potažmo tedy nedostatečného využití marxistické analýzy. Výše zmíněné snahy tak podle Čecháčka sice postihly správně určité vnější rysy, ale přecenili vývojové možnosti kapitalismu, neuvědomili

---

⁶⁶¹ HAMPL, Antonín; BĚLINA, Josef. *Z krise ven*, s. 14.

⁶⁶² HAMPL, Antonín; BĚLINA, Josef. *Z krise ven*, s. 14.

⁶⁶³ ŠTERN, Evžen. Je socialism v defenzivě? *Přítomnost*. 1933, roč. X., č. 43, s. 678.

⁶⁶⁴ VESELÝ, Fantišek (ed.). *Co dále k oživení čs. hospodářství*, s. 62.

⁶⁶⁵ ČECHÁČEK, Jaroslav. *Marx a teorie hospodářských krisí*, s. 120.

si vztah mezi organizační formou a principem vzniku nadhodnoty v kapitalismu. „Socialisace, státní kapitalismus, plánovité hospodářství jsou jistě budoucími tendencemi, k nimž kapitalismus spěje. Jsou to však tendence dlouhodobé, nikoli krátkodobé a ve svém uskutečnění odvislé od mocenského zápasu proletariátu. Je naprosto nemyslitelné – a celá kapitalistická empirie tomu odporuje – aby kapitalismus z vlastní iniciativy a dobrovolně zaváděl společenské reformy, které omezují nebo vůbec ničí soukromokapitalistickou ziskovou základnu.“⁶⁶⁶

Takže i snahy o plánování v rámci kapitalistického systému – snahy uplatnit jeden z klíčových prvků budoucího socialistického uspořádání – byly představiteli levicového proudu sledovány s nedůvěrou. Tvořící se nucené podnikatelské organizace typu kartelů, ať již za dozoru, nebo za přímé spoluúčasti státu chápal třeba Hlaváček jen jako nové formy kapitalistického systému, které ale nemění jeho podstatu, takže bez důsledné kontroly ze strany dělnictva a státu mohou třídní útlak ještě zvýšit.⁶⁶⁷ I podle Čecháčka by plánovité hospodářství v kapitalismu nezměnilo na podstatě systému nic: „zůstala by nadhodnota, zůstalo by vykořisťování dělnictva, zůstala by akumulace kapitálu, zůstala by kapitalistická distribuce (...) – stanovisko dělnické třídy k plánovitému hospodářství v kapitalismu zůstalo by tedy stejné, jako je dnešní k minulým formám kapitalismu.“⁶⁶⁸

Rozdíly mezi oběma pojetími si nyní přiblížíme ještě na dvou příkladech.

II.

Prvním příkladem je spor o sociální politiku mezi Šternem a Pleskotem. Připomeňme si, že Šternovi bylo socialismem „všechno, co zamezuje a odstraňuje třídní bezpráví, důchody bez práce, vykořisťování člověka člověkem. Socialismem je mi vše, co nás blíží k spravedlivějšímu stavu, zaručuje již nejen politickou, ale též hospodářskou rovnoprávnost. Proto není pro mne přísného rozhraničení mezi domyšlenou sociální politikou a socialismem, jako není pro mě zřetelného rozdílu

---

⁶⁶⁶ ČECHÁČEK, Jaroslav. *Marx a teorie hospodářských krisí*, s. 121.

⁶⁶⁷ HLAVÁČEK, Jaromír. Nucené organizace podnikatelské. *Dělnická osvěta*. 1933, roč. XIX., č. 10, s. 341.

⁶⁶⁸ ČECHÁČEK, Jaroslav. Plánovité hospodářství. *Dělnická osvěta*. 1932, roč. XVIII., č. 7, s. 233.

*mezi důslednou hospodářskou demokratisací a socialisací. Jsou to jen různé názvy pro stejné snahy a úkoly.*⁶⁶⁹

Bylo proto patrně Šternovou zásluhou, že se v návrhu nového základního programu, který se projednával poprvé v úplnosti v r. 1927, v pasáži věnované sociální politice, objevila následující formulace (navazující na požadavek sociálně ochranného zákonodárství): *„Jsme přesvědčení, že všechna opatření, v tomto směru docílená, směřují stále určitěji k přeměně pracovních a sociálních řádů soukromokapitalistického podnikání a jsou podstatnou částí nového sociálního práva, které nezadržitelně vrůstá v dosavadní pracovní a výrobní řády kapitalistické společnosti a ve svých důsledcích provádí její přeměnu ve společnost sociální a socialistickou.*⁶⁷⁰

V návrhu, který se projednával v r. 1930 byla sice pasáž částečně upravena, ale spíše stylisticky, než obsahově: *„Socialisticky orientovanou sociální politiku chápeme jako jeden z nejučelnějších prostředků k dosažení našich cílů. Všechna opatření tohoto druhu jsou podstatnou částí nového sociálního práva a nových sociálních poměrů, které nezadržitelně vrůstají v dosavadní pracovní a výrobní řády kapitalistické společnosti. Sociálně politické zákroky povedou k postupnému zrušení námezdního poměru a ve svých důsledcích směřují k přeměně dnešních řádů ve společnost socialistickou.*⁶⁷¹ Stále tedy představa, že kapitalismus může přerůstat v socialismus postupně, inkorporováním prvků nového systému do systému stávajícího a že výrazem této inkorporace je právě sociální politika.

Štern sám pak v této souvislosti neskryval, že inspirací mu byl Eduard Heimann.⁶⁷² A skutečně, zmíněná představa plně odpovídá Heimannovým tezím o sociální politice jako vklínění nových prvků do kapitalistického systému a uskutečňování sociální ideje v kapitalismu a proti kapitalismu, jak je Heimann podrobně vyložil v *Soziale Theorie des Kapitalismus*.⁶⁷³ Volba Heimanna jako inspiračního zdroje nám zároveň znovu dokresluje rámec uvažování pravicového

---

⁶⁶⁹ ŠTERN, Evžen. *Sociální politika a socialismus*, s. 11.

⁶⁷⁰ *Protokol XV. řádného sjezdu Československé sociálně demokratické strany dělnické v Praze 1927 (15.-18. dubna)*, s. 140.

⁶⁷¹ Sociálně politický program. *Právo lidu*. 1930, roč. XXXIX., č. 165 (16.7. 1930), s. 3.

⁶⁷² ŠTERN, Evžen. *Sociální politika a socialismus*, s. 11.

⁶⁷³ HEIMANN, Eduard. *Soziale Theorie des Kapitalismus : Theorie der Sozialpolitik*.

proudu, neboť Heimann patřil ke kruhu náboženských socialistů kolem Paula Tillicha a na heppenheimského setkání v r. 1928 hovořil na téma založení socialismu – spolu s de Manem.⁶⁷⁴

Pleskot byl naproti tomu přesvědčen, že výše zmíněné pojetí sociální politiky znamená její nebezpečné přecenění. Sám navrhl alternativní formulaci: *„Sociální politika jest nutným doplňkem, jest rubem kapitalistického řádu. Vyrůstajíc z výrobních poměrů, vyznačuje se svým protikladným působením: přináší prvky nového řádu do nynějšího a tím jej posiluje a činí odolnějším. Majíce to na paměti, podporujeme rozvoj těchto nových prvků a pokud nebude dosaženo socialistického výrobního řádu, který odstraní námezdní poměr, domáháme se ochrany veškerého za mzdu a plat zaměstnaného pracujícího lidu v době zaměstnání i mimo ně, ve všech případech nezpůsobilosti k výdělečné práci a v nezaměstnanosti.“*⁶⁷⁵

Sociální politika se podle Pleskota, uvažujícího v tradici důsledně marxistické, nedotýká podstaty kapitalismu. Neodstraňuje soukromé držení výrobních prostředků, nemění ani sociální význam soukromého vlastnictví, nemůže proto zabránit opakování hospodářských krizí a jejich důsledkům.⁶⁷⁶ Sociální politika tak může poskytovat pracující třídě v kapitalistickém systému ochranu, může ji činit odolnější pro další postup, ale kapitalismus není s to přerůst do té doby, dokud volná dispozice výrobních prostředků bude umožňovat, každý radikálnější zásah do kapitalistických vztahů podrývat nebo bojkotovat *„zastavením výroby, hrozbou vystěhování kapitálu, odmítnutím a vypověděním státních úvěrů, ohrožením měny a podobnými způsoby (...)*⁶⁷⁷

Pleskot dále zdůrazňuje, že právě z kapitalistické výroby sociální politika vyrůstá. Nejde přitom jen o tlumení hrozby revolučního propuknutí nespokojenosti vykořisťovaných, souvislost s kapitalistickým výrobním procesem je užší. Sociální politika totiž nechrání jenom jednotlivce jako takové nýbrž úhrn pracovní síly – je

---

⁶⁷⁴ *Sozialismus aus dem Glauben : Verhandlungen der sozialistischen Tagung in Heppenheim a. B. Pfingstwoche 1928.*

⁶⁷⁵ PLESKOT, Jiří. Návrh sociálně politického programu. *Právo lidu*. 1930, roč. XXXIX., č. 186 (9.8. 1930), s. 3.

⁶⁷⁶ PLESKOT, Jiří. Sociální politika v programu strany. *Dělnická osvěta*. 1930, roč. XVI., č. 7, s. 254, 257.

⁶⁷⁷ PLESKOT, Jiří. Sociální politika v programu strany. *Dělnická osvěta*. 1930, roč. XVI., č. 7, s. 255.

vlastně formou amortizace a reprodukce výrobních prostředků – a v této funkci je i zájmem samotných majitelů výrobních prostředků.⁶⁷⁸ A jakkoli sociální politika nepochybně vnáší do kapitalistického systému prvky nové, zároveň tím tento systém posiluje: „*Ukládajíc kapitalistickému řádu jisté hranice, otupujíc jeho výstřelky, činí jej zároveň odolnějším proti útokům naň činěným a posiluje jej. Tuto dialektiku sociální politiky si neuvědomují plně ti, kteří tvrdí, že sociální politika je socialisační metoda.*“⁶⁷⁹

Štern nato namítal, že Pleskotovo chápání socialisace jako synonyma pro zestátnění výrobních prostředků – a v tomto smyslu pochybnost o sociální politice jako účinném nástroji cesty k socialismu či jako součásti socialismu – je příliš úzké a omezující jak pro pojem socialisace, tak pro pojem sociální politiky. Socialisace formou zestátnění byla Šternovi pouze jednou z mnoho cest k socialismu (vhodná jen v hospodářských odvětvích vhodných k monopolizaci). Dalšími cestami bylo zastoupení zaměstnanců ve správních radách akciových společností/syndikátů, které vertikálně propojí určitá odvětví (např. doly-hutě-strojírenské závody), nebo družstevnictví a velkou roli připisoval právě sociální politice, konkrétně sociálnímu pojištění. Protože však základním úkolem sociální politiky je obecně normovat poměr zaměstnanců a zaměstnavatelů, nezmizela by sociální politika podle Šterna ani ve chvíli, kdyby bylo veškeré podnikání socializováno, ať už na jakýkoli způsob. Pouze by se proměnila. Zatímco v kapitalistickém systému má normovat námezdní poměr a přebudovávat jej v poměr společníka, tedy socializovat, v socialistickém systému bude normovat podnikání v socializovaných podnicích (pracovní doba, ochranné zákonodárství atd.).⁶⁸⁰

Pleskot však varoval, že Šternovo široké chápání socialismu, socialisace a sociální politiky povede ke zmatení pojmů a v neméně míře ke zmatku v sociálně demokratické straně, neboť bude těžké rozlišit program sociální demokracie od Englišovy sociální politiky či křesťansko sociálních představ.⁶⁸¹ V době vrcholící hospodářské krize pak také poukázal na skutečnost, že sociální politika jakožto zásah

---

⁶⁷⁸ PLESKOT, Jiří. Sociální politika a marxismus. *Dělnická osvěta*. 1933, roč. XIX., č. 2, s. 51.

⁶⁷⁹ PLESKOT, Jiří. Sociální politika v programu strany. *Dělnická osvěta*. 1930, roč. XVI., č. 7, s. 255.

⁶⁸⁰ ŠTERN, Evžen. *Sociální politika a socialismus*, s. 8.

⁶⁸¹ PLESKOT, Jiří. O významu sociální politiky. *Právo lidu*. 1930, roč. XXXIX., č. 195 (20.8 1930), s. 3.

státu do hospodářského života, jako zásah státu do „*dispoziční moci zaměstnavatelů nad pracovní silou*“ definitivně přestala být typickým pro socialistické strany a sahají k nim i ty státy, které byly vždy považovány za nedotknutelnou doménu kapitalismu, přičemž objem a množství těchto zásahů se rozšiřuje. Není tomu však podle Pleskotova názoru proto, že by tolik lidí přijalo myšlenku socialismu a v sociální politice vidělo nástroj socializace, ale právě naopak. „*Všechna tato opatření (...) jsou v zájmu, ba jsou nutností fungování základů dnešního hospodářského řádu. V zájmu zachování jeho jsou i dalekosáhlejší odchylky od liberalistických zásad, které kapitalismus ideově stále ještě pokládá za východisko. Výrobní a hospodářské formy vynucují si odstranění volné soutěže.*“⁶⁸²

III.

Druhým příkladem je představa sociálních podnikatelů a některých forem podílnictví na zisku a spolupodnikatelství jakožto výrazu síly socialistických přístupů, která svádí na trajektorii socialismu i podnikatele, vedené přitom toliko vlastním zájmem. Zastávali ji zejména představitelé pravicového proudu.

Tak Štern upozorňoval na případ Theodora Toblera, majitele proslulé švýcarské čokoládovny, který dokázal dosáhnout kvalitativně i kvantitativně vyššího výkonu dělníků a vylepšení výroby nikoli za pomoci snižování mezd či prodlužování pracovní doby, ale vylepšením pracovního prostředí, „akordem“, prémie, podílem zaměstnanců na dividendách, dobrovolným zavedením zdravotního, starobního a invalidního pojištění, odstupným v případě odchodu ze závodu a placenou dovolenou. „*Tobler jest nazýván čokoládovým socialistou a vítězí jako podnikatel do značné míry pomocí svých sociálních reforem.*“⁶⁸³ Tobler podle Šterna „*potírá kladně třídní boj a bojuje proti němu věru ideálně.*“ Právě sociálním podnikatelům tohoto druhu připisuje Štern velký význam a nabízí jim jménem sociálních politiků spolupráci.⁶⁸⁴

⁶⁸² PLESKOT, Jiří. Sociální politika v době krise. *Dělnická osvěta*. 1933, roč. XIX., č. 7, s. 234.

⁶⁸³ ŠTERN, Evžen. Sociální podnikatel. *Sociální revue*. 1925, roč. VI., č. 1, s. 6.

⁶⁸⁴ ŠTERN, Evžen. Sociální podnikatel. *Sociální revue*. 1925, roč. VI., č. 1, s. 7.

Koudelka hovořil o *“podobném, leč nikoli jen jednotlivém, nýbrž hromadném uplatňování takového sociálního systému”*, jako je systém Toblerův, o britské Labour Co-partnership Association a její snaze zainteresovat dělnictvo na výrobě a odpovědnosti za výrobu formou podílu na čistém zisku a formou podílu na správě podniku (kontrolní funkce). Koudelka přitom stejně jako Štern zdůraznil, že ze strany podnikatelů nejde o žádnou filantropii a že zmíněné hnutí není hnutím socialistickým, nýbrž spíše podnikatelským: *“Podnikatel, který dospěl myšlenky o spolupodílňictví dělníka na zisku i správě sleduje tím i jisté praktické ekonomické cíle: žádá, aby mu toto zařízení přineslo větší rozvoj výroby i obchodu, a do podniku vneslo vzpruhu, stabilitu a klid. (...) Jde tu, stručně, o ekonomisaci sociálních snah a ideálů.”*⁶⁸⁵

I podle Macka by družstevní podnikání nemělo dostatečný úspěch, kdyby se pomoc neobjevila právě ze strany kapitalistických podnikatelů a jejich koncepcí profit-sharing a co-partnership. Právě tím se totiž podle něj uplatňuje zásada odstraňování důchodu z cizí práce uvnitř kapitalistického podniku samotného a odtud již vede cesta ke združstevnění tohoto podniku.⁶⁸⁶ Tento postup doporučuje Macek i tváří v tvář hospodářské krizi, jako součást reformy pracovního zřízení a z něho vycházející reformy rozdělení důchodů – tedy socialismu – přičemž zdůrazňuje, že proces se nesmí zastavit u podílu na zisku (jako příklad uvádí Baťu), nýbrž musí jít až spolupodnikání a družstevnictví.⁶⁸⁷

Konečně, Pistorius hájí se zřetelem k téže představě racionalizaci, či vědecké řízení práce, symbolizované zpravidla taylorismem. Hájí jej především před nedůvěrou v socialistickém prostředí, která je podle něj jednak důsledkem toho, že původní taylorismus byl chápán jen jako otázka organizačně technická, nikoli lidská, jednak proto, že jej většinou razí jen průmyslníci. Vědecké řízení práce v pravém slova smyslu však podle Pistoria vede ke zvyšování hospodářské úrovně dělnictva i k rozmachu jeho duševní činnosti (ubývání náročné práce, zkracování pracovní doby při zachování mezd vede k nárůstu volného času dělnictva a zároveň zvyšuje pro podnikatele koupěschopnou poptávku, systém podpory dělnických inovací vede

---

⁶⁸⁵ KOUDELKA, Jaroslav. Co-partnership a Profit-sharing v Anglii. In ŠTERN, Evžen, KOUDELKA, Jaroslav. *Na cestě k hospodářské demokracii*, s. 18.

⁶⁸⁶ MACEK, Josef. *Problém ceny v socialismu*, s. 188.

⁶⁸⁷ MACEK, Josef. *Cesta z krise*, s. 130-131.

k rozvíjení tvořivých sil dělnictva a uspokojení z práce, touto cestou dosažené snižování výrobních nákladů a ceny vede k hospodářskému růstu a umožňuje větší rozmach výroby). Nesprávně prováděná racionalizace, která se omezí jen na snižování nákladů cestou propouštění je tak v Pistoriových očích nejen zavrženíhodná mravně, ale je omylem ekonomickým, protože nevede k rozšíření koupěschopné poptávky a tudíž nepodporuje hospodářský růst podniku.

Tento model však není realizovatelný při existenci ostrých sociálních protikladů, při snaze kapitalisty maximálně vykořisťovat vlastní zaměstnance: „Vytvořiti harmonickou spolupráci kapitálu, respektive průmyslového vedení a práce, dělnictva, je nezbytnou podmínkou úspěšnosti vědeckého řízení práce. Podnik stává se vědeckým řízením práce složitou, přesnou a velmi citlivou organizací. A dokonalá organizace předpokládá harmonii všech svých složek. Podnik, chtějíc úspěšně prováděti vědecké řízení práce musí se snažiti připoutávati dělníka k podniku, buditi jeho zájem o podnik, činiti z něho radostného a zodpovědného spolupracovníka. Politika vysokých mezd a nízkých cen je jedním z prostředků jak dosahovati tohoto cíle. V této souvislosti je třeba zdůrazniti i jiné prostředky, vedoucí k témuž cíli. Je to v Americe rozšířené výhodné prodávání závodních akcií dělníkům, různé formy dělnické účasti na zisku (profit-sharing) a různý rozsah dělnického účastenství na správě na správě podniků (co-partnership), dále otevřená upřímnost podnikatelů k dělníkům atd.“⁶⁸⁸

Správně prováděná racionalizace je proto podle Pistoria svou tendencí socialistická, neboť nahrazuje systém pánů a služebníků systémem spolupracovníků. „Kapitalismus jakožto určitý systém hospodářský a mravní dostoupil již svého vrcholného bodu, z něhož nemohl se již vyvíjeti v dosavadním směru výše. A tak bezděčně se pod tlakem vědeckého řízení práce pomalu přetváří v systém služby veřejnosti. Nevěřím, že vědecké řízení práce mohlo by upevňovati kapitalistické řády. Pozoruji, že je rozkládá. Nerozkládá však hospodářství.“⁶⁸⁹

A na tyto úvahy navazuje v období hospodářské krize Štern, který tímto způsobem hájí požadavek zkrácení pracovní doby při zachování mezd jako nástroj

⁶⁸⁸ PISTORIUS, Theodor. *Vědecké řízení práce*, s. 36.

⁶⁸⁹ PISTORIUS, Theodor. *Vědecké řízení práce*, s. 85.

řešení strukturální odbytové krize. Je to podle něj okamžik, kdy se praktické potřeby kapitalistického podnikání setkávají s ideovými cíli socialismu: „Z dnešní strukturální odbytové krize, nemá-li býti trvalou, je jediné východisko: Poskytnouti za méně práce lidem vyšší životní úroveň. Dnešní výrobnost to nejen umožňuje, ale přímo si vynucuje. Nestačí dosti zdůrazňovati, že je nutno sociální pokrok přizpůsobit technickému pokroku. Není to již jen názor zástupců dělnické skupiny a sociálních politiků, nýbrž i vedoucích podnikatelů a techniků. (...) Sociálním politikům bylo stále jednostranně připomínáno, že jejich hlediska – hlediska beroucí především zřetel na pracujícího člověka a hospodárné zacházení s ním – jsou vedlejší a musí se podrobiti hospodářským možnostem výroby. Dnes je nejvyšší čas zdůrazniti, že hospodářské základy výroby se bortí, poněvadž „hospodáři“ nechtí aby stroje dovolily méně pracovat a lépe žiti lidem, a neuskutečňují důsledky změněné technické organizace a zmnožené výrobnosti, totiž nutné a přirozené sociální reformy.“⁶⁹⁰

Názory odlišné, typické pro levicový proud, můžeme demonstrovat na Frantovi. Podle něj o přístupech vylíčených výše rozhodně nelze říci, že jsou úspěšné, přinejmenším z pohledu dělnické třídy ne. „Pan Baťa je jistě neobyčejně úspěšný muž, ale zdá se, že jeho dělníci nesdílejí pocit životní úspěšnosti. Aspoň provolání dělnictva pražské Baťovy správkárny v době stávků v tomto závodě mluvilo o zcela jiných pocitech.“ Ze socialistického hlediska – a obrací se tím přednostně proti Pistoriovu pojetí racionalizace – nelze postup obhajovat úspěšnou expanzí jednotlivých do zahraničí na úkor dělnictva jiných států, stejně jako nelze čekat, že rány způsobené racionalizací na zaměstnanosti se prostě samy od sebe zacelí. Z toho podle Franty plyne, že provádět racionalizaci bez současného řešení problému distribuce je nemožné.⁶⁹¹

Navíc ona harmonie, o které Pistorius mluví se podle Franty dostavuje za velmi podivných podmínek (špionáž mezi dělníky a obrana proti stávkám, pronikání těchto špiónů do odborů, skutečnost, že roli proletariátu hrají v řadě případů jiné národnosti) a vede k nebezpečnému štěpení dělnictva do dvou různých skupin, kdy

---

⁶⁹⁰ ŠTERN, Evžen. *Technický pokrok, pracovní doba a mzdy : sociální řešení hospodářské krise*, s. 99-100.

⁶⁹¹ FRANTA, Jiří. *Racionalisace. Akademie*. 1927, roč. XXX., č. 9, s. 502.

jedna je vyzdvihována na úkor druhé: „(...) metody, kterými se k této zvýšené životní úrovni dospívá, jsou sociálně nespravedlivé a ze socialistického hlediska je naprosto nepřipustno doporučovati našemu dělnictvu systém, který pod maskou harmonie kapitálu s prací kryje bezohledné a rafinované vykořisťování proletariátu.“⁶⁹²

Provádění navrhovaných opatření by podle Franty vedlo jen k posílení vlivu žlutých odborů, ba co více, znamenalo by hrozbu z hlediska konečných cílů, protože by vytvářelo dojem, že se kapitalismus vlastně měnit nemusí. „Životním zájmem dělnictva je plánovitá racionalisace hospodářského života, řízená socialistickými idejemi, proti jeho zájmu a přímým ohrožením jeho existence je provádění a uskutečnění racionalizovaného kapitalismu.“⁶⁹³ Domácí propagátory racionalizace – ze socialistického prostředí jmenuje Bechyněho a Pistoria, z nesocialistického prostředí teoretika laboretismu Václava Verunáče – proto vidí jako vědomé či nevědomé propagátory kapitalismu a dává jejich postoj do souvislosti s psychologickými a etickými přístupy jako protikladem přístupů materialistických, jež jsou podle jeho názoru naopak přísně objektivní.⁶⁹⁴

Také Smutek – funkcionář hnutí mládeže, ale s Frantovými vývody srozuměný již dříve⁶⁹⁵ – rozebírá ve dvou textech z r. 1933⁶⁹⁶ výše zmiňované představy o socializačních tendencích podnikatelů, sjednocuje je pod název novokapitalismus a ostře je kritizuje. Tento novokapitalismus je podle něj mylně vykládán jako vítězství a pronikání socialismu – novokapitalismus přináší sice řadu nových věcí a názorů, někdy správnějších, někdy nebezpečnějších, neliší se ale zásadně od starších kapitalistických metod. Není podle Smutka náhoda, že Baťa odmítá odborového organizace, má nechuť k sociální politice a sociálnímu zákonodárství. Socialistické hnutí má jen dvě možnosti, jak se k problému stavět. Jedna cesta je odborářská, tedy být proti od samého začátku a „plným právem, neboť systém novokapitalismu vedl proti nim vyhlazovací válku“.⁶⁹⁷ Druhý směr je podle Smutka právě ten, který reprezentuje Štern, má původ v nepochopení a dnes je čistě

⁶⁹² FRANTA, Jiří. Racionalisace. *Akademie*. 1927, roč. XXX., č. 9, s. 506-507.

⁶⁹³ FRANTA, Jiří. Racionalisace. *Akademie*. 1927, roč. XXX., č. 9, s. 509.

⁶⁹⁴ FRANTA, Jiří. Etika a hygiena práce v racionalisaci. *Nová svoboda*. 1929, roč. VI., č. 29, s. 456.

⁶⁹⁵ SMUTEK, Alois. K diskusi o programu. *Dělnická osvěta*. 1930, roč. XVI., č. 9, s. 354.

⁶⁹⁶ SMUTEK, Alois. Tvář novokapitalismu. *Dělnická osvěta*. 1933, roč. XIX., č. 8, s. 257-263,

SMUTEK, Alois. Socialismus a novokapitalismus. *Dělnická osvěta*. 1933, roč. XIX., č. 10, s. 321-326

⁶⁹⁷ SMUTEK, Alois. Socialismus a novokapitalismus. *Dělnická osvěta*. 1933, roč. XIX., č. 10, s. 323

taktický (ve smyslu: když nelze protivníka porazit, lze mu zkusit domlouvat a přesvědčovat ho).⁶⁹⁸ „Nesmíme se nechat klamat zevnějškem a frázemi. Novokapitalismus i batismus je jen nová, životnější, aktivnější a libivější forma, třídní podklad zůstal stejný.“⁶⁹⁹

---

⁶⁹⁸ SMUTEK, Alois. Socialismus a novokapitalismus. *Dělnická osvěta*. 1933, roč. XIX., č. 10, s. 324

⁶⁹⁹ SMUTEK, Alois. Socialismus a novokapitalismus. *Dělnická osvěta*. 1933, roč. XIX., č. 10, s. 326

4.5 Závěr třetí

Debaty sledované v chronologické části, které byly sjednoceny implicitní či explicitní polemikou o roli marxismu, nebyly jen debatami o samotné slovo „marxismus“. „Standardní verze“ marxismu jako obecného referenčního rámce dosavadního vývoje ČSDSD vytvářela v některých oblastech její činnosti reálná pole napětí a na nich jsme dokládali, že zmíněné debaty měly také věcný obsah. Za první, v otázce založení socialismu. Za druhé, v otázce role inteligence v socialistickém hnutí. Za třetí, v postoji ke státu. A za čtvrté, ve věci možných cest k socialismu.

Založení socialismus bylo předmětem debaty dvojím způsobem. Za první, jako problém materialismu a idealismu, tedy hybných sil dění a potažmo hybných sil socialismu, jeho vzniku a utváření. Za druhé, jako problém vztahu aktéra a struktury, vztahu individuálních rozhodnutí a vůle na straně jedné a objektivních podmínek na straně druhé.

Představitelé pravicového proudu se k materialismu obecně a historickému materialismu zvláště stavěli se značnou skepsí. Směr jejich kritiky byl různý, ale závěr stejný – materiální i ideální faktory působí společně, klíčové jsou ovšem ideje a základem socialismu je, nebo by měla být regulativní idea spravedlnosti, či práva. Socialismus tedy není třídní, nýbrž etický. Jedinec byl chápán jako autonomní, schopný domoci se svou vůlí společenské změny, táž role byla připisována i jiným aktérům (např. politickým stranám).

Pro představitele levicového proudu byl naopak materialismus a zvláště historický materialismus základním kamenem jejich uvažování, byť vztah hmotné základny a ideové nadstavby nevnímali zcela mechanicky. Spolu s tím byla optika těchto autorů strukturalistická, poskytující aktérům jen relativně malý prostor k vlastnímu jednání a vylučující možnost přerůst svou vůlí nebo svými idejemi rámec hospodářských podmínek. Obhajováno bylo v tomto směru klasické marxistické založení socialismu, chápáné jakožto vědecké a snaha založit socialismus na idejích, ideálech či víře byla zamítána jako v lepším případě pochybená, v horším případě vyloženě škodlivá. Na druhou stranu, tyto společně

sdílené představy neměly vždy tytéž praktické konsekvence, což je ještě zřetelnější u vůdců strany, kteří se navíc k mnohým otázkám vyjadřovali mnohoznačně.

V otázce role inteligence se pravicový proud – opřený o představu etického socialismu, která neposkytuje dělnické třídě ve vztahu k socialismu žádné privilegium – vyslovoval pro větší zapojení inteligence, nebo přinejmenším větší roli vzdělání, bez čehož se socialismus jevil jen obtížně dosažitelný. Důvod byl spatřován jednak v potřebě pozitivního obsahu socialistického řešení, jež mohou přinést právě vzdělání odborníci, jednak ve větší odolnosti lidí vzdělaných vůči „změšťáctění“ a rezignaci na socialistickou přeměnu.

Levicový proud nezamítal podíl inteligence na činnosti socialistické strany ani na cestě k socialismu, trval však na jejím sepětí se stranou skrze základní marxistické postuláty, stejně jako na klíčové roli dělnictva. Mezi vůdci strany přetrvával důraz na dělnictvo – což bylo v souladu s deklarovaným marxistickým postojem – , byť některé formulace už obsahují potenciál změny jak ve smyslu obhajoby zájmu celku místo zájmu dělnictva, tak ve smyslu zahrnutí inteligence mezi tvůrce socialismu.

Využití forem kapitalistického státu, stejně jako podíl na moci hájilo vedení strany jednak teoreticky, jako rozvíjení a domýšlení marxistické tradice, či přímo Marxových a Engelsových intencí, jednak prakticky – bez snahy zakotvit postoj hlouběji teoreticky – , jako prostředek, jak za daného poměru sil zastupovat zájmy dělnictva či proletariátu, jak zabezpečit samu stranu, nebo jak se přibližovat splnění konečných cílů. Jakkoli byl v těchto zdůvodněních kladen důraz na obecnou povahu státu, zvláště na jeho demokratičnost, ve všech vyjádřeních vůdců zároveň implicitně, nebo explicitně figuroval také stát konkrétní, ČSR. Pro představitele pravicového proudu, pro něž demokracie hrála srovnatelnou úlohu jako socialismus samotný byl pozitivní postoj k demokratickému státu a speciálně k ČSR do té míry samozřejmý, že ve své obecnosti vlastně nebyl vůbec diskutován a podíl na koaličních vládách s nesocialistickými stranami byl shledáván žádoucím. Roli zde ovšem hrála také svépomocná tendence, patrná u řady představitelů pravicového proudu, která jim činila z otázky státu problém méně naléhavý, než pro ty, kdož se hlásili k marxismu.

Představiteli levicového proudu naopak nebyla ČSR sama o sobě chápána jako součást sociálně demokratické identity, nýbrž jako stát obecně, který – v případě, a pouze v případě, že je demokratický – můžeme chápat jako bojiště třídního zápasu. I vstup do vlády s nesocialistickými stranami byl v tomto smyslu kontextualizován z hlediska možností, jež nabízí k uskutečnění socialismu, možností spojených s marxistickou představou těchto cílů, totiž socializací výrobních prostředků. Tato možnost – jež nebyla výrazem vůle, nýbrž odrazem jisté fáze dějinně hospodářského vývoje – byla ovšem shledávána jen tehdy, byla-li vláda zcela socialistická a držela-li pevně v rukou všechny mocenské nástroje státu, případně byl-li socialistický projekt hegemonním ve společnosti jako celku.

Otázka reformy a revoluce nebyla v debatě chápána jako otázka násilné, či nenásilné cesty k socialismu – tento problém vyřešila sama skutečnost, že šlo o debatu v rámci ČSDSD po odchodu tzv. marxistické levice a vzniku KSČ – , nýbrž jako otázka možnosti dosáhnout socialismu evoluční cestou postupného vkládání nových socialistických prvků do kapitalistické soustavy či obracení prvků původně kapitalistických ve prospěch socialismu. Řekněme, je-li možná sociální revoluce na pokračování. Obecně, stejně jako na konkrétních příkladech sociální politiky, racionalizace a sociálních podnikatelů jsme si ukázaly, že zatímco vůdci strany a představitelé pravicového proudu byly přesvědčeni o možnosti v tomto smyslu evoluční cesty, představitelé proudu levicového s odkazem na základní marxistickou představu o logice fungování kapitalismu chápali takovou věc jako vyloučenou a na takové představě založený přístup jako neúčinný z hlediska konečných cílů, byť jako forma tlumení míry vykořisťování v určitých případech odůvodnitelný.

5 Závěr

Nyní je třeba, abych ze tří dílčích závěrů, které jsem učinil sestavil závěr konečný. Nebudu opakovat vše, co jsem uvedl v dílčích závěrech, doporučuji čtenáři, aby jim sám věnoval pozornost. Zde uvedu pouze to nejpodstatnější a zároveň spojím ony tři dílčí perspektivy do jednoho pohledu, ukáži souvislost či příčinnou závislost jednotlivých poznatků.

Každá debata se odehrává v určitém kontextu, záleží však především na autorovi, jak tento kontext pojme, jakou mu přisoudí sílu a v čem. Já vidím v souvislosti s tématem v první řadě dva vnější faktory: rozkol sociálně demokratické strany počátkem 20. let a hospodářskou krizi 30. let. Co se týče prvního faktoru, sama skutečnost, že šlo o debatu v rámci ČSDSD po jejím rozkolu, zejména po vzniku KSČ do určité míry předem vymezovala pole, na kterém se bude debatovat a limitovala šíři možných postojů (např. téma násilné revoluce nebo ilegální činnosti se vůbec neobjevovalo). Rozkol se také promítal do motivací jednotlivých aktérů a z nich odvozených programových postojů – zejména vůdcové strany podle mého názoru vnímali marxismus jako formu tradiční legitimacy a tedy jako nástroj, s jehož pomocí bylo možno rozkol postupně překonat, přivést někdejší sociální demokraty z jiných stran „z vandru domů“.

Co se týče druhého vnějšího faktoru, hospodářská krize 30. let jednak nastolila nová témata, jednak se rovněž promítla do motivací aktérů. Bylo třeba nalézt konkrétní řešení pro politiku ČSDSD jako strany vládní koalice, současně bylo třeba znovu získat politickou iniciativu, aktivizovat politiku strany tváří v tvář novým vyzývatelům, kteří nezdůvada těžili z původně sociálně demokratických požadavků.

V programové debatě se střetávaly tři vnitrostranické proudy, které nazývám pravicový, levicový a středový či proud statusu quo. Osou sporu mezi těmito proudy byl marxismus.

Na jedné straně pravicový proud. Řadím k němu především Josefa Macka, Evžena Šterna, Františka Modráčka a Emanuela Rádlu. Proud se vyznačoval se značnou mírou pochybnosti o nosnosti marxismu jako ideového základu sociální demokracie, nebo úběžníku její praktické činnosti. Teoretické zázemí bylo velmi různorodé a volněji sem proto můžeme zařadit i náboženský socialismus Františka Linhartu, nebo některé autory, kteří sice nezastávali v diskusi k teoreticko politickým otázkám žádné vyhraněné stanovisko, implicitně však stáli blízko pravicového proudu (např. Karel Kříž, Theodor Pistorius, Zdeněk Peška nebo Zdeněk Fierlinger).

Na straně druhé levicový proud. Spojují jej se jmény Václava Patzaka, Václava Běhounka a řady mladých intelektuálů, kteří se rekrutovali vesměs se studentského hnutí (např. Jiří Stolz, Jaroslav Čecháček, Jiří Pleskot, Jiří Franta, Zdeněk Kojecký, František Kraus, Jaromír Hlaváček, Eugen Červinka, Svatopluk Dobiáš, Jiřina Popelová atd.). Proud se explicitně hlásil k marxismu, hovořil o jeho znovu prokázané platnosti, o potřebě jeho důkladného studia a naléhal na ožívování a dalšího prohlubování marxistického charakteru sociální demokracie a její politiky.

Proud, který nazývám středovým, nebo proudem statusu quo – proud, který lze nejlépe personalizovat jako proud vedení strany (např. Antonín Hampl, Josef Stivín, Jaromír Nečas, Alfréd Meissner, Gustav Habrman, Lev Winter atd.) – byl sice v řadě případů proklamativně marxistický, ale důraz na teoretickou čistotu byl jednoznačně podřízen politickým cílům, ať v rámci každodenní politiky strany směrem navenek (pozice systémové a většinu času i vládní strany meziválečné ČSR), ať v rámci vnitrostranického života (jednota strany, mobilizace voličů). Jakkoli lze hovořit o marxismu, šlo o jiný marxismus, než byl marxismus proudu levicového.

Těmito proudy se nevyčerpává názorová různorodost ČSDSD a dokonce ani programových debat. V sociální demokracii se pohybovala řada lidí, jejichž názory nebyly tak vyhraněné, aby je bylo možno bez dalšího zahrnout do jednoho z proudů (např. Vladimír Görner, Josef Fischer, Radim Foustka, Jaroslav Koudelka, František Fajfr, Desider Benau, Alois Smutek aj.), nicméně většina účastníků programových debat k některému z proudů tendovala, ať dlouhodobě, ať v jednotlivých otázkách. Rozdělení aktérů debaty do tří proudů proto představuje přijatelnou míru zjednodušení.

Marxismus byl v debatě diskutován ve dvojitým smyslu, jejichž rozdíl ale většina diskutujících záměrně či mimoděk přehlížela: jednak jako nástroj analýzy a intencí postupu ČSDSD jako socialistické strany, jednak jako tradiční integrační a mobilizační nástroj ČSDSD jako politické strany. Neplatí to absolutně, ale s jistou rezervou můžeme říci, že zatímco pravicový a levicový proud debatovaly o marxismu především v prvním smyslu, vedení strany přikládalo srovnatelný, ne-li větší význam marxismu v druhém smyslu.

Konflikt mezi uvažovanými proudy, zvláště mezi proudem levicovým a pravicovým, byl dlouhodobý. Konkrétní témata debaty se měnila, konfliktní linie – marxismus – ale zůstávala po celé meziválečné období stejná. Někdy to byl marxismus zcela explicitně, někdy implicitně.

„Standardní verze“ marxismu jako obecného referenčního rámce dosavadního vývoje ČSDSD vytvářela v některých oblastech její činnosti reálná pole napětí a právě na nich jsem dokládal, že spor o marxismus měl také věcný obsah. Sledoval jsem jej v otázce založení socialismu, v otázce role inteligence v socialistickém hnutí, v postoji ke státu a ve věci možných cest k socialismu.

Založení socialismus bylo předmětem debaty dvojitým způsobem. Za první, jako problém materialismu a idealismu, tedy hybných sil dění a potažmo hybných sil socialismu, jeho vzniku a utváření. Za druhé, jako problém vztahu aktéra a struktury, vztahu individuálních rozhodnutí a vůle na straně jedné a objektivních podmínek na straně druhé.

Představitelé pravicového proudu se k materialismu obecně a historickému materialismu zvláště stavěli se značnou skepsí. Směr jejich kritiky byl různý, ale závěr stejný – materiální i ideální faktory působí společně, klíčové jsou ovšem ideje a základem socialismu je nebo by měla být regulativní idea spravedlnosti, či práva. Socialismus tedy nikoli třídní, nýbrž etický. Jedinec byl chápán jako autonomní, schopný domoci se svou vůlí společenské změny, táž role byla připisována i jiným aktérům (např. politickým stranám).

Pro představitele levicového proudu byl naopak materialismus a zvláště historický materialismus základním kamenem jejich uvažování, byť vztah hmotné základny a ideové nadstavby nevnímali zcela mechanicky. Spolu s tím byla optika těchto autorů strukturalistická, poskytující aktérům jen relativně malý prostor k vlastnímu jednání a vylučující možnost přerůst svou vůlí nebo svými idejemi rámec hospodářských podmínek. Obhajováno bylo v tomto směru klasické marxistické založení socialismu, chápané jakožto vědecké a snaha založit socialismus na idejích, ideálech či víře byla zamítána jako v lepším případě pochybená, v horším případě vyloženě škodlivá. Na druhou stranu, tyto společně sdílené představy neměly vždy tytéž praktické konsekvence, což je ještě zřetelnější u vůdců strany, kteří se navíc k mnohým otázkám vyjadřovali mnohoznačně.

V otázce role inteligence se pravicový proud – opřený o představu etického socialismu, která neposkytuje dělnické třídě ve vztahu k socialismu žádné privilegium – vyslovoval pro větší zapojení inteligence, nebo přinejmenším větší roli vzdělání, bez čehož se socialismus jevil jen obtížně dosažitelný. Důvod byl spatřován jednak v potřebě pozitivního obsahu socialistického řešení, jež mohou přinést právě vzdělaní odborníci, jednak ve větší odolnosti lidí vzdělaných vůči „změšťáctění“ a rezignaci na socialistickou přeměnu.

Levicový proud nezamítal podíl inteligence na činnosti socialistické strany ani na cestě k socialismu, trval však na jejím sepětí se stranou skrze základní marxistické postuláty, stejně jako na klíčové roli dělnictva. Mezi vůdci strany přetrvával důraz na dělnictvo – což bylo v souladu s deklarovaným marxistickým postojem – , byť některé formulace už obsahují potenciál změny jak ve smyslu obhajoby zájmu celku místo zájmu dělnictva, tak ve smyslu zahrnutí inteligence mezi tvůrce socialismu.

Využití forem kapitalistického státu, stejně jako podíl na moci hájilo vedení strany jednak teoreticky, jako rozvíjení a domýšlení marxistické tradice, či přímo Marxových a Engelsových intencí, jednak prakticky – bez snahy zakotvit postoj hlouběji teoreticky – , jako prostředek, jak za daného poměru sil zastupovat zájmy dělnictva či proletariátu, jak zabezpečit samu stranu, nebo jak se přibližovat splnění konečných cílů. Jakkoli byl v těchto zdůvodněních kladen důraz na obecnou povahu

státu, zvláště na jeho demokratičnost, ve všech vyjádřeních vůdců zároveň implicitně, nebo explicitně figuroval také stát konkrétní, ČSR. Pro představitele pravicového proudu, pro něž demokracie hrála srovnatelnou úlohu jako socialismus samotný byl pozitivní postoj k demokratickému státu a speciálně k ČSR do té míry samozřejmý, že ve své obecnosti vlastně nebyl vůbec diskutován a podíl na koaličních vládách s nesocialistickými stranami byl shledáván žádoucím. Roli zde ovšem hrála také svépomocná tendence, patrná u řady představitelů pravicového proudu, která jim činila z otázky státu problém méně naléhavý, než pro ty, kdož se hlásili k marxismu.

Představiteli levicového proudu naopak nebyla ČSR sama o sobě chápána jako součást sociálně demokratické identity, nýbrž jako stát obecně, který – v případě, a pouze v případě, že je demokratický – můžeme chápat jako bojiště třídního zápasu. I vstup do vlády s nesocialistickými stranami byl v tomto smyslu kontextualizován z hlediska možností, jež nabízí k uskutečnění socialismu, možností spojených s marxistickou představou těchto cílů, totiž socializací výrobních prostředků. Tato možnost – jež nebyla výrazem vůle, nýbrž odrazem jisté fáze dějinně hospodářského vývoje – byla ovšem shledávána jen tehdy, byla-li vláda zcela socialistická a držela-li pevně v rukou všechny mocenské nástroje státu, případně byl-li socialistický projekt hegemonním ve společnosti jako celku.

Otázka reformy a revoluce nebyla v debatě chápána jako otázka násilné, či nenásilné cesty k socialismu, nýbrž jako otázka možnosti dosáhnout socialismu evoluční cestou postupného vkládání nových socialistických prvků do kapitalistické soustavy či obracení prvků původně kapitalistických ve prospěch socialismu. Řekněme, je-li možná sociální revoluce na pokračování. Obecně, stejně jako na konkrétních příkladech sociální politiky, racionalizace a sociálních podnikatelů jsem ukázal, že zatímco vůdci strany a představitelé pravicového proudu byly přesvědčeni o možnosti v tomto smyslu evoluční cesty, představitelé proudu levicového s odkazem na základní marxistickou představu o logice fungování kapitalismu chápali takovou věc jako vyloučenou a na takové představě založený přístup jako neúčinný z hlediska konečných cílů, byť jako forma tlumení míry vykořisťování v určitých případech odůvodnitelný.

Nešlo ale jen o věčný spor protichůdných perspektiv. Epiteta marxismus bylo také často používáno jako klacku, jimž bylo možno názorového protivníka „tlouci“, ať už ze strany pro- či protimarxistické.

Jako celek měla debata především formu paralelních monologů. Explicitní debata – debata, která má formální znaky dialogu, tedy zjevný polemický náboj a zahrocení vůči konkrétnímu protivníkovi – měla nejen formu přímé polemiky, ale také formu paralelních monologů s explicitními výpady vůči názorovým protivníkům.

Konflikt probíhal především mezi proudem levicovým a pravicovým, vedení strany zastávalo většinou postoje blízké jednomu nebo druhému proudu. Názorově – rozuměj: v otázkách ideových – se vůči proudu středovému, tedy vedení strany oba předchozí proudy vymezovaly explicitně jen zřídka. Častější byly výtky, že se vedení do debaty dostatečně nezapojuje, nebo že není ve své politice dost aktivní. Nejužší vedení strany do debaty skutečně přímo zasahovalo jen výjimečně, a pokud ano, pak prosazovalo postoje středové a kompromisní. Mělo však na debatě nezanedbatelný podíl nepřímý (editace programových návrhů, moderace debaty apod.).

Debata probíhala převážně na stránkách teoretických tiskovin s relativně malým nákladem, porovnáme-li jej s počtem členů strany a jen výjimečně se přenášela jinam. Členstvo strany mělo navíc dlouhodobě relativně malý zájem o teoretické otázky. To byl jednak faktor, který napomohl vyprofilování debaty určitým způsobem, jednak by nás to mělo vést k opatrnosti ohledně vlivu, který debata měla na stranu jako celek.

Na debatě se podílela především stranická inteligence tj. akademikové (lidé s akademickými hodnostmi, příp. studenti vysokých škol), nebo lidé, kterým byl určitý typ uvažování náplní práce, „muži pera“ (vysokoškolští pedagogové, novináři, úředníci vykonávající funkce výrazně odborného charakteru). Tedy skupina, která se výrazně lišila od sociálního profilu strany jako celku. V tomto směru mezi levicovým a pravicovým proudem nebylo rozdílu, pouze nejužší vedení strany se částečně lišilo. Není proto velkou nadsázkou, řekneme-li, že programová debata v ČSDSD v letech 1924-1938 byla debatou intelektuálů v dělnické straně.

Jakkoli jádro sporu mezi jmenovanými proudy bylo ideové, ideovými otázkami se nevyčerpávalo. Spor měl nepřehlédnutelný generační rozměr a o směřování strany šlo také v tom smyslu, jakou roli budou lidé určitých názorů hrát v hierarchii strany, potažmo do jaké míry budou moci díky tomu rozhodovat o programovém profilu strany jako celku či o jejím praktickém postupu. Vedení jako proud středový představovalo generaci nejstarší a zároveň s největší rolí ve strukturách strany, proud pravicový generaci střední s menším podílem vlivu, proud levicový pak generaci mladou s relativně nejmenší mírou vlivu.

V těch oblastech, v nichž je to možné přesně vysledovat, tedy v prohlášení zásad nového základního programu, se plně neprosadil ani pravicový, ani levicový proud. Buď byl problém prostě obejit, nebo byly zvoleny kompromisní formulace. V oblasti konkrétních praktických návrhů se prosazoval spíše pravicový proud – protikrizové programy národohospodářské komise strany byly možná jediným zjevným úspěchem jednoho z obou krajních proudů ve snaze ovlivnit politiku strany jako celku – , ale jeho vliv se nikdy nepřenesl na úroveň základních zásad a východisek.

6 Seznam pramenů a literatury

Archívy

Archív ČSSD.

Masarykův archív.

Prameny a literatura

ADLER, Friedrich. *Úvahy o socialismu a Internacionále*. Praha : Ústřední dělnické knihkupectví a nakladatelství (A. Svěcený), 1920.

ADLER, Max. *Das Soziologische in Kants Erkenntniskritik : Ein Beitrag zur Auseinandersetzung zwischen Naturalismus und Kritizismus*. Wien : Verlag der Wiener Volksbuchhandlung, 1924.

ADLER, Max. *Marx als Denker*. Zweite, umgearbeitete Auflage. Wien : Wiener Volksbuchhandlung, 1921.

BARCK, Simone; SCHLENSDETD Silvia; BÜRGEL, Tanja; GIEL, Volker; SCHILLER, Dieter (hrsg.). *Lexikon sozialistischer Literatur : Ihre Geschichte in Deutschland bis 1945*.

BARNES, Barry; BLOOR, David. *Knowledge and Social Imagery*. London : Routledge and Kegan Paul, 1976.

BAUER, Otto. *Bolševismus nebo sociální demokracie?* Praha : Ústřední dělnické knihkupectví a nakladatelství (A. Svěcený), 1920.

BAUER, Otto. Das Gleichgewicht der Klassenkäfte. In SANDKÜHLER, Hans, Jörg; VEGA, Rafael de la (hrsg.). *Austromarxismus : Texte zu „Ideologie und Klassenkampf“*. Frankfurt am Main, Wien : Europäische Verlaganstalt, Europa-Verlag, 1970, s. 79-97.

BAUER, Otto. *Die österreichische Revolution*. Wien : Wiener Volksbuchhandlung, 1923.

BAUER, Otto. *Hospodářská a sociální situace v Rakousku : řeč dra Otty Bauera pronesená na všeodborovém sjezdu v Rakousku dne 20. června 1928*. Vídeň : Zemský svaz všeodborových organizací, 1928.

BAUER, Otto. *Povstání rakouských dělníků : příčiny a účinky*. Praha : náklad vlastní, Ústřední dělnické knihkupectví a nakladatelství (A. Svěcený), 1934.

BAŽANTOVÁ, Ilona. *Družstevní a svépomocné koncepce v českém ekonomickém myšlení : vývoj názorů a pokusů o praktickou realizaci do roku 1948*. Praha : Prospektrum, 2002.

- BEER, Max. *Všeobecné dějiny socialismu a sociálních bojů*. Praha : Komunistické nakladatelství a knihkupectví, 1926.
- BĚHOUNEK, Václav. Po sjezdu. *Akademie : revue socialistická*. 1927, roč. XXX., č. 8, s. 485-486.
- BĚHOUNEK, Václav. Masarykův odkaz. *Dělnická osvěta : věstník Dělnické akademie*. 1930, roč. XVI., č. 2, s. 77-80.
- BĚHOUNEK, Václav. Co se dosud řeklo v diskusi a o diskusi. *Dělnická osvěta : věstník Dělnické akademie*. 1930, roč. XVI., č. 7, s. 273-280.
- BĚHOUNEK, Václav. Doslov k diskusi o programu strany. *Dělnická osvěta : věstník Dělnické akademie*. 1930, roč. XVI., č. 9, s. 347-352.
- BĚHOUNEK, Václav. Recenze de Man / Cesty tvořícího socialismu. *Dělnická osvěta : socialistická revue*. 1932, roč. XVIII., č. 7, s. 250-251.
- BĚHOUNEK, Václav. Slovo k jedné diskusi. *Dělnická osvěta : socialistická revue*. 1933, roč. XIX., č. 3, s. 92-96.
- BĚHOUNEK, Václav. *Zelený anton : plíživé kontravzpomínky*. Praha : Národní archiv, 2009.
- BECHYNĚ, Rudolf. [Nenadepsaný článek]. *Nová svoboda : pokrokový týdeník*. 1929, roč. VI., č. 31, s. 488-490.
- BENAU, Desider. Jakou vlastně chceme být stranou? *Dělnická osvěta : věstník Dělnické akademie*. 1930, roč. XVI., č. 6, s. 208-215 a č. 7, s. 239-247.
- BENEŠ, Vojta. Cesta k vyšší socialistické civilizaci. *Akademie : revue socialistická*. 1922, roč. XXVI., č. 3, s. 97-105 a č. 4, s. 149-158.
- BERNSTEIN, Eduard. *Předpoklady socialismu a úkoly sociální demokracie*. Praha : Samostatnost, 1902.
- BLOOR, David. *Wittgenstein : A Social Theory of Knowledge*. New York : Columbia University Press, 1983.
- Co chtějí socialisté*. Praha : Dělnický výzkumný ústav při Dělnické akademii, 1934.
- COLLINS, Harry; PINCH, Thomas. *The Golem : What You Should Know About Science*. Cambridge : Cambridge University Press, 1993.
- ČECHÁČEK, Jaroslav. Masaryk a my. *Nová svoboda : pokrokový týdeník*. 1928, roč. V., č. 52, s. 826-827.
- ČECHÁČEK, Jaroslav. Kniha ukvapených závěrů. *Dělnická osvěta : věstník Dělnické akademie*. 1929, roč. XV., č. 1, s. 17-26 a č. 2, s. 58-63.

ČECHÁČEK, Jaroslav. Filosofický problém marxismu (dokončení). *Dělnická osvěta : věstník Dělnické akademie*. 1929, roč. XV., č. 9, s. 346-351.

ČECHÁČEK, Jaroslav. Proti vstupu do vlády. *Nová svoboda : pokrokový týdeník*. 1929, roč. VI., č. 46, s. 731-734.

ČECHÁČEK, Jaroslav. Otázky demokracie. *Dělnická osvěta : věstník Dělnické akademie*. 1930, roč. XVI., č. 3, s. 121-128.

ČECHÁČEK, Jaroslav. Politické principy programu. *Dělnická osvěta : věstník Dělnické akademie*. 1930, roč. XVI., č. 5, s. 247-252.

ČECHÁČEK, Jaroslav. Plánovité hospodářství. *Dělnická osvěta : socialistická revue*. 1932, roč. XVIII., č. 7, s. 229-233

ČECHÁČEK, Jaroslav. *Marx a teorie hospodářských krisí*. Praha : Pospolitost, 1933.

ČECHÁČEK, Jaroslav. Recenze Štern / Krise a nezaměstnanost. *Nová svoboda : list pro informaci hospodářskou, kulturní a politickou*. 1933, roč. X., č. 3, s. 45-46.

ČECHÁČEK, Jaroslav. *Vzpouza středního stavu*. Praha : Nakladatelství Volné myšlenky, 1933.

ČECHÁČEK, Jaroslav. Profesor Macek o marxismu. *Útok*. 1935, roč. IV., č. 7, s. 107-108.

ČECHÁČEK, Jaroslav. Vůle a moc. *Útok*. 1935, roč. IV., č. 10, s. 139-140.

ČERVINKA, Eugen. Česká otázka 1894 a 1930. *Dělnická osvěta : věstník Dělnické akademie*. 1930, roč. XVI., č. 3, s. 88-93.

ČERVINKA, Eugen. Ragazovo zoufalství. *Dělnická osvěta : socialistická revue*. 1935, roč. XXI., č. 7-8, s. 252-256.

ČERVINKA, Eugen. K projevu dr. Linhart. *Dělnická osvěta : socialistická revue*. 1935, roč. XXI., č. 9, s. 313-314.

ČERVINKA, Eugen. Recenze Linhart / Ragaz, prorok naší doby. *Dělnická osvěta : socialistická revue*. 1935, roč. XXI., č. 9, s. 320.

DALTON, Hugh. *Základy veřejných financí*. Praha : Ústřední dělnické knihkupectví a nakladatelství (A. Svěcený), 1930.

Das „Linzer Programm“ der Sozialdemokratischen Arbeiterpartei Österreichs, 1926. In BERCHTOLD, Klaus. *Österreichische Parteiprogramme 1868-1966*. München : R. Oldenbourg, 1967. S. 251-253.

Das Ergebnis des Hainfelder Parteitages a Das „Wiener-Programm“. In BERCHTOLD, Klaus. *Österreichische Parteiprogramme 1868-1966*. München : R. Oldenbourg, 1967. S. 137-144 a 145-148.

DEUTSCH, Julius. *Občanská válka v Rakousku : vyličení od spolubojovníků a očitých svědků*. Praha : Ústřední dělnické knihkupectví a nakladatelství (A. Svěcený), 1934.

DOBIÁŠ, Svatopluk / Od socialismu hospodářského k ideologickému? *Akademie : revue socialistická*. 1926, roč. XXX., č. 3, s. 150-164.

DUBSKÝ, Ivan. *Pronikání marxismu do českých zemí*. Praha : Nakladatelství politické literatury, 1963.

ENGELS, Bedřich. *Původ rodiny, soukromého vlastnictví a státu*. Praha : Ústřední dělnické knihkupectví a nakladatelství (A. Svěcený), 1920.

ENGELS, Friedrich. *K filosofii dějin*. Praha : Pospolitost, 1929.

ENGELS, Bedřich. *Ludvík Feuerbach a vyústění německé klasické filosofie*. Praha : K. Borecký, 1932.

ENGELS, Bedřich. *Vývoj socialismu od utopie k vědě*. Praha : K. Borecký, 1932.

ENGELS, Bedřich. *Pana Eugena Dühringa převrat vědy*. Praha : K. Borecký, 1933.

FAJFR, František. Diskuse o program. *Čin*. 1930, roč. I., č. 45, s. 1079-1080.

FAJFR, František. Skupina ekonomistů v české sociální demokracii. *Čin*. 1936, roč. VIII., č. 19, s. 299-300

FAJFR, František; STOLZ, Jiří. Legendy o maxismu – část 2. *Čin*. 1936, roč. VIII., č. 24. Článek je Stolzův, ale Fajfr k němu připsal vlastní reakci jako část 2, s. 369-371.

FEYERABEND, Paul. *Against Method*. Third edition. London : Verso, 1993.

FEYERABEND, Paul. *Science in a Free Society*. London : NLB, 1978.

FIERLINGER, Zdeněk. *Práce a kapitál : chceme zbytečně prodlužovat naši hospodářskou tíseň?* Vídeň : Lidová knihovna vídeňská, 1935.

FIERLINGER, Zdeněk. *Nové směry národohospodářského myšlení*. Praha : Ústřední dělnické knihkupectví a nakladatelství (A. Svěcený), 1936.

FIERLINGER, Zdeněk. Sociální demokracie dnes a zítra. *Čin*. 1935, roč. VI., č. 7, s. 147-153.

FILIP, Zdeněk; AULEHLA, Zdeněk. Josef Macek – ekonom a politik. *Severní Morava*. 1991/62, s. 17-28.

- FISCHER, Josef. *Presidentův program*. Praha : Kvasnička a Hampl, 1921.
- FISCHER, Josef. O další postup. *Dělnická osvěta : socialistická revue*. 1933, roč. XIX., č. 7, s. 226-233.
- FISCHER, Josef. K tématu „Socialisté v krizi“. *Nová svoboda : list pro informaci hospodářskou, kulturní a politickou*. 1933, roč. X., č. 10, s. 109-110.
- FOOTE, Geoffrey. *A Labour Party's Political Thought : A History*. Third edition. New York : St. Martin's Press, 1997.
- FOUSTKA, Radim. De Manův návrh cesty z krise. *Dělnická osvěta : socialistická revue*. 1934, roč. XX., č. 4, s. 109-111.
- FOUSTKA, Radim. Socialistická cesta z krise. *Čin*. 1934, roč. VI., č. 32, s. 756-757.
- FOUSTKA, Radim. De Man v boji o práci pro nezaměstnané. *Nová svoboda : list pro informaci hospodářskou, kulturní a politickou*. 1935, roč. XII., č. 37, s. 437-438.
- FRANTA, Jiří. Racionalisace. *Akademie : revue socialistická*. 1927, roč. XXX., č. 9, s. 496-509.
- FRANTA, Jiří. Pocity méněcennosti Hendrika de Mana. *Dělnická osvěta : věstník Dělnické akademie*. 1929, roč. XV., č. 5, s. 181-185.
- FRANTA, Jiří. Psychoanalýza socialismu. *Dělnická osvěta : věstník Dělnické akademie*. 1928, roč. XIV., č. 7, s. 277-283.
- FRANTA, Jiří. Konsolidace socialismu. *Nová svoboda : pokrokový týdeník*. 1929, roč. VI., č. 46, s. 724-726-728.
- FRANTA, Jiří. Etika a hygiena práce v racionalisaci. *Nová svoboda : pokrokový týdeník*. 1929, roč. VI., č. 29, s. 454-456.
- FRANTA, Jiří. K diskusi o programu strany sociálně demokratické. *Dělnická osvěta : věstník Dělnické akademie*. 1930, roč. XVI., č. 9, s. 344-347.
- FRANTA, Jiří. Od účasti socialismu ve vládě k diktatuře generálů. *Dělnická osvěta : socialistická revue*. 1932, roč. XVIII., č. 7, s. 225-229.
- FRANTA, Jiří. Rubrika Socialismus v cizině. *Dělnická osvěta : socialistická revue*. 1934, roč. XX., č. 2, s. 63.
- FRANTA, Jiří. O uplatnění mladé generace v politických stranách. *Nová svoboda : list pro informaci hospodářskou, kulturní a politickou*. 1935, roč. XII., č. 8, s. 86-87.
- FRIEDRICH, Václav. Mackova a Englišova cesta z krise. *Dělnická osvěta : socialistická revue*. 1936, roč. XXII., č. 5, s. 149-155.

- GALANDAUER, Jan. *Bohumír Šmeral 1914-1941*. Praha : Svoboda, 1986.
- GAŠPARÍKOVÁ-HORÁKOVÁ, Anna. *Z lánského deníku 1929-1937*. Praha : Radioservis, 1997.
- GILBERT, George; MULKAY, Michael. *Opening Pandora's Box : A sociological analysis of scientists' discourse*. Cambridge : Cambridge University Press, 1984.
- GÖRNER, Vladimír. Několik poznámek k diskusi o revisi programu. *Dělnická osvěta : věstník Dělnické akademie*. 1927, roč. XIII., č. 2, s. 71-75.
- GÖRNER, Vladimír. O Bechyňův saxofon. *Nová svoboda : pokrokový týdeník*. 1928, roč. V., č. 29, s. 455.
- GÖRNER, Vladimír. Dopis. *Nová svoboda : pokrokový týdeník*. 1929, roč. VI., č. 47, s. 744-746.
- GÖRNER, Vladimír. Teorie a praxe. *Právo lidu*. 1930, roč. XXXIX., č. 196 (21.8. 1930), s. 3-4.
- GÖRNER, Vladimír. *Co se skrývá za bojem proti marxismu?* Praha : Ústřední dělnické knihkupectví a nakladatelství (A. Svěcený), [1935].
- GUSTAFFSON, Bo. *Marxismus und Revisionismus : Eduard Bernsteins Kritik des Marxismus und ihre ideengeschichtlichen Voraussetzungen : Teil I*. Frankfurt am Main : Europäische Verlagsanstalt, 1972.
- HABR, Jaroslav; JANKOVSKÝ, Jan. Profesor Josef Macek. *Politická ekonomie*. 1990, roč. 38, č. 12, s. 1525-1530.
- HABRMAN, Gustav. K rozhovoru o novém projádření programu strany. *Akademie : revue socialistická*. 1926, roč. XXX., č. 1, s. 1-7.
- HAIŠ, Arno. Belgický hospodářský plán. *Dělnická osvěta : socialistická revue*. 1934, roč. XX., č. 1, s. 9-14.
- HÁJEK, Jiří. K cestě Hendrika de Mana. *Nová svoboda : list pro informaci hospodářskou, kulturní a politickou*. 1935, roč. XII., č. 33, s. 386-388.
- HÁJEK, Jiří. *Paměti*. Praha : Ústav mezinárodních vztahů, 1997.
- HAMILTON, Mary, Agnes. *J. Ramsey MacDonald*. Praha : Ústřední dělnické knihkupectví a nakladatelství (A. Svěcený), 1924.
- HAMPL, Antonín. *Boj za hospodářskou demokracii : řeč proslovená na sjezdu Československé sociálně demokratické strany dělnické v květnu 1937*. Praha : Výkonný výbor čs. sociálně demokratické strany dělnické, 1937.
- HAMPL, Antonín; BĚLINA, Josef. *Z krise ven*. Praha : Svaz kovodělníků v Československé republice, 1935.

HEIMANN, Eduard. *Soziale Theorie des Kapitalismus : Theorie der Sozialpolitik*. (Tübingen : J.C.B. Mohr 1929)

Hendrik de Man a náš sjezd. *Právo lidu*. 1930, roč. XXXIX., č. 229 (28.9. 1930), s. 5.

HLADKÝ, Jaroslav. *Padesát let Československé sociální demokracie v parlamentě*. Praha : Cíl, 1948.

HLAVÁČEK, Jaromír. Pozemková reforma (druhá část). *Právo lidu*. 1930, roč. XXXIX., č. 171 (23.7. 1930), s. 3-4.

HLAVÁČEK, Jaromír. Pozemková reforma (čtvrtá část). *Právo lidu*. č. 173, 25.7. 1930, s. 3-4.

HLAVÁČEK, Jaromír. Nucené organisace podnikatelské. *Dělnická osvěta : socialistická revue*. 1933, roč. XIX., č. 10, s. 339-341.

HOLUB, Václav. *Vítězství i prohry : život na pozadí 20. století*. [ČR] : V. Holub, 1997.

HRUBÝ, Václav. O program sociálně demokratické strany. *Akademie : revue socialistická*. 1927, roč. XXXI., č. 4, s. 170-174.

JANKOVEC, Wolfgang. Dvě aktuální publikace. *Dělnická osvěta : socialistická revue*. 1935, roč. XXI., č. 3, s. 100.

JANKOVEC, Wolfgang. Dělnická akademie v roce 1935. *Dělnická osvěta : socialistická revue*. 1936, roč. XXII., č. 5, s. 156-164.

JANKOVEC, Wolfgang. Dělnická akademie v roce 1936. *Dělnická osvěta : socialistická revue*. 1937, roč. XXIII., č. 6, s. 209-216.

JANKOVEC, Wolfgang. Dělnická akademie v roce 1937. *Dělnická osvěta : socialistická revue*. 1938, roč. XXIV., č. 5, s. 187-194.

KÁRNÍK, Zdeněk. 1918-1938. In HRUBEC, Marek. *Dějiny českého a československého sociálně demokratického hnutí*, s. 46-59.

KÁRNÍK, Zdeněk. *České země v éře první republiky 2 : Československo a české země v krizi a ohrožení*. Praha : Libri, 2002.

KÁRNÍK, Zdeněk. *Habsburk, Masaryk či Šmeral : socialisté na rozcestí*. Praha : Karolinum, 1996.

KÁRNÍK, Zdeněk. *Vlastimil Tusar : novinář, politik, diplomat*. Praha : ČSSD, 2005.

KARPÍŠKOVÁ, Betty. Ženská otázka v programu strany. *Akademie : revue socialistická*. 1926, roč. XXX., č. 1, s. 23-27.

KAUTSKÝ, Karel. *Karla Marxe Ekonomické nauky*. Brno : Karel Prokop, 1889.

KAUTSKÝ, Karel. *Demokracie nebo diktatura*. Praha : Ústřední dělnické knihkupectví a nakladatelství (A. Svěcený), 1921.

KAUTSKÝ, Karel. *Terorismus a komunismus*. Praha : Ústřední dělnické knihkupectví a nakladatelství (A. Svěcený), 1921.

KAUTSKÝ, Karel. *Proč nejsme komunisty a proč musíme být sociálními demokraty : Karel Kautský k dnešní situaci*. Praha : Výkonný výbor Čs. soc. dem. strany dělnické, 1932.

KAUTSKÝ, Karel. *Historické dílo Karla Marxe : Marx a marxismus*. Praha : Ústřední výkonný výbor čs. sociálně demokratické strany dělnické, 1933.

KLIMEK, Antonín. *Boj o Hrad 2 : vnitropolitický vývoj Československa 1926-1935 na půdorysu zápasu o prezidentské nástupnictví*. Praha : Panevropa, 1998.

KOJECKÝ, Zdeněk. O účast na vládě. *Akademie : revue socialistická*. 1926, roč. XXX., č. 4, s. 220-226.

KOJECKÝ, Zdeněk. Masarykovo a Bauerovo pojetí světové války. *Dělnická osvěta : věstník Dělnické akademie*. 1930, roč. XVI., č. 2, s. 50-58 a č. 3, s. 94-98.

KOJECKÝ, Zdeněk. Ještě k zásadní části programu. *Právo lidu*. 1930, roč. XXXIX., č. 199 (24.8. 1930), s. 3-4.

KOJECKÝ, Zdeněk. Několik kritických poznámek. *Nová svoboda : list pro informaci hospodářskou, kulturní a politickou*. 1932, roč. IX., č. 41, s. 488-489.

KOJECKÝ, Zdeněk. Ještě slovo k diskusi. *Nová svoboda : list pro informaci hospodářskou, kulturní a politickou*. 1932, roč. IX., č. 44, s. 521-522.

KOJECKÝ, Zdeněk. Poučení z krise. *Dělnická osvěta : socialistická revue*. 1933, roč. XIX., č. 2, s. 45-49.

KOJECKÝ, Zdeněk. *Čsl. sociální demokracie včera a dnes : nástin programového vývoje*. Brno : Zář, 1946.

KOUDELKA, Jaroslav. *Socialism a otázka dělnické vlády v Anglii*. Praha : Ústřední dělnické knihkupectví a nakladatelství (A. Svěcený), 1923.

KOUDELKA, Jaroslav. Co-partnership a Profit-sharing v Anglii. In ŠTERN, Evžen, KOUDELKA, Jaroslav. *Na cestě k hospodářské demokracii*. Praha : Sociální ústav, 1926. S. 17-32.

KOUDELKA, Jaroslav. MacDonaldova druhá vláda. *Dělnická osvěta : věstník Dělnické akademie*. 1929, roč. XV., č. 6, s. 201-206.

- KOUDELKA, Jaroslav. *Rozkoly v socialismu : v čem záleží štěpení i tvůrčí integrační síla socialistického hnutí*. Praha : Ústřední dělnické knihkupectví a nakladatelství (A. Svěcený), 1933.
- KOUTNÍK, Bohuslav. *Emanuel Rádl : křesťanský politik, vědec, filosof a moralista*. Praha : Volná myšlenka, 1934.
- KOUTNÍK, Bohuslav. Ragazův ohlas. *Čin*. 1936, roč. VIII., č. 1, s. 13-14.
- KRAUS, František. Klíče k socialismu... *Útok*. 1935, roč. IV., č. 9, s. 127-128.
- KRAUS, František. Normativní teorie a marxismus. *Útok*. 1935, roč. IV., č. 23, s. 280.
- KRAUS, František. Recenze Macek / Kam se poděly peníze? *Dělnická osvěta : socialistická revue*. 1933, roč. XIX., č. 10, s. 342-344.
- KRAUS, František. *Sociální funkce práva : socialistický rozbor*. Praha : Pospolitost, 1934.
- KŘEŠŤAN, Jiří. Zdeněk Nejedlý a Komunistická strana Československa v letech 1921-1925 : příspěvek k historii vztahů mezi KSČ a levicovou inteligencí. In KÁRNÍK, Zdeněk, KOPEČEK, Michal (ed.). *Bolševismus, komunismus a radikální socialismus v Československu I.*, s. 15-42.
- KŘÍŽ, Karel. *Tragický vývoj nezaměstnanosti u nás : léta krise 1929-1934*. Praha : Ústřední dělnické knihkupectví a nakladatelství (A. Svěcený), 1934.
- KŘÍŽ, Karel. *Perspektivy naší soudobé hospodářské krise : jak se nám povede?* Praha : Svaz národního osvobození, 1935.
- KUBKA, František. *Mezi válkami : Masaryk a Beneš v mých vzpomínkách*. Praha : Svoboda, 1969.
- KUHN, Thomas. *The Structure of Scientific Revolution*. Third edition. Chicago : University of Chicago Press, 1996.
- KUKLÍK, Jan. Poznámky k činnosti „skupiny Dělnické akademie“ v druhé polovině třicátých let z hlediska geneze PVVZ. *Odboj a revoluce – Zprávy*. 1967, roč. V., č. 2, s. 50-68.
- KUKLÍK, Jan. Das programmatische Streben der linksgerichteten sozialdemokratischen Intellektuellen in der ersten Hälfte der dreissiger Jahre. *Acta Universitatis Carolinae – Philosophica et historica*. 1969/4, s. 93-121.
- KUKLÍK, Jan. *K problematice vzniku národní fronty v domácím odboji : vývoj odbojové organizace PVVZ na území Čech v letech 1939-1941*. Praha : Univerzita Karlova, 1976.

KUKLÍK, Jan. Hledání cesty k demokratickému socialismu : k programovému vývoji Československé sociálně demokratické strany dělnické v první polovině 30. let. In KÁRNÍK, Zdeněk (ed.). *K novověkým sociálním dějinám českých zemí III. : od války k válce 1914-1939*. Praha : Karolinum, 1998. S. 59-91.

KUKLÍK, Jan. Programový vývoj Československé sociálně demokratické strany dělnické za první republiky. In *Současný stav a perspektivy zkoumání politických stran na našem území : sborník referátů přednesených na vědecké konferenci v Olomouci ve dnech 20.-21. října 1998*. Rosice u Brna, Olomouc : Gloria, 1999. S. 64-79.

KUKLÍK, Jan. Československá sociálně demokratická strana dělnická 1918-1938. In MAREK, Pavel a kol. *Přehled politického stranictví na území českých zemí a Československa v letech 1861-1998*. Rosice u Brna, Olomouc: Katedra politologie a evropských studií FF UP, Gloria, 2000. S. 94-106.

KUKLÍK, Jan. Antonín Hampl - pokus o politický portrét jedné z profilujících osobností československé sociální demokracie meziválečného období. In *Pocta profesoru Zdeňku Kárníkovi : sborník příspěvků k jubilejním sedmdesátinám*. Praha : Karolinum, 2003. S. 143-149.

KUKLÍK, Jan. Československá sociálně demokratická strana dělnická. In MALÍŘ, Jiří; MAREK, Pavel (ed.). *Politické strany : vývoj politických stran a hnutí v českých zemích a Československu v letech 1861-2004 I. 1861-1938*. Brno : Doplněk, 2005. S. 683-709.

KUKLÍK, Jan. *Sociální demokraté v druhé republice*. Praha : Univerzita Karlova, 1993.

KULEMANN, Peter. *Am Beispiel des Austromarxismus : sozialdemokratische Arbeiterbewegung in Österreich von Hainfeld bis zur Dollfuss-Diktatur*. 2. Auflage. Hamburg : Junius, 1982.

LASKI, Harold, Joseph. *Komunismus*. Praha : L. Mazáč, 1938.

LASKI, Harold, Joseph. *Úvod do politiky*. Praha : Ústřední dělnické knihkupectví a nakladatelství (A. Svěcený), 1934.

LEHNERT, Detlef. Klassenintegration und Hegemoniefähigkeit : Organisationscharakter und Wahlattraktivität der deutschen und österreichischen Sozialdemokratie in der Zwischenkriegsperiode. In SAAGE, Richard (hrsg.). *Solidargemeinschaft und Klassenkampf : politische Konzeptionen der Sozialdemokratie zwischen den Weltkriegen*. Frankfurt am Main : Suhrkamp, 1986. S. 230-249.

LIMANOWSKI, Boleslav. *Dějiny sociálního hnutí v XIX. století I-II.*. Praha : R. Rejman, 1927 a 1928.

LINHART, František. Sociální demokracie a náboženství : k diskusi o programu strany. *Akademie : revue socialistická*. 1928, roč. XXXI., č. 9, s. 389-400.

- LINHART, František. Nové zdůvodnění socialismu. *Dělnická osvěta : věstník Dělnické akademie*. 1929, roč. XV., č. 4, s. 129-133.
- LINHART, František. Historický materialismus. *Dělnická osvěta : věstník Dělnické akademie*. 1931, roč. XVII., č. 4, s. 138-143 a č. 6, s. 207-215.
- LINHART, František. *Leonhard Ragaz, prorok naší doby*. Praha : Svaz národního osvobození, 1935.
- LINHART, František. Ragazovo zoufalství – anebo kritikův cynismus? *Dělnická osvěta : socialistická revue*. 1935, roč. XXI., č. 9, s. 312-313.
- LUXEMBURG, Rosa. *Sociální reforma nebo sociální revoluce*. Praha : Federace dělnických tělocvičných jednot, 1922.
- MACDONALD, James, Ramsey. *Socialistické hnutí*. Praha : Melantrich, 1921.
- MACDONALD, James, Ramsey. *Socialism a vláda*. Praha : Melantrich, 1923.
- MACDONALD, James, Ramsey. *Zahraniční politika anglické strany dělnické*. Praha : Orbis, 1924.
- MACDONALD, James, Ramsey. *Socialismus*. Praha : L. Mazač, 1936.
- MACEK, Josef. *Problém ceny v socialismu*. Praha : Ústřední tiskové družstvo Socialistické strany československého lidu pracujícího, 1921.
- MACEK, Josef. *Jak se dělá nezaměstnanost, drahota a bytová tíseň a proč se prohrávají stávky*. Praha : Ústřední dělnické knihkupectví a nakladatelství, 1923.
- MACEK, Josef. Cézaři či kapelníci. *Naše doba : revue pro vědu, umění a život sociální*. 1924, roč. XXXI., č. 8, s. 511.
- MACEK, Josef. Recenze Marx / Kapitál II. díl. *Naše doba : revue pro vědu, umění a život sociální*. 1925, roč. XXX., č. 1, s. 64.
- MACEK, Josef. Rub jubilea. *Naše doba : revue pro vědu, umění a život sociální*. 1925, roč. XXXII., č. 7, s. 448.
- MACEK, Josef. *Socialismus*. Praha : Orbis, 1925.
- MACEK, Josef. *Základy sociální politiky I : úkoly a zásady*. Praha : Ústřední dělnické knihkupectví a nakladatelství, 1925.
- MACEK, Josef. Recenze R. H. Tawney / Vydělkářská společnost. *Naše doba : revue pro vědu, umění a život sociální* 1926, roč. XXXIII., č. 6, s. 379.
- MACEK, Josef. Nová socialistická strana. *Naše doba : revue pro vědu, umění a život sociální*. 1926, roč. XXXIII., č. 7, s. 385-389.

MACEK, Josef. Intelektuálové a efektuálové. *Naše doba : revue pro vědu, umění a život sociální*. 1926, roč. XXXIV., č. 3, s. 190-191.

MACEK, Josef. K vyšší škole socialistické. In PATZAK, Václav (ed.). *Třicet let dělnické výchovy*. Praha : Dělnická akademie, 1926. S. 130-136.

MACEK, Josef. „Revoluce se říká, práce se myslí.“. *Naše doba : revue pro vědu, umění a život sociální*. 1927, roč. XXXIV., č. 8, s. 511-512.

MACEK, Josef. Říjnový. *Naše doba : revue pro vědu, umění a život sociální*. 1927, roč. XXXV., č. 1, s. 1-6.

MACEK, Josef. Inteligence a socialismus : variace na staré téma. *Akademie : revue socialistická*. 1927, roč. XXX., č. 6, s. 313-325.

MACEK, Josef. Za socialismus psychologický a ethický : několik slov o Hendriku de Man. *Naše doba : revue pro vědu, umění a život sociální*. 1929, roč. XXXVI., č. 4, s. 198-203.

MACEK, Josef. Recenze knihy Hendrik de Man / Der Kampf um die Arbeitsfreude. *Naše doba : revue pro vědu, umění a život sociální*. 1929, roč. XXXVI., č. 5, s. 313.

MACEK, Josef. Po desíti letech. *Naše doba : revue pro vědu, umění a život sociální*. 1929, roč. XXXVII., č. 1, s. 62.

MACEK, Josef. Hospodářské názory T. G. Masaryka. *Naše doba : revue pro vědu, umění a život sociální*. 1930, roč. XXXVII., č. 6, s. 341-348.

MACEK, Josef. Revise programu strany sociálně demokratické. *Naše doba : revue pro vědu, umění a život sociální*. 1930, roč. XXXVII., č. 10, s. 627-628.

MACEK, Josef. „Marxistické to nebylo, ale byla to pravda“. *Naše doba : revue pro vědu, umění a život sociální*. 1930, roč. XXXVIII., č. 1, s. 60-61.

MACEK, Josef. Předmluva. In DALTON, Hugh. *Základy veřejných financí*. Praha : Ústřední dělnické knihkupectví a nakladatelství (A. Svěcený), 1930, s. 5-10.

MACEK, Josef. Cesta životem a světem. In František Modráček. *Knihna na oslavu jeho šedesátých narozenin vydaná jeho přáteli*. Praha : Ústřední výkonny výbor Československé sociálně demokratické strany dělnické, 1931. S. 12-26.

MACEK, Josef. Jsou McDonald a Stalin ještě socialisty? *Naše doba : revue pro vědu, umění a život sociální*. 1932, roč. XXXIX., č. 5, s. 317-318.

MACEK, Josef. Do čtyřicátého ročníku. *Naše doba : revue pro vědu, umění a život sociální*. 1932, roč. XL., č. 1, s. 59-60.

MACEK, Josef. *Práce, peníze a politika*. Praha : Jan Laichter, 1932.

- MACEK, Josef. Glossy k tragédii německého marxismu. *Naše doba : revue pro vědu, umění a život sociální*. 1933, roč. XL., č. 7, s. 446-448.
- MACEK, Josef. Demokracie. Forma i obsah! *Naše doba : revue pro vědu, umění a život sociální*. 1933, roč. XL., č. 9, s. 513-515.
- MACEK, Josef. *Kam se poděly peníze? Co máme dělat? A jiné časové úvahy o cestě z krise*. Praha : Ústřední dělnické knihkupectví a nakladatelství (A. Svěcený), 1933.
- MACEK, Josef. *Zápas s omylem a chudobou : úvahy o hospodářství, socialismu a demokracii*. Praha: Jan Laichter, 1933.
- MACEK, Josef. Úcta a obdiv v politice. *Naše doba : revue pro vědu, umění a život sociální*. 1935, roč. XLII., č. 6, s. 382.
- MACEK, Josef. Masarykova epocha. *Naše doba : revue pro vědu, umění a život sociální*. 1935, roč. XLIII., č. 3, s. 129-131.
- MACEK, Josef. Politika a hospodářství. In HORÁK, Jiří (ed.). *Jan Laichter : život a dílo*. Praha : Svaz knihkupců a nakladatelů, 1935. S. 143-150.
- MACEK, Josef. *Cesta z krise*. Praha : Jan Laichter, 1935.
- MACEK, Josef. Úvod. In RAGAZ, Leonhard. *Od Krista k Marxovi, od Marxe ke Kristovi : příspěvek k tématu*. Praha : Jan Laichter, 1935. S. v-viii.
- MACEK, Josef. Úvodem. In PISTORIUS, Theodor. *Švédská cesta z krise : základní příčiny úspěšné hospodářské politiky švédské*. Praha : Orbis, 1936. S. 5-8.
- MACEK, Josef. Nekvalifikovaní a neteční. *Naše doba : revue pro vědu, umění a život sociální*. 1936, roč. XLIII., č. 8, s. 511-512.
- MACEK, Josef. Úvod. In WOOTTON, Barbara. *Hospodářství s plánem či bez plánu*. Praha : Jan Laichter, 1936. Nečíslováno.
- MACEK, Josef. Pro socialism nikoli třídní, nýbrž humanitní. *Naše doba : revue pro vědu, umění a život sociální*. 1937, roč. XLV., č. 1, s. 12-20.
- MACEK, Josef. Odpověď na dopis čtenáře. *Naše doba : revue pro vědu, umění a život sociální*. 1937, roč. XLV., č. 2, s. 123-126.
- MACEK, Josef. Ještě jedna kapitola o socialismu třídním a humanitním. *Naše doba : revue pro vědu, umění a život sociální*. 1937, roč. XLV., č. 3, s. 150-159.
- MACEK, Josef. O symbolech starých a nových. *Naše doba : revue pro vědu, umění a život sociální*. 1939, roč. XLVI., č. 4, s. 256.
- MALÍNSKÝ, Jiří. *Český Godesberg / Stivínův program – jeho geneze a schválení*. 2008. [online] Dostupné z WWW: <http://www.masarykovaAkademie : revue>

socialistická.cz/index.php?option=com_content&task=view&id=149&Itemid=38
(cit. 1.6. 2011)

MAN, Hendrik de. *Intelektuálové a socialismus*. Praha : Ústřední dělnické knihkupectví a nakladatelství (A. Svěcený), 1927.

MAN, Hendrik de. *Duch socialismu : k psychologii socialismu*. Praha : Orbis, 1928.

MAN, Hendrik de. *Cesty tvořícího socialismu*. Praha : Orbis, 1932.

MAN, Hendrik de. *Socialistická idea*. Praha : Orbis, 1934.

MAN, Hendrik de. *Cesta z krise*. Praha : Dělnický výzkumný ústav při Dělnické akademii, 1935.

MAREK, Jaroslav. Revise programu strany. *Akademie : revue socialistická*. 1926, roč. XXX., č. 1, s. 11-13.

MAREK, Jaroslav. *Šedesát let programové výstavby sociálně demokratické strany dělnické*. Praha : Ústřední dělnické knihkupectví a nakladatelství (A. Svěcený), 1927.

MARX, Karel. *Kapitál : kritika politické ekonomie, svazek 1*. Praha : Ústřední dělnické knihkupectví a nakladatelství (A. Svěcený), 1913 a 1914.

MARX, Karel. *Kapitál : kritika politické ekonomie, svazek 2 a 3*. Praha : Komunistické knihkupectví a nakladatelství, 1924 a 1925 (sv. 2), 1927 a 1929 (sv. 3).

MARX, Karel. *Občanská válka ve Francii : adresa generální rady Mezinárodního sdružení dělnického a obě adresy o německo-francouzské válce*. Praha : Nakladatelství tiskového výboru českoslov. soc. dem strany dělnické (R. Rejman), 1920.

MARX, Karel. *Ke kritice sociálně demokratického programu gothajského*. Praha : Komunistické knihkupectví a nakladatelství, 1926.

MARX, Karel. *Úvod ke kritice politické ekonomie*. Praha : K. Borecký, 1931.

MARX, Karel. *Třídní boje ve Francii*. Součástí je také 18. brumaire Ludvíka Bonaparta. Praha : K. Borecký, 1933.

MASARYK, Tomáš, Garique (pod šifrou S). Sociální demokracie proti revoluci. *Naše doba : revue pro vědu, umění a život sociální*. 1895, roč. II., č. 10, s. 891-897.

MASARYK, Tomáš, Garique. Impromtu historique. *Přítomnost*. 1924, roč. I., č. 3, s. 33.

MASARYK, Tomáš, Garique. *Otázka sociální : základy marxismu sociologické a filosofické*. Praha : Jan Laichter, 1898.

- MCCLOSKEY, Deirdre. *The Rhetoric of Economics*. Second edition. Madison : University of Wisconsin Press, 1998.
- MEHRING, Franz. *Karel Marx : dějiny jeho života*. Praha : Ústřední dělnické knihkupectví a nakladatelství (A. Svěcený), 1924.
- MERLINO, Saverio. *Formy a podstata socialismu*. Praha : J. Otto, 1909.
- MODRÁČEK, František. *Marxův názor na dějiny a socialism*. Praha : Zář, 1900.
- MODRÁČEK, František. *Samospráva práce*. Praha : Ústřední dělnické knihkupectví a nakladatelství (A. Svěcený), 1918.
- MODRÁČEK, František. Masaryk a pokrokový socialismus. *28. říjen*. Roč. II., č. 99 (1.5. 1920), s. 2-3.
- MODRÁČEK, František. *Kdo jsou a co chtějí socialisté pokrokoví socialisté*. Praha : Tiskový výbor strany československého lidu pracujícího, 1919.
- MODRÁČEK, František. *Nauka a politické zásady pokrokového socialismu*. Praha : Vydavatelské družstvo „Socialistických listů“, 1919.
- MODRÁČEK, František. K diskusi o programu strany. *Akademie : revue socialistická*. 1926, roč. XXX., č. 4, s. 230-237.
- MODRÁČEK, František. Otázka socialistické účasti ve vládě. *Akademie : revue socialistická*. 1927, roč. XXXI., č. 9, s. 385-389.
- MODRÁČEK, František. Podstata revolučních nauk (dokončení). *Akademie : revue socialistická*. 1928, roč. XXXI., č. 5, s. 215-224.
- MODRÁČEK, František. *Sociologie jako teorie dějin*. Praha: Dělnická akademie, 1930.
- MODRÁČEK, František. Velký filosof, člověk a demokrat. *Nová svoboda : list pro informaci hospodářskou, kulturní a politickou*. 1935, roč. XII., č. 10, s. 109-110.
- MODRÁČEK, František. *Fašistické převraty : krise poválečných demokracií*. Praha : F. Modráček, 1937.
- NAVRÁTIL, F. O. Hendrika de Mana „Duch socialismu“. *Nová svoboda : pokrokový týdeník*. 1928, roč. V., č. 50, s. 789-791.
- Návrh doplnků programu strany. *Dělnická osvěta : věstník Dělnické akademie*. 1930, roč. XVI., č. 3, s. 129-133.
- NEČAS, Jaromír. *Za práci statisíců : veřejné práce v naší republice v roce 1934 : Práce pro čtvrt miliónu nezaměstnaných : dokonalejší technické vybudování republiky je státní nezbytností*. Praha : Ústřední dělnické knihkupectví a nakladatelství (A. Svěcený), 1934.

NEČAS, Jaromír. *Likvidace nezaměstnanosti*. Praha : Společnost pro plánované hospodářství, 1938.

Nenadepsaný a nepodepsaný úvodník. *Nová svoboda : pokrokový týdeník*. 1924, roč. I, č. 1, s. 1-2.

-or- (šifra). Recenze Program hospodářského oživení. *Dělnická osvěta : socialistická revue*. 1934, roč. XX, č. 1, s. 25.

OSCHMANN, Kersten. *Über Hendrik de Man : Marxismus, Plansozialismus und Kollaboration. Ein Grenzgänger in der Zwischenkriegszeit*. Phil.Diss. Universität Freiburg, 1987.

PATZAK, Václav. Recenze de Man / Duch socialismu. *Dělnická osvěta : věstník Dělnické akademie*. 1928, roč. XIV., č. 8, s. 330-331.

PATZAK, Václav. Socialistická revue. *Dělnická osvěta : věstník Dělnické akademie*. 1929, roč. XV., č. 1, s. 1-2.

PATZAK, Václav. Česká kritika Hendrika de Mana. *Dělnická osvěta : věstník Dělnické akademie*. 1929, roč. XV., č. 1, s. 36-37.

PATZAK, Václav. Kam spěje socialismus? *Dělnická osvěta : věstník Dělnické akademie*. 1929, roč. XV., č. 4, s. 160.

PATZAK, Václav. Revise programu strany. *Dělnická osvěta : věstník Dělnické akademie*. 1930, roč. XVI., č. 6, s. 228-229.

PATZAK, Václav. Po sjezdu. *Dělnická osvěta : věstník Dělnické akademie*. 1930, roč. XVI., č. 8, s. 281-285.

PATZAK, Václav. Socialisté a krise. *Nová svoboda : list pro informaci hospodářskou, kulturní a politickou*. 1933, roč. X., č. 9, s. 97-99.

PATZAK, Václav, FISCHER, Josef. K tématu „Socialisté v krizi“. *Nová svoboda : list pro informaci hospodářskou, kulturní a politickou*. 1933, roč. X., č. 10, s. 110-111. Článek je původně Fischerův, ale další autoři vč. Patzaka připsali svá vyjádření.

PATZAK, Václav, KŘÍŽ, Jaroslav (ed.). *Čtyřicet let výchovné práce Dělnické akademie 1896-1936*. Praha : Dělnická akademie, 1936.

PATZAK, Václav. Socialismus jako politický úkol. *Dělnická osvěta : socialistická revue*. 1938, roč. XXIV., č. 1, s. 1-5.

PAVLÍK, Zdeněk; ŠUBRTOVÁ, Alena. *František Fajfr : život a dílo*. Praha : Československá demografická společnost, 1993.

PEŠKA, Zdeněk. K socialistickému sborníku. *Akademie : revue socialistická*. 1924, roč. XXVII., č. 9, s. 330-333.

- PEŠKA, Zdeněk. Francouzská hospodářská rada (dokončení). *Akademie : revue socialistická*. 1926, roč. XXIX., č. 11, s. 330-336.
- PEŠKA, Zdeněk. Co je to sociální revoluce? *Akademie : revue socialistická*. 1926, roč. XXX., č. 2, s. 95-100.
- PEŠKA, Zdeněk. Program sociální demokracie a ústavní otázky. *Akademie : revue socialistická*. 1927, roč. XXX., č. 5, s. 260-266.
- PIK, Luděk. *Československá sociální demokracie : její cíle, program a postup*. Plzeň : Okresní výkonný výbor československé sociální demokracie v Plzni, 1925.
- PISTORIUS, Theodor. *Co znamená spotřeba pro hospodářský život*. Praha : Orbis, 1932.
- PISTORIUS, Theodor. *Švédská cesta z krise : základní příčiny úspěšné hospodářské politiky švédské*. Praha : Orbis, 1936.
- PISTORIUS, Theodor. *Vědecké řízení práce : jeho význam hospodářský a sociální*. Praha : Svaz národního osvobození, 1927.
- PLECHANOV, Georgij. *Základní otázky marxismu*. Praha : K. Borecký, 1931.
- PLESKOT, Jiří. Dopis. *Nová svoboda : pokrokový týdeník*. 1929, roč. VI., č. 48, s. 758-761.
- PLESKOT, Jiří. Sociální politika v programu strany. *Dělnická osvěta : věstník Dělnické akademie*. 1930, roč. XVI., č. 7, s. 253-257.
- PLESKOT, Jiří. Návrh sociálně politického programu. *Právo lidu*. 1930, roč. XXXIX., č. 186 (9.8. 1930), s. 3.
- PLESKOT, Jiří. O významu sociální politiky. *Právo lidu*. 1930, roč. XXXIX., č. 195 (20.8 1930), s. 3-4.
- PLESKOT, Jiří. Sociální politika a marxismus. *Dělnická osvěta : socialistická revue*. 1933, roč. XIX., č. 2, s. 49-52.
- PLESKOT, Jiří. Sociální politika v době krise. *Dělnická osvěta : socialistická revue*. 1933, roč. XIX., č. 7, s. 233-235.
- PLESKOT, Jiří. Za hospodářskou obnovu státu. *Útok*. 1935, roč. IV., č. 11, s. 151-152.
- POLÁŠEK, Martin. Josef Macek mezi liberálním socialismem a sociálním liberalismem : podnět k diskusi nad liberálním aspektem Mackova myšlení. *Politická ekonomie*. 2010, roč. 58, č. 3, s. 402-418.

POLÁŠEK, Martin. „...velikému prezidentovi republiky a příteli dělnictva...“ Masarykův obraz jako součást identity Československé sociálně demokratické strany dělnické mezi dvěma světovými válkami. Návrh interpretace. In *Masarykův sborník XIV.*. Praha : Masarykův ústav – Archív AV ČR, 2009. S. 109-128.

POLÁŠEK, Martin. Menšinové proudy v Československé sociálně demokratické straně dělnické (ČSDSD) v letech 1920-1938. (Několik pracovních tezí). In *Na pozvání Masarykova ústavu 4*. Praha : Masarykův ústav – Archív AV ČR, 2007. S. 166-177.

POPELOVÁ, Jiřina. Obrana historického materialismu. *Dělnická osvěta : socialistická revue*. 1933, roč. XIX., č.3, s. 73-76.

POPELOVÁ, Jiřina. O H. de Manovi a o etickém socialismu. *Dělnická osvěta : socialistická revue*. 1934, roč. XX., č. 4, s. 116-120.

POPELOVÁ, Jiřina. Socialistický světový názor v české filosofii. *Dělnická osvěta : socialistická revue*. 1936, roč. XXII., č. 6, s. 185-189.

POPELOVÁ, Jiřina. Kritika marxismu a filosofie socialismu Hendrika de Mana. *Sociologická revue : orgán Masarykovy sociologické společnosti*. 1936, roč. VII., č. 1-2, s. 222-231.

POPELOVÁ, Jiřina. Kritika marxismu a filosofie socialismu Hendrika de Mana II. *Sociologická revue : orgán Masarykovy sociologické společnosti*. 1937, roč. VIII., č. 1-2, s. 206-218.

Program der Sozialdemokratischen Partei Deutschlands, beschlossen auf dem Parteitag in Görlitz 1921. In DOWE, Dieter, KLOTZBACH, Kurt (hrsg.) *Programmatische Dokumente der deutschen Sozialdemokratie*, s. 195-201.

PROKŠ, Petr (ed.). *Politické programy Československé a Československé sociálně demokratické strany dělnické 1878-1948*. Praha : Historický ústav AV ČR, 1999.

Protokol třetího řádného sjezdu československé sociálně-demokratické strany v Rakousku, konaného dne 10., 11. a 12. dubna 1898 v Brně. Praha : Zář, 1898.

Protokol čtvrtého řádného sjezdu Československé strany sociálně demokratické konaného ve dnech 8., 9. a 10. září v Českých Budějovicích. Praha : Zář, 1900.

Protokol V. řádného sjezdu československé sociálně-demokratické strany dělnické v Praze dne 1., 2. a 3. listopadu 1902. Praha : Tiskový výbor československé sociálně demokratické strany, 1902.

Protokol VI. sjezdu Československé sociálně demokratické strany dělnické dne 30., 31. října a 1. listopadu 1904 v Prostějově. Praha : Tiskový výbor československé sociálně demokratické strany, 1904.

Protokol VIII. sjezdu československé sociálně demokratické strany dělnické dne 11.-14. srpna 1907 v Dělnickém domě v Plzni. Praha : Tiskový výbor československé sociálně demokratické strany, 1907.

Protokol XI. sjezdu československé sociálně demokratické strany dělnické konaného ve dnech 7., 8. a 9. prosince 1913 na Žofíně v Praze. Praha : Tiskový výbor československé sociálně demokratické strany, 1913.

Protokol XIV. řádného sjezdu Československé sociálně demokratické strany dělnické konaného v Moravské Ostravě 19.-22. dubna 1924. Praha : Ústřední dělnické knihkupectví a nakladatelství (A. Svěcený), 1924.

Protokol XV. řádného sjezdu československé sociálně demokratické strany dělnické v Praze 1927 (15.-18. dubna). Praha : Ústřední dělnické knihkupectví a nakladatelství (A. Svěcený) 1927.

Protokol XVI. řádného sjezdu Československé sociálně demokratické strany dělnické v Praze ve dnech 27.-29. září 1930. Praha : Ústřední dělnické knihkupectví a nakladatelství (A. Svěcený), 1930.

Protokol sedmnáctého řádného a jubilejního sjezdu čs. sociálně demokratické strany dělnické ve dnech 26. až 29. října 1933. Praha : Ústřední výkonný výbor Československé sociálně demokratické strany dělnické 1933.

Protokol osmnáctého řádného sjezdu Českoslov. sociálně demokratické strany dělnické ve dnech 15., 16., 17. května 1937. Praha : Ústřední výkonný výbor Československé sociálně demokratické strany dělnické 1937.

Protokol XIX. mimořádného sjezdu Československé sociálně demokratické strany dělnické který se konal 18. prosince 1938 ve Steinerově sále Lidového domu v Praze. Praha 1946.

RÁDL, Emanuel. Navazování na minulost. *Dělnická osvěta : věstník Dělnické akademie.* 1925, roč. XI., č. 8, s. 241-242.

RÁDL, Emanuel. K programu strany. *Akademie : revue socialistická.* 1927, roč. XXX., č. 7, s. 387-391.

RÁDL, Emanuel. Historický materialismus. *Dělnická osvěta : věstník Dělnické akademie.* 1930, roč. XVI., č. 8, s. 290-295 a č. 9, s. 330-338.

RÁDL, Emanuel. *Krise inteligence.* 2. vydání. Praha: Akademická YMCA, 1928.

RÁDL, Emanuel. Několik kritických poznámek. *Nová svoboda : list pro informaci hospodářskou, kulturní a politickou.* 1932, roč. IX., č. 39, s. 464-465.

RENNER, Karel. *Nástin ekonomické teorie družstevnictví.* Praha : Únie čsl. Družstev, 1934.

- ROE, Emery. *Narrative Policy Analysis : theory and practice*. Durham, London : Duke University Press, 1994.
- RORTY, Richard. *Philosophy and the Mirror of the Nature*. Princeton : Princeton University Press, 1979.
- RORTY, Richard. *Contingency, Irony and Solidarity*. Cambridge : Cambridge University Press, 1989.
- SEIDL, Vladimír. *Medailónek Josefa Macka*. Praha : Vysoká škola ekonomická, Centrum informačních a knihovnických služeb, 2002.
- SHAPIRO, Michael. *Reading the Postmodern Polity: Political Theory as Textual Practice*. Minneapolis : University of Minnesota Press, 1992.
- SHAW, George, Bernard. et. al. *Fabiánská pojednání o socialismu*. Praha : Časopis „Rozhledy“, 1896.
- SMUTEK, Alois. K diskusi o programu. *Dělnická osvěta : věstník Dělnické akademie*. 1930, roč. XVI., č. 9, s. 352-355.
- SMUTEK, Alois. Tvář novokapitalismu. *Dělnická osvěta : socialistická revue*. 1933, roč. XIX., č. 8, s. 257-263,
- SMUTEK, Alois. Socialismus a novokapitalismus. *Dělnická osvěta : socialistická revue*. 1933, roč. XIX., č. 10, s. 321-326.
- Sociálně politický program. *Právo lidu*. 1930, roč. XXXIX., č. 165 (16.7. 1930), s. 3-4.
- SOUKUP, František. *Revoluce práce : dějinný vývoj socialismu a Československá sociálně demokratická strana dělnická I.* Praha : Ústřední dělnické knihkupectví a nakladatelství (A. Svěcený), 1938.
- SOUKUP, František. *Syn dělníka vítězem nad Habsburky : k sedmdesátým narozeninám presidenta Československé republiky T. G. Masaryka*. Praha : Ústřední dělnické knihkupectví a nakladatelství (A. Svěcený), 1920.
- SOUKUP, František. *T. G. Masaryk jako politický průkopník, sociální reformátor a prezident státu*. Praha : Ústřední dělnické knihkupectví a nakladatelství (A. Svěcený), 1930.
- SOUKUP, František; BECHYNĚ, Rudolf; TUSAR, Vlastimil; MEISSNER, Alfréd. *Sociální demokracie a republika československá : politické referáty promluvené na sjezdu Československé sociálně demokratické strany dělnické ve dnech 27.-29. listopadu*. Praha : Ústřední dělnické knihkupectví a nakladatelství (A. Svěcený), 1921.
- Sozialdemokratischer Parteitag 1927 in Kiel*. Glashütten im Taunus, Berlin, Bonn, Bad Godesberg : Verlag Detlev Auvermann KG, J. H. W. Dietz Nachf. GmbH, 1974.

Sozialdemokratischer Parteitag in Leipzig 1931 vom 31 Mai bis 5. Juni im Volkhaus, s. 245. Glashütten im Taunus, Berlin, Bonn, Bad Godesberg : Verlag Detlev Auvermann KG, J. H. W. Dietz Nachf. GmbH, 1974.

Sozialismus aus dem Glauben : Verhandlungen der sozialistischen Tagung in Heppenheim a. B. Pfingstwoche 1928. Zürich : Rotapfel Verlag, 1929.

STIVÍN, Josef. Nový program německé strany. *Akademie : revue socialistická*. 1922, roč. XXVI., č. 4, s. 145-149 a č. 5, s. 195-200.

STIVÍN, Josef. Teoretický základ a politické zásady zhořeleckého programu, *Akademie : revue socialistická*. 1922, roč. XXVI., č. 6, s. 245-251.

STIVÍN, Josef. Moderní pojetí třídního boje. *Nová svoboda : pokrokový týdeník*. 1926, roč. III., č. 33, s. 433-434.

STIVÍN, Josef. Zahájení diskuse. *Právo lidu*. 1930, roč. XXXIX., č. 158 (8.6. 1930), s. 3.

STIVÍN, Josef. *O ideologii sociální demokracie československé : přednáška proslovená dne 30. října 1930 v Akademickém domě*. Praha : Tiskový výbor ÚSČS, 1930.

STIVÍN, Josef. *Rudý prapor zavlaje! : stručné dějiny československé sociálně demokratické strany dělnické*. Praha : Slavnostní výbor, 1938.

STOLZ, Jiří. Mravnostní socialismus. *Dělnická osvěta : věstník Dělnické akademie*. 1927, roč. XIII., č. 3, s. 110-114.

STOLZ, Jiří. Spor o socialismus v programu. *Dělnická osvěta : věstník Dělnické akademie*. 1927, roč. XIII., č. 5, s. 169-175.

STOLZ, Jiří. Kterak číst Marxův „Kapitál“ (dokončení). *Dělnická osvěta : věstník Dělnické akademie*. 1928, roč. XIV., č. 7, s. 273-277.

STOLZ, Jiří. Socialismus jako náboženství (třetí část). *Dělnická osvěta : věstník Dělnické akademie*. 1929, roč. XV., č. 4, s. 161-163.

STOLZ, Jiří. Cestou k socialismu. *Nová svoboda*. 1929, roč. VI. č. 46, s. 721-722.

STOLZ, Jiří. Dopis – O jaký jde marxismus?. *Nová svoboda : pokrokový týdeník*. 1929, roč. VI., č. 49, s. 781-782.

STOLZ, Jiří. Socialistická kritika „Otázky sociální“. *Dělnická osvěta : věstník Dělnické akademie*. 1930, roč. XVI., č. 2, s. 47-50.

STOLZ, Jiří. Způsob zpracování programu. *Právo lidu*. 1930, roč. XXXIX., č. 164 (15.6. 1930), s. 3.

- STOLZ, Jiří. *Má Marx ještě pravdu? : k české kritice marxismu*. Praha : R. Rejman, 1930.
- STOLZ, Jiří. K novému vydání Masarykovy „Otázky sociální“ I. *Nová svoboda : list pro informaci hospodářskou, kulturní a politickou*. 1935, roč. XII., č. 14, s. 161-162.
- STOLZ, Jiří; DOBEVSKÝ, H. (ed.). *Marx a Masaryk. Marxistická kritika Masarykovy „Otázky sociální“*. Praha : R. Rejman, 1933.
- STOLZ, Jiří; JUNIUS; ZÁHOŘOVÁ, Zdena (ed.). *Intimní Marx : vzpomínky*. Praha : Pospolitost, 1933.
- ŠIKL, Zdeněk. K programovému úsilí sociální demokracie ve třicátých letech. *Odboj a revoluce – Zprávy*. 1967, roč. V., č. 2, s. 38-49.
- ŠKATULA, Emanuel. *Jauresovo dílo : z myšlenkové pokladnice socialistického velikána*. Překlad jmenovaného Jaurésova díla a jeho rozbor. Praha : Ústřední dělnické knihkupectví a nakladatelství (A. Svěcený), 1917.
- ŠOLLE, Zdeněk (hrsg.). *Karl und Luise Kautsky Briefwechsel mit der Tschechoslowakei 1879-1939*. Frankfurt am Main : Campus, 1993.
- ŠPERA, A. M. K revisi programu strany. *Akademie : revue socialistická*. 1924, roč. XXVII., č. 10, s. 372-375.
- ŠTERN, Evžen. *Socialism a imperialism : hospodářské příčiny světové války*. Praha : Ústřední dělnické knihkupectví a nakladatelství (A. Svěcený), 1918.
- ŠTERN, Evžen. *Názory T. G. Masaryka o socialismu*. Praha : Ústřední dělnické knihkupectví a nakladatelství (A. Svěcený), 1924.
- ŠTERN, Evžen. Sociální podnikatel. *Sociální revue : věstník ministerstva sociální péče*. 1925, roč. VI., č. 1, s. 1-7.
- ŠTERN, Evžen. Hnací síly praktického socialismu I. a II.. *Nová svoboda : pokrokový týdeník*. 1926, roč. III., č. 5, s. 71-73 a č. 6, s. 89-92.
- ŠTERN, Evžen. Politický profil dra L. Wintera. *Sociální revue : věstník ministerstva sociální péče*. 1926, roč. VII., č. 1, s. 11-21.
- ŠTERN, Evžen. Socialismus bez marxismu. *Přítomnost*. 1928, roč. V., č. 7, s. 102-103.
- ŠTERN, Evžen. Dopis. *Dělnická osvěta : věstník Dělnické akademie*. 1929, roč. XV., č. 2, s. 78-79.
- ŠTERN, Evžen. Socialism a sociální politika. *Právo lidu*. 1930, roč. XXXIX., č. 193 (17.8. 1930), s. 4.

- ŠTERN, Evžen. Návrh sociálně politického programu strany. *Právo lidu*. 1930, roč. XXXIX., č. 194 (19.8. 1930), s. 3.
- ŠTERN, Evžen (pod pseudonymem –spiro-). Korektní politik. *Nová svoboda : list pro informaci hospodářskou, kulturní a politickou*. 1931, roč. VIII., č. 19, s. 230-231.
- ŠTERN, Evžen. Je socialism v defenzivě? *Přítomnost*. 1933, roč. X., č. 43, s. 677-680.
- ŠTERN, Evžen. *Sociální politika a socialismus*. Praha : Sociální revue, 1932.
- ŠTERN, Evžen. *Krise a nezaměstnanost*. Praha : Čin, 1932.
- ŠTERN, Evžen. *Technický pokrok, pracovní doba a mzdy : sociální řešení hospodářské krise*, s. 99-100.
- T (šifra). Staří a mladí v socialismu. *Nová svoboda : list pro informaci hospodářskou, kulturní a politickou*. 1931, roč. VIII., č. 21, s. 256-257.
- T (šifra). Mezigenerace. *Nová svoboda : list pro informaci hospodářskou, kulturní a politickou*. 1931, roč. VII., č. 25, s. 309-310.
- TAWNEY, Richard, Henry. *Výdělkářská společnost*. Praha : Jan Laichter, 1926.
- TOMEŠ, Josef. *Průkopníci a pokračovatelé : osobnosti v dějinách české sociální demokracie 1878-2005 : biografický slovník*. 3. vydání. Praha : Česká strana sociálně demokratická, 2005.
- TUGAN-BARANOVSKIJ, Michail. *Moderní socialism ve svém historickém vývoji*. Praha : Ústřední dělnické knihkupectví a nakladatelství (A. Svěcený), 1927.
- TUGAN-BARANOVSKIJ, Michail. *Sociální zásady družstevnictví*. Praha : Ústřední svaz československých družstev, 1930.
- VANDERVELDE, Emile. *Socialism a náboženství*. Praha : Ústřední dělnické knihkupectví a nakladatelství (A. Svěcený), 1919.
- VANDERVELDE, Emile. *Socialistické úvahy : alkoholismus – náboženství – umění*. Praha : Melantrich, 1923.
- VANĚK, Miloš. O socialistickém aktivismu. *Nová svoboda : list pro informaci hospodářskou, kulturní a politickou*. 1935, roč. XII., č. 28, s. 326-328.
- VENCOVSKÝ, František. *Dějiny českého ekonomického myšlení do roku 1948*. Brno : Masarykova univerzita, 1997.
- VESELÝ, František (ed.). *Program hospodářského oživení : jak opatřiti lidem práci*. Praha : Ústřední dělnické knihkupectví a nakladatelství (A. Svěcený), 1933.

VESELÝ, František (ed.). *Za hospodářskou obnovu státu : boj strany sociálně demokratické za hospodářský oživení*. Praha : Ústřední dělnické knihkupectví a nakladatelství (A. Svěcený), 1935.

VESELÝ, František. Deset let Vyšší školy socialistické. *Dělnická osvěta : socialistická revue*. 1936, roč. XXII., č. 2, s. 51-53.

VESELÝ, František (ed.) *Co dále k oživení čs. hospodářství?: další návrhy strany sociálně demokratické v zápasu za hospodářské oživení*. Praha : Ústřední dělnické knihkupectví a nakladatelství (A. Svěcený), 1938.

VÍŠEK, Karel. Český Hendrik de Man (dokončení). *Dělnická osvěta : věstník Dělnické akademie*. 1928, roč. XIV., č. 5, s. 205-208.

VLČEK, J. Strana a inteligence. *Akademie : revue socialistická*. 1924, roč. XXVII., č. 12, s. 459-460.

VOLÍNOVÁ-BERNARDOVÁ, Růžena; BERNARD, Vilém. *Pohled zpět : život ve vírech 20. století – Kde básníkům se poroučí*. Praha : Akropolis, 2003.

VOZKA, Jaroslav. *Masaryk, dělnictvo a socialismus*. Praha : Ústřední dělnické knihkupectví a nakladatelství (A. Svěcený), 1930.

VOZKA, Jaroslav. *Karel Kautský, učitel československého proletariátu 1854-1934*. Praha : Ústřední dělnické knihkupectví a nakladatelství (A. Svěcený), 1934.

VOZKA, Jaroslav. *Úvod do socialismu : průvodce po socialistické literatuře*. Praha : Ústřední dělnické knihkupectví a nakladatelství (A. Svěcený), 1937.

WEBB, Sidney; WEBB, Beatrice. *Úpadek kapitalistické civilizace*. Praha : Nová svoboda, 1925.

WEISER, Thomas. *Arbeiterführer in der Tschechoslowakei : Eine Kollektivbiographie sozialdemokratischer und kommunistischer Parteifunktionäre 1918-1938*. München : Oldenbourg, 1998.

WHITE, Hayden. *Metahistory : The Historical Imagination in Nineteenth-Century Europe*. Baltimore : Johns Hopkins University Press, 1973.

WHITE, Hayden. *Tropics of Discourse : Essays in Cultural Criticism*. Baltimore : Johns Hopkins University Press, 1986.

WINTER, Gustav. *Z dnešní Anglie*. Praha : Ústřední dělnické knihkupectví a nakladatelství (A. Svěcený), 1924.

WINTER, Lev. Ještě jednou Bernstein. *Obzor národohospodářský*. 1901, roč. VI., č. 10, s. 449-454.

WOOTTON, Barbara. *Hospodářství s plánem či bez plánu*. Praha : Jan Laichter, 1936.

ZACH, Aleš. *Slovník českých nakladatelství 1849-1949* [online], heslo Rudolf Rejman. Dostupné z WWW: . <http://www.slovník-nakladatelství.cz/nakladatelství/rudolf-rejman.html> (cit. 1.6.2011)

ZETKINOVÁ, Klára. *Úkoly komunistek*. Praha : Komunistické knihkupectví a nakladatelství, 1924.

ZNOJ, Milan; HAVRÁNEK Jan; SEKERA, Martin (ed.). *Český liberalismus – texty a osobnosti*. Praha : Torst, 1995.

Zpráva k XIII. řádnému sjezdu Československé sociálně demokratické strany dělnické. Praha : Výkonný výbor Čs. sociální demokracie, 1920.

Zpráva ku sjezdu Československé sociálně demokratické strany dělnické konaného ve dnech 19.-21. dubna 1924 v Moravské Ostravě. Praha : Výkonný výbor Československé sociálně demokratické strany dělnické, 1924.

Zpráva ku XV. řádnému sjezdu Čsl. sociálně demokratické strany dělnické v Praze 1927. Praha : Výkonný výbor Československé sociálně demokratické strany dělnické, 1927.

Zpráva o činnosti Československé sociálně demokratické strany dělnické v letech 1927-1929 vydaná ku XVI. řádnému sjezdu v Praze ve dnech 27-29. září 1930. Praha : Ústřední výkonný výbor Československé sociálně demokratické strany dělnické, 1930.

Zpráva o činnosti Československé sociálně demokratické strany dělnické v letech 1930-1932 vydaná k XVII. řádnému sjezdu v Praze ve dnech 26.-29. října 1933. Praha : Ústřední výkonný výbor Československé sociálně demokratické strany dělnické, 1933.

Zpráva o činnosti Československé sociálně demokratické strany dělnické v letech 1933-1936 vydaná k XVIII. řádnému sjezdu v Praze ve dnech 15. až 17. května 1937. Praha : Ústřední výkonný výbor Československé sociálně demokratické strany dělnické, 1937.